

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Dragana Đ. Alargić

**KARAKTERISTIKE POJEDINCA KAO
ČINIOCI SISTEMA VREDNOSTI
PRIPADNIKA VOJSKE SRBIJE**

doktorska disertacija

Beograd, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dragana Đ. Alargić

**FEATURES OF AN INDIVIDUAL AS A
FACTOR OF THE SERBIAN ARMED
FORCES' MEMBERS VALUE SYSTEM**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012.

Mentor: prof. dr Bora Kuzmanović
Filozofski fakultet Beograd

Članovi komisije:

prof. dr Milanko Čabarkapa
Filozofski fakultet Beograd

prof. dr Ljubomir Kasagić
Filozofski fakultet Banja Luka

Datum odbrane doktorske disertacije:

Datum promocije doktorske disertacije:

Doktorat nauka

KARAKTERISTIKE POJEDINCA KAO ČINIOCI SISTEMA VREDNOSTI PRIPADNIKA VOJSKE SRBIJE

Rezime: Interesovanje za proučavanje vrednosti u društvenim naukama, a posebno u oblasti psihologije, ima veliki teorijski i praktični značaj. Jedan od razloga jeste njihova relativna stabilnost, koja omogućava da se buduće ponašanje ljudi i društvena kretanja predviđaju, čak uspešnije nego na osnovu poznavanja nekih drugih dispozicija i karakteristika ličnosti. Društveno-politička i ekonomska reforma kroz koju prolazi naše društvo, uključujući i reforme kroz koje je prošla Vojska, nesumnjivo ostavljaju traga na vrednosnom sistemu, tako da izučavanje vrednosti čini aktuelan društveni i saznanj problem koji zahteva naučni odgovor. Polazeći od toga, problem našeg istraživanja fokusira se na tri pitanja:

1. Kakva je postojeća struktura vrednosti, i kojim vrednostima pripadnici Vojske Srbije pridaju najveći značaj, u uslovima aktuelne reforme Vojske i tranzicije države;
2. Da li su, i u kom stepenu, povezane osobine ličnosti pripadnika Vojske Srbije, kao i njihove sociodemografske karakteristike, sa aktuelnim sistemom vrednosti u Vojsci;
3. Da li je, i u kom pravcu, došlo do promene sistema vrednosti pripadnika Vojske Srbije, pod uticajem aktuelnih socijalnih, političkih, bezbednosnih i drugih okolnosti i promena u društvu, u odnosu na period neposredno pre započinjanja procesa reformi.

Ovo istraživanje ima karakter terenske eksplorativne studije, zasnovane na modelu preseka (cross-sectional model). U okviru analize podataka, pored korelacione i multivarijantne analize za utvrđivanje faktorske strukture vrednosti i njihove povezanosti sa osobinama ličnosti, uključena je i kvalitativno-deskriptivna i statističko-komparativna analiza, sa ciljem praćenja promena vrednosti tokom određenog perioda vremena, vezanog za pretranzicioni i tranzicioni period u reformi našeg društva i vojske.

Istraživanje je obavljeno na prigodnom uzorku ispitanika koji je obuhvatao oko 10% populacije iz Vojske Srbije, što ukupno iznosi 893. Skup nezavisnih varijabli se odnosio na određene osobine ličnosti (autoritarnost, konzervativizam, konformizam, ekstraverzija-introverzija, neuroticizam, psihoticizam i dimenzije self-koncepta), kao i na socio-demografske karakteristike (pol, godine starosti, mesto odrastanja, geografsko i socijalno poreklo ispitanika, obrazovanje, dužina staža, status u Vojsci), dok se skup zavisnih varijabli odnosio na sistem vrednosti (31 pojedinačna vrednost). Za ispitivanje nezavisnih varijabli korišćeni su sledeći instrumenti: Ajzenkovi upitnici A, C, BESK i EPQ test ličnosti, kao i test za ispitivanje dimenzija self-koncepta (Genself-40), dok je za ispitivanje sociodemografskih karakteristika korišćen posebno konstruisan upitnik. Za ispitivanje zavisnih varijabli, tj, sistema vrednosti, korišćena je lista od 31 vrednosti, koja je primenjivana u ranijim istraživanjima sistema vrednosti u vojnoj sredini.

Istraživanje je pokazalo, kad je reč o preferencijama realno ispitivanih manifestnih vrednosti, da dominiraju socijalne vrednosti: **porodica, pravda, čast, samopoštovanje, bezbednost zemlje, obrazovanje, ljudska prava, odgovornost, sreća i ekonomski napredak države.**

Struktura ispitivanih manifestnih vrednosti (31 vrednost) može se objasniti pomoću manjeg broja latentnih faktora (faktora): **1 – Racionalno-humanistička vrednosna orijentacija, 2 – Slobodarski duh i patriotizam, 3 – Uspeh i porodična sigurnost, 4 – Religioznost i tradicionalizam, 5 – Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti.**

Analiza povezanosti socio-demografskih karakteristika sa preferencijom vrednosti, kako na nivou latentnih faktora, tako i na nivou manifestnih vrednosti, pokazala je da postoje značajne razlike među različitim grupama ispitanika. U tom pogledu najveći doprinos razlikama u proceni vrednosti daju godine starosti, zatim status u vojsci i godine radnog staža.

Osobine ličnosti ispitanika značajno su povezane sa njihovim vrednosnim orijentacijama. Najveću povezanost ima prvi kanonički faktor, definisan sa jedne strane sklopom osobina ličnosti koji smo označili kao autoritarni sklop, koji je pozitivno povezan sa religioznošću i tradicionalizmom. Religioznost i tradicionalizam su vrednosti koje su se u našem istraživanju pokazale kao značajnije nego u ranijem periodu, tako da se može govoriti o nekoj vrsti retradicionalizacije, naročito kod mlađih pripadnika Vojske.

Opšte vrednosti, kao što su humanizam i patriotizam, ostaju i dalje stabilne vrednosti kroz vreme, što ukazuje da se može govoriti o nekim terminalnim vrednostima u Rokičevom smislu. Ove vrednosti su visoko rangovane i prihvaćene od strane većine ispitanika u našem istraživanju, što ukazuje na pozitivan humanističko-patriotski vrednosni profil pripadnika naše Vojske.

ključne reči: sistem vrednosti, osobine ličnosti, socio-demografske karakteristike, Vojska Srbije, reforma vojske.

Naučna oblast: socijalna psihologija.

FEATURES OF AN INDIVIDUAL AS FACTORS OF THE SERBIAN ARMED FORCES MEMBERS' VALUE SYSTEM

Summary: Interest in studying values within social sciences, particularly in a domain of psychology, has a great theoretic and practical significance. One of the reasons is their relative stability that enables better predictions of future human behaviour and social tendencies than after using other dispositions and personality features. Socio-political and economic reform in our society, including the defense reform leave without any doubt trace on the value system; therefore values studying is an ongoing social and cognitive problem that requires a scientific answer. Accordingly, the problem of our research focuses on three main issues:

1. What is the existing value structure and what values the Serbian Armed Forces members' attach the greatest importance to under the conditions of the ongoing defense reform and state transition;
2. Are and to what extent are connected the personality features of the Serbian Armed Forces members and their socio-demographic features with the current value system within the Armed Forces;
3. Have and in what way have some changes of the Armed Forces members' value system emerged under the influence of the ongoing social, political, security and other circumstances and society transitions compared to the pre-reform period.

This research is a field explorative study based upon the cross-sectional model. Within data analysis, in addition to correlational and multivariate analysis in determination of factorial values structure and their connections with the personality features, a qualitative descriptive and statistical comparative analysis aimed at monitoring values changes in a certain period of time related to a pre-transitional and transitional period in society as well as the defense reform is also applied.

The research is conducted in a suitable sample that comprises some 10% of the Serbian Armed Forces members, i.e. 893 members. A set of independent variables has been related to certain personality features (authoritariness, conservatism, conformism, extraversion and introversion, neuroticism, psychoticism and self-concept dimensions) as well as to socio-demographic features (gender, age, place of growing up, geographic and social origin, education, service years and status in the Armed Forces), while a set of dependent variables has been related to a value system (31 singular values). The following instruments are used in research of independent variables: the Eysenck Questionnaire A, C, BESK and EPQ Personality Test and a test for studying Self - Concept dimensions (Genself-40), whereas a specially designed questionnaire is used for research of socio-demographic characteristics. A list of 31 values that have been applied in earlier value system researches in the military environment is used for research of dependent variables, i.e. the value system.

The research has showed that when it comes to preferences of tested values manifestations, social values dominate: **family, justice, honor, self-respect, security of the country, education, human rights, responsibility, happiness and economic progress of the country.**

A structure of tested values manifestations (31 values) can be explained through few latent values (factors): **1 – Rational-humanist value orientation, 2 – Freedom loving spirit and patriotism, 3 – Success and family safety, 4 – Religiousness and traditionalism, 5 – Cultural hedonism vs family attachments.**

The analysis of the connections between socio-demographic features and value preferences both on the level of latent factors and manifested values has showed that there are significant differences between different groups of the tested. In that regard, the greatest contribution to the differences in values assessment is made in terms of age, status and service years.

Personality features are mostly related to their value orientations. The greatest connections are registered in the first cononic factor defined by a set of personality features that is labeled as an authoritarian set that is positively connected to religiousness and traditionalism. Religiousness and traditionalism are the values that have in the research showed to be more important than in the previous period so that one can claim that it is a kind of retraditionalization, especially with younger members of the Armed Forces.

General values, such as humanism and patriotism, remain stable values in time, that indicates that these are terminal values in a sense mentioned by Rokeach. These values are highly ranked and accepted by most of the tested in our research that indicates to a positive humanistic and patriotic value profile of the Armed Forces members.

Key Words: value system, personality features, socio-demographic features, Serbian Armed Forces, defense reform. **Scientific area:** social psychology

SADRŽAJ

1. UVODNA RAZMATRANJA	1
1.1. ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA VREDNOSTI	1
1.2. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST I GLOBALIZACIJA KAO OKVIR ZA PROMENU SISTEMA VREDNOSTI I VOJNO ORGANIZOVANJE.....	6
1.3. TRANSFORMACIJA VOJSKE SRBIJE I NOVI SISTEM VREDNOSTI.....	13
1.4. SHVATANJE VREDNOSTI.....	15
1.4.1. Pojmovno određenje vrednosti	16
1.4.2. Odnos vrednosti i srodnih pojmova.....	23
1.4.3. Odnos vrednosti i ponašanja.....	25
1.4.4. Teorija vrednosti Milтона Rokiča.....	28
1.4.5. Novi pristupi u proučavanju i merenju vrednosti	34
1.4.6. Empirijska istraživanja vrednosti i vrednosnih orijentacija kod nas	38
1.4.7. Istraživanja vrednosti i vrednosnih orijentacija u Vojsci	48
1.5. LIČNOST I VREDNOSTI.....	54
1.5.1. Istraživanja i definicija ličnosti	54
1.5.2. Individualne razlike i vrednosti	59
1.5.3. Vrednosti kao elementi strukture ličnosti.....	62
2. PREDMET I CILJEVI ISTRAŽIVANJA	70
2.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	70
2.2. CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA	73
2.3. HIPOTEZE	74
2.4. VARIJABLE.....	78
2.4.1. Nezavisne varijable	78
2.4.2. Zavisne varijable	92
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	95
3.1. OSNOVNI MODEL ISTRAŽIVANJA	95
3.2. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA.....	95
3.2.1. Ajzenkov test ličnosti (EPQ).....	96
3.2.2. Test socijalnih stavova (A, C, BESK)	97
3.2.3. Skala Self-koncepta (GENSELF - 40)	99
3.2.4. Skala vrednosti	102
3.2.5. Upitnik socio-demografskih karakteristika	104
3.3. UZORAK ISPITANIKA	104
3.4. POSTUPAK I USLOVI ISPITIVANJA	107
3.5. STATISTIČKA OBRADA PODATAKA	108
4. PRIKAZ I ANALIZA REZULTATA.....	111
4.1. PRIKAZ I DESKRIPTIVNA ANALIZA POJEDINAČNIH VREDNOSTI ...	111
4.2. FAKTORSKA STRUKTURA VREDNOSTI PRIPADNIKA VOJSKE SRBIJE	120
4.3. SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I PROCENA ZNAČAJA LATENTNIH VREDNOSTI	131
4.3.1. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na godine starosti	131
4.3.2. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na pol ispitanika	134
4.3.3. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na mesto življenja ispitanika do 15 godine starosti	135

4.3.4. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na geografsko poreklo ispitanika	139
4.3.5. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na socijalno poreklo ispitanika	142
4.3.6. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na stručnu spremu ispitanika	145
4.3.7. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na dužinu staža ispitanika u Vojsci	148
4.3.8. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na status ispitanika u Vojsci	152
4.4. SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I PROCENA ZNAČAJA MANIFESTNIH VREDNOSTI	155
4.4.1. Godine starosti i preferencija manifestnih vrednosti	155
4.4.2. Pol ispitanika i preferencija manifestnih vrednosti	157
4.4.3. Mesto odrastanja do 15 godine života i preferencija vrednosnih orijentacija	159
4.4.4. Dužina staža u vojsci i preferencija vrednosnih orijentacija	160
4.4.5. Status ispitanika u vojsci i preferencija vrednosnih orijentacija	162
4.5. POVEZANOST IZMEĐU OSOBINA LIČNOSTI I VREDNOSTI	164
4.6. PROGNOZA PREFERENCIJE VREDNOSTI NA OSNOVU OSOBINA LIČNOSTI ISPITANIKA	176
4.7. KOMPARATIVNA ANALIZA SISTEMA VREDNOSTI	185
5. ZAVRŠNA DISKUSIJA	190
5.1. PREFERENCIJA POJEDINAČNIH (MANIFESTNIH) VREDNOSTI	191
5.2. FAKTORSKA (LATENTNA) STRUKTURA SISTEMA VREDNOSTI	196
5.3. SOCIO-DEMOGRAFSKA OBELEŽJA I PREFERENCIJA VREDNOSTI	200
5.4. POVEZANOST OSOBINA LIČNOSTI I LATENTNIH DIMENZIJA VREDNOSTI	207
5.5. OSOBINE LIČNOSTI KAO PREDIKTORI VREDNOSTI	215
5.6. PROMENA SISTEMA VREDNOSTI U PERIODU REFORME VOJSKE ...	216
6. ZAKLJUČCI	224
7. LITERATURA	229
8. PRILOZI	237

1. UVODNA RAZMATRANJA

1.1. ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA VREDNOSTI

„Ljudska bića imaju potrebu za filozofijom života, religijom ili nekim vrednosnim sistemom, upravo kao što imaju potrebu za sunčevom svetlošću, kalcijumom i ljubavlju“. (Maslow, 1962).

Savremena psihologija i društvena praksa vrlo često postavljaju pitanja čovekovih vrednosti, vrednosnih stavova, opredeljenja i zalaganja za određene ciljeve, koje čovek nastoji da ostvari ili ih smatra poželjnim sa ličnog i društvenog stanovišta. Međutim, retko se mogu pronaći sistematska razmatranja vrednosti u postojećim udžbenicima psihologije ličnosti i socijalne psihologije, koje bi kao naučne discipline na ova pitanja trebalo da obraćaju posebnu pažnju. Savremena psihologija ličnosti posvećuje mnogo više pažnje dispozicijama koje su nezavisne od vrednosti, nego pitanjima koja osvetljavaju odnos vrednosti i karaktera. Time psihologija ličnosti postaje manje sposobna da se pozabavi pitanjem koje privlači pažnju vekovima i koje je posebno značajno danas, kada se susrećemo sa kritikom da je naše postmoderno društvo ugroženo nedostatkom čvrste, zajedničke vrednosne osnove. Kada savremena psihologija ličnosti proučava vrednosti, ona nastoji da istraži uticaj vrednosti na druge fenomene koji je interesuju - motivaciju, donošenje odluka, emocije. U proučavanju uticaja socijalnih promena na individualne vrednosti važno je prepoznati činjenicu da ljudi nisu pasivni primaoci socijalnih uticaja. Umesto toga, oni delimično oblikuju i aktivno biraju socijalne faktore koji na njih utiču. (Kaprara i Červone, 2003). Polazeći od savremenih saznanja socijalne psihologije o interakciji pojedinca i socijalne sredine, smatramo da je u budućnosti potrebno više pažnje pokloniti istraživanju uloge koju igraju faktori ličnosti u razvoju vrednosti, doživljaju značenja u životu, te proučavanju načina na koji ljudi proaktivno doprinose usvajanju ličnih i društvenih vrednosti koje čine suštinske komponente njihovih ličnosti.

U savremenom svetu raste bojazan da je jedna od najvećih opasnosti, posebno za omladinu, stanje „bez vrednosti“, bez jasnih i pravih ciljeva, o čemu je Maslow pisao (1962; 1964) kao o stanju anomičnosti, apatičnosti, anhedoniji, odnosno o nedostatku

vrednosti kao najvećoj bolesti tog vremena, koje je bilo opasnije, po njemu, nego ikada pre u istoriji. Biti bez nekog vrednosnog sistema, za njega bilo psihopatogeno stanje. (Pantić, 1990). U vezi sa tim sve više se uviđa da su empirijska istraživanja vrednosti korisna ne samo za identifikovanje postojećih vrednosti, nego i u nalaženju novih, imajući u vidu da društvene nauke mogu da doprinesu planiranju vrednosti, izboru važnih društvenih ciljeva (na primer strategija razvoja, ustanovljavanju sadržaja vrednosti koji najviše odgovara čoveku kao moralnom biću (Skinner, 1971; Rokeach, 1973 i 1979). Čovečanstvo se danas nalazi u periodu naglih promena vrednosti, u stanju kulturnog šoka, šoka budućnosti (Toffler, 1970), koji dobija različite pojavne oblike. Ima autora koji govore o permanentnoj vrednosnoj revoluciji pokrenutoj tehnološkim promenama („informatičko društvo“, „postindustrijska era“) i kulturom postmodernizma, ali i druga mišljenja o vrednosnoj situaciji savremenog sveta. Široka rasprava vodi se i o zameni materijalnih, akvizitivnih vrednosti, postmaterijalističkim vrednostima „rasta“, isticanjem ciljeva koji naglašavaju slobodu, demokratičnost, humano življenje, čistu okolinu, solidarnost, razvoj ličnosti, samoaktualizaciju (Inglehart, 1990; Vasović, 1988; Pavlović, 2009).

Poznato je da društveno-istorijske okolnosti u značajnoj meri oblikuju psihičke procese, shvatanja, stavove, funkcije i ličnost u celini. U okviru značajnih društveno-istorijskih determinanti koje su psihološki oblikovale svest i karakter naših ljudi, možemo izdvojiti one koje su trajnije prirode i koje predstavljaju „istorijsko pamćenje“, kao i one novije ili sadašnje koje deluju kao aktuelna društveno-politička realnost. Geopolitički položaj Srbije i Srba na Balkanu označava se metaforom „kuće na drumu ili kuće na raskrsnici puteva“, a takav položaj svakako da ima uticaja na život, istoriju, pa i na karakteristike ličnosti ovdašnjeg čoveka. Pored toga, kako smatra Mirić (2011), postoje neki još trajniji istorijski trendovi, koji su značajni za psihologiju ličnosti. Dva poslednja veka srpske istorije obeležena su izrazito učestalim i krupnim promenama gotovo svih činilaca od kojih zavise život i perspektiva ljudi u Srbiji. Ako te činioce ne uzimamo u obzir nećemo moći da valjano objasnimo ili razumemo gotovo ni jedan nalaz koji dobijamo u našim istraživanjima, počevši od stilova života, vrednosnih orijentacija i autoritarnosti, pa preko moralnog mišljenja, strukture ličnosti i identiteta, do posebnih stavova i uže definisanih procesa i varijabli.

Dve poslednje decenije koje su Srbiju dovele u centar svetske pažnje takođe su donele brojne promene relevantne za psihičko funkcionisanje ljudi na ovim prostorima. Te promene su kako unutrašnje (vezane za raspad bivše države, ratove, sankcije, tranziciju i sl), tako i spoljašnje (ekonomske sankcije, izolacija, bombardovanje, negativni stereotipi o Srbima, optužbe). Kakav je i koliki uticaj tih novijih istorijskih i društveno-političkih determinanti na lični i društveni identitet, samoopažanje, vrednosti, motivaciju, ličnost u celini, pitanja su koja se često postavljaju u stručnim i naučnim krugovima.

U sklopu procesa globalizacije u svetu i opštih društvenih promena u našoj zemlji, odvija se i transformacija Vojske Srbije, koja bi trebala u novim okolnostima da dobije drugačiji strateški zadatak, koji između ostalog podrazumeva i uključenje u međunarodne vojne saveze i organizacije. Može se smatrati da se reforma Vojske ne može uspešno realizovati bez promene sistema vrednosti njenih pripadnika.

Tranzicioni procesi u državi, a naročito reforma Vojske koja se odvija veoma duboko i intenzivno, nesumnjivo imaju značajan uticaj na odnos pripadnika Vojske prema osnovnim društvenim i vojnim vrednostima, kao i na stavove o pojedinim aspektima funkcionisanja Vojske u takvim uslovima. Shodno tome, istraživanje vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske neophodno je posmatrati u kontekstu reforme Vojske i tranzicije države.

Nalazi o raširenosti i intenzitetu određenih vrednosti u različitim vremenskim periodima ukazuju na uticaj aktuelnih društvenih okolnosti na vrednosni profil pojedinih generacija, pružajući tako objašnjenje međugeneracijskih razlika. Osim razlika između generacija, i pripadnici iste generacije razlikuju se međusobno u pogledu svojih vrednosnih opredeljenja, što može biti uslovljeno određenim ličnim svojstvima pojedinca.

Pored ispitivanja opšteg sistema vrednosti i posebnih vrednosti vezanih za vojni sistem i aktuelne reforme u društvu i Vojsci, smatramo da je veoma važno utvrditi i neke karakteristike pojedinca koje se mogu posmatrati kao mogući činioci sistema vrednosti, kao što su: osobine ličnosti (introverzija-ekstraverzija, neuroticizam, psihoticizam, autoritarnost, konformizam, konzervativizam, samopoimanje ili doživljaj

sebe) i socio-demografske karakteristike (kategorija pripadnosti Vojsci, godine starosti, obrazovanje, nacionalnost, religioznost, bračno stanje, mesto odrastanja).

Pošto postoje različite teorije o strukturi i osobinama ličnosti, mi smo se u ovom istraživanju opredelili za Ajzenkovu teoriju ličnosti koja se zasniva na rezultatima objektivnih empirijskih istraživanja, pri čemu autor sjedinjuje rezultate faktorske analize, eksperimenta i neurološka tumačenja strukture i razvoja ličnosti, a imajući u vidu takav metodološki pristup i hijerarhijsku organizaciju ličnosti, kao i instrumente koji počivaju na Ajzenkovom teorijskom konceptu, očekujemo da će slična metodologija i neki Ajzenkovi instrumenti korisno poslužiti u proučavanju relacija između osobina ličnosti i vrednosnog sistema pripadnika Vojske Srbije, kao osnovnog problema ovog istraživanja.

Ajzenkova teorija ličnosti pruža koristan model za opšte razlike koje se mogu naći među grupama pojedinaca, pre nego što bi se od bilo koje teorije ovog tipa moglo očekivati da ima širu primenu u razumevanju individualnog ponašanja. Pri današnjem stanju istraživanja ličnosti, prirodno je bilo da je teorija, koja je izložena tako eksplicitno kao Ajzenkova, morala da bude delimično revidirana u svetlosti novih dokaza. Međutim, ova teorija je još uvek korisna za stvaranje proverljivih predikcija, iako su za nju neki noviji eksperimentalni dokazi teško prihvatljivi. Uprkos svim ogradama, Ajzenkova teorija predstavlja bogat izvor ideja za istraživanja u oblasti ličnosti. Ajzenk je pokušao da primeni svoju teoriju na veoma široku oblast ljudskog ponašanja, uključujući politiku, udese, seksualno i kriminalno ponašanje.

U procesu razvoja ličnosti Ajzenk više nego drugi savremeni autori naglašava značaj genetičke osnove ličnosti. Pod genetičkom osnovom on podrazumeva anatomsku strukturu i funkcionalnost nervnog sistema, kako centralnog tako i vegetativnog. Nebilicin (1972) ističe da je mnogo teži put za objašnjenje individualnih razlika među ljudima fiziološka interpretacija, ali je istovremeno i najispravniji način. Poznavanje stepena genetičke determinisanosti određenih dimenzija i osobina ličnosti ima veliki značaj prvenstveno u sferi učenja i razvoja ličnosti (Kasagić, 1983). Ako je neke osobine ličnosti teže promeniti spoljnim uticajima, jer u njihovom razvoju dominira genetska predispozicija, onda je razumnije prilagoditi spoljne obrasce uticaja takvoj genetskoj strukturi.

Kad je reč o strukturi ličnosti i odnosu prema vrednostima, ne treba zanemariti ni značaj socijalnih stavova. Način na koji će određeni socijalni stavovi biti izraženi u značajnoj meri zavisi od karakteristika ličnosti pojedinca (Milas, 1998, 2002; Šiber, 1991; Šram, 2001c). Ego odbrambena funkcija stava ima veliki značaj u formiranju stavova (Katz, 1972). To su oni mehanizmi kojima pojedinac štiti svoj ego od vlastitih neprihvatljivih impulsa i od spoznaja spoljnih pretećih sila. Slično poput Katza, i drugi autori smatraju da se socijalni stavovi mogu posmatrati u terminima funkcija koje oni imaju za određenu ličnost. Reč je o funkcionalnim osnovama svesnih orijentacija. Naime, socijalni stavovi i vrednosti imaju različite motivacijske sklopove (Greenstein, 1992). Drugim rečima, naizgled isti socijalni ili politički stavovi imaju različitu funkciju u motivacijskoj „ekonomiji” različitih ljudi. Relativno je mali broj teorijskih modela koji tumače povezanost između stavova i osobina ličnosti. Jedan od razloga zašto je to tako „leži u sveobuhvatnosti pojma ličnosti u delu teorija, odnosno potpunom uključivanju društvenih stavova u sferu ličnosti” (Milas, 1998, str.31).

Ali, bez obzira kako posmatrali poziciju socijalnih stavova i vrednosti u strukturi ličnosti, moramo se složiti sa činjenicom da se ličnost i njeno ponašanje ne mogu razumeti ako se ne uzimaju u obzir ove karakteristike ličnosti. Zbog toga smo, polazeći od savremenih teorija ličnosti i određenih teorija vrednosti, kao osnovni problem i cilj ovog istraživanja izabrali da ispitamo vrednosti i vrednosne orijentacije kojima pripadnici Vojske Srbije pridaju najveći značaj, i kako njihova pojedina psihološka i demografska obeležja utiču na procenu značaja vrednosti u uslovima reforme Vojske i tranzicije države.

S obzirom na značaj osobina ličnosti, vrednosti i socijalnih stavova za ponašanje ljudi u različitim situacijama, u ovom istraživanju smo se opredelili da proverimo u kakvoj su relaciji karakteristike pojedinca, posebno osobine ličnosti u odnosu na sistem vrednosti pripadnika Vojske Srbije, i kako na te odnose utiču aktuelne društvene promene i reforma Vojske. U sklopu toga interesuje nas da li se kod pripadnika Vojske može govoriti o postmaterijalističkih vrednostima ili se one kreću ka akvizitivnim vrednostima, tipičnim za društva koja se nalaze u procesu tranzicije i rešavaju brojna egzistencijalna pitanja.

1.2. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST I GLOBALIZACIJA KAO OKVIR ZA PROMENU SISTEMA VREDNOSTI I VOJNO ORGANIZOVANJE

Interesovanje za proučavanje vrednosti u društvenim naukama, a posebno u oblasti psihologije, ima veliki teorijski i praktični značaj, tako da ovaj fenomen predstavlja neiscrpnu inspiraciju za veliki broj istraživača. Jedan od razloga zbog kojih se istraživači intresuju za vrednosti jeste njihova relativna stabilnost, koja omogućava da se buduće ponašanje ljudi i društvena kretanja predviđaju, čak uspešnije nego na osnovu poznavanja nekih drugih dispozicija i karakteristikalichnosti, što ima neosporni značaj za različite segmente populacije, a posebno za vojnu sredinu. Društveno-politička i ekonomska reforma kroz koju prolazi naše društvo, uključujući i značajne reforme kroz koje je prošla Vojska Srbije, nesumnjivo ostavljajaju traga na vrednosnom sistemu, tako da izučavanje vrednosti predstavlja aktuelan društveni i sazajni problem koji zahteva naučni odgovor.

Kada je u pitanju proučavanje sistema vrednosti u Vojsci mora se uzeti u obzir sva složenost istorijskih, međunarodnih i unutrašnjih prilika u kojima se nalazi srpsko društvo i srpska Vojska, odnosno opšti kontekst društvenog života, kao i položaj i uloga Vojske od raspada bivše socijalističke države do danas. Kraj hladnog rata, ratni raspad SFRJ, konfliktno posleratno nasleđe, ratni sukobi, izbeglice, bombardovanje od strane NATO pakta, konfliktnan proces demokratizacije Srbije, transformacija političkog sistema, geopolitički položaj Srbije, stanje njene bezbednosti, teritorijalne celovitosti i suvereniteta (uključujući i političke razlike u njihovom tumačenju), zatim odnos Evrope, odnos novih i starih suseda prema našoj zemlji – sve su to krupni istorijski događaji i značajne društvene i političke promene koje su uticale na formiranje određenih stavova i opšti vrednosni sistem pripadnika Vojske. Pored toga, promene u našem društvu krajem 20. i na početku 21. veka obuhvataju i legalizaciju političkog pluralizma, slobodno udruživanje građana i nagli porast broja građanskih inicijativa i nevladinih organizacija, koje podržavaju proevropske integracije i globalističke procese. Uz to ide i javno suprotstavljanje tzv. govoru mržnje, inicijative za sprečavanje i zaustavljanje rata i nasilja, programi za pomoć žrtvama i zaštita elementarnih ljudskih prava. Može se slobodno reći, da je period između loma prethodnog i potpunog usvajanja novog vrednosnog sistema, u suštini, period trajanja same tranzicije jednog društva (Biro, 2006).

Jedan od preduslova za ubrzavanje društvenog razvoja jeste i promena zatečenih, često okoštalih vrednosti, koje inače u Srbiji odavno predstavljaju činilac blokade modernizacije, a u novije vreme i činilac ometanja tranzitivnih procesa u svim domenima društvenog života (Bolčić i Milić, 2002; Lazić, 2000, Pantić, 2003). Te dominirajuće vrednosti su uglavnom već identifikovane – predstavljaju specifičnu mešavinu tradicionalnih i komunističkih (samoupravno-socijalističkih vrednosti, koje u svesti i ponašanju stanovništva, uključujući i elite, perzistiraju i čak se iznova reprodukuju, omogućavajući tako pojavu anahronih ideologija, kao što su populizam, šovinistički nacionalizam, ksenofobija, ekstremni konzervativizam (Golubović, Kuzmanović i Vasović, 1995; Podunavac, 1998; Goati i drugi, 2002; Pantić, 2002, 2003; Đorđević, 2003; Pantić, 2003).

Nakon krupnih političkih promena u Evropi, sloma komunizma u istočnim zemljama i građanskog rata na našim prostorima, vrednosna preorijentacija naše društvene (posebno političke) elite ka nekim oblicima modernizma, odvijala se relativno brzo, ali i površno. Vrednosna preorijentacija se odvijala u smislu selektivnog odbacivanja tradicionalnih vrednosti, velikim delom po "diktatu" ideološke poželjnosti. Naime, s obzirom na to da su neke ključne vrednosti modernizma bile sadržane u sastavu sindroma vladajuće komunističke ideologije, njihovo usvajanje često je imalo instrumentalan karakter - po pravilu, što je sistem bio pojedincu od veće koristi, to je on u većoj meri usvajao ove (i druge) sistemske vrednosti. Neka institucionalna obeležja socijalističkog (komunističkog) sistema, kao što su: dominacija društvenog vlasništva nad privatnom svojinom i privatnom inicijativom, etatizacija svih društvenih oblasti, monopol autoritarne vlasti, dominacija političke nad svim ostalim sferama društvenog života, nepostojanje pravne države i slično – uticala su na formiranje specifičnog sindroma vrednosti, stavova i uverenja, što danas predstavlja teško savladivu prepreku ka modernizaciji i bržem razvoju društva. Prema mišljenju M.Vasović, "Nasleđe socijalističkog (komunističkog) sistema karakteriše: autoritarnost (podanički odnos prema nosiocima vlasti između pojedinca i države); dominacija kolektiviteta (iz čega sledi populizam kao prevashodni metod učestvovanja u javnom i političkom životu i plebiscitarnost kao manir u donošenju političkih odluka; nedovoljna informisanost o politici (usled kontrole medija, što se odražava na stepen socijalne i političke kritičnosti); nepoverenje građana u demokratske institucije (iz čega proističe slabo

razvijeno osećanje političke kompetentnosti i efikasnosti); identifikacija sa lokalnom zajednicom (što je povezano sa osećanjem nepoverenja prema "tuđinima", posebno strancima, odnosno sa netolerancijom prema drugom i drugačijem) (Vasović, 1997).

Očekivalo se da promene na društveno-političkoj sceni Srbije 2000. godine, donesu ubrzanje procesa demokratizacije i modernizacije, ali su ti pomaci bili spori i jedva primetni u suštinskom smislu, što je donekle i razumljivo jer su se ti procesi odvijali u uslovima negativnog političkog, ekonomskog, socijalnog i pravnog nasleđa i tranzicionih turbulencija. Proces uspostavljanja demokratskih institucija i "pravila igre" odvijaju se još uvek pod izuzetno nepovoljnim političkim i ekonomskim okolnostima. Ove okolnosti otežavaju izlazak iz stanja vrednosne anomalije, koja uobičajeno prati raspad prethodnog i usvajanje novog ideološkog sistema i novog vrednosnog obrasca. Umesto toga, vrednosne orijentacije često nastaju kao proizvod emocionalnih identifikacija, ili kao reakcija na frustracije i osećanje nesigurnosti, a manje kao proizvod stabilnih, interiorizovanih vrednosti.

U takvim uslovima skoro je nemoguće govoriti o stabilnim vrednosnim orijentacijama i sistemu vrednosti kod naših ljudi. Značajnije je ukazati na promene i tendencije koje se u toj oblasti dešavaju, o čemu svedoče rezultati mnogobrojnih istraživanja. Vrednosni sistem se ne prenosi samo sa generacije na generaciju i razlikuje od društva do društva, već se i postepeno menja u skladu sa socijalnim, ekonomskim i političkim okolnostima. On se postepeno prilagođava promenama u društvu, ali u slučaju dramatičnih okolnosti i istorijskog političkog diskontinuiteta, kao što je slučaj u Srbiji, sasvim iznova stvara (Vasović, 1997).

Raspadom istočnog bloka, potpuno su se promenile sve okolnosti koje su uslovljavale strategiju bezbednosti naše zemlje, a samim tim i činioci koji su oblikovali osnovnu ulogu, karakter i način formiranja vojske. Većina analiza budućih vojnih sukoba, urađenih devedesetih godina prošlog veka, nakon nestanka bipolarne podele sveta, predviđa smanjenje mogućnosti izbivanja velikih klasičnih ratnih sukoba između država, a time i smanjenje mogućnosti vođenja tradicionalnih vojnih operacija. Neposredni odgovor na smanjenje mogućnosti velikih napada neprijatelja na neku zemlju, doveo je u većini država do smanjenja brojnosti vojske i troškova odbrane.

Međutim, smanjenje mogućnosti opšteg rata između velikih neprijatelja nije istovremeno otklonilo i druge faktore koji ugrožavaju međunarodnu sigurnost. Terorizam je i dalje ostao prisutan kao i pre, a sa napretkom moderne tehnologije postaje još opasniji. Organizovani kriminal sve je organizovaniji i raspolaže sredstvima koja često nadmašuju ona kojima raspolažu manje države. Nestankom ravnoteže sila, pri kojoj je često političkim sredstvima otklanjano njihovo otvoreno sukobljavanje, nije se smanjila mogućnost za izbijanje niza lokalnih sukoba, dok je otvoreno nasilje jačih nad slabijim postalo u mnogim segmentima izvesnije nego pre. Takođe, pojavili su se i jasni znakovi budućih sporova zbog iscrpljivanja prirodnih resursa (energije i vode), nekontrolisanih velikih migracija, naglog porasta stanovništva i slično.

U savremenim analizama mogućih činilaca ugrožavanja sigurnosti, upozorava se i na smanjenje mogućnosti kontrole u savremenom postindustrijskom, globalnom društvu. Pri tom se ističe da sve zemlje, pa čak i najrazvijenije, imaju sve manje mogućnosti kontrole i delovanja protiv grupa koje deluju mimo i protiv njihove volje. Takve grupe (terorističke, kriminalne, ali i neke na izgled mnogo bezazlenije), zbog opšte promene karaktera i značenja državnih granica među zemljama, razvijenog saobraćaja i komunikacionih sredstava, imaju znatno veće mogućnosti za privlačenje brojnih članova i organizacija sa terorističkim namerama, pri čemu im moderna tehnologija omogućava lako dostupnim sva potrebna sredstva i ciljeve, sa zastrašujućim mogućnostima i posledicama.

Konačno, među zemljama deluju još uvek i ekonomska takmičenja, koja vrlo lako prerastaju u ekonomske, a zatim i u otvorene sukobe. Iako proces ekonomske globalizacije ujedinjuje svetsku ekonomiju, činjenica je da taj proces ne napreduje bez sukoba. Dovoljno je samo podsetiti se da predvodnik procesa globalizacije – SAD, istovremeno i daleko češće od drugih razvijenih zemalja, koristi ekonomske sankcije kao sredstvo političkog pritiska na druge zemlje. Tamo gde takve sankcije ne obezbede očekivane rezultate, pribegava se upotrebi vojne sile.

Ovom spisku budućih izvora nesigurnosti i sukoba moglo bi se dodati još mnogo činilaca i pojava, detaljno opisanih u savremenim analizama. Ono što se sigurno u takvim analizama ističe jeste da prestankom hladnog rata, mogućnost ugrožavanja sigurnosti mnogih zemalja nije isključena, posebno na regionalnom i lokalnom nivou.

Nove vrste ugrožavanja sigurnosti traže i nove političke, ekonomske, pa i vojne odgovore. Vojni odgovori na postojeće pretnje obično se nazivaju „nove vrste operacija“, „netradicionalne operacije“, „neratne operacije“ ili operacije drugačije od rata (operation other than war). U takve operacije spadaju: kontrola naoružanja (kontrola provođenja embarga), suzbijanje terorizma, humanitarna pomoć (njena vojnička podrška), evakuacija civila iz ugroženih područja, protivgerilska dejstva, demonstracija ili pokazivanje vojne sile, nagli ciljani udari i prepadi, podrška civilnim vlastima i mirovne operacije (održavanja mira i nametanja mira).

Ove operacije podrazumevaju vrlo različite operativne postupke, različito trajanje, pa i različite ciljeve. Za većinu vojski ovo su nove vrste zadataka, koji zahtevaju bitno drugačiji vojnički pristup od tradicionalno uvežbavanog. Zajedničko za sve te operacije je što se u načelu izvode u saradnji sa saveznicima, od najvišeg političkog do najnižeg taktičkog nivoa, a u psihološkom pogledu pred vojnika često postavljaju mnogo veći broj nepoznanica i neodređenosti nego klasične vojne operacije. Posebno je važno naglasiti da u ciljevima delovanja svih tih operacija ne postoji jasno određen neprijatelj koga treba pobediti.

Skoro svi elementi strukture, položaja i delovanja vojne organizacije u mnogim zemljama, pa i kod nas, kao što su: pretnja vojnom silom, očekivanja nacije od vojske, unutrašnja struktura, odnos vojske i politike, odnos javnog mnjenja, vojni proračuni, odnos vojske i društva, profesionalna uloga vojnika, prigovor savesti, identifikacija vojnika, etička i druga pitanja - razlikovali su se na početku hladnog rata, na kraju hladnog rata i posle završetka hladnog rata, tj. u post-hladnoratovskom razdoblju. Za početak hladnog rata, karakteristični su bili: masovna vojska, stalna spremnost i borbena gotovost, invazija, obezbeđivanje sigurnosti, integracija, podrška, ratnička uloga vojne organizacije, zabranjen prigovor savesti i institucionalna identifikacija vojnika. Na kraju hladnog rata dominirala su obeležja: mogućnost izbijanja nuklearnog rata, zastrašivanje protivnika, velike profesionalne vojske, sukob kultura, delimična integracija, vojni proračuni, vojnik kao stručnjak i upravljač, delimično prihvaćen prigovor savesti i profesionalna identifikacija vojnika. U post-hladnoratovskom razdoblju nastaju nove okolnosti koje odlikuje: nevojno ugrožavanje, fleksibilni odgovori, manje profesionalne vojske i mala rezerva, ekonomsko jačanje, vojska isključena iz politike, smanjivanje

vojnih formacija, novi zadaci vojne organizacije, vojnik u ulozi stručnjaka i naučnika, porast značaja civilne službe i civilna identifikacija vojnika (Filjak i sar, 2005).¹

Svaka promena društvenog sistema vrednosti neminovno dovode i do promena vrednosnog sistema u Vojsci. Civilno društvo Srbije, zajedno sa zakonodavnom i izvršnom sferom društva, predstavlja eksterno okruženje u okviru koga Vojska izgrađuje sopstveni sistem vrednosti. Kako je govorio poznati srpski Vojvoda Živojin Mišić (Mišić, 1907) – Karakter jednog naroda ogleda se u karakteru njegove vojske, a karakter vojske najbolje se vidi u karakteru njenog oficirskog kora. To jasno govori da se osnovne društvene vrednosti neminovno prelamaju i kroz vojsku. Reforma kroz koju prolazi naše društvo, u skladu sa globalizacijom i drugim društveno-ekonomskim i političkim procesima u svetu, dovodi do **redefinicije klasičnih pojmova**: rata, oružane borbe, vojske, suvereniteta, tako da faktori nacionalne bezbednosti danas postaju sve više društvene aktivnosti drugačije od rata i neposredne upotrebe oružane sile (aktivnosti koje se kreću od politike do ekonomije), što ukazuje da se postepeno umanjuje dominantno mesto vojne organizacije kao faktora odbrane i nacionalnog suvereniteta. U okviru same vojne organizacije sve više se govori o **novim oblicima rata**: nekonvencionalni rat (Unconventional Warfare), sukobi niskog intenziteta (Low Intensity Conflict), specijalne operacije (Special Operations), operacije drugačije od rata (neokortikalni rat, psihološki rat, medijski rat, ekonomski rat), rat ograničenog intenziteta, rastresiti rat, gerilski rat, asimetrični rat, nevidljivi rat, specijalni rat, strategija tzv. posrednog nastupanja, i slično.

Promene koje se jasno uočavaju na strategijskom nivou, a utiču na promene u državnoj politici i vojnoj organizaciji, jesu promene u međunarodnim odnosima: globalizacija nasuprot regionalizaciji, Evropske i Evroatlantske integracije, ograničavanje nacionalnog suvereniteta, kolektivna bezbednost i vojna saradnja, jačanje demokratije i civilne kontrole nad vojskom. Ono što je obeležilo unutrašnje reforme i modernizaciju vojske u našoj zemlji u prvoj dekadi 21. veka bile su promene koje su

---

¹ Promene u vojnoj organizaciji već su uveliko isprobane u novim sigurnosnim uslovima koji su doveli do novih angažovanja u mirovnim operacijama. Broj i važnost novih tipova operacija značajno je porastao. Dok su američke trupe stacionirane u Evropi od 1945. do 1989. učestvovala u samo 29 mirovnih i humanitarnih misija, od 1991 do 1998, učestvovala su u preko 100 takvih misija. Istovremeno broj vojnika od gotovo pola miliona smanjio se na nešto više od 100 hiljada.

okarakterisane kao: depolitizacija, profesionalizacija, smanjenje broja vojnika, bolja formacijska organizacija, modernije naoružanje i oprema, integrisana odbrana.

Društvena zbivanja u današnjoj Srbiji i vojsci Srbije ne mogu se razumeti bez njihovog situiranja u realni kontekst promena, pre svega u kontekst suštinske povezanosti tranzicije i globalizacije.

Postsocijalistički društveni razvoj je pod uticajem dvojakog procesa (Vujović, 2003): globalizacije kao šireg i tranzicije kao užeg strukturalnog procesa. Proces globalizacije je počeo da jača 1970-ih kao reakcija na opadanje potražnje i porast troškova proizvodnje u centralnim zemljama svetske ekonomije. Kao prirodan proces karakterišu je: tehničko tehnološka dostignuća, širenje komunikacija, transfer znanja roba i usluga, naučni pronalasci i inovacije.

Ali, kao posledica ekonomske i tehnološke globalizacije, pojavili su se novi i nametnuti društveni trendovi i procesi koji nemaju uvek pozitivan predznak: nametanje u oblasti politike, nezaposlenost i smanjenje cene radne snage, partnerstvo i nove integracije u vojsci, različiti uticaji u kulturi. Već je postalo opšte mesto to da globalizacija ima svoje dobre i loše strane, koje se teško mogu razdvojiti.

U **pozitivne strane globalizacije** svakako se mogu ubrojiti: promocija svetskog mira, jačanje politike stabilnosti, ubrzanje ekonomskog rasta, tehničko-tehnološki progres, naučni razvoj i sve veća kontrola prirode.

Negativne strane globalizacije uglavnom se odnose na: nametanje političkih i vojnih rešenja, povećanje jaza između bogatih i siromašnih, ekonomska i politička zavisnost malih zemalja, kulturna dezintegracija i globalizacija kulture, porast terorizma i nasilja (poznati teroristički događaji: Njujork - 2001, Moskva - 2002, Istanbul - 2003, Madrid i Beslan – 2004, London – 2005), upotreba oružja za masovno uništavanje, stalni strah i osećanje bespomoćnosti, gubitak humanosti i osećanja pravičnosti, preterana kontrola i trošenje ljudskih i materijalnih resursa, kontrola tržišta roba, usluga, kapitala i informacija, kontrola političkih, kulturnih i ideoloških vrednosti, instrumentalizacija međunarodnih organizacija (OUN, STO, SB, MMF, NATO, OEBS, EU, OAJ, OAD), korporacijski ili predatorski kapitalizam (tzv. turbokapitalizam), urušavanje klasičnih država i nacija, mondijalizacija društva, ekonomije i kulture, kreiranje ukusa i potreba potrošača, uvođenje globalne pravde i međunarodnog prava,

kao i nova uloga vojnog faktora – uglavnom se koristi za političku kontrolu i zaštitu svojih investicija i profita.

Kao posebne **socijalno-psihološke posledice** globalizacije mogu se izdvojiti: porast terorizma svih boja, ekološka devastacija, erozija prirode, organizovani kriminal, nekontrolisana migracija stanovništva, demografska eksplozija, epidemijske bolesti, ugrožena prava slabih i nemoćnih, milioni izbeglica i prognanih, **hipokrizija vladajućeg sistema vrednosti i morala**, oružje za masovno uništavanje, lokalni ratovi i glad. Sve navedene ekonomske, političke, ideološke i socijalno-psihološke promene i posledice, nastale pod uticajem globalizacije i naučno-tehnološkog razvitka, nisu mogle ostati bez uticaja i na našu zemlju, a samim tim i na vojnu organizaciju.

1.3. TRANSFORMACIJA VOJSKE SRBIJE I NOVI SISTEM VREDNOSTI

Posmatrano sa društvenog aspekta vrednosni sistem u Vojsci mora biti, sa jedne strane, usklađen sa dominantnim društvenim sistemom vrednosti (Vojska ne može biti izvan društvenih, političkih, ekonomskih i socio-kulturnih promena u Srbiji), dok sa druge strane, imajući u vidu prirodu njene delatnosti, Vojska mora imati svoju posebnost, jer raspolaganje i upotreba sredstava sile određuje karakter, položaj i ulogu Vojske, što se odražava na sadržaj vrednosti, vrednosnih orijentacija i vrednosnog sistema pripadnika Vojske.

Pod uticajem poznatih društvenih promena koje su se odvijale u Srbiji na početku 21. veka, izvršene su i brojne promene u vojnoj organizaciji, kao jednom od najvažnijih segmenata društva. Te promene su označene kao **transformacija Vojske**, koja je imala za cilj da vojnu organizaciju prilagodi novim potrebama i ciljevima društva. Prva ključna oblast transformacije odnosi se na strukturu vojnih snaga, koja treba da bude primerena savremenim modelima vojnog organizovanja. Druga oblast je modernizacija, pre svega tehnička modernizacija. Zatim, uspostavljanje novog sistema vrednosti, što predstavlja ozbiljan izazov, jer to ne može da se učini brzo, i ne zavisi samo od Vojske. Bitan „alat“ za uspostavljanje novog sistema vrednosti je obrazovanje. Pod ovim se misli na realnu percepciju „šta su nam bezbednosni izazovi, da li su nam i koje zemlje potencijalni protivnici, da li treba da budemo zatočnici nepravde i emocija koje su proizašle iz prethodnih ratova, na koji način to da kanališemo“, itd. (Ponoš, 2007.)

Izuzetno je važna i socijalna dimenzija u smislu društvene i javne podrške reformama unutar Vojske.

Godinama se vrednosni sistem u našoj Vojsci zasnivao gotovo isključivo na rodoljublju i patriotizmu, što je podrazumevalo i spremnost na žrtvovanje i pogibiju „za uzvišene ciljeve“, dok je usmerenost na racionalnost, efikasnost i pobjedu novi vid patriotizma kakav je potreban novoj modernoj Vojsci. Tradicionalna patriotska dimenzija kao moralna vertikala Vojske u savremenim uslovima i dalje treba da ostane, ali ne treba da bude usmerena na žrtvovanje već treba da bude oslonjena na realne i čvrste oslonce kao što su: obrazovanje, obuka i profesionalizam, kao što ističu neki vodeći ljudi naše Vojske (Ponoš, 2007; Tabela 1).

Tabela 1. Novi sistem vrednosti u Vojsci (Ponoš, 2007)

PATRIOTIZAM			
TAKMIČARSKI DUH		PROFESIONALIZAM	
OBRAZOVANJE		OBUKA	
Engleski jezik	Štabne procedure	Vežbe	Multinacionalne operacije

Vojni stratezi smatraju da je u okviru obrazovanja potrebno da se više pažnje posveti izučavanju stranih jezika, pre svega engleskom, jer je to standard za današnju međunarodnu komunikaciju, pošto je neophodno da se razumemo sa onima sa kojima pokušavamo da rešavamo bezbednosne probleme koji se ne završavaju i ne počinju na našim granicama (Ponoš, 2007).

Razvijanje takmičarskog duha u vojnoj sredini je takođe važna komponenta za izgradnju novog sistema vrednosti. U sistemu vojnog napredovanja moraju se stimulisati uspešni i kompetentni. Profesionalizam, kao glavne odrednice, mora uključiti obrazovanje, obučenosť i takmičarski duh.

Transformacija koju je preduzela Vojska Srbije specifična je u odnosu na ostale Vojske u našem regionu, jer je započela mnogo kasnije (1996. godine) i višestruko je brža. Posebno se razlikuje po tome što nije praćena stručnom podrškom stranih partnera, kao što je bio slučaj sa svim zemljama koje su ušle u NATO ili Partnerstvo za mir 1994. godine. Podrška našoj transformaciji bila je sporadična i opterećena brojnim političkim ograničenjima, uključujući i pristupanje Programu „Partnerstvo za mir“. Aktuelna faza

transformacije bitno je uslovljena različitim faktorima, kao što su neophodan stalni nivo operativnih sposobnosti i bezbednosni izazovi na jugu Centralne Srbije i Kosovu i Metohiji. Smer transformacije je deo vizije srpske vojske koja mora da bude u stanju da odgovori na bezbednosne izazove sa kojima će se Srbija suočavati u periodu do 2015. godine, ali i kasnije. Treba imati u vidu da ti izazovi neće počinjati na srpskim granicama, već traže mnogo kompleksnije odgovore od individualne vojne moći Srbije. Takvi su i mnogi izazovi sa kojima se već sada suočavamo (Ponoš, 2007).

1.4. SHVATANJE VREDNOSTI

Vrednosti su integrativan pojam i doprinose celovitijem sagledavanju složenih društvenih i psihičkih pojava, uključujući i najopštije kao što su kultura, društvo, ličnost (Pantić, 1990). Vrednosti se mogu posmatrati kao bitne komponente kulture, ali i kao bitne komponente ličnosti, njene mentalne strukture i voljno-motivacionog kompleksa. Vrednosti i vrednosne orijentacije služe ljudima da održe psiho-socijalnu ravnotežu i da se lakše i brže prilagođavaju vremenu i društvu u kome žive. To znači, da se vrednosti mogu posmatrati i kao ideali kojima se teži, kao ciljevi i vizije koje treba ostvariti. Da nema ciljeva i vrednosti kojima težimo ne bismo imali svrhu postojanja. Na individualnom nivou, vrednosti se odnose na kriterijume ili standarde koje ljudi koriste u procenjivanju sopstvenih aktivnosti i aktivnosti drugih ljudi (Rokič, 1973; Švarc, 1992). Na socijalnom nivou, vrednosti odgovaraju principima kojima se definišu prava i obaveze među građanima (Kaprara, Červone, 2003). Pored toga, značajna je i činjenica da se vrednosti ne nasleđuju, već se formiraju kao produkti interakcije čoveka i društva u kome živi, što znači da one nisu potpuno stabilne karakteristike, nego su pod određenim uslovima podložne promenama.

Kad je reč o vrednostima i vrednosnom sistemu Vojske Srbije kao celine, u najopštijem smislu može se smatrati da on predstavlja relativno trajan, kompleksan i hijerarhijski uređen skup organizacionih vrednosti, koji je u najvećoj meri prihvaćen na individualnom i grupnom planu, nastao u interakciji s promenama u društvenom sistemu vrednosti i specifičnom ulogom Vojske, dok se na individualnom planu mogu ispoljavati značajnije promene pod uticajem raznih činilaca. Sistem vrednosti u Vojsci razvija se i štiti prema profesionalnim standardima i normama ponašanja pripadnika

Vojske, a usmeren je ka realizaciji misija i zadataka u zadatim zakonskim, strategijskim i doktrinarnim okvirima.

1.4.1. Pojmovno određenje vrednosti

Vrednosti su jedan od osnovnih faktora strukture ličnosti i jedna od najdistinktivnijih ljudskih karakteristika, ali su nesumnjivo i jedan od najvažnijih koncepata u psihologiji i nizu srodnih naučnih disciplina. **Kao relativno stabilna dispozicija, vrednosti imaju centralno mesto u strukturi ličnosti koju snažno i trajno pokreću na određene aktivnosti** (Rot, 2003). Donošenje životnih odluka, određivanje ciljeva i sredstava za njihovo ostvarivanje, stavovi, ideologije, evaluacija, moralno suđenje, pa i socijalno ponašanje – velikim delom determinisani su vrednostima. Čovek teži mnogim ciljevima u raznim sferama života, i to je ono što ga čini autentičnim, živim i duhovnim bićem, pa su zato putevi ka tim ciljevima ono što nas određuje kao ličnost.

Kao svojevrsan psihološki i društveni fenomen, vrednosti su oduvek privlačile pažnju teoretičara i istraživača, ali veći interes za njihovo proučavanje javio se u društvenim naukama u drugoj polovini 20. veka. Vrednosti i vrednosne orijentacije nalaze se među pojmovima koji su najšire shvatani i razmatrani u socijalnim naukama. Pojam vrednosti², kao jedan od centralnih pojmova, koristi se u mnogim naukama (filozofiji, ekonomiji, matematici, socijalnoj psihologiji, politikologiji i drugima), ali sa različitim značenjima. Lingvistički posmatrano, termin vrednosti se odnosi na objekat ili pojave kojima se pripisuje status vrednosti (sloboda, ravnopravnost, demokratija, dostojanstvo). Najvažniji sadržaj pojma vrednosti jeste ideja o poželjnom (ciljevima, stavovima i odnosima). Pod poželjnim se podrazumeva osećanje i misao da je cilj (stanje, odnos) vredan želje i napora, kao i dovoljno značajan da ga treba ostvariti i sačuvati. Polazeći od definicije vrednosti kao " subjektivnog osećanja cene koju pridajemo nekoj stvari, koja ne mora da se poklapa sa grubim, društvenim značenjem

---

² Pojmom vrednosti bavili su se mnogi inostrani autori, kao što su: Kluckhohn (Kluckhohn, 1951), Adler (1956), Moris (Morris, 1956), Rokič, 1960; Abramson, 1972; Ingelhart, 1977, 1990, 2000; Tajfel, 1981; Švarc (Schwartz, 1996), Rohanova (Rohan, 2000) i Feldman, 2003; Brubaker i Kuper, 2000 i Brajman, 2001; kao i više domaćih autora: Rot i Havelka, 1973, Rot, 1994, 2003; Kuzmanović, 1973, 1984, 1995, 2002; Vasović, 1995; Pantić, 1977, 1990, 2002; Golubović 1990, 2003; Popadić i Biro, 1999; Subotić, 2002; Petrović, 2002; Fajgelj, 2004; Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004.

trgovačke vrednosti nekog proizvoda ili usluge", Cvetković i Kasagić (1999), ističu da »i oni stilovi života koje osoba smatra poželjnim, pozitivnim i vrednim, takođe mogu da budu obuhvaćeni ovim pojmom«. Kod poimanja vrednosti se osim snažnog uverenja javljaju i emocije, dok snažna motivacija za realizaciju privlačnog cilja ne mora biti uvek prisutna, što zavisi od usklađenosti ovih komponenti i njihove valence na nivou osnovnog derivata vrednosti ili vrednosnog stava. Vrednosti nastaju tako što se određeni broj stavova organizuje u stav višeg nivoa opštosti, koji obuhvata sadržaj svakog od integrisanih stavova. Tako formirana vrednost zauzima određeno mesto u sistemu vrednosti, koji opet igra odgovarajuću ulogu u strukturi ličnosti.

Različiti autori koriste različite termine (vrednosti, vrednosne orijentacije, preferirani životni stilovi, idejne orijentacije i slično), pri čemu pridaju vrednostima različit konceptualni status (stav, bazični stavovi, bazične dimenzije socijalnog ponašanja, ali i crte ličnosti, motivi i slično (Kuzmanović, 1995; Popadić, 1990; Havelka, 1995).

Prema rečničkom značenju (Trebješanin, 2004) vrednosti se određuju kao najopštije verovanje o tome šta je (i koliko) valjano, poželjno, korisno i šta bi trebalo da bude cilj ljudskih napora (pozitivna vrednost), odnosno o tome šta je nepoželjno i nedopustivo (negativna vrednost). Vrednost je hipotetički konstrukt, ona ne postoji kao takva (objektivno) u stvarnosti, već se pojedinim objektima ili aktima pridaje, pripisuje procenjivaču, ima subjektivni karakter. Za pripadnike zapadne kulture, sloboda, jednakost, dobrotu, pravda su neke od najviših ljudskih vrednosti.

Nekad se vrednosti određuju vrlo široko, kao bilo koji željeni ciljevi i/ili oblici aktivnosti, a nekada prilično restriktivno, samo kao ideja o poželjnom. Pošto su vrednosti apstraktna kategorija preuzeta iz filozofije (aksiologije), u psihologiji dobijaju različita značenja – kao vrednosne orijentacije, vrednosni stavovi, poželjni ciljevi, dispozicione dimenzije i slično. Pominju ih predstavnici svih segmenata društva i odnose se na sve aspekte bitisanja pojedinaca, društvenih grupa i društva u celini (intelektualna sfera, javni život, obrazovanje, politička, zakonodavna i izvršna vlast, kultura, sport i drugo). Opšti je utisak da se u svakodnevnoj komunikaciji vrednosti vrlo često koriste bez prethodnog poznavanja njihovog sadržaja i obima, kao na primer u formulacijama: "vrednosti koje negujemo", "temeljne porodične vrednosti", "sistem

vrednosti koje društvo prihvata i menja". Sve ove izraze gotovo redovno srećemo ili primenjujemo u svakodnevnom govoru. U medijima čitamo i slušamo o "pravim vrednostima", "nestajanju tradicionalnih društvenih vrednosti", "vremenu novih vrednosti", „vraćanju hrišćanskim vrednostima – pravoslavlju i uspostavljanju duhovne vertikale“. Izgleda da gotovo svako od nas zna ili barem razume sta su to "vrednosti". Ali za naučnike zadatak jasnog i preciznog određenja pojma "vrednosti" nije jednostavan.

Mišljenje koje je izrečeno pre gotovo pedesetak godina, dosta verno odražava stanje u području istraživanja vrednosti još i danas, u smislu da gotovo svaki autor prilagođava definiciju vrednosti potrebama svog istraživanja. Tako se u literaturi, unutar različitih područja nauke, mogu pronaći vrednosti definisane kao stavovi, norme, motivi, ciljevi, uopšteni oblici ponašanja, iskustveno usmeravani običaji ili tradicije, te veze i odnosi među pojedincima, grupama, predmetima ili događajima" (Kluckhohn, 1962).

Iako je u poslednjih nekoliko decenija došlo do značajnijeg napretka u razvoju teorija vrednosti, kao i do delimičnog usaglašavanja različitih metodoloških pristupa u proučavanju, i dalje postoje određene teškoće u jasnom određenju ovog pojma. Deo nesuglasica svakako proizlazi iz činjenice da se proučavanjem vrednosti bave istraživači iz različitih područja nauke - psiholozi, sociolozi, antropolozi, filozofi, politikolozi, ekonomisti – gde svako od njih posmatra vrednosti unutar konteksta svog područja delovanja. Ovako široko zanimanje za proučavanje ljudskih vrednosti neosporno ukazuje i na njihov ključni značaj za razumevanje, objašnjavanje, pa i predviđanje ljudskog ponašanja - što su jedni od osnovnih ciljeva društvenih nauka.

Međutim, razilaženje u pristupima u proučavanju vrednosti nije karakteristično samo za različita polja društvenih nauka. Shodno postojanju ovakvih različitih pristupa i usmerenja u proučavanju vrednosti, u području psihologije takođe postoje brojna, više ili manje različita, određenja ovog pojma. Analiza relevantne literature pokazuje da postoji preko četiristo definicija vrednosti i čak osamnaest kriterijuma sa kojima se autori suočavaju pokušavajući da odrede sadržaj ovog pojma (Pantić 2005). Na ovom mestu navešćemo neke od najpoznatijih (i najčešće citiranih) definicija vrednosti, koje su dali najpoznatiji istraživači i teoretičari vrednosti u poslednjih pedesetak godina.

Prema K. Levinu (Lewin 1952.) **vrednosti usmeravaju ponašanje, ali nemaju osobine cilja**. Na primer, pojedinac ne nastoji "postići" vrednost *pravednosti*, već *pravednost* "usmerava" njegovo ponašanje. Dakle, vrednosti određuju koji oblici ponašanja za pojedinca u određenoj situaciji imaju pozitivan a koji negativan predznak.

Dobar primer **shvatanja vrednosti kao višeg nivoa stava**, odnosno sistema verovanja koji odražava svojevrsan životni stil, opšti pogled na život i svet, je **Ajzenkov model hijerarhijske strukture stavova** (Eysenck, 1954). Stavovi su po Ajzenku (Eysenck, 1954) međusobno čvrsto povezani u određene strukture koje određuju čitav niz ponašanja pojedinca. Prema njegovom modelu hijerarhijske strukture stavova, postoje četiri nivoa te strukture. Na prvom nivou nalaze se **nezavisna mišljenja**, koja se menjaju zavisno od okolnosti, a nisu karakteristika ličnosti i nedostaje im temeljna metrijska osobina - doslednost. Na drugom nivou nalaze se **pouzdana i stabilna mišljenja**, koja su stalan deo nečijeg mišljenja. Ova mišljenja mogu se odrediti kao primena stava u određenoj situaciji, a mogu izgledati kao da izražavaju stav ali nisu stav. Na treći nivo dolazi se pomoću kombinacije većeg broja mišljenja od onog na drugom nivou, tako da se dolazi do **pojma stava** koji se odnosi na šire područje. Na ovom nivou radi se o trajnim oblicima ponašanja s određenim nivoom opštosti. Na kraju, na najvišem, tj. četvrtom nivou, nalazi se **ideologija**, kao strukturiran sistem povezanih stavova koji predstavlja opšti sistem vrednosti. (Eysenck, 1954).

Vrednosti se shvataju i kao **temeljna područja interesa, odnosno dominantni životni ciljevi i interesne orijentacije**. Taj pojam primenjuju Olport, Vernon i Lindzi (Allport, Vernon i Lindzey, 1960.). Olport definiše vrednosti kao krajnje ciljeve ljudske motivacije, koji se mogu direktno pripisati ili proizlaze iz pojedinčevih osnovnih potreba ili instinkata, a obezbeđuju pojedincu dominantni životni cilj, interesnu orijentaciju ili svrhu koja njegov život čini smislenim. (Allport, 1960.)

Prema Klakonu (Kluckhohn, 1962.), vrednosti predstavljaju **eksplicitno ili implicitno shvatanje (svojstveno pojedincu i karakteristično za grupu) nečega poželjnog**, što utiče na izbor prikladnih načina, sredstava i ciljeva akcije.

Vrednosti kao izraz potreba - gde se vrednosti posmatraju u širem okviru motivacije, a definišu kao ciljevi čije ostvarenje dovodi do zadovoljenja potreba. Ovaj pristup je posebno izražen u području proučavanja radnih vrednosti. Za Supera (Super,

1973.) vrednosti, kao i interesi, proizilaze iz potreba. Vrednosti su ciljevi koje pojedinac nastoji ostvariti kako bi zadovoljio svoje potrebe.

Vrednosti kao preferencije, izražavaju poželjnost određenih objekata, situacija ili ponašanja, ili doživljavanje ispravnog i neispravnog, dobrog i lošeg, poželjnog i nepoželjnog. Jedan od najistaknutijih predstavnika ovog pristupa je Rokič (Rokeach, 1973). Za Rokiča vrednosti su trajna verovanja da su određeni načini ponašanja ili krajnja stanja postojanja, lično ili društveno poželjnija od oprečnih ili suprotnih načina ponašanja ili stanja.

Švarc (Schwartz, 1992) definiše vrednosti **kao poželjne ciljeve** različite važnosti, koji nadilaze specifične situacije, a deluju kao usmeravajuća načela u čovekovom životu.

Prema našim istraživačima, vrednosti se najopštije shvataju, kao relativno stabilne, opšte psihičke dispozicije nastale kombinovanim dejstvom kognitivno-emocionalnog razvoja, individualnih crta ličnosti i interakcije sa socijalnim okruženjem, a koje usmeravaju naše ponašanje ka ciljevima koji nam se čine poželjnima i kojima težimo. Kada se koristi u psihologiji, pojam vrednosti uvek uključuje dispozicije za određeno ponašanje i ciljeve na čije ostvarenje je ponašanje usmereno (Rot, 2003).

Kuzmanović, (1995) daje prednost onoj grupi definicija koje naglašavaju ideju o poželjnom, kao bitnu odrednicu vrednosti koje određuje kao "shvatanja (sistem uverenja) o lično ili društveno poželjnim opštim načinima ponašanja, vrstama aktivnosti i relativno trajnim stanjima u prirodi, društvu". Ova definicija ukazuje da vrednosti nužno uključuju kognitivnu dimenziju, tj. da je neophodno da postoji makar delimično artikulisana misao o poželjnom da bismo mogli govoriti o vrednostima. Vrednosni odnos tako podrazumeva doživljaj izbora, te se preko vrednosti neposredno izražava i može proučavati motivacija pojedinca. Kuzmanović, takođe, ukazuje na srodnost pojmova vrednosti i vrednosnih orijentacija, između kojih jedinu eventualnu razliku vidi u tome da vrednosti označavaju više artikulisanu, određeniju koncepciju o poželjnom, dok bi vrednosne orijentacije predstavljale širi, manje artikulisan sistem uverenja.

Kuzmanović (1998), koji se bavio pitanjem konceptualnih razlika između vrednosti i stavova, takođe zastupa stanovište da vrednosti izražavaju čovekov subjektivan odnos prema svetu, ali da su vrednosti opštije koncepcije o poželjnom (uprošćeno rečeno, o ciljevima i sredstvima za ostvarenje tih ciljeva), a da su stavovi

odnos prema konkretnim i jasno prepoznatljivim objektima (institucijama, grupama, pojedincima, i uopšte, društveno relevantnim pojavama). Zato su vrednosti često izvor stavova i putokaz za zauzimanje novih stavova, ali u nekim slučajevima i rezultat povezivanja i nekakva vrsta nadgradnje već formiranih stavova. Iako postoji određen stepen konkretnih veza, pokazalo se da stavovi nisu uvek prost izraz vrednosti nego i aktuelnih potreba, opažanja socijalne situacije, konformiranja referentnim društvenim grupama i slično, zbog čega su često stavovi i manje stabilni od mnogih vrednosti.

Razlikovanje poželjnih krajnjih stanja, odnosno ponašanja nalazi se u osnovi podele na instrumentalne i terminalne vrednosti, odnosno Kuzmanovićevog (1995) razlikovanja vrednosti-ciljeva i vrednosti-sredstava. Dve grupe vrednosti nisu nezavisne celine, već su u složenim funkcionalnim odnosima. Ova podela odražava razlikovanje koncepcija o poželjnim stanjima vezanim za prirodu, društvo ili pojedinca, koja se žele ostvariti ili sačuvati, i preferiranih načina ostvarivanja tih ciljeva. Ova druga grupa uključuje veliki broj dispozicija koje se na taj način mogu smatrati vrednostima i idu do nivoa crta ličnosti. Tako, na primer, neke od vrednosnih orijentacija Pantić posmatra i kao crte ličnosti – ambicioznost, autoritarnost (Pantić, 1981), dok sa druge strane, većina humanističkih psihologa samo konačna, terminalna stanja posmatra kao vrednosti, ne dajući takav status bilo čemu što ima instrumentalni karakter.

Pantić vrednosti određuje kao relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane karakteristike pojedinaca (dispozicije) i grupa (elementi društvene svesti), formirane međusobnim delovanjem istorijskih, aktuelno-socijalnih i individualnih činilaca, koje zbog tako pripisane poželjnosti usmeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima“ (Pantić, 1990). Ova definicija spada u najobuhvatnije, i s obzirom da su u njoj sadržane sve bitne karakteristike pojma vrednosti, mi je prihvatamo u ovom radu kao relevantnu za naš problem istraživanja, tako da na ovom mestu zaslužuje detaljniju razradu i operacionalizaciju:

- Relativna stabilnost, kao bina karakteristika vrednosti, znači da se one ne menjaju lako, pošto su duboko ukorenjene u strukturi ličnosti i opiru se promenama.
- Da su »opšte« u navedenoj definiciji znači da vrednosti nisu specifične, već objedinjuju više različitih svojstava ličnosti (emocionalnih, intelektualnih, voljnih). Naravno, da postoje vrednosti različite opštosti, kao npr. vrednosti na

nivou stavova, koje su manje opšte, i vrednosti na nivou životne filozofije, koje su najopštijeg karaktera.

- »Hijerarhijska organizacija«, u ovoj definiciji ukazuje na stepen značajnosti pojedinih vrednosti u sistemu vrednosti koji je svojstven jednom društvu. Hijerarhija i sadržaj vrednosti uslovljeni su istorijsko-klasnim činiocima.
- Da predstavljaju »karakteristike društvenih grupa« (elementi društvene svesti) u navedenoj definiciji govori o onim aspektima društvene svesti koji su istorijski i aktuelno-socijalno stekli socijalnu poželjnost. Društvena svest predstavlja dijalektičko povezivanje i interakciju pojedinih vrednosti, i ne može se svesti na prosti zbir sistema vrednosti pojedinaca, i nije nezavisna sila van ljudi (kako su zamišljali neki autori uključujući i Dirkema).
- Konstatacija da su vrednosti »formirane međusobnim delovanjem istorijskih, aktuelno-socijalnih i individualnih činilaca« ukazuje na složenost etiologije vrednosti i na isprepletano delovanje raznorodnih činilaca. Istorijski faktori su svakako najopštiji i verovatno odgovorni za najveći deo varijacije sadržaja pojedinih vrednosnih orijentacija i vrednosnih sistema, njihovih tradicionalnih nosilaca, dinamike i kontinuiteta vrednosti. Aktuelno-socijalni faktori obuhvataju tekuće situacione društvene faktore i socijalnu strukturu, odnosno izražavaju uticaj razlike u društvenim položajima pojedinca na formiranje vrednosti. Individualni činioci imaju posebno veliku ulogu u objašnjavanju razlika unutar grupa u sistemu vrednosti, dok su istorijsko-socijalni faktori od većeg uticaja na razlike među klasama, odnosno slojevima i grupama. Zbog tako determinisane poželjnosti, ova osobina vrednosti se odnosi na činjenicu da poželjnost ima svoje istorijsko, aktuelno-socijalno i individualno poreklo (ovo se posebno naglašava zato što u definicijama mnogih autora nije jasno otkud potiče poželjnost). Poželjno se tokom socijalizacije internalizuje u pojedincu i fiksira u svesti društvenih grupa. Istorijski posmatrano, poželjno se u vezi sa svakom konkretnom vrednošću formiralo kao izraz grupne i individualne zainteresovanosti za određeni način ponašanja i subjektivnog doživljavanja, i nalazi se u funkciji opstanka društvenih grupa, celog društva, pa i čitavih kultura. Takođe karakteristika poželjnosti u vrednosti omogućava međusobno sporazumevanje i komunikaciju

između ljudi i održanje grupne kohezije.

- Karakteristika izneta u definiciji da vrednosti »usmeravaju« ponašanje se odnosi na to da vrednosti podrazumevaju standarde, kriterijume, vodiče, orijentire u ponašanju, ali se vrednosti ne mogu svesti na norme. Vrednosti i društvene norme dve su klase pojava, koje se međusobno preklapaju u nekim svojim aspektima, ali se i razlikuju međusobno i to u nekoliko karakteristika. Vrednosti su opštije od normi, odnosno ista vrednost može da bude izvor većeg broja normi, obično prethode normama i često ih nadživljavaju. Norme uvek uključuju i neki oblik pravnih sankcija, dok vrednosti podrazumevaju samo moralne sankcije.
- Činjenica da se vrednosti odnose i na »ponašanje« je važan element definicije vrednosti, jer se vrednosti kao dispozicije, koje se subjektivno doživljavaju, manifestuju u tzv. selektivnom ponašanju, odnosno u situacijama kada postoji ili treba napraviti izbor.

1.4.2. Odnos vrednosti i srodnih pojmova

Istraživanja vrednosti u psihologiji proizašla su iz istraživanja stavova, a bavljenje strukturom stavova otvorilo je pitanje odnosa vrednosti i stavova. Otkada je Terston (Thurstone, 1928) konstruisao prvu skalu za merenje stavova, a ubrzo potom (početkom četvrte decenije prošlog veka) i Likert (Likert, 1932) svoj tip skale, ispitivanje stavova je postalo, kako kažu neki psiholozi, velika američka industrija. Već odavno važi to i za Evropu, a danas bismo mogli reći i za ceo svet. Izrađen je ogroman broj skala i ispitan veliki broj stavova, jer svaki pojedinac i u svakoj kulturi formira stavove prema velikom broju objekata (ako pojam objekta stava shvatimo vrlo široko). Ali, od samog početka istraživači u socijalnoj psihologiji su počeli da se interesuju i za strukture stavova, odnosno za pitanje da li se mnogi specifični stavovi mogu svesti na manji broj osnovnih, opštih stavova - koji se mogu shvatiti kao izvor specifičnih stavova, ili bar kao stožer oko kojeg se ovi okupljaju. Tako je već 1939, na osnovu 10 Terstonovih skala i uz pomoć faktorske analize, Ferguson (Ferguson, 1939) izolovao tri faktora, koje je nazvao bazičnim stavovima: religioznost, humanitarnost i nacionalizam. Pomoću ovih stavova mogu se objasniti mnogi specifični – npr. stav prema cenzuri, smrtnoj kazni, crkvi, kontroli rađanja, komunizmu.

Sličan, ali ambiciozniji pokušaj je Gilfordov (Guilford, 1959), koji na osnovu faktorske analize svojih i istraživanja drugih autora dolazi do ne sasvim ubedljivog zaključka da se svi socijalni stavovi mogu svesti na pet bipolarnih dimenzija: a) liberalizam – konzervativnost, b) religioznost – areligioznost, c) humanitarizam – nehumanitarizam, d) nacionalizam – internacionalizam, e) evolucionizam – revolucionarnost. Te osnovne dimenzije do kojih su došli Ferguson i Gilford, a u raznim varijacijama i drugi autori, nazivaju se često i opštim stavovima, ali danas se češće upotrebljavaju u značenju ideologije ili kao vrednosne orijentacije.

Slično kao i stav, vrednost predstavlja dispozicioni pojam koji ima kognitivnu, afektivnu i motivacionu komponentu. Ali, za razliku od stava, vrednosti su opštije, više centralne i trajnije dispozicije, tako da se po pravilu, za jednu vrednost vezuje više srodnih stavova i širi repertoar ponašanja. Stavovi imaju izraženiji objekat prema kome su usmereni, a i konativna komponenta je izraženija (bliži su neposrednoj akciji). Veza između stavova i vrednosti nije tako jednostavna i jednoznačna (Kuzmanović i Petrović, 2007; Radović, 2010). Iz vrednosti može da proizilazi određeni broj konkretnih stavova. Pošto su stavovi višestruko determinisani, to znači da u društvenoj krizi mogu biti više pod uticajem nekih drugih faktora (npr. aktuelnih interesa) nego vrednosti.

Kada govore o odnosu stavova i vrednosti, istraživači najčešće polaze od pretpostavke da vrednosti imaju neka svojstva koja pogoduju objašnjenju društvenih stavova i ponašanja. Naime, kao generalni standardi vrednosti podrazumevaju „kriterijume koje ljudi koriste da odaberu i opravdaju akcije i da evaluiraju druge ljude (i sebe) kao i događaje“ (Schwartz, 1992). Vrednosti se izražavaju i preko stavova, ali se ne iscrpljuju u njima. One predstavljaju dispozicionu osnovu za stvaranje stavova prema relevantnim novim objektima (Kuzmanović, 1995), ali su se pokazale i nedovoljnim da objasne svu kompleksnost mnoštva stavova.

Vrlo često se ističe i motivaciona uloga vrednosti, koja se ispoljava u obliku preferencija određenih ciljeva ili usmerivača ponašanja prema određenim standardima. Kad je reč o odnosu vrednosti i motiva, može se reći da svaka vrednost ima značenje motiva, ali ne važi i obrnuto, motiv ne mora dostići nivo vrednosti. Motivi ne moraju biti svesni, dok je čovek uvek svestan svojih vrednosti.

Crta ličnosti je takođe pojam srodan pojmu vrednosti. Crte ličnosti kao i vrednosti imaju dispozicioni karakter, ali se nalaze dublje u strukturi ličnosti i nisu toliko vezane za objekte u okruženju. Najčešće se instrumentalne vrednosti povezuju sa crtama ličnosti, dok se terminalne vrednosti posmatraju kao opštije kategorije.

1.4.3. Odnos vrednosti i ponašanja

Ideal mnogih istraživača je da otkrije one uslove i fenomene čije poznavanje doprinosi boljem razumevanju i predviđanju ponašanja. Pokazalo se da vrednosti kao opštija kategorija omogućavaju bolje predviđanje ponašanja nego neke druge dispozicije ličnosti, kao i da se čovek posmatra kao aktivno, samosvesno i prema određenim ciljevima i idealima usmereno biće. Jedna od osnovnih karakteristika vrednosti je njihova stabilnost koja i omogućava da se buduće ponašanje ljudi i društvena kretanja predviđaju čak uspešnije nego na osnovu poznavanja nekih drugih dispozicija i uslova (Pantić, 2003). Na primer, Rokič je tvrdio da su vrednosti bile superiorni prediktor relevantnog socijalnog ponašanja ljudi, ne samo u poređenju sa drugim dispozicijama ličnosti, uključujući i favorizovane sposobnosti (kada je reč o proceni uspeha na poslu psiholozi obično testiraju inteligenciju i specifične sposobnosti kandidata i zaposlenih), već i u komparaciji sa prediktivnom moći bilo koje dve dispozicije, pa i kombinaciji sposobnosti i nekih drugih svojstava. On je do takvog zaključka došao primenjujući svoj poznati instrument koji uključuje rangovanje po 16 instrumentalnih i terminalnih vrednosti. On je takođe upozorio da stabilnost vrednosti nije apsolutna, jer društveni i lični razvoj ne bi bio moguć da su vrednosti nepromenljive, a s druge strane, ni lični integritet ni identitet, kao ni društvena stabilnost, ne bi bili održivi da su vrednosti lako podložne menjanju. Dakle, vrednosti su ipak samo relativno stabilne i stabilnije nego druge karakteristike ličnosti i društva, i kao takve omogućavaju pomenutu bolju predikciju u poređenju sa drugim uslovima. To znači da se ponašanje ljudi najbolje može predvideti ako poznamo njihove ciljeve, ono što smatraju važnim i poželjnim, ono što lično cene (sfera motivacije), kao što se i društveni tokovi koji zavise od volje ljudi verovatno mogu zadovoljavajuće predvideti, posebno na kratak rok, ako poznamo sistem zajedničkih vrednosti populacije.

Prema Rohan (2000), najveća razilaženja u mišljenjima vezana su za pitanje: na koji način vrednosti usmeravaju ljudsko ponašanje, odnosno, da li vrednosti usmeravaju

čoveka da čini ono što misli da bi trebao činiti, ili da čini ono što želi činiti. Jesu li, dakle, vrednosti odraz poželjnog ili željenog? Odgovore koje su autori pokušali dati na ova pitanja Rohan svrstava u tri grupe. Jedno od viđenja je da su **vrednosti vodiči za preživljavanje**, odnosno da je njihova svrha da omoguće čoveku održanje u socijalnom okruženju. U tom smislu vrednosni prioriteti usmeravaju čovekovo ponašanje tako da on čini ono što misli (ili oseća) da bi trebao činiti, zato što želi opstati u svom društvenom okruženju.

Prema drugima, **vrednosti se odnose na nešto što je poželjno**, tj. one su okvir za razlikovanje ispravnog od neispravnog, dobrog od lošeg. Vrednosni prioriteti usmeravaju čoveka prema dobrom i ispravnom ponašanju, te mu pružaju osnovu za moralno i etično življenje, a ne nužno za prilagođavanje okruženju u kome živi.

Treća grupa autora navodi dva osnovna prigovora prethodnim određenjima vrednosti, a to su: a) da ljudi često potpuno svesno ugrožavaju vlastitu dobrobit, čak i vlastiti život, kako bi pomogli drugima - te su stoga **vrednosti sigurno više od pukih vodiča za preživljavanje**; b) **da ne postoji "jednoznačno određenje dobrog i lošeg"**, već da je procena dobrog i poželjnog (odnosno lošeg i nepoželjnog) često vrlo subjektivna: "čovek ne želi nešto zato što smatra da je to dobro, već procenjuje da je nešto dobro zato jer to želi" (Rohan, 2000.).

Navodeći kako ljude ne pokreće isključivo nagon za zadovoljavanjem osnovnih bioloških potreba ili izbegavanjem bola i neugodnosti, već i želja za što prijatnijim i produktivnijim životom, autori ove treće grupe (uključujući Rohan) smatraju da vrednosni prioriteti odražavaju dinamičku organizaciju procena o sposobnosti pojedinih "entiteta" (stvari, ljudi, oblika ponašanja, ili aktivnosti) **da omogućavaju čoveku što bolji i ugodniji život** - ali ne u isključivo hedonističkom smislu, već u smislu ostvarivanja svih vlastitih potencijala. Prema tome, vrednosni prioriteti bi bili odraz čovekove procene važnosti ostvarenja pojedinih želja i potreba, s ciljem da njemu lično omoguće što ugodniji i produktivniji život, uzimajući pri tom stalno u obzir okolnosti u kojima živi. Promenom tih okolnosti, i čovekova procena o tome šta je za njega "najbolji mogući način života" će se menjati, a shodno tome može doći i do promene njegovih vrednosnih prioriteta.

Sve tri grupe autora, kako navodi Rohan (2000.), bez obzira na stavove koje zastupaju, većinom podržavaju istu pretpostavku: **postoji konačan broj "univerzalnih vrednosti"**, odnosno svi ljudi poseduju iste vrednosti, a razlike postoje samo s obzirom na hijerarhiju tih vrednosti odnosno relativnu važnost koju im pojedinci pridaju. Ova pretpostavka je danas i empirijski potvrđena, a povezuje sve teorije vrednosti, od ranih teorija postavljenih krajem 19. i početkom 20. veka, pa do danas najpoznatije i najčešće citirane i primenjivane teorije vrednosti – Rokičeve (Rokeach, 1973).

Neki poznati istraživači vrednosti – na primer Rokič (Rokeach, 1973), Švarc i Bilski (Schwartz & Bilsky, 1987, 1990), preko najkraće imenovanih i uopštenih *ciljeva* ispituju sisteme vrednosti pojedinaca i grupa, bez obzira što se više služe pojmovima *vrednosti* i *vodeća načela* nego bukvalno - *životni ciljevi*. Verovatno se sve vrednosti ne moraju, a možda ne mogu, iskazati kao ciljevi, pogotovo ako je reč o nečemu već ostvarenom, ili ako se insistira na podeli vrednosti–ciljevi (terminalne vrednosti) i vrednosti-sredstva (instrumentalne vrednosti). Autori Pantić i Kuzmanović misle da treba konceptualno razlikovati lične ciljeve od odnosa pojedinca prema opštim društvenim ciljevima. U oba slučaja reč je o ličnom odnosu, ali je referentni okvir drugačiji. Lični ciljevi su izraz svesno doživljenih potreba ili interesa. Međutim, kada pojedinac bira društvene ciljeve, pretpostavlja se da bar u izvesnoj meri, uzima u obzir i interese drugih ljudi i društva u celini, da iskazuje svoje viđenje društvenih prioriteta. Na ocenu i prihvatanje društvenih ciljeva svakako mogu uticati i krajnje lični ciljevi, ali taj odnos može biti posredovan i određen i nizom drugih faktora: usvojenim ideološkim i drugim uverenjima, konformiranjem referentnim grupama, kulturom, pa i određenim osobinama ličnosti (Adorno et all. 1950; Eysenck, 1954; Golubović i saradnici, 1995).

Posebno je značajno utvrđivanje veze između stavova i vrednosnih prioriteta, jer ljudi često prihvataju mnoge vrednosti, ali se ipak mogu ustanoviti određeni prioriteti. Hijerarhija vrednosti je bitno svojstvo sistema vrednosti. Rokič (1973) ukazuje da kada se osoba nađe u situaciji da mora da usvoji određeni stav prema nekom objektu, aktiviraju se relevantne vrednosti u stabilnom sistemu vrednosti pojedinca, tako da stav biva determinisan relativnim rangom vrednosti u tom aktiviranom klasteru. Međutim, sam Rokič je pomoću samo dve konfliktne vrednosti – dileme: jednakost ili sloboda, pokušao da objasni ne samo mnoge stavove, nego i glavne ideologije XX veka: *liberalnu* - koja ističe slobodu, *komunističku* - koja visoko vrednuje jednakost ali ne i

slobodu, *socijalističku* - koja ceni obe vrednosti, i *fašističku* - koja prezire obe vrednosti. Kritičari su ipak приметili značajne teškoće – npr. značenje pojmova sloboda i jednakost može biti promenljivo (Petrović i Kuzmanović, 1998), ili se vezuje za različite referentne okvire. Recimo, za kapitalistu je sloboda nemešanje društva u ekonomske, ali i druge odnose, dok za socijalistu sloboda predstavlja mogućnost da se ostvare ciljevi i siromašnijih slojeva i u tom smislu može zahtevati uplitanje vlade – npr. da se ukine siromaštvo ili rasizam (Feldman, 2003). Pojam jednakosti čak može imati i mnogo više značenja.

1.4.4. Teorija vrednosti Miliona Rokiča

Nakon Olporta u području psihologije neko vreme nije bilo značajnijeg napretka u pogledu proučavanja vrednosti. Olportov rad je pobudio entuzijazam istraživača, no njegov je uticaj u početku bio izrazitiji u drugim područjima nauke nego u psihologiji. Razlog je u činjenici da tada preovladavajući smer u psihologiji - bihejviorizam - nije mnogo mario za proučavanje vrednosti, kao ni drugih "mentalističkih pojmova", koji kao predmet istraživanja nisu dostupni objektivnom opažanju i merenju. No, postupno odmicanje od klasičnog, restriktivnog bihejviorizma, i rastućeg interesa za proučavanje društvenih stavova, njihove strukture i svega onog što utiče na njihovo formiranje, ponovo je u psihologiji aktualizovalo pitanje ljudskih vrednosti. Autor koji je napravio veliki iskorak u tom pogledu bio je upravo Milton Rokič.

Američki socijalni psiholog Milton Rokič pripada onoj grupi autora koji su posebno naglašavali značaj proučavanja vrednosti za razumevanje stavova i socijalnog ponašanja ljudi. U svom inaugurativnom govoru pri preuzimanju uloge predsednika Američke asocijacije psihologa, Rokič je naveo argumente (zapravo pretpostavke) zbog čega bi veću pažnju trebalo posvetiti proučavanju vrednosti: vrednosti su opštije od stavova i uslovljavaju stavove, pa se manjim brojem vrednosti može objasniti širi krug stavova i ponašanja; izazivanjem promena u vrednosnom sistemu može se promeniti čitav niz stavova, itd. (Rokeach, 1968).

Sam Rokič je već u tom trenutku vršio istraživanja na način koji nije bio bez određenih slabosti (Kuzmanović i Petrović, 2007). On, kao i drugi njegovi istomišljenici, vrednosti vezuje za ideje o poželjnom (poželjnim opštim načinima

ponašanja i ciljnim stanjima egzistencije), dakle za shvatanja koja evaluativnu komponentu ističe kao centralnu, i vrednosti posmatra kao opštije kategorije od stavova (Rokeach, 1973).

Rokič (1973) je osmislio originalan pristup u proučavanju vrednosti. On je autor koji s pravom nosi naziv najznačajnijeg istraživača i teoretičara vrednosti u području socijalne psihologije, u čijem su radu vrednosti prvi put zaista jasno i dobro teorijski i operacionalno definisane, tako da je on naročito zaslužan za korišćenje pojma vrednosti u proučavanju socijalnog ponašanja. On je isticao prednosti korišćenja pojma vrednosti, jer označavaju dispoziciju koja je centralna za ličnost, koja se ističe dinamičnošću i koja je ekonomična pošto determiniše znatan deo ljudskog ponašanja. Za Rokiča vrednosti su "postojano verovanje da su izvesni specifični načini ponašanja ili stanja postojanja lično ili društveno poželjniji od suprotnog ili obrnutog načina ponašanja ili postojanja" (Rokeach, 1973).

Na taj način on vrednostima pridaje relativno trajan karakter, s obzirom na to da insistira na tome da su one «postojano verovanje». Taj koncept sadrži kognitivnu, emocionalnu i motivacionu komponentu vrednosti. Takođe, ovaj konceptualni prilaz omogućava razlikovanje «načina ponašanja» od «stanja postojanja», što čini osnovu za podelu vrednosti na instrumentalne - koje se odnose na moralnost, i terminalne vrednosti - koje izražavaju intra i interpersonalna stanja egzistencije. I najzad, prema ovom konceptu vrednosti se suštinski razlikuju od stavova, pri čemu vrednosti zauzimaju centralniju poziciju u odnosu na stavove, da ih determinišu i da promene u njima izazivaju promene u stavovima i ponašanju.

Za razliku od ranih teoretičara vrednosti, koji su se bazično bavili proučavanjem ličnosti, Rokičev primarni naučni interes bio je usmeren na proučavanje društvenih stavova. Nezadovoljan dotadašnjim načinom merenja stavova, za koji je smatrao da zapravo više liče na merenje temperamenta i crta ličnosti, Rokič je smatrao ključnim pitanjem redefinisanje pojma društvenog stava i njegovo proučavanje unutar šireg konteksta uticaja koji deluju na njegovo formiranje.

U nastojanju da što jasnije odredi pojam "stava", te da ga jasno odeli od pojma "vrednosti" - s obzirom na to da su mnogi autori toga doba ova dva pojma izjednačavali, smatrajući ih vrlo sličnima ili identičnima, Rokič je posvetio vrlo opsežnu

argumentaciju upravo njihovom razlikovanju, tako da je svoj interes sve više usmeravao na područje proučavanja vrednosti, što je rezultiralo prvom sveobuhvatnom teorijom vrednosti, novim pristupom merenju vrednosti i novim mernim instrumentom (Rokeach, 1968).

Rokič je smatrao da vrednosti, u kognitivno-afektivnom sistemu pojedinca, imaju mnogo značajniju i dinamičniju ulogu od stavova, a kao osnovne odrednice prema kojima se vrednosti i stavovi razlikuju naveo je sledeće:

- stavovi su mnoštvo verovanja o jednom objektu, dok su vrednosti pojedinačna verovanja;
- vrednosti nadilaze objekte i situacije, dok su stavovi upravo usmereni na njih;
- vrednosti su standardi ponašanja pojedinca, dok stavovi to nisu;
- broj vrednosti je ograničen na konačni broj poželjnih ponašanja i krajnjih stanja, dok broj stavova nije ograničen, isto kao ni broj objekata stava;
- vrednosti su smeštene u središtu psihičke strukture pojedinčeve ličnosti, te stoga određuju i usmeravaju i stavove i ponašanja.

Rokič je smatrao da čovek ukupno poseduje relativno mali broj vrednosti, tako da svi ljudi, barem u nekom stepenu, poseduju sve vrednosti. Razlike među njima se javljaju samo s obzirom na relativnu važnost koju oni pridaju pojedinim vrednostima. Do tih razlika, pak, dolazi zato što vrednosti imaju dva izvora: ličnost pojedinca i društvo sa svojom kulturom i institucijama socijalizacije, čijim međudelovanjem nastaju različite hijerarhije vrednosnih prioriteta. Ove je "hijerarhije vrednosnih prioriteta" Rokič nazvao vrednosnom strukturom, a definisao ih je kao: trajne i stabilne organizacije vrednosti duž kontinuuma relativne važnosti.

Rokič naglašava da postoje dva tipa (vrste) vrednosti – instrumentalne (one koje se odnose na poželjna ili idealizovana ponašanja) i terminalne (poželjna krajnja stanja) koje su, iako međusobno povezane, ipak organizirane u posebne strukture.

Terminalne vrednosti označavaju poželjna krajnja stanja, odnosno idealna stanja zadovoljenosti određenih potreba, a mogu biti lične (intrapersonalne) ili društvene (interpersonalne), zavisno od toga jesu li usmerene na samu osobu (na primer

"unutrašnji sklad") ili na društvo ("mir u svetu"). Terminalnih vrednosti (kao krajnjih stanja zadovoljenosti potreba) ima upravo onoliko koliko ima i osnovnih ljudskih potreba, a preciznije određivanje njihova broja Rokič je temeljio na Maslovljevoj hijerarhijskoj teoriji motivacije.³

Instrumentalne vrednosti predstavljaju poželjne ili idealizovane načine ponašanja koji doprinose ostvarivanju terminalnih vrednosti. Pri tom valja razlikovati društveno i kulturalno uslovljene moralne instrumentalne vrednosti - čije neispunjavanje dovodi do osećaja krivice ili doživljaja pogrešnosti onoga što se radi (takva je, npr. vrednost - biti pristojan), od instrumentalnih vrednosti kompetencije i samoaktualizacije - koje zbog svog intrapersonalnog karaktera izazivaju osećaj lične neadekvatnosti pojedinaca koji ih ne uspevaju ispuniti (na primer vrednost "biti intelektualan").

Bez obzira na to kojoj vrsti pripadaju, vrednosti pre svega imaju motivišuću ulogu. Terminalne vrednosti su motivišuće jer predstavljaju biološki važne ciljeve, dok su instrumentalne vrednosti motivišuće jer ih pojedinac doživljava kao načine postizanja tih željenih ciljeva.

Druga funkcija vrednosti je regulatorna. Osim što su odraz trenutnih i trajnih potreba, vrednosti su i svojevrsna internalizovana viđenja poželjnog, u skladu sa opštim društvenim opredeljenjima, te kao takva deluju i kao standard ponašanja, odnosno kao opšti plan za razrešavanje socijalnih konflikata i donošenje odluka. One pojedinca vode u zauzimanju stava o društvenim pitanjima, služe kao predispozicije za preferenciju određenih ideologija ili religijskih opredeljenja, usmeravaju način prezentacije sebe i drugih, te služe kao osnova prosuđivanja, nagrađivanja i kažnjavanja vlastitog i tuđeg ponašanja. Vrednosti, kao temeljni referentni okvir, omogućuju pojedincu da opravda i racionalizuje sve ono što radi, osiguravajući mu pri tom konzistenciju delovanja, nužnu za održavanje slike o sebi i jačanje samopoštovanja.

---

³ Prema Maslowu (1970.), motivi odnosno potrebe pojedinca su hijerarhijski organizovane u pet nivoa. Potrebe koje se nalaze na prvom (najnižem) nivou su najprioritetnije potrebe koje najpre moraju biti ispunjene ili zadovoljene kako bi se mogle pojaviti ili zadovoljiti potrebe na sledećem, drugom nivou. Zadovoljavanjem potreba iz drugog nivoa omogucen je prelaz na zadovoljavanje potreba koje se nalaze na trecem nivou, i tako dalje. Pet nivoa u hijerarhiji potreba prema njihovoj snazi ili prioritetu zadovoljavanja su sledeće: 1. osnovne fiziološke potrebe; 2. potreba za sigurnošću; 3. potreba za pripadanjem i ljubavlju; 4. potreba za samopoštovanjem; 5. potrebe za samoaktualizacijom.

Posebnu pažnju Rokič je posvetio izradi instrumenta kojim bi na odgovarajući način merio tako definisane vrednosti, odnosno razlike u relativnoj važnosti koju im pojedinci pridaju. Za razliku od prethodnih istraživača, koji su o vrednostima ispitanika zaključivali na osnovu odgovora koji impliciraju postojanje određenih vrednosti, Rokič je smatrao da je bolje ispitanicima ponuditi konkretne vrednosti (poželjna krajnja stanja i načine ponašanja), te tražiti da direktno procene njihovu važnost.

Upitnik koji je izradio nazvao je, vrlo jednostavno, The Value Survey (Upitnik vrednosti). Upitnik se sastojao od dva popisa abecedno poređanih reči koje su označavale vrednosti, a ispitanik je unutar svakog od njih trebao rangirati ponuđene vrednosti prema važnosti koju one za njega lično imaju kao usmeravajuća načela u životu. Dva popisa su bila, shodno teorijskom određenju, popis terminalnih i popis instrumentalnih vrednosti. Cilj je bio sastaviti dva relativno sažeta i jasna popisa kojima će istovremeno biti dobro i reprezentativno predstavljen ceo spektar mogućih ljudskih vrednosti. Proučio je dostupnu (Američku) literaturu o vrednostima i osobinama ličnosti, kao i niz teorijskih rasprava koje se bave socijalnom filozofijom, ali je konačni izbor terminalnih vrednosti ipak napravio "intuitivno" (Rokeach, 1973), dok mu je za izbor instrumentalnih vrednosti kao osnova poslužio Andersonov popis 555 crta ličnosti (Anderson, 1968., prema Ferić, 2003.).

Originalna forma The Value Survey sastojala se od 18 terminalnih i 18 instrumentalnih vrednosti, a ispitanik je pored svake vrednosti trebao upisati rang koji joj pridaje s obzirom na važnost koju ona za njega ima (od "1" za najvažniju, do "18" za najmanje važnu). Već na samom početku primene Rokič se susreo sa teškoćom, jer nisu svi ispitanici jednoznačno razumeli zadane vrednosti. Taj je nedostatak prevaziđen tako da je uz svaku od ponuđenih vrednosti u zagradama dodato i kratko objašnjenje značenja. Tako je dobijena konačna lista vrednosti sa njihovim kratkim objašnjenjima. Lista se sastojala od dve skale vrednosti koje su uvrštene u konačnu formu Upitnika koji je obuhvatao sledeće vrednosti:

Lista Rokičevih vrednosti:

1. Terminalne vrednosti:

- DRUŠTVENO PRIZNANJE (poštovanje, divljenje)
- ISTINSKO PRIJATELJSTVO (blisko

2. Instrumentalne vrednosti:

- AMBICIOZAN (marljiv, željan uspeha)
- ČIST (uredan)

- druženje)
- JEDNAKOST (jednake mogućnosti za sve)
- MIR U SVETU (svet bez ratova i sukoba)
- MUDROST (zrelo razumevanje života)
- NACIONALNA SIGURNOST (zaštita od napada)
- OSEĆAJ ISPUNJENOSTI (trajno usavršavanje)
- SAMOPOŠTOVANJE (dobro mišljenje o sebi)
- SIGURNOST PORODICE (briga o voljenim)
- SLOBODA (nezavisnost, sloboda izbora)
- SPAS DUŠE (spas od greha, večni život)
- SREĆA (zadovoljstvo),
- SVET LEPOTE (lepota prirode i umetnosti),
- UGODAN ŽIVOT (sretan uspešan život),
- UNUTRAŠNJI SKLAD (bez unutrašnjih konflikata),
- UZBUDLJIV ŽIVOT (podsticajan, aktivan život),
- ZADOVOLJSTVO (lagodan život pun užitaka),
- ZRELA LJUBAV (seksualna i duhovna bliskost)
- HRABAR (otvoreno izražava uverenja)
- INTELEKTUALAN (inteligentan, pametan)
- ISKREN (istinit, pošten)
- LOGIČAN (dosledan, razuman)
- MAŠTOVIT (kreativan, nekonvencionalan)
- ODGOVORAN (pouzdan, može se osloniti)
- POSLUŠAN (pokoran, ispunjava dužnosti)
- PRISTOJAN (učtiv, uglađen),
- PUN LJUBAVI (osećajan, nežan)
- SAMODISCIPLINOVAN (kontrolisan)
- SAMOSTALAN (samopouzdan)
- SPREMAN NA PRAŠTANJE (voljan da. ..)
- ŠIROKIH POGLEDA (otvorenog uma)
- USLUŽAN (raditi za dobrobit drugih)
- VEDROG DUHA (srdačan, veseo)
- VEŠT (kompetentan, efikasan)

Kasnije je Rokič izradio verziju u kojoj su vrednosti ispisane na nalepnicama koje ispitanik odlepljuje a potom ponovo lepi, jednu ispod druge, prema lično procenjenom redosledu važnosti. Izrađena je takođe i skraćena forma upitnika od dva popisa sa po 12 vrednosti, dok je krajem osamdesetih postala dostupna i verzija u kojoj je terminalna vrednost „sreća” zamenjena vrednošću „zdravlje”, a instrumentalna vrednost “vedar duh” zamenila je vrednost "odan".

Kada je za merenje korišćena tzv. "forma D" (verzija sa nalepnicama), pouzdanost upitnika se pokazala zadovoljavajućom, a koeficijenti pouzdanosti dobijeni test - retest metodom varirali su, u zavisnosti od dužine vremenskog intervala, između 0,69 i 0,80 za terminalne, odnosno 0,61 i 0,72 za instrumentalne vrednosti. Za "formu E" - u kojoj ispitanik pored svake vrednosti upisuje njen rang, koeficijenti pouzdanosti su bili niži: od 0,60 do 0,74 za terminalne, a od 0,51 do 0,70 za instrumentalne vrednosti (Rokeach, 1974.; Braithwaite i Scott, 1991, prema Ferić, 2009.).

Upitnik je takođe pokazao vrlo dobru osetljivost s obzirom na demografske i kulturne varijable, uspešno je diferencirao ispitanike različitih religijskih i političkih uverenja, različitog socioekonomskog statusa, stepena obrazovanja i zanimanja. The Value Survey se pokazao i vrlo dobrim za predviđanje različitih oblika ponašanja, kao što su: dobrovoljni rad, verska ponašanja (redovni odlasci u crkvu, deklarirano članstvo u crkvenim organizacijama), društveni aktivizam, preventivna briga o zdravlju, neki oblici delinkventnih ponašanja, laganje i varanje (Ferić, 2009.).

Nakon niza statističkih testiranja razlika među poduzorcima opšte populacije građana u SAD, Rokič (1979a.) je utvrdio da osobe nižeg socijalno-ekonomskog statusa pokazuju više religioznosti i konformizma, da manje pažnje obraćaju odgovornosti, veće značenje pridaju prijateljstvu nego ljubavi, i manje su usmerene na kompetentnost i samoaktualizaciju od osoba višeg socijalno-ekonomskog statusa.

Pored toga, u području ponašanja odnosno pripadnosti određenim profesijama ili dobrovoljnim organizacijama, Rokič je uočio jasnu povezanost vrednosti "spasa duše" s verskim ponašanjima, utvrdio je da vrednost "jednakost" dobro predviđa međurasna ponašanja, politička opredeljenja i političku aktivnost, da vrednost "svet lepote" dobro razlikuje umetnička zanimanja od ostalih, a da su intelektualne vrednosti ("intelektualan", "imaginativan" i "logičan") izrazito dobri prediktori nastavničkih i profesorskih zanimanja.

Sumirajući svoje nalaze, Rokič je zaključio da su terminalne vrednosti bolji prediktori od instrumentalnih, te da se među najdiskriminativnijima pojavljuju vrednosti koje se odnose na "udoban život", "jednakost" i "spas duše", što bi ukazivalo na to da su socioekonomski status, političko opredeljenje i religioznost najjače determinante stavova i ponašanja.

1.4.5. Novi pristupi u proučavanju i merenju vrednosti

Interesovanje za istraživanje vrednosti u području psihologije, značajno je podstaknuto Rokičevim radom, a mnogi autori su, po uzoru na Rokiča, uvodeći neke (veće ili manje) modifikacije, započeli izradu vlastitih mernih instrumenata. Tako su, na primer, nastali: List of Values – LOV (Kahle, 1983.), Values and Life-Styles - VALS (Mitchell, 1983.), The Goal and Mode Values Inventories – GAMVI (Braithwaite i

Law, 1985.). To su dobri i kvalitetni merni instrumenti, koji ipak nisu uspeli doživeti tako široku primenu i toliku popularnost kao Rokičev upitnik koji je od trenutka konstrukcije postao veoma popularan i tražen merni instrument, tako da i danas važi kao jedan od najčešće primenjivanih upitnika za merenje opštih ljudskih vrednosti (Ferić, 2009.). Isto tako, Rokičeva teorija vrednosti je bez konkurencije dominirala područjem socijalne psihologije više od dvadeset godina, te je inspirisala veliki broj istraživanja na području psihologije.

Kao skraćena verzija Rokičevog upitnika vrednosti, izrađen je upitnik LOV (List of Values), koji se temelji na Maslovljevoj teoriji ličnosti i motivacije (Maslow, 1970.). Upitnik se sastoji od 9 vrednosti koje se grupišu u tri grupe, a to su:

1. Hedonističke vrednosti (traženje uzbuđenja, zadovoljstvo i uživanje u životu, želja za uspostavljanjem bliskih i srdačnih odnosa s drugim ljudima);
2. Vrednosti empatije (samopoštovanje, poštovanje od strane drugih, potreba za sigurnošću, osećaj pripadnosti);
3. Vrednosti samoaktualizacije (lični razvoj, osećaj postignuća).

U originalnoj verziji se od ispitanika traži da od ponuđenih devet vrednosti odabere samo dve koje su mu lično najvažnije, no postoje i verzije u kojima ispitanik treba prema važnosti poređati svih devet vrednosti, ili pak proceniti njihovu važnost na skali od 5 ili 7 stepeni.

Nova istraživanja su dovela i do novih naučnih saznanja, pa je Rokičevom pristupu postepeno upućivano sve više zamerki (npr. Heath i Fogel, 1978.; Braithwaite i Law, 1985.; Schwartz i Bilsky, 1987., prema Ferić, 2003.).

Deo se njih odnosio na nesistemske testiranje statističkih razlika, bez polaznih hipotetičkih očekivanja, koja su najverovatnije, zbog velikih uzoraka ispitanika na kojima su se provodila, dovela do niza slučajnih potvrda statističkih značajnosti.

Rokiču su zamerali i sam način interpretacije uočenih razlika, istovremenom primenom alternativnih postavki. Na primjer, Rokič je tumačio kako mala (ili manja) važnost pridavana određenim vrednostima znači da su potrebe koje te vrednosti odražavaju ili potpuno nezadovoljene - pa zato i neosveščene, ili su potpuno zadovoljene - pa za pojedinca više ne predstavljaju motivišući cilj, dok je veća važnost

koja je pridavana drugim vrednostima odražavala delimično zadovoljenje, ili pak ponovno potpuno nezadovoljenje nekih drugih potreba, praćeno željom da se taj nedostatak ispravi. Ali, najviše se zamerki odnosilo na nepostojanje teorijskog objašnjenja strukture vrednosnog sistema, odnosno načina na koji su (proučavane) vrednosti međusobno povezane.

Usmeravanje na isključivo pojedinačne (specifične) vrednosti bio je ujedno i glavni nedostatak oba navedena istraživačka pristupa, jer nije omogućavao stvaranje koherentnih teorija i to iz tri razloga: prvo, pouzdanost svake pojedinačne vrednosti bila je vrlo niska, zbog čega su na pojavljivanje ili nepojavljivanje značajne povezanosti sa takvim vrednostima mogli djelovati brojni drugi činitelji; drugo, nepostojanje nekoga potpunijeg sklopa vrednosti ili šire teorije koja bi usmeravala izbor ciljanih vrednosti, dovelo je do toga da istraživanjem ne budu obuhvaćene one vrednosti koje su podjednako značajno ili čak značajnije povezane sa ispitivanom pojavom; i treće, a ujedno i najvažnije, takvi pristupi usmereni isključivo na pojedinačne vrednosti zanemarivali su pretpostavku koja se sve češće navodila u literaturi - da stavove i ponašanja pojedinca ne usmerava neka pojedinačna vrednost kojoj je dat prioritet, već odnos među suprotstavljenim vrednostima koje se istovremeno odnose na neki stav ili ponašanje (Tetlock, 1986.; Schwartz i Bilsky, 1987., 1990. prema Ferić, 2009.). Naglašavalo se da vrednosti imaju važnu ulogu u usmeravanju ponašanja pojedinca tek u slučajevima kad se javlja konflikt vrednosti - kada neko ponašanje rezultira posledicama koje su u skladu sa jednom (ili više) vrednosti, dok su istovremeno u sukobu sa drugim vrednostima pojedinca. I tek u takvim situacijama konflikta pojedinac zapravo postaje svestan svojih vrednosti, odnosno, tek tada se vrednosti aktiviraju i usmeravaju ponašanje.

Potruga za novim pristupom u proučavanju vrednosti, koji neće biti isključivo usmeren na pojedinačne vrednosti, već je omogućila proučavanje vrednosnih sistema kao integrisanih celina, njihove strukture, te dinamičke povezanosti i načina funkcionisanja vrednosnih prioriteta. Schwartz i Bilsky (1987., 1990), a kasnije i sam Schwartz (1992., 1994.), prihvatili su u osnovi Rokičevo određenje vrednosti, no više su naglasili motivacijski aspekt, smatrajući kako pojedinu vrednost pre svega određuje tip cilja, odnosno motivišućeg interesa kome je ta vrednost usmerena. Polazeći od pretpostavke da vrednosti, kao osvešćeni ciljevi, odražavaju tri univerzalna zahteva

ljudskog postojanja - biološke potrebe, potrebe za usklađenom socijalnom interakcijom, te potrebe za opstankom i funkcionisanjem grupa, Schwartz i Bilsky su detaljnim proučavanjem literature i rezultata dotadašnjih istraživanja došli do zaključka da je moguće razlikovati deset motivacijski različitih tipova vrednosti, koje zajednički čine jednu integrisanu celinu. Ti tipovi vrednosti koje oni izdvajaju su: moć, postignuće, hedonizam, podsticaj, nezavisnost, univerzalizam, dobronamernost, tradicija, konformizam i sigurnost.

U vezi sa navedenim vrednostima, Schwartz i Bilsky su izneli sledeće postavke:

1. da su ovi tipovi vrednosti povezani po motivacijskom kontinuumu na način da se motivacijski slični tipovi međusobno podržavaju, dok se motivacijski različiti tipovi vrednosti međusobno koče;
2. da se oni u obliku tako integriranog sklopa javljaju kod svih pojedinaca, bez obzira na pol, godine, obrazovanje ili kulturu u kojoj žive, te da se zato mogu smatrati univerzalnima.

Početna istraživanja su išla u prilog ovim njihovim pretpostavkama, dok je Schwartz kasnije nastavio dalji rad samostalno, i detaljno razradio i empirijski dokazao postojanje i dinamičku strukturalnu povezanost navedenih tipova vrednosti, a zatim je 1992. godine objavio teoriju univerzalnih sadržaja i strukture vrednosti.

Glavni ciljevi brojnih empirijskih istraživanja u području vrednosti (inspirisanih pre svega Rokičevom teorijom i nalazima) odnosili su se uglavnom na pokušaj povezivanja individualnih razlika u vrednosnim prioritetima sa razlikama u stavovima, ponašanju i nekim sociodemografskim varijablama. Većina istraživanja se usmeravala na izdvajanje manjeg broja pojedinačnih (specifičnih) vrednosti za koje se pretpostavljalo da bi mogle biti povezane sa stavovima ili ponašanjem, te se nastojalo da se empirijski utvrde i ispituju njihovi međusobni odnosi (na primer, ispitivala se povezanost vrednosti "poslušnosti" sa pripadnošću društvenoj klasi - Alwin, 1984.; povezanost vrednosti "mira u svetu" sa pacifističkim stavovima i ponašanjem - Mayton i Furnham, 1994.; povezanost vrednosti "jednakosti" sa aktivnim zalaganjem za građanska prava - Rokeach, 1973).

1.4.6. Empirijska istraživanja vrednosti i vrednosnih orijentacija kod nas

Empirijska istraživanja vrednosti i vrednosnih orijentacija u Srbiji kako u periodu tranzicije tako i ranije pretežno su bila usmerena na mladu populaciju. Razlozi su verovatno bili u značaju koji za društveni razvitak jedne zemlje ima omladina, ali i u činjenici da život u periodu tranzicije, koga odslikavaju brojne socijalne, političke i ekonomske promene, prevashodno ostavlja trag na mladima. Upravo su mladi i činili uzorak većine empirijskih istraživanja vrednosnih orijentacija u Srbiji (Kuzmanović, 1994, 1995 i 1998; Pantić, 1990). Kuzmanović, Popadić i Havelka, 1995; Joksimović, 2002; Mladenovića i Knebl, 2003).

Istraživački nalazi pružaju osnovu za zaključivanje o sličnostima i razlikama između pripadnika pojedinih generacija kao i o promenama, odnosno stabilnosti osnovnih vrednosnih uverenja. No, iako postoji bogata istraživačka građa, izvođenje pouzdanih zaključaka otežano je zbog raznolikosti i nepreciznosti pojmovnih definicija vrednosti kao i njihove operacionalizacije u konkretnim istraživanjima, ali i usled neujednačenosti uzoraka i instrumenata merenja (Joksimović i Maksić, 2006.).

Ono što je zajedničko u svim istraživanjima realizovanim u poslednjih dvadesetak godina, jeste nalaz da kod mladih postoji tendencija smanjivanja prosocijalne orijentacije i povećanje utilitarno-hedonističke orijentacije, to jest orijentacije na korist i uživanje (Kuzmanović, Popadić i Havelka, 1995).

Druga tendencija koja se javlja, vezana je za povećanu anomičnost – konfuziju društvenih ciljeva, beznade, dezorijentaciju; čak 75% mladih u istraživanju Pantića, 1988. godine, izrazilo je anomičnost, dok je takvih 1979. godine bilo svega 24% (Pantić, 1990). Poznato je da do anomije⁴, tj. pomanjkanja, suspenzije ili neefikasnosti društvenih normi, zakona, propisa i vrednosti, dolazi u periodima društvene i političke krize, ratova i nemira, kao i u vremenima društvene tranzicije, kada više ne važe ranije norme i tradicionalne vrednosti, a nove još nisu uspostavljene, što dovodi do pometnje i dezorijentacije članova društva u traganju za socijalno poželjnim obrascima ponašanja.

---

⁴ Anomičnost je konceptualizovana kao doživljaj zbrke ciljeva u društvu, dezorijentacija na kognitivnom planu, postojanje depresivno - anksioznog sindroma na emocionalnom planu i povlačenja, cinizma, apatije na motivacionom planu.

Sadržaj prethodno pomenutih istraživanja obuhvatio je ispitivanje i drugih **vrednosnih orijentacija i životnih stilova**⁵. Rezultati pokazuju da su u periodu tranzicije najviše erodirale sledeće vrednosti: "samoupravna orijentacija", "ateizam", "egalitarizam" i "kolektivizam" – dok je "socijalna jednakost" ostala u zoni ambivalencije, transformisana u težnju ka "socijalnoj sigurnosti". U isti mah, činjenica je da su, u velikom delu populacije, snažno afirmisane ideje demokratije i demokratskih procedura, pravne države, građanskih prava i sloboda. U nešto manjoj meri, prihvaćene su ideje slobodnog tržišta, konkurencije i materijalne nejednakosti. Odnos prema idejama privatizacije i ekonomskog individualizma, kako je već rečeno, protivrečan je i ove vrednosne orijentacije se zastupaju na nedosledan način.

Kako pokazuju navedena istraživanja, sistem vrednosnih orijentacija mladih ljudi karakteriše dominacija zalaganja za privatnu svojinu, **otvorenost prema svetu**⁶, podjednaka zastupljenost religioznosti i nereligioznosti, **neegalitaristički stavovi**⁷, **nekonformizam**⁸, **neautoritarnost**⁹, zalaganje za ravnopravnost polova, **sklonost opštem aktivizmu**¹⁰ i većinsko **odbacivanje društvenog aktivizma**¹¹.

Mladi najviše preferiraju **utilitarni**¹² i **porodični**¹³ stil života, dakle one stilove koji obezbeđuju sigurnost (ekonomsku i emotivnu). Potom, prema stepenu popularnosti,

---

⁵ **Vrednosne orijentacije:** orijentacija na društveno - pravno vlasništvo, zatvorenost - otvorenost prema svetu, religioznost - nereligioznost, egalitarizam - neegalitarizam, konformistička - nekonformistička orijentacija, autoritarnost - neautoritarnost, neravnopravnost - ravnopravnost polova, opšti pasivizam - aktivizam, društveni pasivizam - aktivizam. **Životni stilovi:** materijalistički, sazajni, religijsko - tradicionalni, porodično - sentimentalni, hedonistički životni stil, orijentacija na moć, orijentacija na popularnost, egoistička i altruistička orijentacija, i prometejski aktivizam.

⁶ Vrednosna orijentacija otvorenost prema svetu je u istraživanjima operacionalizovana tvrdnjama koje govore o jakoj nacionalnoj vezanosti sa jedne strane (zatvorenost) odnosno tendenciji pripadanja širokoj zajednici, čovečanstvu, sa druge (otvorenost)

⁷ Vrednosna orijentacija egalitarizam-neegalitarizam označena je kao (ne)jednakost, subjektivni odnos prema materijalnim razlikama, odnos prema razlikama, raspodeli materijalnog bogatstva i sl.

⁸ Vrednosna orijentacija konformizam-nekonformizam operacionalizovana je tvrdnjama koje iskazuju konformističke stavove i zalaganja za konformističko ponašanje, dok se nekonformizam ispoljava odbacivanjem istih tvrdnji.

⁹ Vrednosna orijentacija autoritarnost-neautoritarnost operacionalizovana je tvrdnjama koje govore o nekritičnom odnosu prema autoritetu, vlasti, rešavanju društvenih problema i sl.

¹⁰ Opšti aktivizam-pasivizam operacionalizovani su tvrdnjama o ambicioznosti, težnji za postignućem, opštem aktivnom ili pasivnom odnosu prema životu, borbenosti i dr.

¹¹ Društveni aktivizam-pasivizam operacionalizovan je iskazima o odnosu prema političkim i društvenim događajima, učešću u društveno-političkom životu, odlučivanju i dr. Tvrdnje ne podrazumevaju formalno društveno angažovanje, već dozvoljavaju da se kao aktivizam označi i neformalno interesovanje.

¹² Materijalistički (utilitarni) stil života podrazumeva bavljenje dobro plaćenim poslom koji donosi materijalnu sigurnost i obezbeđuje bogat i udoban život.

kod mladih slede: **hedonistički**¹⁴, **saznajni**¹⁵, **egoistički**¹⁶ i **altruistički**¹⁷ stil života. Ova veoma neobična kombinacija stilova života podjednake popularnosti ukazuje na tendenciju mladih ka intelektualnim i opšte ljudskim potrebama, sa jedne strane, i isključivo ličnim potrebama, sa druge.

Najmanje popularni među mladima su: životni stil koji podrazumeva borbu za opšte, pravednije ciljeve i uslove u društvu (**prometejski aktivizam**¹⁸), stil života usmeren ka zauzimanju rukovodećeg mesta u društvu (**orijentacija na moć**¹⁹), stil života koji bi bio determinisan težnjom ka popularnosti, medijskoj prisutnosti (**orijentacija na popularnost**²⁰) i slično. Može se primetiti da ovi, malo popularni, stilovi života imaju zajednički elemenat – svi podrazumevaju šire društveno angažovanje. Uz podatak da su životni stilovi koji obezbeđuju sigurnost unutar uže (ili čak primarne grupe) najpopularniji, može se pretpostaviti da među mladima postoji trend koji bi se mogao nazvati „povlačenje“ u odnosu na širu društvenu zajednicu. Najmanje je popularan religijsko - tradicionalni stil života, dok je prihvatanje religioznosti u vrednosnom smislu u porastu.

U vezi sa navedenim nalazima visoko korespondiraju rezultati istraživanja Nikolića, Mihajlovića i saradnika (2004), koji u svojoj knjizi „Mladi zagubljeni u tranziciji“ konstatuju da je za mlade, posebno za one uzrasta između 17 i 19 godina, karakteristična istovremena prisutnost:

- materijalističko-hedonističke vrednosne orijentacije,
- sklonosti ka izlaganju rizicima,

---

¹³ Porodično-sentimentalni stil života podrazumeva upoznavanje osobe koju voliš, zajedničko zasnivanje porodice, potpuno posvećivanje porodici i smisao života u porodici.

¹⁴ Hedonistički životni stil podrazumeva da se život proživi što bezbrižnije i veselije, lepo zabavlja, uživa u zadovoljstvima, ne štedeti previše novac već ga trošiti na zabavu i razonodu.

¹⁵ Saznajni životni stil podrazumeva bavljenje istraživanjima, traganje za novim pronalascima, sticanje znanja i stalno saznavanje stvari o svetu, prirodi i čoveku.

¹⁶ Egoistička (individualistička) životna orijentacija podrazumeva uređenje života u kome ne zavisim od drugih, ne moram brinuti tuđe brige, staram se pre svega o sebi i svojoj dobrobiti.

¹⁷ Altruistička životna orijentacija podrazumeva bavljenje stvarima korisnim za ljude, pomaganje ljudima kada su nesrećni ili ugroženi, makar i po cenu ličnog odricanja.

¹⁸ Prometejski aktivizam, kao životni stil, podrazumeva uporno zalaganje za stvaranje boljih i pravednijih odnosa u svojoj okolini i društvu, borbu za daleke ciljeve i ideje čak i onda kada nailazimo na otpore u okolini.

¹⁹ Orijetacija na moć, kao životni stil, podrazumeva izraženu težnju ka zauzimanju nekog rukovodećeg položaja u društvu, imati veliku moć pa da ne moram slušati druge, nego da drugi slušaju mene.

²⁰ Orijetacija na popularnost, kao životni stil, podrazumeva da postaneš popularan, poznat u sportu, muzici ili zabavi, da se često pojavljuješ na televiziji i u novinama, imati puno obožavalaca.

- potreba za društvenom moći i popularnosti,
- otvorenosti za nove ideje i sticanje znanja,
- potrebe za kreativnošću,
- potrebe za postojanjem životnih ideala.

Ovde je važno imati na umu činjenicu da u navedenom istraživanju „materijalistička“ orijentacija ne ukazuje toliko na potrebu za ekonomskom i materijalnom sigurnošću, koliko na jednu vrstu **materijalističkog hedonizma**, odnosno na potrebu za neodložnim i neposrednim zadovoljavanjem svojih želja i impulsa. Može se očekivati da se materijalistički hedonizam, koji implicitno ukazuje na određenu vrstu socijalno-rizičnog stila života, nalazi u suprotnosti sa potrebom za intelektualnim postignućem. Međutim, „materijalističke“ i „intelektualne“ vrednosne orijentacije istovremeno koegzistiraju u vrednosnom sklopu omladine uzrasta između 17 i 19 godina.

Pomenuta „intelektualna“ orijentacija može se tretirati kao terminalna vrednost, tj. Kao vrednost koja daje konačni smisao ili cilj života, kao jedan „samoaktualizirajući“ vrednosni sistem. S druge strane, „materijalistička“ orijentacija može se tretirati kao instrumentalna vrednost, tj. vrednost koja služi kao sredstvo za postizanje tog cilja ili smisla života. Nameće se zaključak da je u vrednosnom sistemu srednjoškolske omladine, za intelektualnu samoaktualizaciju potrebno posedovati bogatstvo, moć i slavu. **Autori istraživanja ističu da bi to bio neispravan zaključak, tj. radi se zapravo o postojanju konflikta između individualnih i kolektivnih vrednosti.**

U istraživanju su takođe potvrđeni, u ranijim istraživanjima u Srbiji dobijeni, rezultati o visokoj povezanosti autoritarnosti i etnocentrizma, čime je potvrđena teza o postojanju karakterne strukture koja osobu čini prijemčivom na prihvatanje predrasuda i antidemokratske orijentacije uopšte. Takođe, značajna povezanost etnocentrizma sa autoritarnošću i religioznošću potvrđena je kao i u brojnim istraživanjima obavljenim pre. Rezultati istraživanja pokazuju da je veća autoritarnost nađena kod:

- mladića,
- religioznijih,

- mladih sa sela,
- onih čiji su roditelji nižeg nivoa obrazovanja,
- onih odgajanih u restriktivnoj i konfliktnoj porodičnoj atmosferi,
- onih čiji su roditelji više podsticali odlučnost, odgovornost i poslušnost, pri čemu autoritarnost nije značajno bila povezana sa uzrastom, niti sa sa nivoom obrazovanja.

Najobimnije istraživanje vrednosnih orijentacija kod nas proveo je D. Pantić u periodu od 1979. do 1988. godine. Cilj njegovog prvog istraživanja (1979) bio je da registruje intenzitet i raširenost ispitivanih vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji i utvrdi relativnu važnost pojedinih činilaca vrednosne diferencijacije, kao i način na koji se vrednosti organizuju u šire orijentacije. Ponovljeno istraživanje (1988) bilo je prevashodno namenjeno traganju za promenama u okviru vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji. Rezultati prvog istraživanja govore o vrednosnoj nehomogenosti mladih i socijalnom položaju kao glavnoj determinanti prihvaćenosti vrednosnih orijentacija mladih (Pantić, 1981).

Drugo istraživanje je izvedeno u uslovima narastajuće društvene krize, i nije ukazivalo na bitne promene vrednosnih orijentacija mladih, ali uočena su izvesna pomeranja unutar njih - manje raširenosti jednih i povećanje raširenosti drugih vrednosnih orijentacija, kao što su: znatan pad broja mladih koji su samoupravno orijentisani (sa 62 odsto na 37 odsto); smanjenje egalitaristički orijentisanih ispitanika (sa 35 na 21 odsto); smanjenje humanitarizma (sa 29 na 22 odsto) i smanjivanje solidarnosti (sa 71 na 55 odsto). Takođe je uočen porast hedonizma i opadanje autoritarnosti (sa 50 na 40 odsto), kao i znatan rast religioznosti (sa 7 na 17 odsto), ali je još uvek bio veći broj nereligioznih ispitanika. Društvena svojina je još uvek imala prednost u odnosu na privatnu svojinu. Otvorenost prema svetu nije pokazivala promenu, uprkos tome što je 70 odsto mladih pokazivalo tu otvorenost. **Najupečatljiviji nalaz ponovljenog istraživanja je podatak o velikom rastu anomičnosti, sa 24% na 75% mladih u novoj generaciji.** Za razliku od prethodnog istraživanja, autor zaključuje da je socijalno poreklo mladih postalo slabiji izvor razlika u vrednosnim orijentacijama, te da društvena kriza selektivno deluje na vrednosti mladih. Naime,

otpornijim se pokazuju vrednosti koje su manje direktno povezane sa sistemom, dok je vrednosna kriza dovela do homogenizacije mladih usled doživljaja anomalije u društvu (Pantić, 1990).

I drugi autori kod nas, pretežno socijalno-psihološke orijentacije, izvršili su seriju istraživanja vrednosti, koja ukazuju na promene do kojih je došlo pod uticajem društvene krize i tranzicije. Tako je naš poznati socijalni psiholog B. Kuzmanović (1990) izvršio seriju istraživanje vrednosti kod učenika završnih razreda osnovnih škola i učenika srednje škole, u periodu od 1988. do 1994. godine. Izbor vrednosnih orijentacija koje su ispitivane izvršen je imajući u vidu one vrednosti koje su na ovom uzrastu u nekoj meri već formirane, kao i značaj koji na njihovo formiranje imaju porodica, školski programi, školski režim i stil rada nastavnika (Kuzmanović, 1990). Ispitivanjem je obuhvaćeno devet vrednosnih orijentacija koje su, uglavnom, definisane kao bipolarne dimenzije: orijentacija na društveno - privatno vlasništvo; otvorenost - zatvorenost prema svetu; religioznost - nereligioznost; egalitarizam - neegalitarizam, ravnopravnost - neravnopravnost polova; autoritarnost - neautoritarnost; konformizam - nekonformizam; opšti aktivizam - pasivizam i društveni pasivizam – aktivizam (Kuzmanović, 1995).

Glavni rezultati istraživanja iz 1988. godine su pokazali da su tada kod učenika postojale sledeće tendencije:

- Učenici završnih razreda osnovnih škola većinom daju prednost društvenoj svojini,
- Otvorenost prema svetu mnogo je slabije izražena nego u Pantićevim istraživanjima, mada je još uvek dominantna nad zatvorenošću,
- Nereligiozna orijentacija dominira nad religioznom,
- Egalitarizam i neegalitarizam su podjednako prihvaćeni, i ovaj nalaz je u skladu sa Pantićevim rezultatom, tj. u odnosu na ovu orijentaciju mladi su podeljeni,
- Postoji tendencija prihvatanja konformizma i autoritarnosti,
- Pozitivan stav prema ravnopravnosti polova je globalno pozitivan,

- Opšti aktivizam je češći od pasivizma, a društveni aktivizam, takođe, od pasivizma.

Faktorska analiza pokazala je da postoje tri bazičnije dimenzije unutar skupa ispitivanih varijabli vrednosnih orijentacija. Prvi faktor, na jednom polu opisuju vrednosti - zalaganje za ravnopravnost polova i otvorenost prema svetu, a na suprotnom autoritarnost i konformizam. Visok skor na drugom faktoru opisuju vrednosti - opšti i društveni aktivizam, koje ne prati konformizam, dok treći faktor opisuju vrednosti - pozitivan odnos prema društvenoj svojini, egalitarizam i nereligioznost.

Zapažen je i uticaj regionalne pripadnosti ispitanika na prihvatanje određenih vrednosti (pre svega tradicionalnih i onih sa ideološkom konotacijom, u smislu da se u odnosu na prihvaćenost vrednosti na jednom kraju izdvajaju ispitanici iz Beograda, na drugom iz Leskovca, Bora i Niša, dok se Valjevo i Kragujevac nalaze u sredini. Takođe, zapaženo je da postoji i uticaj pola na prihvatanje egalitarizma, konformizma, autoritarnosti, a posebno ravnopravnosti polova (mladići su više neegalitaristički orijentisani i skloniji su autoritarnoj i konformističkoj orijentaciji, dok se devojke više zalažu za ravnopravnost polova). Takođe, pokazalo se da obrazovni nivo roditelja ima značaja - ispitanici čiji su roditelji nižeg obrazovnog nivoa više su bili naklonjeni vrednosnim orijentacijama koje se uklapaju u tradicionalni sistem vrednosti.

Istraživanje Kuzmanovića iz 1994. godine, kao replikacija prethodnog, sa ciljem da se utvrde generacijske i uzrasne promene u prihvatanju vrednosnih orijentacija, ukazalo je na promene u prihvaćenosti vrednosnih orijentacija, kako sa uzrasnog tako i sa generacijskog aspekta. Naime, došlo je do značajnih promena u stepenu, pa i smeru, prihvaćenosti pojedinih vrednosnih orijentacija.

Analiza podataka pokazuje da je u periodu između dva istraživanja došlo do promene onih vrednosti koje se odnose na ideološke i političke vrednosti. Orijetacija na privatnu svojinu dominira nad društvenom, pre svega kod srednjoškolaca. Uočena je, takođe i nekongruentna promena u pogledu religioznosti: nekad dominantna nereligioznost preokrenula se u dominantnu religioznu orijentaciju. Egalitaristička orijentacija takođe je u opadanju, **smanjena je raširenost autoritarne i konformističke orijentacije, uprkos očekivanju da u vremenu velike društvene krize i ratnih sukoba ojačaju ove tendencije.** Autor smatra da je ovakva tendencija,

kao i povećana otvorenost prema svetu rezultat razočarenja mladih u nove vođe i autoritete, tako da se ovo nezadovoljstvo izražava u povećanoj kritičnosti mladih prema autoritetima. Društveni aktivizam je doživeo pad, ali se privlačnost opšteg aktivizma nije smanjila, a na starijem uzrastu je i pojačana.

Iako rezultati ukazuju na promene u stepenu prihvatanja pojedinih vrednosnih orijentacija, faktorska struktura vrednosti unutar iste generacije pokazala se prilično stabilnom. Za razliku od ove, u novoj generaciji osnovnoškolaca uočena je prilično različita faktorska struktura vrednosti, koja je nedovoljno konzistentna, nedovršena, a pretpostavlja se i nestabilna. Faktorizacija rezultata pokazala je postojanje tri latentne vrednosne dimenzije: prva je bipolarna i na jednom polu je opisuju konformizam, autoritarnost i religioznost, a na suprotnom otvorenost prema svetu i ravnopravnost polova. Drugu vrednosnu dimenziju opisuju: zalaganje za društvenu svojinu i egalitarizam, kojima se, u manjoj meri, pridružuju i autoritarnost i konformizam. Treću izolovanu latentnu vrednosnu dimenziju opisuju: opšti i društveni aktivizam, koje prati pozitivan odnos prema ravnopravnosti polova i relativno visoka negativna veza sa konformizmom. Autor je zaključio, između ostalog, da su vrednosti ne samo pod uticajem društvenih okolnosti i uzrasnih promena, već i pod uticajem drugih činilaca, kao što su pol, školski uspeh, obrazovanja roditelja.

Istraživanje Mladenovića i Knebl (2003) o vrednosnim orijentacijama i preferencijama životnih stilova adolescenata, realizovanom 2000. godine, je replikacija Kuzmanovićevog istraživanja obavljenog sredinom 1998. godine. Istraživanje je sprovedeno na uzorku adolescenta između 17. i 18. godina starosti. Na osnovu poređenja sa Kuzmanovićevim istraživanjem iz 1994. na uzorku srednjoškolaca, autori zaključuju da nije došlo do bitnih promena u vrednosnom određenju mladih niti u preferiranju pojedinih stilova života, te da su se promene registrovane u tom istraživanju ustalile kod adolescenata: mladi i dalje preferiraju privatnu nad društvenom svojinom, naklonjeniji su neegalitarizmu, postoji tendencija otvorenosti prema svetu, zalažu se za ravnopravnost polova, preferiraju opšti aktivizam, nekonformističku orijentaciju, neautoritarnost i sklonost ka društvenom pasivizmu. Jedino je u pogledu religioznosti uočena razlika u smislu da mladi sa područja Novog Sada podjednako vrednuju religioznost i nereligioznost, dok je ranije uočena tendencija porasta religioznosti među mladima. Faktorizacija rezultata ukazala je na postojanje gotovo identičnih faktora kao

u istraživanju Kuzmanovića, što govori u prilog stabilizaciji vrednosnog sistema mladih u vremenu između dva istraživanja.

Nešto veću popularnost među mladima, u međuvremenu, stekao je hedonistički stil života. Autori zaključuju da je kod mladih prisutan trend povlačenja u odnosu na širu društvenu zajednicu, ali i da opšta društvena kriza nije dovela do jačanja egalitarizma (vera u društvenu jednakost), konformizma i autoritarnosti kod mladih, već naprotiv, do slabljenja. Kuzmanović smatra da bi uzrok ovoj pojavi mogla biti generalizovana kritičnost kod mladih, koja se razvila kao posledica produkata društvene krize i različitih društvenih promena.

U istraživanju o vrednosnim orijentacijama mladih za privredni razvoj (**Kordić, 2007**), na uzorku učenika završnih razreda srednjih škola i studenata, nalazi pokazuju da je 53% ispitanika veoma ili umereno zainteresovano za privredu, 34% nije baš jako zainteresovano, a 13% uopšte nije zainteresovano. Kako je uzorak u istraživanju bio vezan za segment mladih starijih od 18 godina, koji su u procesu školovanja, ona je zaključila da je u ovom segmentu mladih u Srbiji, stepen prijemčivosti za privredne sadržaje dovoljno visok da bi se moglo računati na uspeh različitih, komunikaciono adekvatnih obrazovnih intervencija, u pravcu razvijanja proaktivnog privrednog ponašanja. Kada je u pitanju nivo znanja o osnovnim pojmovima o privredi, dok je prosečan rezultat američkih studenata na testu ekonomske pismenosti, izmeren 2005. godine, bio 62, prosečan rezultat naših ispitanika je bio 61. To znači da su ispitanici, po nivou znanja o osnovnim pojmovima o privredi, u rangu sa američkim studentima. Kulturološki zanimljiv nalaz da devojke u ovom segmentu mladih, bolje poznaju osnovne ekonomske pojmove od mladića, autorka je istakla kao važnu informaciju, procenjujući da je visok nivo ekonomske pismenosti nekih segmenata ženske populacije, resurs za društvene promene u pravcu rodno senzibilisane privrede.

Blizu trećine ispitanika (31%) izjavilo je da je veoma zainteresovano da pokrene svoj biznis po završetku školovanja, kao i da često razmišlja o toj opciji (29%). Da to nije loša ideja misli takođe blizu trećine ispitanika (30%), a preostalih 10% nije zainteresovano.

U jednom novijem istraživanju (Radović, 2010), poređenjem rezultata srednjoškolaca sa Kosova sa rezultatima iz Srbije 1994. i Vojvodine 1998. godine,

zapaža se postojanje značajnih razlika u odnosu na sve ispitivane vrednosne orijentacije. Za četiri vrednosne orijentacije: egalitarizam, autoritarnost, konformizam i zatvorenost prema svetu, ove razlike su više kvalitativne, u smislu da je kod mladih sa Kosova dominantna različita orijentacija u odnosu na mlade iz Centralne Srbije i Vojvodine. Pokazalo se da je **regionalna pripadnost veoma bitan socio-demografski činilac vrednosnih orijentacija mladih sa Kosova**, osim kada je u pitanju egalitaristička orijentacija. **Materijalni status porodice se takođe pokazao kao bitan činilac** kada su u pitanju vrednosti: otvorenost prema svetu, egalitarizam i autoritarnost, a izvestan uticaj je primetan i na dimenzijama konformizma, ravnopravnosti polova i opšteg aktivizma.

Prilikom istraživanja vrednosnih orijentacija, obavljenom na prigodnom uzorku ispitanika u toku 1990. godine, pomoću AVL - skale, koja je zasnovana na Šprangerovoj klasifikaciji vrednosnih tipova, Pejatović je utvrdila da ispitanici najviše preferiraju teorijsku vrednosnu orijentaciju, a zatim društvenu, političku i estetsku, dok je poslednje mesto pripalo religioznoj vrednosnoj orijentaciji (Pejatović, 1994).

U istraživanju Instituta za pedagoška istraživanja, koje je obavljeno 2002. godine, tri najpoželjnije vrednosti učenika srednjih škola bile su: "imati srećan brak i skladnu porodicu", "imati prijatelje" i treći cilj je, mada po broju opredeljenih zaostaje za prva dva, "steći široko obrazovanje." Najmanje ih privlače politička moć i medijska popularnost. Hedonističku orijentaciju, prepuštanje uživanju i zabavi prihvata 31 odsto ispitanika. Poređenje dobijenih rezultata sa rezultatima od pre šest godina ukazuje na izvesne razlike u vrednosnim orijentacijama. Ove razlike se ogledaju, pre svega, u većoj usmerenosti mladih ka zabavi i sticanju materijalnih bogatstava, a u manjoj meri na spremnost da pomažu drugim ljudima i da se za njih žrtvuju. Uživanje i zabava, koja je ranije bila na osmom mestu popela se po poželjnosti na četvrto mesto, a težnja ka bogatstvu, koja je pre šest godina bila na desetom mestu, kod današnje generacije zauzima šesto mesto. Spremnost za žrtvovanje pala je sa šestog na deseto mesto. Zaključak ovog istraživanja jeste da u intervalu od šest godina nije došlo do promene u rang u najpoželjnijih i najmanje poželjnih vrednosti, a promenjen je redosled unutar "umerenih" vrednosti (Joksimović, 2002).

1.4.7. Istraživanja vrednosti i vrednosnih orijentacija u Vojsci

Za teorijsko-empirijsku osnovu našeg istraživanja svakako je korisno navesti i rezultate ispitivanja koje je izvršeno posle agresije NATO na SRJ, koje je izvela Uprava za moral i informisanje Vojske Jugoslavije. Prema rezultatima ovog istraživanja, u sistemu vrednosti građana Crne Gore bile su dominantne sledeće socijalne vrednosti: sloboda, porodična sigurnost, pravda, nezavisnost, bezbednost zemlje, zatim lične vrednosti (kao što su sreća, pamet, mudrost) i moralne vrednosti (kao što su čast, lični mir i slično). Na listi od 35 vrednosti poslednja tri mesta pripala su vrednostima: poslušnost, uzbudljiv život i pomirljivost (Radovanović i Radulović, 2000).

Osim ispitivanja vrednosti u društvu, učinjeno je nekoliko pokušaja da se ispita vrednosni sistem pripadnika Vojske. U tom pogledu svakako je značajno sagledati kakva je bila struktura vrednosti kod studenata (pitomaca) Vojne akademije u ranijim istraživanjima. Pri tome, svakako, treba imati u vidu društvene okolnosti u kojima je egzistirala vojna organizacija - bivša SFRJ i njena JNA, SR Jugoslavija i Vojska Jugoslavije, Srbija i Crna Gora i njena Vojska i Republika Srbija i Vojska Republike Srbije.

U istraživanju vrednosti, koje je izvedeno 1988. godine, na uzorku pitomaca Vojne akademije KoV, pomoću standardizovane "Skale vrednosti", (Pajević i saradnici, 1988.) ustanovljeno je da su kod pitomaca bile najizraženije sledeće vrednosne orijentacije:

- Kolektivizam, kao težnja za zajedničkim životom i normama ponašanja,
- Tolerantnost, kao model ponašanja koji karakteriše svaku zrelu ličnost,
- Vođstvo, kao težnja da se upravlja i koordinira aktivnost grupe i želja da se utiče na druge članove grupe,
- Orijentacija na promene, kao spremnost na prihvatanje društvenih promena i menjanje životnih navika,
- "Implicitna pedagogija", koja podrazumeva emocionalni odnos prema vaspitanju i verovanje u pozitivan ishod tih uticaja na razvoj ličnosti,
- Samodeterminacija, kao verovanje da je "sudbina čoveka u njegovim rukama", nasuprot verovanju da "od drugih sve zavisi u životu pojedinca",
- Društveno angažovanje, kao interesovanje za društvenu stvarnost i politička zbivanja,

- Materijalna orijentacija i želja za postignućem.

Pomoću istog instrumenta ispitane su vrednosti građana Crne Gore u uslovima bombardovanja NATO-a. Prema rezultatima tog istraživanja, kod građana Crne Gore dominantne su bile sledeće socijalne vrednosti: sloboda, porodična sigurnost, pravda, nezavisnost i bezbednost zemlje. Među ličnim vrednostima najizraženije su bile: sreća, pamet, mudrost, čast i lični mir (Radovanović i Radulović, 2000.)

Naredno istraživanje vrednosti studenata Vojne akademije obavljeno je tokom 2001. godine, u periodu nakon što su izvršene značajne promene u društvenom i ekonomskom životu zemlje, što je uticalo i na ulogu Vojske u društvu (Pajević i saradnici, 2004).²¹ Ispitivanje je obavljeno na prigodnom uzorku studenata Vojne akademije Vojske Srbije i Crne Gore. Za ovom istraživanju je korišćena standardizovana skala za merenje vrednosti – Skala SV (IKSI - 2000), koju je konstruisao Institut za kriminološka i sociološka istraživanja za potrebe jednog istraživanja u Vojsci Jugoslavije (Radovanović i Radulović, 2000). Istraživanje je obavljeno u specifičnim društvenim okolnostima, odnosno nakon bombardovanja Jugoslavije od strane Severoatlantskog saveza. Pri konstrukciji tog instrumenta pošlo se od 36 izvornih Rokičevih vrednosti, da bi na kraju bilo izabrano 35 vrednosnih pojmova koji se donekle razlikuju od izvornog instrumenta. Naime, iz izvornog instrumenta izostavljeno je 11 vrednosnih pojmova, koji nisu karakteristični za ispitivanu socijalnu sredinu, a umesto njih u uzorak su izabrani pojmovi koji, uglavnom, pripadaju području socijalnih vrednosti. Prema tome, u ovoj skali skup manifestnih varijabli vrednosti čini sledećih 35 vrednosti: sloboda, nezavisnost, patriotizam, ponos, narod, pravda, tradicija, država, opstanak nacije, hrabrost, udoban život, lični mir, samopoštovanje, mudrost, bezbednost zemlje, vera u Boga, mir u svetu, ravnopravnost ljudi, porodična sigurnost, poslušnost, odgovornost, pomirljivost, čovekoljubivost, razboritost, muškost, izdržavanje teškoća, red i disciplina, demokratija, uspeh u životu, uzbudljiv život, sreća, zadovoljstvo, pamet i solidarnost.

Odgovor na pitanje koliko su izražene pojedine vrste vrednosti kod studenata Vojne akademije dobijen je nakon utvrđivanja osnovnih statističkih parametara (srednje

---

²¹ Istraživanje je izvedeno u okviru šireg istraživačkog zadatka pod nazivom “Aktivnost studenata Vojne akademije u nastavi”.

vrednosti, standardna devijacija, procenti). Rang tih vrednosti određen je na osnovu srednjih vrednosti procena ispitanika. Dobijeni rezultati su pokazali da su u najčešće bile prihvaćene sledeće vrednosti: 1) sloboda; 2) porodična sigurnost; 3) nezavisnost; 4) čast; 5) opstanak nacije; 6) sreća; 7) pamet; 8) ponos; 9) patriotizam i 10) samopoštovanje. Takođe, značajno se prihvataju i ostale vrednosti, kao što su: pravda, bezbednost zemlje, hrabrost, lični mir i uspeh u životu (Pajević i saradnici, 2004, str. 126-127).

Pomoću faktorske analize utvrđena je struktura vrednosti studenata Vojne akademije sa stanovišta njihove preferencije. Dobijeni su sledeći faktori: **1) humanistička orijentacija; 2) patriotizam; 3) hedonizam; 4) stoicizam; 5) psihološka ravnoteža; 6) idealističko stremljenje ka višim ciljevima naspram lične udobnosti i uspeha; 7) prihvaćenost normi vojne organizacije; 8) težnja ka nezavisnosti i 9) lično dostojanstvo naspram porodične sigurnosti** (Pajević i saradnici, 2005, str. 37-44).

U okviru ispitivanja vrednosti pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme Vojske i tranzicije države, ispitane su i vrednosne orijentacije studenata Vojne akademije. Ispitivanje je obavljeno u toku 2006. godine, na uzorku studenta Vojne akademije, uz primenu standardizovane skale za merenje vrednosti – Skala "SV" (IKSI - 2000). Sudeći po visini srednjih vrednosti dobijenih na osnovu procene značaja pojedinih manifestnih varijabli vrednosti, studenti Vojne akademije najveći značaj pridaju sledećim vrednostima: sloboda, čast, porodična sigurnost, pamet, opstanak nacije, pravda, bezbednost zemlje, ponos, narod, sreća, patriotizam, muškost, hrabrost, država i odgovornost. Takođe, u značajnoj meri se prihvataju i ostale vrednosti. Najniži rang na ovoj skali preferencije zauzima pomirljivost (Marček i Alargić, 2007, str. 94-95)²².

Da bi se utvrdilo koliko je sistem vrednosti kod studenata Vojne akademije stabilan, obavljeno je upoređivanje rezultata istraživanja iz 2006. godine sa rezultatima

---

²² Meren je rang sledećih vrednosti: sloboda, porodična sigurnost, pravda, lični mir, čast, ponos, samopoštovanje, bezbednost zemlje, odgovornost, hrabrost, opstanak nacije, muškost, udoban život, narod, mudrost, ravnopravnost, tradicija, vera u Boga, država, čovekoljubivost, izdržavanje teškoća, nezavisnost, mir u svetu, poslušnost, patriotizam, razboritost, pomirljivost, red i disciplina, pamet, uspeh u životu, sreća, zadovoljstvo, solidarnost, uzbudljiv život, i demokratija.

istraživanja vrednosti studenata Vojne akademije iz 2001. godine. Među prvih pet rangiranih vrednosti u oba istraživanja nalaze se čak četiri manifestne vrednosti. Na osnovu ovih pokazatelja može se zaključiti da u intervalu od pet godina nije došlo do promene u rangu najpoželjnijih i najmanje poželjnih vrednosti, kod populacije studenata Vojne akademije, ali je promenjen redosled unutar "umerenih" vrednosti. (Marček i Alargić, 2007, str. 95).

Posebno ispitivanje usmereno na utvrđivanje preferencija vrednosti pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme Vojske i tranzicije države, izvedeno je takođe u toku 2006. godine, na uzorku koji su činili profesionalni pripadnici Vojske i neprofesionalni sastav. Poduzorak profesionalnih pripadnika Vojske (oficiri, podoficiri, profesionalni vojnici i civilna lica na službi u Vojsci). Drugi poduzorak – neprofesionalne pripadnike Vojske su bili vojnici na odsluženju vojnog roka i studenati Vojne akademije). U ovom istraživanju takođe je primenjena standardizovana skala za merenje vrednosti - Skala "SV" (IKSI - 2000) koja se sastoji od 35 ajtema i odgovora na petostepenoj skali Likertovog tipa. (Marček i Alargić, 2007).

Vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije (stalnog sastava) ispitane su za svaku kategoriju ovog poduzorka – oficire, podoficire, vojnike po ugovoru i civilna lica na službi u Vojsci, kao i za poduzorak u celini. Pri tome, analiza rezultata istraživanja je obuhvatala dekskriptivnu i faktorsku analizu dobijenih rezultata.

Kada je reč o vrednostima profesionalnih pripadnika Vojske za svaku kategoriju ispitanika, deskriptivna analiza koja se zasnivala na aritmetičkoj sredini i standardnoj devijaciji dobijenih rezultata, pokazala je da **oficiri** u najvećoj meri prihvataju sledeće vrednosti: porodična sigurnost, sloboda, pravda, čast, opstanak nacije, samopoštovanje, nezavisnost, lični mir i bezbednost zemlje. Najveći stepen slaganja među ispitanicima je u pogledu procene značaja porodične sigurnosti (standardna devijacija iznosi 0.34), a najmanji u pogledu prihvaćenosti vrednosti kao što su: uzbudljiv život, vera u Boga i demokratija.

Rang preferencije vrednosti **podoficira**, formiran na osnovu veličine srednjih vrednosti, pokazuje da oni u najvećem stepenu prihvataju vrednosti, kao što su: porodična sigurnost, sloboda, pravda, lični mir, čast, opstanak nacije, a u znatno manjem procentu od navedenih - pomirljivost, uzbudljiv život i demokratija. Ispitanici

se u najmanjoj meri međusobno slažu u pogledu procene značaja vere u Boga, uzbuđljivog života i demokratije (vrednosti standardne devijacije kreću se u rasponu od 0.99 do 1.16).

Slika o stepenu lične poželjnosti pojedinih vrednosti kod **vojnika po ugovoru** pokazuje da oni najviše cene porodičnu sigurnost, lični mir, slobodu, pravdu, bezbednost zemlje, uspeh u životu, čast i pamet. I pored toga što imaju relativno visoke srednje vrednosti (iznad 4.00), poslednje mesto na rang-listi zauzimaju demokratija i uzbuđljiv život, koje imaju i najveće standardne devijacije koje iznose 1.00 i 1.12.

Civilna lica na službi u Vojsci u najvećoj meri prihvataju sledeće vrednosti: porodična sigurnost, sloboda, čast, pravda, lični mir, bezbednost zemlje, ponos i opstanak nacije. Takođe, u značajnoj meri se prihvataju i ostale vrednosti, što potvrđuje činjenica da prvih 28 rangiranih (od 35 mogućih) manifestnih vrednosti ima srednju vrednost 4.50 i više. U najmanjoj meri je bila prihvaćena vrednost koja se odnosi na uzbuđljiv život ($M=3.95$), gde je zapažen i najveći varijabilitet (Marček i Alargić, str. 91-93).

Rezultati deskriptivne analize na **celokupnom poduzorku profesionalnih pripadnika Vojske** su pokazali da ova kategorija ispitanika u najvećem stepenu prihvata socijalne vrednosti, kao što su: porodična sigurnost, sloboda i pravda, koje imaju izrazito visoke aritmetičke sredine (između 4.80 i 4.91) i naglašeno niža standardna odstupanja (između 0.37 i 0.47). Po stepenu prihvaćenosti, na samom vrhu, odnosno na četvrtom i petom mestu nalaze se i moralne vrednosti – čast i ponos. Takođe, visok rang prihvaćenosti imaju i neke lične vrednosti, kao što su: lični mir, samopoštovanje, odgovornost, hrabrost i muškost. Niži rejting od pomenutih vrednosti ima varijabla "vera u Boga", iako srednja vrednost procene iznosi 4.45. Ovaj nalaz neizostavno nameće pitanje: da li je religioznost u ovom slučaju shvaćena u tradicionalno - institucionalnom smislu, kao poštovanje tradicionalnih vrednosti predaka (srpskih pravoslavnih običaja) ili kao verovanje u Boga i življenje u skladu sa učenjem vere, uključujući i vaspitavanje pokolenja u skladu sa tom normom? Kada je u pitanju "demokratija", relativno nizak rang te vrednosti može da se objasni verovatno "lošim iskustvima koje su pripadnici Vojske doživeli u ovom tranzicionom periodu, uprkos tome što su se političke elite neprekidno pozivale na demokratska načela i standarde

društvenog života u razvijenim demokratskim zemljama" (Marček i Alargić, 2007, str. 93. i 94).

Deskriptivna analiza vrednosnih orijentacija **neprofesionalnih pripadnika Vojske** (vojnici na redovnom odsluženju vojnog roka i studenti Vojne akademije) je pokazala da većina vrednosti ima visok stepen lične prihvaćenosti (srednja vrednost za 27 od 35 ispitivanih indikatora iznosi 4 i više). Među najviše prihvaćenim manifestnim vrednostima su socijalne vrednosti, kao što su: sloboda, porodična sigurnost i pravda (aritmetičke sredine – između 4.77 i 4.90 i naglašeno niža standardna odstupanja – između 0.31 i 0.55), zatim neke lične vrednosti, kao što su: lični mir i samopoštovanje, kao i morale vrednosti, u koje spadaju: čast, ponos, odgovornost i hrabrost. Na dnu skale rangova nalaze se sledeće vrednosti: demokratija, uzbudljiv život, solidarnost, zadovoljstvo i sreća. Psihološko objašnjenje relativno nižeg ranga ovih vrednosti može se objasniti sličnim mehanizmima kao i kod profesionalnog sastava (Marček i Alargić, 2007, str. 96). Postupkom faktorske analize, **kod profesionalnih pripadnika Vojske** utvrđena je sledeća faktorska struktura vrednosti: 1) patriotizam; 2) humanistička orijentacija; 3) hedonizam; 4) stoicizam; 5) umnost i lično dostojanstvo i 6) porodična sigurnost i pravdoljubivost. Faktorsku strukturu vrednosti **kod neprofesionalnih pripadnika Vojske** čine: 1) prihvaćenost normi vojne organizacije; 2) lično dostojanstvo i pravdoljubivost; 3) religioznost i patriotizam; 4) hedonizam; 5) lična i porodična sigurnost; 6) nezavisnost i razboritost; 7) demokratski i 8) lično dostojanstvo naspram brige za opstanak nacije.

Komparativna analiza dobijenih faktora, prikazana u tabeli 2, na oba poduzorka ispitanika, ukazuje da osim razlike u broju izolovanih faktora (dimenzija) vrednosti, postoji i razlika u redosledu izdvajanja faktora, a samim tim i u njihovom značaju (Marček i Alargić, 2006).

Tabela 2. Uporedni pregled faktorske strukture vrednosti profesionalnih i neprofesionalnih pripadnika Vojske Srbije (Marček i Alargić, 2006).

Faktorska struktura vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije	Faktorska struktura vrednosti neprofesionalnih pripadnika Vojske Srbije
F1 – Patriotizam	F1 - Prihvaćenost normi vojne organizacije
F2 - Humanistička orijentacija	F2 - Lično dostojanstvo i pravdoljubivost

F3 – Hedonizam	F3 - Religioznost i patriotizam
F4 – Stoicizam	F4 - Hedonizam
F5 - Umnost i lično dostojanstvo	F5 - Lična i porodična sigurnost
F6 - Porodična sigurnost i pravdoljubivost	F6 - Nezavisnost i razboritost
	F7 - Demokratičnost
	F8 - Lično dostojanstvo naspram brige za opstanak nacije

Patriotizam predstavlja najznačajniju dimenziju u strukturi vrednosti za profesionalni sastav Vojske, dok je kod neprofesionalnih pripadnika ona tek na trećem mestu i vezuje se za religioznost. Patriotizam i religioznost formiraju zajednički faktor verovatno zbog toga što jedan broj ispitanika religiozno opredeljenje izjednačava sa nacionalnim opredeljenjem, a nacionalno je u svesti ljudi najčešće veoma blisko patriotizmu. Vezivanje patriotizma uz religiju može se objasniti shvatanjem religije kao dela nacionalnog bića, pa je tako nacionalno u svesti naših ljudi blisko patriotskom. Patriotizam se vezuje za religioznost u tradicionalno institucionalnom smislu, više kao poštovanje srpskih pravoslavnih običaja i praznika, nego verovanje u Boga i življenje u skladu sa učenjem svoje vere.

Kod oba poduzorka postoje zajedničke vrednosne orijentacije koje, osim patriotizma, obuhvataju još i lično dostojanstvo, hedonizam, porodičnu sigurnost i pravdoljubivost. Za prvi poduzorak je pre svega karakteristična patriotska i humanistička orijentacija, dok su kod drugog poduzorka više prisutne profesionalne i lične vrednosti. Takođe, kod neprofesionalnih pripadnika vojske je prisutna jedna bipolarna dimenzija označena kao lično dostojanstvo naspram brige za opstanak nacije, što upućuje na zaključak da jedna grupa ispitanika iz ovog poduzorka pridaje veći značaj ličnim, a druga grupa ispitanika socijalnim vrednostima (Marček i Alargić, 2008, str.138-139).

1.5. LIČNOST I VREDNOSTI

1.5.1. Istraživanja i definicija ličnosti

Interesovanje za ličnost čoveka staro je verovatno i koliko i sam čovek, odnosno toliko koliko je staro interesovanje za ljudsku prirodu. Najčešće značenje reči ličnost u svakodnevnom životu je vezano uz način ponašanja pojedinca. Ličnost bi prema tome

predstavljala oznaku za konzistentan način ponašanja i postupanja pojedinaca. Takvo značenje termina vodi svoje poreklo već od Platona koji je spominjao tipove ličnosti na bazi konzistentnog ponašanja, kao što je to činio i Aristotel u svojoj Etici, a zatim i Teofrast, učenik Aristotelov u svojim Karakterima.

Značenje termina ličnost postepeno postaje sve šire, tako da ličnost počinje označavati nečiju društvenu ulogu ili društvenu sliku pojedinca, („on je velika ličnost“, „on je visoka ličnost“), a konzistencija ponašanja koja je osnova ličnosti sada se već proteže na celokupno trajanje života pojedinaca, što znači da je njegovo konzistentno ponašanje postalo uloga tokom celog života.

Uobičajena upotreba termina ličnost od strane laika ima značenja kao što su: šarm, popularnost, („on je popularna ličnost“), identitet pojedinca, fizička privlačnost, ili veliki broj drugih socijalno ili individualno poželjnih ili nepoželjnih obeležja pojedinaca.

Savremena naučna psihologija ličnosti ima svoje poreklo u medicini. Medicinska tradicija psihologije ličnosti započinje od Hipokrata, grčkog lekara koji je živio u 4. veku pre nove ere. Hipokrat je pokušao međuljudske razlike u emocionalnom reagovanju i temperamentu protumačiti na biohemijskoj osnovi i uspostavio je prvu teoriju tipova ličnosti.

U direktnoj vezi sa psihologijom ličnosti je Evropska klinička medicina 18. i 19. veka. Najpoznatiji i najznačajniji među njima bio je Sigmund Frojd, osnivač moderne psihologije ličnosti. Frojd je postavio osnovu, ne samo savremene psihologije ličnosti, već je izradio i niz terapijskih postupaka i tehnika, te pružio prvu značajnu teoriju ličnosti u istoriji psihologije. Većina savremenih teorija ličnosti u nekoj su vezi ili odnosu sa Frojdovom teorijom. Frojd je pokušao da spoji psihologiju s medicinom i na taj način psihologiju ličnosti odvoji od filozofsko - religiozno - ideološke tradicije i spoji je sa naučnim pristupom, ali je taj pokušaj samo delimično uspeo, bar što se tiče ovog drugog nastojanja.

Od svih škola unutar psihologije najveći uticaj je imala dinamička škola i smer koji je stvorio Frojd, jer je postao jedan od temelja savremene psihologije ličnosti. Od ostalih psiholoških škola ili smerova, važan uticaj na psihologiju ličnosti imala je Geštaltistička psihologija, zatim refleksološka i bihejvioristička psihologija.

Geštaltističku psihologiju zasnovao je nemački psiholog Maks Verthajmer i sledbenici, koji su umesto strukturalnih analiza zasnovanih na analitičkoj introspekciji, naglašavali značaj celine iskustva i doživljaja, i tako zasnovali ono što danas nazivamo holističkim pristupom u proučavanju ponašanja i psihičkih procesa. Direktni izdanak te psihologije na području ličnosti predstavlja Levinova psihologija, koja je imala snažan uticaj i na one psihologe ili personologe koji se nisu smatrali Geštaltistima, ali je postala deo njihovih teorija upravo kroz takav holistički pristup.

Refleksološka psihologija, koju je osnovao ruski i sovjetski psiholog i fiziolog Ivan Petrovič Pavlov, kao i bihevioristička psihologija, koju je stvorio Džon Votson, (obe psihološke škole nastale su početkom 20-og veka) ne samo da su psihologiju razvile kao objektivnu nauku, nego su pokazale da se ljudsko ponašanje može razumeti i proučavati jedino objektivnim, a ne subjektivnim metodama, kategorijama ili konstruktima. Unutar i jedne i druge psihologije najvažniji je doprinos Pavlova i njegovo otkriće uslovnih refleksa za koje je dobio Nobelovu nagradu. Koristeći eksperiment za proučavanje ljudskog ponašanja, kao objektivnog podatka ili objektivne varijable, Pavlov i Votson kao i mnogi drugi njihovi sledbenici, uspeali su utvrditi neke od temeljnih zakona javljanja, menjanja i modifikovanja ljudskog ponašanja. Ove su se zakonitosti pokazale kao vrlo široka objašnjenja koja su u mogućnosti da i najsloženije oblike ljudskog ponašanja dovedu u lanac uzročno - posledičnih odnosa, što je cilj svakog naučnog istraživanja. Po mišljenju mnogih istraživača te zakonitosti su dovoljne za objašnjenje celokupnog ljudskog ponašanja i celokupne ličnosti.

Ličnost i čovek su u kontekstu refleksologije i biheviorizma rezultat kondicioniranja ili učenja. Na taj način je učenje ličnosti postalo objašnjenje njenog nastanka i temelj njene modifikacije, pa čak i metoda terapije ponašanja u slučajevima poremećaja, odnosno učenje je postalo temeljem ličnosti. Direktni izdanak refleksološke psihologije na području ličnosti predstavlja Pavlovljeva koncepcija ličnosti na temelju obeležja centralnog nervnog sistema, koja je kasnije sadržana i razrađena u sklopu Ajzenkove teorije ličnosti.

Od ostalih savremenih uticaja na razvoj psihologije ličnosti treba svakako spomenuti nova saznanja koja su ostvarena na područjima interkulturalne psihologije, zatim na području kognitivne psihologije, a posebno na području istraživanja

motivacije. Istraživanja na području kognitivnih funkcija misaonih procesa i konceptualnih sposobnosti, pokazala su da su te osobine i obeležja ličnosti znatno važnija za razumevanje ličnosti nego što se to ranije mislilo.

Istraživanja na području motivacije pokazala su da je za razumevanje i predviđanje ponašanja neophodno poznavanje motivacije pojedinca i ljudi uopšte. Uz već tradicionalne motive, u mnogim psihološkim istraživanjima se potvrdilo da su specifični motivi pojedinca, a posebno motivi postizanja cilja ili uspevanja, zatim motiv razvijanja, rasta i razvoja vlastitih sposobnosti i potencijalnosti, kao i aktualizacija tih sposobnosti i potencijalnosti kojima su ljudi obdareni, odnosno samoaktuelizacija pojedinca, važne determinante formiranja ljudske ličnosti. Na osnovu toga stvorene su moderne koncepcije ličnosti u okviru humanističke psihologije kakve su na primer koncepcije i teorije Maslova i Rodžersa.

Na razvoj savremene psihologije ličnosti deluju mnogi faktori. Faktor socijalnih promena i socijalnih kretanja svakako je vrlo važan. Pod uticajem takvih promena i kretanja dolazi do erozije u tradicionalnim shvatanjima i tumačenjima. Tako su nastale koncepcije situacionizma i interakcionizma, koje ličnost pojedinca posmatraju kao neprekidno promenljiv sadržaj, odnosno, sadržaj koji se neprekidno menja u odnosu na situaciju i iz situacije u situaciju. Ličnost pojedinca neprekidno stoji u interakciji sa okolinom (društvenom i fizičkom), i nije jednaka ujutru i uveče istog dana, ona zapravo nije nikada konstantna. U vezi sa tim, za predviđanje i razumevanje ponašanja pojedinca potrebno je uzeti u obzir faktore okoline i situaciju. Na taj način se sve više ruši tradicionalno shvatanje da je ličnost pojedinca stabilna i nepromenljiva konstanta koju determinišu samo unutrašnji i nepromenjivi faktori.

Pošto nam na ovom mestu nije cilj da razmatramo sve teorije i pristupe u proučavanju ličnosti, za potpunije razumevanje i solidnije teorijsko fundiranje našeg istraživanja, kao i za preciznije određivanje teorijsko - metodološkog okvira, iz bogate psihološke literature o ličnosti izdvojićemo samo one teorijske stavove koji su u najbližoj vezi sa predmetom našeg rada.

U naučnoj psihologiji, dakle, poznat je veliki broj teorija ličnosti. Procenjuje se da postoji preko stotinu takvih teorija, ali je samo dvadesetak među njima opšteprihvaćeno i priznato. Kao što je već pomenuto, neke su klasične - **psihoanaliza** (sa više pravaca -

Frojd i sledbenici), **biheviorizam** (Pavlov, Skinner i drugi), **individualna psihologija** (Adler), **analitička psihologija** (Jung), **humanistička psihologija** (Rodžers, Maslov), **teorija crta ili osobina** (Ajzenk, Olport, Katel i drugi). Među novijim teorijskim pravcima psihologije ličnosti značajne su: kognitivna psihologija ličnosti, biološki pristup ličnosti, psihologija individualnih razlika (u okviru teorije crta) i neke druge.

U skladu sa prethodnim stavom o velikom broju teorija ličnosti, možemo reći da postoji i veliki broj definicija ličnosti. Pa kako ne postoji potpuna saglasnost među teorijama ličnosti, ne postoji ni opšta saglasnost oko definicije ličnosti, niti ima izgleda da će se to uskoro dogoditi. Međutim, u opštoj saglasnosti istraživača ličnosti o nesaglasnosti teorija i definicija, možemo reći da postoji jedna opšta saglasnost - da ne postoji ni potpuno tačna, niti potpuno pogrešna definicija ličnosti. Čak ne postoji potpuna saglasnost ni u okviru istih teorijskih pravaca.

Za američkog psihologa Katela "Ličnost je ono što omogućava predviđanje šta će osoba uraditi u datim okolnostima; to je složen i diferenciran sklop crta, sa motivacijom koja zavisi od podskupine dinamičkih crta." (Cattel, 1950).

Američki psiholog Olport (Allport) je nabrojao pedeset definicija ličnosti, a sam definiše ličnost na sledeći način: "Ličnost je dinamička organizacija onih psihofizičkih sistema unutar individue, koji određuju njeno karakteristično ponašanje i njen karakterističan način mišljenja" (Allport, 1962.).

Kao model za ispitivanje osobina ličnosti u ovom istraživanju opredelili smo se za teoriju crta ili osobina (a u okviru nje za teoriju individualnih razlika), uključujući i kognitivnu psihologiju ličnosti. Naravno, pozivaćemo se i na neke pojmove iz drugih teorija, na primer, iz Ego-psihologije ili Ja-psihologije. Poznata su trojica klasičnih zastupnika ove teorije: Ajzenk, Olport i Katel. U ovom istraživanju najviše se oslanjamo na Ajzenkov teorijski koncept ličnosti, po kome ličnost predstavlja «. . . celokupnost stvarnih i mogućih oblika u reagovanju organizma, određenog nasleđem i okolinom, a nastaje i razvija se u interakciji četiri glavna područja: kognitivnog (inteligencija), konativnog (karakter), afektivnog (temperament) i somatskog (konstitucija)» (Ajzenk, 1970).

1.5.2. Individualne razlike i vrednosti

Podstaknuta potrebama za rešavanje mnogobrojnih praktičnih problema, psihologija ličnosti je tokom 20. veka, u okviru teorije crta ili osobina, razvila psihologiju individualnih razlika ili teoriju bazičnih crta ličnosti. Ova teorija je dala značajan doprinos razumevanju strukture ličnosti identifikovanjem bazičnih osobina ličnosti kao univerzalnih, a po čijoj izraženosti se ljudi međusobno razlikuju. Ona je doprinela i razumevanju različitih oblika ljudskog ponašanja, kao što su: intelektualno, kreativno, izbor poziva, uspešnost u poslu, sklonost rizičnom ponašanju, delinkventno i kriminalno ponašanje, itd.

Među istraživačima osobina ličnosti treba spomenuti: Gilforda (Guilford) Terstona (Thurstone), Katela (Cattell), Olporta (Allport), Ajzenka (Eisenk), Telegena (Tellegen), Normana (Norman), Kostu i Mek Krea (Costa and McKrae), ali postoje i mnogi drugi.

Bavljenje ponašanjem se zasniva na proučavanju strukture ličnosti. Istraživanje individualnih razlika ukazalo je da postoji nekoliko fundamentalnih dispozicija ili osobina odgovornih za najveći deo individualnih razlika među ljudima. Što se tiče inteligencije - to su: G-faktor, fluidna i kristalizovana sposobnost, a što se tiče ličnosti – to su dimenzije obuhvaćene Ajzenkovim modelom ličnosti, Petofaktorskim modelom ličnosti ili modelom "Velikih pet" ili nekim drugim sličnim modelom. Svi modeli koji se bave izdvajanjem bazičnih osobina ličnosti kreću se u rasponu od tri (Ajzenk) do sedam osobina (Telegen i drugi).

Olport je definisao osobine kao osnovne determinante ponašanja. To su stabilne unutrašnje karakteristike, koje uzrokuju, karakteristično ponašanje ili reagovanje na podsticaje socijalnog okruženja (Allport, 1969).

U svim teorijama o osobinama ili crtama ličnosti, ističe se da su osobine bitan element strukture ličnosti. Jedna crta je određujuća tendencija ili predispozicija da se odgovori na određeni način (Hall and Lindzy, 1983). U izvesnom pogledu svako je teoretičar crta po tome što svi primećujemo doslednost u ponašanju drugih ljudi i označavamo ga prema tome, kao agresivnu, lenju, stidljivu osobu, ili opisujući ga

nekom od 18000 reči koje postoje u engleskom jeziku za opisivanje ljudskog ponašanja (Ajzenk, 1957).

Osnovna ideja Ajzenka bila je da verovatno postoji jedan niz osobina ličnosti, koje se grupišu u povezan, jedinstven sistem, i koje se otkrivaju po konstantnosti ponašanja. Drugim rečima, osobine kao unutrašnje karakteristike su odgovorne za ponašanje kao njihov vidljivi deo, pa se ponašanje na osnovu njih može predvideti sa određenom verovatnoćom.

Naravno, osobine nisu nužno i direktno ili isključivo odgovorne za ponašanje, kao što je prethodno već spomenuto, već su one u interakciji sa sredinom (prirodnom i socijalnom), a moguć je i povratan uticaj sredine na osobine, ali se u toj interakciji prvenstvo daje osobinama. S druge strane, pojedinci se međusobno razlikuju po obimu i intenzitetu izraženosti osobina. Posle definisanja ove osnovne ideje, sledila je "potraga" za širom listom osobina kojima je moguće potpunije opisati svaku ličnost, a zatim je konstruisana početna sveobuhvatna lista, koje su klasifikovane i strukturisane kao model osnovnih (bazičnih) dimenzija (varijabli ili osobina) ličnosti.

Organizacija ličnosti koju je Ajzenk opisao ima mnogo sličnosti sa Katelovom, a osnovna razlika odnosi se na nivo organizacije za koji se smatra da je najvažniji, pri čemu Ajzenk ističe faktorski nivo, odnosno nivo tipa ili drugog reda, nasuprot nivou crta.

O ovim dimenzijama ličnosti detaljnije ćemo raspravljati u metodološkom delu rada, u poglavlju o varijablama i instrumentima, dok ćemo ovde objasniti odnos između dimenzija ličnosti i ulogu nasleđa i sredinskih faktora u razvoju ličnosti.

Razvoj ličnosti po Ajzenku rezultat je interakcije genetske predispozicije, čiju osnovu čini struktura i funkcionalnost nervnog sistema i spoljne sredine u kojoj se ličnost razvija. Budući da nervni sistemi različitih organizama mogu da poseduju različita svojstva s obzirom na ekscitaciju i inhibiciju, različite osobe mogu da uspostavljaju različite odnose sa potpuno istom životnom sredinom. Na taj način ista objektivna sredina učestvuje u stvaranju razlika među ljudima u pogledu svih dimenzija i osobina ličnosti. S obzirom na različitu genetsku osnovu introvertnih i ekstravertnih osoba, socijalizacija kao najvažniji put razvoja ličnosti biće različito uspešna. Ekstravertirana predispozicija ličnosti rezultiraće češćim sukobima sa postojećim

normama, nego što je slučaj sa introvertiranom predispozicijom ličnosti. Treba istaći da Ajzenk ne prenaplašava genetsku uslovljenost ličnosti u odnosu na faktore sredine, jer i sam tvrdi da od okoline zavisi da li će ekstravertirana predispozicija postati takav tip ličnosti.

Naime, mnoge primedbe su upućene statičkom shvatanju dimenzija i crta, odnosno njihovoj doslednosti, čime se zapostavlja razvoj ličnosti, jer »za ličnost nikada ne možemo reći da jeste, ona uvek postaje - ističe Holcman (Holzman 1974). Umesto crta ličnosti koje imaju nisku prediktivnu vrednost, Mišel (1973) predlaže da se za predviđanje koriste sredinske varijable, varijable ličnosti i prethodno ponašanje u sličnim situacijama. Situacione varijable, takođe, ne pokrivaju veći prostor u varijansi budućeg ponašanja. Pri tome ne treba zaboraviti da su u psihološkim istraživanjima korelacije sa koeficijentom $R=0.20$ veoma značajne, ako se uzme u obzir validnost i pouzdanost mernih instrumenata.

U oceni Ajzenkove faktorske teorije ličnosti mišljenja nisu jedinstvena. Fulgozi (1981). iznosi stav da Ajzenkov pristup ličnosti predstavlja vrhunac naučne psihologije, dok se Popović (1977) uzdržano odnosi prema Ajzenkovom delu. Iako Ajzenkova teorija predstavlja jednu od najpoznatijih i empirijski najviše proveranih teorija ličnosti, naš stav je da se o Ajzenkovom radu još uvek ne može dati kompletno mišljenje, ali je korisno uzimati u obzir najvažnije primedbe koje se upućuju ovoj teoriji ličnosti. Kako svaka teorija treba da bude otvorena za nove činjenice, može se reći da se primedbe koje se upućuju Ajzenkovoju teoriji, isto tako odnose i na ostale teorije crta ličnosti.

Kad je reč o psihologiji individualnih razlika treba istaći i to da se u nekoliko poslednjih decenija dogodio veliki napredak savremene naučne psihologije na području proučavanja onih aspekata ponašanja čoveka i subjektivnih doživljaja koji su najuže povezani sa njegovim pojmom o sebi, kao i sa upoznavanjem strukture ličnosti. Taj napredak učinjen je zahvaljujući tome što je na području proučavanja ličnosti, slično kao i na drugim područjima savremene naučne psihologije, ostvarena sinteza teorijskog i empirijskog rada. Bez te sinteze takav napredak ne bi bio moguć. Sam teorijski rad bez empirijskih verifikacija, značio bi običnu spekulaciju i bio bi naučno bezvredan, kao što bi i empirijska istraživanja bez teorijskih koncepcija predstavljala beznačajno lutanje i

besciljni empirizam, slep za relevantne probleme čoveka, osuđen na istraživanje trivijalnosti i nemoćan da nađe naučne odgovore na osnovna pitanja o ljudskoj prirodi.

Za psihologe, psihologija ličnosti znači sintezu podataka koja pokazuje na kom se stepenu razvoja nalazi savremena psihologija u odnosu na dva važna problema: razumevanje ljudske prirode i razumevanje ljudskog ponašanja (Fulgozi, 1981). Psihologija ličnosti je jedna ogromna intelektualna oblast koja nije predmet interesovanja samo naučne psihologije, već i filozofije, sociologije, antropologije, pedagogije, medicine, metodoloških, matematičko - statističkih i drugih naučnih disciplina. Pokazalo se da izučavanje psihologije ličnosti ima veliki praktični značaj u rešavanju mnogih društvenih problema, npr. u privredi, školstvu, zdravstvu, vojsci i svuda tamo gde ima ljudi.

O osobinama koje uzrokuju ponašanje, zaključuje se indirektno, preko indikatora ponašanja. Što je ponašanje upadljivije, konzistentnije i karakterističnije, to je i osobina upadljivija i izraženija. Osobine, su samo dispozicija, spremnost na ponašanje. Neko može biti agresivan prema ukućanima, prema određenoj socijalnoj kategoriji ljudi, ili prema životinjama, ali je prijatan prema prijateljima. Samo na osnovu učestalosti ispoljavanja i stabilnosti određenog ponašanja u određenim, pa i različitim situacijama, u dužem vremenskom periodu, može se zaključiti o njihovom vrlo verovatnom postojanju i stepenu razvijenosti.

1.5.3. Vrednosti kao elementi strukture ličnosti

Vrednosti, kao važan deo strukture ličnosti, prožimaju sve ostale psihičke procese – osećanja, učenje, mišljenje, opažanje, volju, pažnju i pamćenje, a posebno su povezane sa psihičkim osobinama – sposobnostima, navikama, interesovanjima i karakterom, utičući i na ponašanje – postupke i reakcije. Vrednosti su važan aspekt emotivnog života i svih ljudskih želja i motiva, a bitno utiču i na čovekov intelekt, jer stoje u osnovi našeg pogleda na svet.

Pošto se vrednosti usvajaju u procesu socijalizacije, vremenom postanu kulturni standardi, na osnovu kojih pojedinci i grupe biraju pravac delanja, tako da ih možemo posmatrati i kao vrednosne orijentacije. Preko vrednosnih orijentacija, vrednosti se prevode iz apstraktnog u konkretno polje ljudske društvenosti pa tako i u polje

ekonomskog života, u kome bitno oblikuju ekonomske aktivnosti svakog od nas: kako i koliko zarađujemo, trošimo, štedimo, podižemo kredite, kupujemo nekretnine, otvoreni smo ili nismo za nove ekonomske pojave kao što je e-banking, kreditne kartice, deonice, akcije, berze ili privatna osiguranja.

Bez obzira na značaj osobina ličnosti, kao relativno stabilnih karakteristika koje pružaju objašnjenje i omogućavaju predviđanje ponašanja, ne treba zaboraviti da je ljudsko ponašanje višestruko uzrokovano, a ne samo osobinama ličnosti. Zbog toga neki istraživači težište u objašnjenju ponašanja nalaze u nasleđu, a drugi u spoljašnjem okruženju, pre svega socijalnom. Značajan je uticaj porodice kao obrazac ili model za ponašanje deteta, ali i kulture, kao šireg sredinskog miljea ličnosti. To potvrđuju studije ponašanja blizanaca. Značaj naslednih faktora potvrđuju i ispitivanja usvojene dece u istim porodicama. Znatno je veća sličnost osobina usvojene dece sa biološkim roditeljima, nego sa usvojiteljima i ostalom usvojenom decom u istoj porodici.

Kao opšti zaključak o uticaju nasleđa i sredine na ličnost, može se reći da nasleđe određuje granice razvoja pojedinih osobina, dok u okviru tog obima sredina određuje karakteristike ličnosti, a naročito njeno ponašanje. Ovo su važna (sa)znanja kada je u pitanju procenjivanje ponašanja ličnosti i njegovih uzroka. Pokazalo se da su najstabilnije osobine temperamenta i inteligencije. Na njih se najpouzadanije možemo osloniti u proceni ličnosti. Druge su po stabilnosti bazične osobine ličnosti, a potom slede stavovi i uverenja, a na kraju osobine usmerene na samoprocenu (samopoštovanje, itd.).

Osnovne dimenzije ličnosti do kojih su došli Ferguson i Gilford, a u raznim varijacijama i drugi autori, nazivaju se često i opštim stavovima, ali se danas češće upotrebljavaju pojmovi ideologije i vrednosne orijentacije. Proučavanje uloge ličnosti u organizaciji i funkcionisanju stavova ima dugu istoriju. Rani istraživači ovog problema težili su da pronađu personalne korelate stavova. Tako su, na primer, Vetter (Vetter, 1930.) i Dekster (Dexter, 1939) proučavali ulogu takvih osobina ličnosti kao što su introvertnost - ekstravertnost i nadmoćnost – pokornost u razvoju „konzervativizma – radikalizma“. Takvim pionirskim studijama nedostajalo je adekvatno merenje osobina ličnosti i stavova.

Različita empirijska istraživanja potvrdila su postojanje psihološke osnove u strukturi socijalnih stavova. Pokazalo se da su konzervativni ispitanici slabije psihološki integrisani, anksiozni, imaju izraženiji osećaj lične neadekvatnosti, osećaj krivice i da su skloniji projektovati na druge one crte ličnosti koje ne vole kod samih sebe (McClosky, 1958; Wolf, 1989). Konzervativni ispitanici su plašljiviji, netolerantniji, više militaristički i nacionalistički orijentirani, skloni predrasudama i seksizmu (Eckhardt i Lentz, 1971; Lentz, 1950). Eysenck i Wilson (1978) tvrde kako nema sumnje da su koncepti autoritarne ličnosti, dogmatizma, makijavelizma, etnocentrizma i konzervativizma međusobno povezani. Eckhardt (1991) ukazuje na zajednički imenilac za sve ove navedene kocepte. Za sve je ove koncepte karakteristična prisutnost obrasca unutrašnjeg konflikta, negiranje i potiskivanje tog konflikta, projekcija negiranih ili nepoželjnih vlastitih osobina ličnosti na druge osobe, a što opravdava nepoverenje u ljude i sklonost kažnjavanju ljudskog ponašanja. Momirović (1989) je u prostoru dimenzija ličnosti i socijalnih stavova utvrdio povezanost etnocentrizma i depresivnih, anksioznih i agresivnih reakcija. Postoji obimna literatura o tendencijama ljudi da se podvrgavaju grupi ili autoritetu i da svesno ili podsvesno potiskuju svoje vlastite stavove i mišljenja (Altemeyer, 1996; Čorkalo i Stanković, 2000; Šiber, 1998; Šram, 2001a). Većina ljudi potiskuje svoje impulse da se suprotstave autoritarnom političkom režimu, a neki ga upravo koriste u funkciji ego obrambenih mehanizama. Janis (1982.) navodi da moguća posljedica bilo jednog ili drugog psihološkog procesa može biti kolektivna suspenzija realnosti. Eckhardt (1991.) pak ukazuje da u autoritarno-konzervativnoj ideološkoj matrici postoji određena samodestruktivnost i asocijalni impulsi.

Kada je reč o ideologijama, pažnju istraživača i analitičara je privlačila dimenzija liberalizam – konzervativizam, odnosno radikalizam – konzervativizam. Poznati engleski psiholog Ajzenk (Eysenck, 1954) tvrdio je da se svi politički stavovi mogu svesti na dimenziju radikalizam – konzervativizam (R-faktor). Kada se ta dimenzija ukrsti sa nezavisnom dimenzijom temperamenta projektovanog na društvene pojave (T-faktor) dobije se koordinantni sistem u koji se mogu smestiti tipične pristalice svih stranaka (Ajzenk je, pre svega, imao na umu situaciju u Velikoj Britaniji). Ovim

modelom se prikazuje odnos između sistema stavova (ideologija), karakteristika ličnosti i političkog ponašanja.²³

Bavljenje strukturama stavova i njihovom psihološkom uslovljenošću otvorilo je i pitanje odnosa vrednosti i stavova. U početku gotovo proskribovan pojam (jer se smatralo da psihologija kao empirijska nauka ne treba da se bavi vrednostima), vrednosti su postepeno postale predmet empirijskog proučavanja u socijalnoj psihologiji. Iako se, kako smo videli, već u prvim istraživanjima strukture stavova, vrednosti mogu naslutiti u pojmovima bazičnih i opštih stavova i ideološkim orijentacijama, eksplicitno se veza vrednosti i stavova empirijski ispituje tek kasnije. (Kuzmanović i Petrović, 2007).

Mnoga istraživanja eksplorativnog tipa nastojala su da dovedu u vezu odgovore ispitanika na nekom upitniku vrednosti sa raznim drugim varijablama, a zatim da ponude odgovarajuća objašnjenja dobijene značajne povezanosti (na primer: povezanost odgovora na upitniku vrednosti i upitnicima ličnosti - Furnham, 1984.; povezanost sa rasom, nacionalnošću i godinama starosti - Rokeach, 1973.; povezanost sa kvalitetom uspeha u školi - Greenstein, 1976.).

Istraživanje Kasagića (1983), koje je obavljeno na uzorku pitomaca, uzrasta od 21 do 23 godine starosti, čiji je cilj bio utvrđivanje stepena doprinosa pojedinih osobina ličnosti i načina njihove organizacije edukativnoj uspešnosti, pokazuje da je konzervativnost (BESK) koja odražava odnos pojedinca prema novinama i duhovnim i materijalnim promenama, bila statistički značajno povezana sa većim brojem emocionalnih osobina ličnosti. Pozitivne korelativne veze utvrđene su između konzervativnosti i emocionalnih osobina: poverljivost - sumnjičavost (L), neuroticizam (EPQ-N), psihoticizam (EPQ-P), niska ergička tenzija – visoka tenzija i spokojnost-sklonost osećaju krivice. Negativna povezanost utvrđena je sa frustracionom tolerancijom i slabom ego snagom. U istom istraživanju, Kasagić je utvrdio statistički značajne korelacije konformizma i frustracione tolerancije, zatim prostodušnosti i

---

²³ Pre Ajzenka, povezanošću dubljih karakteristika ličnosti i socijalnih stavova bavili su se Adorno i saradnici u čuvenom delu *Autoritarna ličnost* (Adorno et al., 1950) koje je nastalo kao rezultat proučavanja sindroma autoritarne ličnosti i sindroma stavova koji su nazvali antidemokratska orijentacija. Ova studija je podstakla kritike, ali i nova istraživanja (sa konceptualnim i drugim varijacijama) problema odnosa dubljih slojeva ličnosti i stavova, osobito predrasuda.

prepredenosti sa psihoticizmom (EPQ-P). Dobijene korelacije u ovom istraživanju pokazuju da su konzervativnije osobe manje sposobne za prilagođavanje novim situacijama, da ne žele promene bilo kakve vrste i sigurno se osećaju samo u konstantnim uslovima. Tome treba dodati i njihovu preciznu kalkulaciju i nepoverenje prema novom.

Iako je konzervativnost kao osobina stečena življenjem u određenoj socijalnoj sredini, koja od pojedinca zahteva stalno usklađivanje ponašanja sa postojećim društvenim normama i propisima, utvrđena povezanost konzervativnosti i emocionalnih osobina, koje su prvenstveno determinisane konstitucionalnim faktorima, pokazuju da određenu ulogu u varijansi faktora konzervativnosti imaju i genetski činioci. Imajući u vidu ovu konstataciju, može se pretpostaviti da će postati konzervativnije one osobe koje, uz iste druge uslove, poseduju razvijenije ove emocionalne osobine: nepoverljivost u ljude, ljubomora, neobaziranje na druge (sumnjičavost), strah od promena, emocionalna neuravnoteženost (neuroticizam), nedostatak osećajnosti i empatije, agresivnost, nepopustljivost, neadaptibilnost novim situacijama (psihoticizam), frustriranost, razdražljivost, nesposobnost opuštanja (visoka ergička tenzija), uznemirenost, regresivnost u ponašanju, neprihvaćenost u grupi, sklonost osećanju krivice i slaba ego snaga.

Faktorska studija konzervativnosti pokazala je da je konzervativnost, zahvaćena testom BESK, definisana faktorom rigidnosti i to onim delom...“ koji se odnosi na nefleksibilnost reakcija, sporost u donošenju odluka i teško menjanje programa usled postojanja bazične anksioznosti“. (Vasiljević i Radovanović, 1975). Rigidnost se često vezuje i za kognitivni stil, način ponašanja u procesu saznavanja. Kvaščev (1975) daje iscrpan pregled istraživanja ove osobine ličnosti navodeći, između ostalog, i podatak da se „kognitivna rigidnost osobito ispoljava u novim problemskim situacijama, u situacijama koje zahtevaju kritički stav i prosuđivanje“.

U istraživanju koje je izveo Janjetović (2001), ispitivano je da li postoji i kakva je priroda povezanosti varijabli koncepta o sebi i vrednosnih orijentacija adolescenata. Varijable koncepta o sebi operacionalizovane su kratkim skalama likertovog tipa (Opačić, 1995), a varijable vrednosnih orijentacija merene su pomoću: skale autoritarnosti i konformizma (Kuzmanović, 1984), kao i skale poželjnosti različitih

životnih stilova. Uzorak su činili učenici oba pola trećih i četvrtih razreda 7 beogradskih srednjih škola. Kanonička korelaciona analiza je pokazala da postoji značajna povezanost između varijabli koncepta o sebi i varijabli vrednosnih orijentacija.

Rezultati jedne studije o vezi osobina ličnosti i preferencije kriterijuma raspodele dobara u društvu, govore da osobe, koje karakteriše spoljašnji lokus kontrole i nesigurnost u sebe, pokazuju tendenciju preferiranja kriterijuma raspodele prema potrebama i jednakosti, dok oni koje odlikuje unutrašnji lokus kontrole i veće samopoštovanje imaju tendenciju da se opredeljuju za raspodelu prema zaslugi ili, pak, prema sposobnostima (Janjetović, 2006). Takođe je nađeno da u situaciji kada nije moguće odrediti odgovornost učesnika u interakciji za doprinose grupi, osobe preferiraju raspodelu dobara prema jednakosti, dakle preferiraju vrednost jednakosti (Wagstaff, 1994). Naravno, brojni su kulturni i socijalni činioci koji utiču kako na razvoj vrednosti, tako i na pojam o sebi. Ipak, i pored različitih drugih činilaca, ostaje prostor za međusobni uticaj pojma o sebi i vrednosnih orijentacija.

Itraživanje povezanosti između samopoimanja adolescenata i njihovih vrednosnih orijentacija (Joksimović i Janjetović, 2008), imalo je za cilj da se utvrdi da li postoji povezanost između lokusa kontrole i opšteg samopoštovanja kao elemenata samopoimanja, na jednoj, i vrednosnih orijentacija adolescenata, na drugoj strani. Za ispitivanje komponenti samopoimanja korišćena je Rozenbergova skala opšteg samopoštovanja i skala lokusa kontrole Bežinovića i Savčića. Vrednosti su operacionalizovane preko poželjnosti pojedinih životnih ciljeva i preferencije različitih stilova života. Ispitivanje je sprovedeno na uzorku učenika gimnazije uzrasta od 15 do 18 godina. Nalazi pokazuju da adolescenti, koje karakteriše spoljašnji lokus kontrole, u većoj meri prihvataju hedonistički, aktivistički, socijalni i sazajni stil života. Samopoštovanje je pozitivno povezano sa težnjom ka sticanju bogatstva, a negativno sa željom za sticanjem znanja, brigom za druge i aktivističkim načinom života. Nalaz da mladi višeg nivoa samopoštovanja nisu usmereni ka obrazovanju, pomaganju i zalaganju za opšte dobro, može se pripisati nedovoljnom cenjenju ovih vrednosti u sredini u kojoj žive. Dobijeni nalazi ukazuju na potrebu da se ove vrednosti reafirmišu i podstiču kod mladih, kao i da se u školi veća pažnja posveti vrednosnom vaspitanju.

Istraživanje koje je izvela Radović (2010), na uzorku učenika srednje škole na području Kosova i Metohije, čiji je cilj bio utvrđivanje vrednosnih orijentacija mladih, kao i da se ispita povezanost prihvaćenosti vrednosti sa polom, socioekonomskim statusom, mestom stanovanja i osobinama ličnosti konceptualizovanim preko petofaktorskog (big-five) modela, ukazuje na značajnu povezanost svih osobina ličnosti sa 10 bazičnih vrednosti (Švarcov model vrednosti).

Uočeno je da su osobe koje odlikuje visoki neuroticizam, tj. sklonost da reaguju anksiono, naglašeno emotivno (u kombinaciji sa visokom ekstarverzijom), sklone višem ocenjivanju svih ispitivanih vrednosti. Takođe, prema nalazima ovog istraživanja, osobe koje odlikuje emocionalna uravnoteženost, obično su tihe, uvek sličnog raspoloženja, znaju da se kontrolišu u smislu disciplinovane težnje ka ciljevima, pridržavaju se usvojenih principa, imaju razvijen motiv za postignućem. Ove osobe više vrednuju socijalni status i dominaciju, dok pokazuju sklonost da manje cene hedonistička zadovoljstva. Osobe koje odlikuje staloženost, dobra prilagođenost, a uz to poverenje, altruizam, skromnost i blaga narav, saosećajnost i želja da se pomogne drugima, opredeljuju se za vrednosni tip „univerzalizam“, odnosno cene toleranciju i zaštitu svih ljudi i prirode, a takođe imaju i izraženu potrebu za novinama i izazovima u životu, teže raznolikosti i aktivnosti. Ovakve osobe najsnažnije odbacuju kontrolu i dominaciju nad drugim ljudima, tj. postizanje socijalnog prestiža i moći.

Pošto su vrednosti bile predmet istraživanja velikog broja autora, najčešće se u empirijskim istraživanjima polazilo od Rokičevog modela vrednosti. U tim istraživanjima najviše je proučavana veza između vrednosti i stavova, ličnosti i ponašanja. Tako je u nekim istraživanjima pokazano, na primer, da procena vrednosti može da predvidi stavove ljudi u "pravednom svetu" pa čak i da se pojedinci mogu kategorisati prema njihovim vrednostima (Rogers, 2003).

Proveravana je, takođe, veza pojedinih vrednosnih orijentacija sa autoritarnošću i konformizmom (Rot i Havelka, 1973; Popadić, 1995; Joksimović, 1998), sa prosocijalnim crtama i agresivnošću (Joksimović, 2001), kao i sa anksioznošću, depresivnošću i agresivnošću (Šram, 1993). Kada je reč o vezi samopoimanja i vrednosnih orijentacija, ispitivana je povezanost između varijabli koncepta o sebi i

varijabli prosocijalne orijentacije (Janjetović, 1997), kao i povezanost opšteg samopoštovanja i demokratske orijentacije (Joksimović, 1998).

Imajući u vidu dosadašnja saznanja i rezultate istraživanja o povezanosti osobina ličnosti i drugih karakteristika pojedinca sa strukturom i sistemom vrednosti, u ovom istraživanju smo se opredelili da ispitamo povezanost karakteristika pojedinca i sistema vrednosti kod pripadnika Vojske Srbije u kontekstu tranzicije društva i reformi kroz koje Vojska prolazi. Za teorijsko-empirijsku analizu na navedenog problema, pošli smo od Rokičeve teorije vrednosti i Ajzenkove teorije ličnosti kao najvalidnijih i operacionalno jasno definisanih koncepata za istraživanje u ovom području.

2. PREDMET I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

2.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Proučavanje vrednosti i vrednosnih orijentacija ima veliki naučni i društveni značaj, jer je reč o činiocima koji motivišu i usmeravaju ponašanje pojedinaca i društvenih organizacionih grupa. Čak i kada ne vrše snažan i kontinuirani uticaj na svakodnevno ponašanje, vrednosti i vrednosne orijentacije čine pojedinca raspoložnim i prijemčivim za određene stavove, ideje i rešenja ličnih i organizacionih problema. Kao relativno stabilna dispozicija, vrednosti zauzimaju centralno mesto u strukturi ličnosti, predstavljaju snažan motivacioni faktor koji utiče na sve što čovek želi, misli ili radi, a u određenim okolnostima, pojedinac je spreman da zbog svojih vrednosti podnese i velike žrtve.

Imajući u vidu da na formiranje vrednosti kao životnih smernica, pored individualnih činilaca, odlučujuću ulogu imaju društveno istorijski i aktuelno-socijalni činioci (Pantić, 1981.), postavlja se pitanje kakav vrednosni sistem imaju ili izgrađuju pripadnici Vojske Srbije u situaciji izuzetno složenog društvenog stanja, koje se ogleda u konfliktnoj i kompleksnoj ponudi društvenih vrednosti. Vojska Srbije nije izolovana i nezavisna organizacija koja funkcioniše izvan konteksta opštih društvenih promena koje se odvijaju poslednje dve decenije u našoj zemlji. Istovremeno, ona je tradicionalna i glomazna organizacija koja se sporo menja i prilagođava zahtevima društva i savremenog istorijskog trenutka. Ali, kada odluči da se menja, ili kada je na to primorana pod uticajem spoljašnjih društveno-istorijskih i aktuelno-socijalnih okolnosti, ona to može da čini brže i efikasnije nego druge društvene organizacije, zbog svoje hijerarhijske strukture i načina delovanja.

Reforma Vojske Srbije, koja je započeta zajedno sa reformom našeg društva početkom 21. veka, u formalno-administrativnom i organizacionom smislu privodi se kraju, ali se stalno ističe da nema uspešne reforme bez promene svesti, motivacije, vrednosti i ponašanja njenih pripadnika. Da bi se takav zahtev razumeo treba imati u vidu da Vojska Srbije u značajnoj meri baštini tradiciju i ima svoje korene u bivšoj JNA. Stari vrednosni sistem JNA izgrađivan je dugi niz godina, pre svega na osnovama

bratstva i jedinstva Jugoslovenskih naroda, komunističke ideologije, kulta ličnosti, nesvrstavanja u međunarodnoj politici, monolitnosti i narodnom karakteru vojske. Međutim, period od početka raspada SFRJ do formiranja nezavisne Republike Srbije 2006. godine ostavio je „dubok trag na vrednosne orijentacije građana i pripadnika Vojske u pogledu njihovih stavova o patriotizmu, odbrani zemlje, suverenitetu, identitetu države i nacije, ulozi religije i crkve, savezništvu i bezbednosnim integracijama, (Pantić, 2008, str.4). **Kao poseban društveni i profesionalni problem nametnulo se pitanje izgradnje novog sistema vrednosti u Vojsci, što nameće potrebu istraživanja uticaja individualnih i društvenih činilaca u tom procesu, kao i socijalno-psiholoških problema vezanih za taj proces.** U okviru tog osnovnog problema, postavljaju se brojna pitanja vezana za novu ili klasičnu ulogu Vojske, njenu profesionalizaciju, učešće u globalnim vojnim procesima, procenu bezbednosnih koncepcija, otvaranje ili izolaciju, odnose sa susedima i regionom, vrednovanje prošlosti (posebno ratnog nasleđa), razvoj i stanje unutrašnjih vojnih vrednosti – sve to čini deo složenosti reforme vojske koja je prošla put od JNA do Vojske Srbije, nakon raspada SFRJ i građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji.

Reforma Vojske Srbije, usmerena na redefinisavanje njene uloge, smanjenje njene veličine, prestrukturiranje, profesionalizaciju i opremanje savremenim sredstvima, kao i težnju naše zemlje za priključenje evroatlanskim integracijama, rezultirala je njenim članstvom u Programu NATO "Partnerstvo za mir", što nesumnjivo ima značajne implikacije na vrednosne orijentacije pripadnika Vojske Srbije. Osim toga, veliki uticaj a verovatno i primaran, imaju tranzicioni procesi u svim segmentima društvenog života (političkom, ekonomskom, kulturnom...).

Shodno tome, postavlja se pitanje u kojoj meri su vrednosne orijentacije u društvu uticale na promenu strukture vrednosti i vrednosnih orijentacija pripadnika Vojske. U sklopu toga, značajno je bilo ustanoviti da li su u pogledu preferencije vrednosti pripadnici Vojske homogeni, ili se oni međusobno razlikuju u zavisnosti od njihovih karakteristika - nivoa obrazovanja, godina starosti, socijalnog porekla, statusa u Vojsci, itd. Kada je reč o pripadnicima Vojske, poseban interes u ovom istraživanju je usmeren ka pitanju: **koje vrednosti izražavaju profesionalni pripadnici Vojske Srbije i koji su izvori varijacija vrednosti unutar starešinskog kadra?** Osnovna postavka u ovom istraživanju bila je da varijacije i promene u strukturi sistema vrednosti mogu da zavise,

ne samo od spoljašnjih okolnosti i društveno-političkog i ekonomskog konteksta, nego i od određenih osobina ličnosti samih pripadnika Vojske, uključujući i njihove sociodemografske karakteristike, kao što su nivo formalnog obrazovanja, starost, dužina staža u Vojsci i status (oficiri, podoficiri, profesionalni vojnici).

Pored identifikovanja postojećeg vrednosnog sistema u Vojsci, što je važno za uspešno funkcionisanje Vojske i projekcije na buduće zadatke i misije Vojske, značajno je bilo ispitati činioce koji doprinose formiranju sistema vrednosti u uslovima aktuelnih reformi.

U istraživanju polazimo od toga da osim sociodemografskih obeležja pripadnika Vojske Srbije, značajan uticaj na formiranje njihovih vrednosti, nesumnjivo, imaju i njihove osobine ličnosti, pa su zbog toga u ovom istraživanju ispitivane relacije između ova dva skupa varijabli, s težištem na utvrđivanju onih osobina ličnosti koje imaju najveći uticaj na formiranje njihovih vrednosti.

Posmatrano u celini, problem našeg istraživanja može se jasnije razumeti i izraziti preko sledeća tri pitanja:

1. Kakva je struktura vrednosti i kojim vrednostima pripadnici Vojske pridaju najveći značaj, u uslovima reforme Vojske i tranzicije države,
2. Da li su i u kom stepenu povezane osobine ličnosti pripadnika Vojske i njihove sociodemografske karakteristike sa aktuelnim sistemom vrednosti u Vojsci.
3. Da li je, i u kom pravcu, došlo do promene sistema vrednosti pripadnika Vojske Srbije, pod uticajem aktuelnih socijalnih, političkih, bezbednosnih i drugih okolnosti i promena u društvu, u odnosu na period neposredno pre započinjanja procesa reformi.

Problem istraživanja je elaboriran kroz ispitivanje strukture vrednosti, preferenciju pojedinih vrednosti, analizu relacija između osobina ličnosti i nekih sociodemografskih karakteristika pripadnika Vojske u odnosu na pojedine ispitivane vrednosti, koje smo odabrali na osnovu dosadašnjih istraživanja i neposrednog iskustva i smatrali važnim za sistem vrednosti i stavove pripadnika Vojske u kontekstu njene društvene uloge.

Za postavljanje ovakvog problema istraživanja pošli smo od poznatih teorijskih postavki da se dosta široka lista manifestnih (pojedinačnih) vrednosti može svesti na

manji broj latentnih (opštih) vrednosti kojima se može objasniti vrednosni sistem, kao i da određene osobine ličnosti i socio-demografske karakteristike stoje u relaciji sa sistemom vrednosti i determinišu odgovarajuće stavove i ponašanje u različitim društvenim situacijama.

2.2. CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Opšti cilj ovog istraživanja je bio da se u svetlu savremenih teorija ličnosti (Ajzenkova teorija), kao i teorija vrednosti (Rokičeva teorija), ispituju preferencija i i struktura vrednosti kojima pripadnici Vojske Srbije pridaju najveći značaj, kao i to kako njihova pojedina psihološka i demografska obeležja utiču na procenu značaja vrednosti u uslovima reforme Vojske i tranzicije države. Dakle, ovim istraživanjem pokušaćemo da pružimo odgovore na neka važna teorijska pitanja koja se tiču odnosa društvenog konteksta, varijabli ličnosti i vrednosnog sistema, tj. kakva je aktuelna struktura vrednosti pripadnika Vojske, kako se ona menja pod uticajem društvenih promena i reforme Vojske, kojim vrednostima se pridaje najveći značaj i kakav doprinos u tome imaju osobine ličnosti i druge individualne karakteristike pripadnika Vojske.

Pošto je poznato da se vrednosti mogu posmatrati kao značajni, a po nekim autorima i kao centralni elementi strukture ličnosti, koji vrše snažan uticaj na ponašanje pojedinca, takođe se postavlja pitanje sa teorijskog, ali i sa praktičnog stanovišta, kako se na osnovu poznavanja vrednosti nekih pojedinaca može vršiti predikcija njihovog ponašanja. Na osnovu ovog istraživanja mogu se dobiti nova saznanja o bitnim karakteristikama i strukturi aktuelnog vrednosnog sistema pripadnika Vojske Srbije, tako da dobijeni empirijski podaci mogu poslužiti kao osnova vojnim psiholozima, političkim i vojnim komandnim strukturama za donošenje praktičnih odluka vezanih za selekciju osoblja, upravljanje karijerom, obučavanje, motivisanje i predviđanje ponašanja pripadnika Vojske u obavljanju njihovih profesionalnih zadataka i ispunjavanju novih misija i uloge Vojske Srbije.

Imajući u vidu složenost osnovnog problema istraživanja, i shodno postavljenim teorijskim i praktičnim ciljevima, definisani su operativni zadaci istraživanja. Ovi zadaci se praktično odnose na pojedine faze istraživanja, uže ciljeve i konkretnu razradu opšteg problema istraživanja, u skladu sa opštim nacrtom istraživanja koje pretežno ima karakter deskriptivno – eksplorativne i korelacione studije, zasnovane na modelu

preseka (cross sectional), uključujući još i dodatnu komparativnu analizu dobijenih podataka sa podacima iz ranijih istraživanja.

Na osnovu konkretnije metodološke razrade prethodno formulisanog problema i postavljenih teorijskih i praktičnih ciljeva istraživanja, kao glavni zadaci ovog istraživanja mogu se izdvojiti:

1. Utvrđivanje ranga preferencije i strukture manifestnih (pojedinačnih) oblika vrednosti pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme Vojske i tranzicije države;
2. Utvrđivanje faktorske (latentne) strukture sistema vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme Vojske i tranzicije države;
3. Utvrđivanje da li postoje razlike u proceni značaja vrednosti pripadnika Vojske s obzirom na neka njihova sociodemografska obeležja (godine starosti, pol, mesto življenja - odrastanja do 15 godine života, geografsko poreklo - mesto iz kojeg potiču, socijalno poreklo, stepen stručnog obrazovanja, dužina radnog staža u Vojsci i status u Vojsci);
4. Utvrđivanje da li postoje veze između osobina ličnosti ispitanika (introverzija, ekstraverzija, neuroticizam, psihoticizam, autoritarnost, konformizam, konzervativizam, self-koncept) i njihove procene značaja određenih latentnih dimenzija sistema vrednosti;
5. Utvrđivanje koje osobine ličnosti pripadnika Vojske Srbije, ispitivane u okviru ovog istraživanja, najviše doprinose proceni značaja određenih vrednosti.
6. Utvrđivanje da li je, i u kom pravcu, došlo do promene sistema vrednosti pripadnika Vojske Srbije, pod uticajem aktuelnih socijalnih, političkih, bezbednosnih i drugih okolnosti i promena u društvu, u odnosu na period neposredno pre započinjanja procesa reformi.

2.3. HIPOTEZE

Polazeći od osnovnog problema, ciljeva i zadataka ovog istraživanja, koji se odnose na opšte stanovište da su pripadnici Vojske Srbije, u uslovima reforme Vojske i tranzicije države, bili izloženi uticaju brojnih društvenih i kadrovskih promena, koje su se neminovno morale odraziti na formiranje određenih stavova, mišljenja i vrednosti,

definisano je nekoliko opštih hipoteza koje želimo proveriti ovim istraživanjem. Najopštije posmatrano, očekujemo da se sistem vrednosti pripadnika Vojske Srbije može objasniti određenim manjim skupom latentnih faktora, kao i da su oni statistički značajno povezani sa određenim osobinama ličnosti i sociodemografskim karakteristikama, te da je došlo i do značajnih kvalitativnih promena u uslovima reforme vojske i tranzicije države.

U skladu sa postavljenim opštim problemom, ciljevima i zadacima istraživanja, možemo formulisati sledeće **opšte hipoteze**:

H-1: Pretpostavljamo da među manifestnim vrednostima koje su ispitivane u ovom istraživanju, pripadnici Vojske Srbije najveći značaj pridaju socijalnim i nekim ličnim vrednostima. Ovu hipotezu smo formulisali na osnovu rezultata nekih ranijih istraživanja (Marček i Alargić, 2006.), kao i na osnovu podataka iz literature o relativnoj stabilnosti vrednosti (Pantić, 1990.), uz istovremeno očekivanje da će u novim okolnostima tržišne orijentacije društva i profesionalizacije vojske i neke lične vrednosti dobiti na značaju.

H-2: Pretpostavljamo da se manifestna struktura ispitivanih vrednosti može objasniti sa manjim brojem latentnih (opštih) faktora, odnosno, da latentna struktura vrednosti odgovara strukturi dobijenoj u prethodnim istraživanjima, bar kad je reč o broju dimenzija. U istraživanju iz 2006. godine, koje je najbližnje našem istraživanju, dobijeno je 5 osnovnih dimenzija (Marček i Alargić, 2007). U literaturi se takođe mogu naći podaci izneti od strane različitih autora, koji potvrđuju da se veći broj manifestnih vrednosti može svesti na manji broj opštih faktora, kojima se mogu objasniti brojne manifestne vrednosti, vrednosni stavovi i vrednosne orijentacije. To znači da se u našem istraživanju dosta široka lista pojedinačnih tj. manifestnih vrednosti može svesti na manji broj opštih tj. latentnih faktora koji čine sistem vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-3: Postoje značajne razlike u proceni značaja kako latentnih (opštih) tako i manifestnih (pojedinačnih) dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzorom na njihova socio-demografska obeležja.

U okviru ove opšte hipoteze može se formulisati više specifičnih hipoteza s obzirom na sociodemografske varijable koje su uključene u istraživanje, a to su: pol,

godine starosti, mesto odrastanja, region iz koga potiču, socijalno poreklo, bračni status, stručna sprema, radni staž i status u vojsci. Ovo su najvažnije socio-demografske varijable po osnovu kojih se može izvršiti podela uzorka na manje i homogenije grupe, kako bi se proverio njihov doprinos i moderatorski efekat na ispitivane vrednosti. Formulirali smo ove hipoteze u vidu očekivanja da će se ispoljiti određena povezanost, ne pretpostavljajući unapred specifičan oblik te povezanosti za svaku pojedinačnu varijablu:

H-3.1: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihove **godine starosti**.

H-3.2: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihov **pol**.

H-3.3: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihovo **mesto odrastanja do 15 godine života**.

H-3.4: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihovo **geografsko poreklo ili region iz koga potiču**.

H-3.5: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihovo **socijalno poreklo**.

H-3.6: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihovu **stručnu spremu**.

H-3.7: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihovu **dužinu staža u Vojsci**.

H-3.8: Očekujemo da postoje značajne razlike u proceni značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na njihov **status u Vojsci**.

H-4: Postoji značajna povezanost između pojedinih osobina ličnosti pripadnika Vojske Srbije i njihove procene značaja latentnih dimenzija vrednosti.

Pošto smo ispitivanjem obuhvatili one osobine ličnosti za koje se u literaturi tvrdi od strane većine autora da su povezane sa sistemom vrednosti, za svaku od ispitivanih osobina možemo formulisati posebnu hipotezu:

H-4.1: Postoji značajna povezanost **ekstraverzije-introverzije** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.2: Postoji značajna povezanost **neuroticizma** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.3: Postoji značajna povezanost **psihoticizma** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.4: Postoji značajna povezanost **socijalne poželjnosti** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.5: Postoji značajna povezanost **autoritarnosti**, i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.6: Postoji značajna povezanost **konformizma** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.7: Postoji značajna povezanost **konzervativizma** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-4.8: Postoji značajna povezanost **self koncepta** i procene značaja latentnih dimenzija vrednosti pripadnika Vojske Srbije.

H-5: Pretpostavljamo da postoji različit doprinos pojedinih osobina ličnosti pripadnika Vojske Srbije u njihovoj proceni značaja ispitivanih vrednosti.

Ovu hipotezu smo formulisali na osnovu rezultata nekih ranijih istraživanja (Pantić, 1977; Šram, 1993; Joksimović, 1998; Trebješanin, 2005.), kao i na osnovu podataka iz literature o doprinosu pojedinih osobina ličnosti proceni značaja vrednosti (Bojanović, 2004), uz istovremeno očekivanje da će se ova pretpostavka potvrditi u našem istraživanju u okolnostima profesionalizacije vojske i tranzicije društva.

H-6: Očekujemo da se pod uticajem socijalnih, političkih i bezbednosnih okolnosti i promena u društvu, sistem vrednosti pripadnika Vojske promenio u odnosu na period neposredno pre započinjanja procesa reformi.

Osnov za postavljanje ove hipoteze nalazimo u društvenim i političkim promenama koje su se dogodile u poslednjoj deceniji 20. i na početku 21. veka, koje su bitno uticale na promenu društvene strukture, pa i na položaj Vojske kao državne institucije. Pre oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji i NATO-agresije na našu zemlju, dominirao je tradicionalni sistem vrednosti koji je bio karakterističan za JNA, a zatim su se dogodila izvesna pomeranja ka patriotskom, slobodarskom i borbenom moralu i sistemu vrednosti, dok bi nakon sprovedenih reformi trebalo očekivati da se pridaje veći značaj profesionalnim, socijalnim i ličnim vrednostima. Pored toga, na promene u sistemu vrednosti ukazuju i rezultati istraživanja više autora koji su ispitivali sistem vrednosti u Vojsci tokom dužeg perioda vremena, uključujući i istraživanja sistema vrednosti u civilnoj populaciji tokom ratnog i tranzicionog perioda našeg društva. (Radovanović i Radulović, 2000, Pajević i saradnici, 2004. i 2005., Marček i Alargić, 2006.)

2.4. VARIJABLE

S obzirom na opšti koncept ovog istraživanja i postavljene hipoteze, izdvojili smo dve grupe varijabli - nezavisne i zavisne varijable, koje su u statističkoj obradi podataka podvrgnute faktorskoj analizi i korelacionim ukrštanjima.

2.4.1. Nezavisne varijable

Prvo ćemo prikazati nezavisne varijable koje obuhvataju dve grupe karakteristika ličnosti:

- A) **Osobine ličnosti** - u okviru ove grupe varijabli ispitivane su sledeće osobine ličnosti:
- 1) ekstraverzija–introverzija,
  - 2) neuroticizam,
  - 3) psihoticizam,
  - 4) socijalna poželjnost (laganje)
  - 5) autoritarnost,
  - 6) konformizam,

- 7) konzervativizam i
- 8) samopoimanje - self koncept.

B) **Sociodemografske karakteristike** - u okviru ove grupe varijabli ispitivane su sledeće karakteristike:

- 1) godine starosti,
- 2) pol,
- 3) mesto odrastanja do 15 godine starosti,
- 4) geografsko poreklo - mesto ili region iz kojeg potiču ispitanici,
- 5) socijalno poreklo,
- 6) stručna sprema,
- 7) dužina staža u Vojsci,
- 8) status u Vojsci.

U daljem tekstu su opisane i operacionalno definisane sve navedene nezavisne varijable.

A) **Osobine ličnosti kao nezavisne varijable:**

Za operacionalno ispitivanje osobina ličnosti pošli smo od Ajzenkove teorije ličnosti i njegovog poznatog upitnika EPQ (Eysenck Personality Questionary), koji je standardizovan u našim uslovima i vrlo često primenjivan u empirijskim istraživanjima kao pouzdan instrument. Prema Ajzenkovom modelu ličnosti postoje tri osnovne dimenzije preko kojih se može opisati struktura ličnosti.

Teorija ličnosti Hansa Ajzenka zasniva se na empirijskim, objektivnim istraživanjima, na osnovu faktorske analize, eksperimentalnim istraživanjima i analizi fiziološke zasnovanosti psihičkih procesa. Zadaci koje je Ajzenk postavio u svojoj teoriji sastoje se u utvrđivanju faktora ličnosti (osnovnih dimenzija) koji determinišu različite i složene oblike manifestnog ponašanja. Zatim, se usmerio na eksperimentalno proveravanje uticaja identifikovanih faktora na ponašanje ličnosti, i najzad, na objašnjavanje fiziološke osnove faktora ličnosti. Značaj Ajzenkovih istraživanja je u

tome što je faktorsku analizu kombinovano sa kliničkom metodom primenio na područje ličnosti u kome su do tada skoro bili nepoznati kvantitativna tehnika i merenje.

U Ajzenkovoju teoriji ličnosti izdvajaju se dve bitne karakteristike: a) struktura ličnosti je hijerarhijski uređena (dimenzije, crte, navike, konkretne reakcije), pri čemu je zastupljen princip – od opšteg ka posebnom i pojedinačnom, i b) dimenzionalni način opisivanja ličnosti, nasuprot kategorizacijskom, gde je data mogućnost da se osobine ličnosti prikazuju na kontinuumu, bez nužnog i kategoričkog razdvajanja (zdrav-bolestan, neurotičan-neneurotičan, psihotičan-nepsihotičan i sl.). Koristeći deduktivno-hipotetičku metodu, Ajzenk je otkrio tri dimenzije ličnosti, koje su predmet merenja njegovog instrumenta - EPQ. To su: ekstraverzija-introverzija (EI), neuroticizam (N) i psihoticizam (P).

1) Ekstraverzija/Introverzija (EI) - Na ovoj dimenziji Ajzenk je razlikovao dva ekstremna, suprotna pola: ekstravertovanost i introvertovanost, između kojih se nalazi najveći broj ljudi, oko 50%, sa postepenim prelazima ka jednom i drugom ekstremu, tj. sa mešanim osobinama jednog i drugog pola.

Ajzenk upotrebljava izraze ekstravert-introvert, na načine koji veoma podsećaju, ali su daleko širi, nego što je njihova upotreba u svakodnevnom govoru. **Tipični ekstravert** je društven, voli sedeljke, ima mnogo prijatelja, potrebno mu je da ima ljude sa kojima će razgovarati i ne voli sam da čita ili uči. On takođe žudi za uzbuđenjima, koristi prilike koje mu se ukažu, često istrčava ispred drugih u društvu, reaguje u trenutku i uopšte je impulsivna osoba. Ekstravert voli praktične šale, uvek ima spreman odgovor i obično voli promene. Bezbrizan je optimističan i voli da se smeje i bude veseo. Voli da bude u pokretu i akciji, ima tendenciju da bude agresivan i lako se naljuti. Sve u svemu, njegova osećanja nisu pod čvrstom kontrolom i nije uvek pouzdana osoba.

Ajzenk je takođe opisao i **tipičnog introverta**. To je tiha, povučena osoba, introspektivna, voli knjige više nego ljude. Rezervisan je i uzdržan, osim sa bliskim prijateljima. Sklon je da planira unapred, »prvo skoči, pa kaže hop« i nepoverljiv je prema trenutnim impulsima. Ne voli uzbuđenja, stvarima iz svakodnevnog života prilazi sa odgovarućom ozbiljnošću i voli sređen način života. Svoja osećanja dobro kontroliše,

retko je agresivnog ponašanja i ne ljuti se lako. Pouzdan je, relativno pesimističan, i pridaje veliki značaj etičkim normama.

Prema Ajzenkovom teorijskom konceptu, ova dimenzija ličnosti može se definisati stepenom propustljivosti kanala preko kojih se komunicira sa socijalnom sredinom. Do ove dimenzije (tipa faktora) Ajzenk je došao na osnovu psihometrijskih istraživanja i kliničkih studija. Ova dimenzija ličnosti predstavljena je na kontinuiranoj bipolarnoj skali. Ličnosti kod kojih je karakterističan negativan pol EI - dimenzije mogu se opisati kao okrenute sebi, mirne i povučene, teško uspostavljaju veze sa drugim ljudima, kontrolišu svoja osećanja, ne vole uzbuđenja, sputavaju agresivne impulse, veoma su istrajni u radu i dugom razmišljanju. Pozitivan pol EI- dimenzije (ekstraverzija), karakteriše se naglašenom komunikativnošću i društvenošću. U ponašanju ekstravertne osobe su otvorene, impulsivne, željne rizika i velikih uzbuđenja, optimistične su, bezbrižne, spremne za šalu i prijatne su. To su osobe koje lako menjaju raspoloženje, agresivno reaguju, nedovoljno kontrolišu osećanja što ih čini manje pouzdanim.

Budući da ova dimenzija ličnosti predstavlja najopštiji faktor na hijerarhijskoj lestvici, ona u sebe uključuje različite osobine (crte) ličnosti, zahvatajući tako pored konativnih, i emocionalne i motivacione faktore, budući da ličnost funkcioniše kao celoviti, jedinstveni sistem.

Niže numeričke vrednosti na testu EPQ indikator su introverzije, a više vrednosti ukazuju na ekstraverziju. Način merenja i opis instrumenta kojim je merena ova varijabla u našem istraživanju biće prikazan u poglavlju o instrumentima.

2) Neuroticizam – Ovo je takođe varijabla koju smo ispitivali Ajzenkovim testom EPQ. Na jednom kraju ove dimenzije je opis osobina i ponašanja ličnosti sa visokim neuroticizmom, a na suprotnom kraju opis osobina i ponašanja sa niskim neuroticizmom.

Osobu **sa visokim neuroticizmom** Ajzenk je opisao kao: anksioznu, zabrinutu, loše volje, depresivnu, kao osobu koja loše spava, sa psihosomatskim tegobama, preterano emotivnu, sa intenzivnim reagovanjem na sve vrste draži. Osoba sa izraženim neuroticizmom nakon svakog emotivnog doživljaja teško se smiruje, ima jake

emocionalne reakcije, čija je posledica loše prilagođavanje okolini, što je prisiljava da reaguje iracionalno, ponekad rigidno.

Visok neuroticizam, prema Ajzenkovom shvatanju, ima biološko/fiziološku ili neurološko/endokrinološku osnovu u neuravnoteženom (labilnom) autonomnom simpatičkom nervnom sistemu, koji se u bilo kojoj stresnoj situaciji aktivira i podstiče rad žlezda sa unutrašnjim lučenjem, što osobu vodi u emocionalnu nestabilnost. Visok neuroticizam je takođe opšta dispozicija za mentalni poremećaj, jer se nalazi kod osoba u većini mentalnih poremećaja, pre svega neurotičnih, ali se može naći i kod osoba koje nemaju nikakav mentalni poremećaj. Osoba sa visokim neuroticizmom, kombinovano sa visokom ekstraverzijom, osetljiva je i nemirna, razdražljiva i agresivna.

Ajzenk misli da su tri moguća tumačenja pojave neuroticizma: prvo, da svi ljudi mogu da reaguju neurotički, ako su izloženi stresu; drugo, da su neki ljudi konstitucionalno ili genetski predodređeni za neurotičko reagovanje; treće, da je neurotičko reagovanje uslovljeno genetskom predispozicijom kombinovano sa intenzivnim stresom, kome je osoba izložena.

3) Psihoticizam - U svojim istraživanjima, objavljenim 1952. godine, Ajzenk je otkrio da postoji i treća fundamentalna dimenzija ličnosti: psihoticizam, koja je nezavisna od prethodne dve i kvalitativno je drugačija. Dok povišeni neuroticizam ukazuje na poremećaje emocija tipa anksioznosti, teskobe, uznemirenosti, zabrinutosti i prejake emocionalne reaktivnosti, kod izraženog psihoticizma se radi o manjem ili većem poremećaju saznavnih procesa.

Na dimenziji psihoticizma, koja je takođe merena putem Ajzenkvog EPQ testa, razlikuju se normalne osobe na jednom kraju dimenzije, od duševno poremećenih osoba na suprotnom kraju, dok se u sredini skale pozicioniraju osobe sa psihopatskom strukturom ličnosti.

Osoba sa **niskim psihoticizmom** je altruistička, dobro socijalizovana, empatička. Nasuprot tome, osoba sa **ekstremno visokim psihoticizmom** je usamljena, nije joj mnogo stalo do ljudi, teška je za prilagođavanje bilo čemu, bilo kome i bilo gde, surova je i nehumana, sa manjkom osećajnosti i empatije, jednom reči – neosetljiva. Ovakva osoba nema razumevanja za druge, bez osećanja krivice, može da bude neprijateljska prema ljudima, čak i prema najbližima i prema onima koje voli. Dopadaju joj se čudne i

neobične stvari, ne mari za opasnosti, voli da druge potceni, uvredi, da ih uznemiri. Ova osoba je impulsivna, nekooperativna, rigidna, sa slabo razvijenom savešću, bez osećanja manje vrednosti, ali ima jaku sklonost ka nekontrolisanoj agresivnosti. Psihijatrijski termini za ove poremećaje na dimenziji psihoticizma su: šizoidnost (za emocionalnu hladnoću) i psihopatija za poremećaj ponašanja (agresivnost, kriminal).

Ekstremnom polu (visoki psihoticizam) pripadaju poremećaji ličnosti pod opštim nazivom "psihoze", kao što su: shizofrenija, manično - depresivna, alkoholizam, kriminalno ponašanje i psihopatija, za koje je Ajzenk smatrao da im je poreklo ne samo u sredinskim uticajima već i u nasleđu. Ajzenk je našao da muškarci imaju znatno veće rezultate od žena na dimenziji psihoticizma.

Za pojavu visokog psihoticizma, neuroticizma i ekstraverzije Ajzenk naglasak stavlja na nasleđu i fiziološkim procesima (centralnog nervnog sistema, autonomnog sistema i endokrinog sistema), i suprotstavlja se stavljanju naglaska na značaju sredine. Ovaj svoj stav zasniva na rezultatima većeg broja svojih istraživanja.

Mnogi istraživači empirijski su proveravali valjanost Ajzenkove tri dimenzije ličnosti i našli su snažnu potvrdu njihove utemeljenosti. Sve tri Ajzenkove dimenzije ličnosti: ekstravezija-introvezija, neuroticizam i psihoticizam su inkorporirane u model "Velikih pet" konativnog funkcionisanja ličnosti.

4) Skala socijalne poželjnosti (L - skala laganja) – je koncipirana kao kontrolna skala iz Ajzenkovog upitnika ličnosti EPQ. U ovom istraživanju korišćena je kao osobina ličnosti (poverljivost–sumnjičavost), imajući u vidu da je i sam Ajzenk (1975) zaključio da se u određenim situacijama iza rezultata na L skalama kriju stabilne dimenzije ličnosti, a ne situacioni faktori. Osnovna slabost ovih skala je to što nije lako odeliti namerno obmanjivanje od ostalih faktora koji doprinose L – rezultatima, kakvi su konformizam u odnosu na socijalne norme, nedostatak samouvida i idealizovana, odnosno, nekritična predstava o sebi (Šipka, 1980). Dok se namerno obmanjivanje javlja kad je motivisanost ispitanika visoka, kao što je to u selekcionoj situaciji, ovi su faktori prvenstveno odgovorni za L - rezultate onda kada ispitanici nemaju pravih razloga da o sebi stvaraju povoljan utisak, te da u uslovima anonimne primene prosečni rezultati ne padaju na nultu vrednost, a sama L-skala zadržava zadovoljavajuću internu konzistentnost.

Objašnjenje za visoke rezultate dobijene na L-skali, koje se poziva na sklonost samozavaravanju, potiče još od Frojda i zadugo je bilo prihvaćeno jedino u psihoanalitičkoj literaturi. Kasnije su ulogu zavaravanja u testovnom ponašanju priznali i autori psihometrijske orijentacije (Anastazi, 1961). Konstruktori MMPI-testa, gde takođe postoji L-skala (Meehl i Hathawaz, 1946) čak su izrazili uverenje da nesvesno samozavaravanje utiče na testovne rezultate u većoj meri, nego znatno više istraživano svesno falsifikovanje odgovora. Samozavaravanje kao koncept oživeli su poslednjih godina psiholozi kognitivističke orijentacije, tako da predstavlja ključni pojam teorije samoobmanjivanja Gura i Suckheima (1979), koja se koristi i za objašnjenje načina samoprezentacije, pa i testovnog „ulepšanog predstavljanja“. Očigledno je da iza rezultata na L-skali može da stoji neka personalna dimenzija, tako da se slažemo sa konstatacijom koju iznosi Šipka (1980), da dok dalja istraživanja ne pokažu suprotno, treba prihvatiti da se na skali EPQ-L, presudno ispoljava neka od osobina ličnosti.

5) Autoritarnost - Termin „autoritarnost“ očigledno označava nešto što ima veze sa autoritetom. Mada i imenica „autoritet“ (lat. *autoritas*) može imati različita značenja, sudeći po novijim rečnicima za najširu upotrebu, dominira tendencija da se njome označava „ugled, dostojanstvo, uticaj zasnovan na autoritetu“, odnosno „osoba koja ima ugled zasnovan na znanju i sposobnosti, merodavan stručnjak“ (Klajn i Šipka, 2006). Ipak, autoritet nekada označava i vlast. i to je možda razlog što su iz istog korena izvedena dva atributa sa bitno različitim značenjima: autoritativan i autoritaran. Prema istom rečniku, autoritativan označava nekoga „koji ima autoriteta, ugledan, poštovan, merodavan“, a autoritaran znači „koji zahteva slepo pokoravanje autoritetu, vlastima“. Atribut „autoritaran“ može da se pripisuje ne samo pojedincima, nego i društvenim grupama, organizacijama, državnim režimima. U ovim drugim slučajevima njime se obično označava nedemokratski obrazac vladavine, gruba primena moći i vlasti, zahtevanje od članova grupe i građana bespogovorne poslušnosti. Zato se autoritaran često upotrebljava i kao sinonim za autokratski.

Kad je reč o karakteristikama pojedinca, za koje se interesujemo u ovom istraživanju, autoritarnom osobinom se takođe može nazvati gruba primena moći prema potčinjenima i zahtev za bespogovornom poslušnošću, ali takođe i spremnost na potčinjavanje nadređenom autoritetu. Ovde je bitna upravo ova dvojnost koja je omogućena prihvatanjem i idealizovanjem autoriteta i principa hijerarhije moći, što

dovodi do toga da isti pojedinac ispoljava i autoritarnu submisivnost (prema višima i jačima) i autoritarnu dominantnost (odnosno agresivnost) prema nižima, i uopšte, prema slabijima. Imenicom „autoritarnost“ označavamo upravo tu karakteristiku kod pojedinca, tj. stabilizovanu i relativno trajnu spremnost na takvo ponašanje, uz uverenja da je to ponašanje prirodno, ispravno i poželjno, kao i generalno obožavanje moći i autoriteta.

Međutim, javljaju se razlike među istraživačima vezanim za pitanje da li je to rano i duboko ukorenjena crta (putem identifikacije sa ocem kao agresorom), sistem naučenih uverenja i stavova, ili vrednosna i životna orijentacija. U svakom slučaju, autoritarnost je postala važan predmet socijalno-psiholoških razmatranja i istraživanja od 30-tih godina XX veka pa sve do danas. Pojam autoritarnosti doveo je do stvaranja pojmova „autoritarni sindrom“, „autoritarni karakter“ i „autoritarna ličnost“. (Petrović, 2001, Kuzmanović, 1995, Rot, 1983).

Autoritarnost se shvata dakle, kao glavna odlika autoritarne ličnosti, ali i karakteristično svojstvo koje se može odnositi na društveni sistem, ideologiju, instituciju, vaspitanje i upravljanje grupom. Autoritarnost kao dimenzija ličnosti najčešće se meri Adornovim skalama²⁴ ili preko određenih skala socijalnih stavova. U ovom istraživanju autoritarnost je shvaćena u skladu sa Ajzenkovim određenjem autoritarnosti, koji takođe autoritarnost definiše restriktivno: kao osobinu ličnosti koja se ispoljava kao nekritička spremnost za prihvatanje tuđih shvatanja, stavova i mišljenja i prepuštanje autoritetu.

---

²⁴ Autoritarnu ličnost prema Adornu predstavlja osoben sklop crta ličnosti stavova i vrednosti, tipičan za pojedinca koji ima izrazitu antidemokratsku orijentaciju i snažan ambivalentan odnos prema autoritetu. To podrazumeva devet karakteristika ličnosti, međusobno povezanih u sindrom: konvencionalizam, autoritarna submisivnost, autoritarna agresivnost, antiintraceptivnost, sklonost praznovericama i stereotipijama, poštovanje vlasti, destruktivnost i cinizam, sklonost korišćenju mehanizma projekcije, preterano interesovanje za seksualne nastranosti.

6) Konformizam²⁵ - Konformizam Ajzenk definiše kao osobinu ličnosti koja se ispoljava kroz socijalni stav, a sadrži pasivno prihvatanje standarda i vrednosti bez preispitivanja pojava prema kojima se formira stav. Konformizam je ponašanje pojedinca koje je konzistentno sa normama i očekivanjima relevantne društvene grupe. Takvo ponašanje ide u pravcu nekritičkog saglašavanja sa važećim, opšteprihvaćenim grupnim normama i vrednostima, koje se ispoljava posebno pod grupnim pritiskom. U praksi, to je težnja pojedinaca i grupa da se potpuno prilagode okruženju i da ne čine ništa što bi se smatralo ekscentričnim ili neobičnim od strane autoriteta. Konformizam isključuje kreativnost, vođstvo i aktivizam i protivi se promeni i progresu. Ovaj pojam često ima negativan prizvuk u smislu preteranog prilagođavanja, po cenu gubljenja autonomije i samopoštovanja ličnosti (Vidanović, 2010).

Kad je reč o vrstama konformističkog i nekonformističkog ponašanja, Willis (Willis, 1963) razlikuje tri osnovna tipa konformizma: normativni, informativni i “udvorički” konformizam.

Normativni konformizam – podrazumeva neposredni grupni pritisak, postojanje manifestne grupne norme i vrednosti u čijem se sklopu određeni vidovi ponašanja nagrađuju, a drugi kažnjavaju. Prisutan je kada grupa ima neposrednu važnost za pojedinca. Postoje dva oblika ispoljavanja: a) *interesni* (instrumentalni) - pojedinac je svestan nagrade i kazne, i pošto je opasno neslagati se, pojedinac se javno saglašava sa grupom sve dotle dok opaža situaciju pretnje, ali se, intimno, u sebi, ne slaže; i b) *iskren* - pojedinac se i javno i privatno (intimno) slaže sa grupom, slaganje je stabilno i trajno i

---

²⁵ **Konformizam** – (s. Konformizam, e. Conformism, f. Conformisme, n. Konformismus). Konformizam (od latinske reci conformis-jednoobrazan) kao pojava predstavlja određenu vrstu prilagođavanja pojedinca društvu ili užim društvenim grupama. Obično se pod konformizmom smatra takva vrsta prilagođavanja pojedinca društvu kad se prihvataju ne samo kulturni ciljevi određenog društva, nego i institucionalna sredstva za postizanje tih ciljeva ili u političkim odnosima prihvatanje određene ideologije, doktrine, političkih ciljeva jednog sistema ili samog sistema radi uživanja prednosti i ličnih pogodnosti koje to pruža, a nezavisno od vrednosti toga što se prihvata. U ovom poslednjem smislu izraz konformizam ima pežorativno značenje i primenjuje se za nekritičko prihvatanje ideologije ili vlasti iz ličnih motiva koji potiču iz materijalnih ili drugih interesa. Konformizam u izvesnoj meri uvek znači odstupanje od sopstvene individualnosti i prelaz na stilizovane i tipične oblike kolektivnog ponašanja, koji su diktirani javnim mišljenjem i najčešće se ispoljavaju u vidu stereotipa. Javno mišljenje može uticati na formiranje konformističkih stavova pojedinaca određenim ekonomskim politikom i ideologijom sa sistemom vrednosti koji se preporučuju kao pozitivni uzorci ponašanja (politička enciklopedija, Beograd, 1975, str. 467).

onda kada ne postoji grupni pritisak. Kod ovog oblika u osnovi leži *internalizacija* (pounutrenje) grupnih normi.

Informacioni konformizam – postoji u situacijama koje su nejasne, neodređene, ambivalentne, u kojima pojedinac nema sigurnu osnovu za samostalno prosuđivanje (kao u Šerifovom eksperimentu). Pošto je nesiguran, pojedinac traži oslonac u nekom autoritetu (grupe) i povodi se za onima za koje misli da poznaju problem.

“Udvorički” konformizam – postoji onda kada pojedinac želi da bude prihvaćen i priznat od strane drugih, mada *ne postoji grupni pritisak*. Posebno se javlja u situacijama hijerarhijske strukture i zavisnosti pojedinca (“karijerizam”). Ovde je reč o anticipativnoj socijalizaciji – usvajanje ponašanja vezanog za određene uloge ili status koji se tek očekuju.

Festingerova teorija socijalnog poređenja (Festinger, 1954) daje objašnjenje motivacione osnove konformiranja: ljudi teže da procenjuju svoja uverenja, sposobnosti, stavove – upoređivanjem sa drugim ljudima. Drugi su “referentna grupa” – tj. standard koji predstavlja uputstvo za “odgovarajuće” ponašanje. Referentna grupa daje informaciju o odgovarajućem ponašanju ili ponašanju koje se od nas očekuje (informativni konformizam). Drugi su, tako, uvek osnova našeg samo-vrednovanja. Naše pozitivno samo-vrednovanje, pak, povećava naše samopoštovanje i samopouzdanje. Otuda poriv da se socijalno prilagodimo. Konformirati se možemo i stoga da bi izbegli konflikte (normativni konformizam), da ne bismo “štrčali” iz grupe, tj. da podržimo grupnu koheziju. Zadovoljiti druge može biti i samo po sebi nagrađujuće (ljudi nas vole = samo-nagrađujuće). Koji vid konformiranja će se javiti zavisi od socijalnog konteksta.

Suprotni pojmovi od konformizma su nekonformizam i antikonformizam - kada pojedinac nije nezavisan od grupe, ali kada “samerava” svoje ponašanje datoj grupi i ponaša se suprotno, ili odbacuje norme jedne a prihvata norme druge grupe, ili je u pitanju nezavisan pojedinac – “oslobođen” svakog “sameravanja” svog ponašanja grupi, koji se može konformirati, ali na osnovu sopstvenih nezavisnih procena i sudova da je dato ponašanje adekvatno situaciji.

7) Konzervativnost – Ovu osobinu ličnosti smo takođe definisali prema Ajzenkovoju teoriji, gde se konzervativnost shvata kao otpor prema novinama i

promenama na individualnom i društvenom planu i emocionalna vezanost za tradicionalne oblike ponašanja. Konzervativizam je u osnovnom značenju društveni i politički pogled na svet i delovanje koje se protivi naglim društvenim promenama, osobito revolucionarnim, a zagovara stabilnost poretka, oslonac na tradiciju i na tradicionalne institucije i vrednosti (porodica, religija, nacionalna privrženost itd.). Konzervativna osoba reforme prihvata samo ako su striktno pragmatične i i ne narušavaju društvenu stabilnost. U prenesenom, razgovornom značenju, termin konzervativizam označava nesposobnost da se prihvati društveni razvoj i modernitet, tj. označava staromodnost, učmalost.

Konzervativizam je zajednički naziv za političke ideologije koje se zalažu za državno uređenje komu su temelj tradicionalne vrednosti, odnosno očuvanje postojećeg društvenog poretka. Jedna od alternativnih definicija konzervativizam navodi kao ideologiju kojoj je cilj očuvanje reda i mira na račun društvene jednakosti i ličnih sloboda.

Konzervativizam se ponekad definiše i kao vezanost uz tradicionalne principe, nasuprot liberalizmu koji se zalaže otvorenost prema novim idejama i društvenom eksperimentisanju. Konzervativizam se u politici danas obično vezuje uz desničarske političke stranke i pokrete, iako bi se konzervativnim mogli nazvati i levičari koji se opiru preispitivanju pojedinih ideoloških dogmi. Dodatne nedoumice oko definicije konzervativizma izaziva i činjenica da se definicije tradicionalnih vrednosti i poretka menjaju s vremenom. Tako su se u 19. veku zagovornici *laissez faire* kapitalizma nazivali liberalima, dok su krajem 20. veka bili nazivani konzervativcima (<http://hr.wikipedia.org/wiki/konzervativizam>).

Sve tri vrste prethodno navedenih socijalnih stavova, (autoritarnost, konformizam i konzervativnost) u našem radu biće tretirane kao osobine ličnosti koje leže u osnovi jedne šire dimenzije – rigidnosti, koja se ispoljava preko socijalnih stavova.

8) Self koncept (svest o sebi) - U okviru ispitivanja osobina ličnosti, posebna pažnja je usmerena na ispitivanje self-koncepta (samopoimanja) kao jedne od najviše istraživanih oblasti u psihologiji ličnosti u novije vreme. Jedno od ličnih svojstava, koje može biti povezano sa vrednosnim orijentacijama, jeste pojam ili svest o sebi. Smatra se da je u osnovi svesti o sebi sistem vrednosti koji usmerava težnje i akcije osobe, koji

pokreće njene intelektualne i emocionalne snage, koji osmišljava ulaganje napora u ostvarenje različitih aspiracija i ciljeva (Havelka, 1992). Iz ovoga sledi da samopoimanje deluje kao predispozicija za ponašanje, odnosno da ima funkciju u pokretanju i oblikovanju mišljenja, osećanja i ponašanja osobe prema ostalim iskustvenim objektima. Kada se ima u vidu da vrednosti sadrže kognitivnu, emocionalnu i konativnu (ponašajnu) komponentu, osnovano je očekivati da postoji povezanost između pojma o sebi adolescenata i njihovih vrednosnih orijentacija. U prilog osnovanosti ovakvog očekivanja govore nalazi istraživanja u kome su preferencije vrednosnih orijentacija adolescenata posmatrane kao atributi slike o sebi u budućnosti (Havelka, 1998). To znači da je slika, odnosno pojam, koji pojedinac ima ili želi da stvori o sebi, povezan sa njegovim sistemom vrednosti.

Pojam self - koncepta u psihologiju prvi uvodi James još 1890. godine (prema: Burns, 1988). Pre toga pojam je bio predmet spekulacija u okviru filozofije i religije, kada se izjednačavao konceptijski sa pojmovima duha, duše, volje. Zavisno od teorijske orijentacije autora, samopoimanje se naziva i svest o sebi, samoopažanje, slika o sebi, self-koncept (Opačić, 1996). Obično se definiše kao ukupnost misli, osećanja, ocena i predviđanja o sebi i o sopstvenom ponašanju (Burns, 1979). Opačić (1995), definiše samopoimanje kao «organizovanu šemu iskustva koje osoba ima o sebi». Havelka (1992) koristi pojam **svest o sebi** i navodi da se u većini definicija opisuje kao «ukupnost opažanja, misli, osećanja, ocena i predviđanja osobe o sebi kao iskustvenom objektu, kao učesniku u interakciji sa fizičkim i socijalnim okruženjem». To je i svest o svojoj telesnosti i svest i osećanje o svom socijalnom i psihološkom identitetu. Veliki broj savremenih psihologa self konceptu pripisuje ulogu kao faktoru integracije ličnosti, motivacije ponašanja i ostvarivanja mentalnog zdravlja (Burns, 1988). Dakle, ono što se zapaža kao zajedničko jeste to da se u različitim definicijama i pristupima ističe empirijski potvrđeno postojanje psihološkog entiteta koji u sebi sumira iskustva osobe o sebi.

Kada je reč o strukturi pojma o sebi, razlikuju se deskriptivna, evaluativna i komponenta spremnost da se reaguje, pri čemu se pod deskriptivnom komponentom podrazumeva slika o sebi, dok samopoštovanje predstavlja evaluaciono-motivacionu komponentu. Međutim, ovakvo razlikovanje je samo uslovno, pošto se vrednosni sudovi vezuju za svaki element pojma o sebi (Janjetović, 1996). To znači da se elementima ili

komponentama slike o sebi mogu označavati sadržaji koji uključuju i deskriptivnu i evaluaciono-motivacionu komponentu, kao što su verovanja o posedovanju različitih individualnih svojstava, o pripadnosti pojedinim grupama i o ulozi pojedinca u tim grupama. U istraživanjima se posebna pažnja posvećuje kognitivnoj i evaluativnoj komponenti pojma o sebi. Kognitivna komponenta uključuje verovanja o sopstvenim atributima, odnosno skup raznih informacija i koncepcija o sebi, integrisanih u složene kognitivne strukture.

Samopoštovanje, kao opšta vrednosna samoprocena koja obuhvata vrednosne sudove vezane za elemente slike o sebi, najčešće je proučavana evaluativna komponenta. Pojam o sebi predstavlja i dispoziciju za ponašanje, što znači da elementi svesti o sebi imaju motivacionu snagu. Jedan od motiva pojma o sebi je samodоследnost, a u okviru njega mogu se razlikovati dva motiva: težnja ka unutrašnjoj konzistentnosti i tendencija usklađivanja slike o sebi sa opaženom realnošću (Janjetović, 1996). Kada bi postojala samo tendencija usklađivanja sa realnošću, pojam o sebi stalno bi se menjao u zavisnosti od situacije. Ovoj tendenciji suprotstavlja se težnja ka unutrašnjoj konzistentnosti. Ljudi ulažu veliki trud i koriste mehanizme odbrane da bi zaštitili svoje »ja« od svega što ih ugrožava. Nisko samopoštovanje aktivira pojedinca da menja situaciju u kojoj se nalazi i da stvori uslove za podizanje samopoštovanja, ali je takođe moguće da, u skladu sa motivom unutrašnje konzistentnosti, pojedinac izbegava ili odbacuje one informacije koje bi mogle doprineti podizanju njegovog samopoštovanja.

U našem istraživanju oslanjamo se na model self-koncepta koji je dao Opačić (1995). On smatra da ljudsko funkcionisanje zavisi od spoljašnje i unutrašnje usklađenosti. Spoljašnja usklađenost se odnosi na usklađenost sa širim sistemom (fizičkim, socijalnim) u čijem se prostoru odvija čovekovo funkcionisanje, dok se unutrašnja usklađenost odnosi na usklađenost subsystema unutar samog čoveka. Globalno posmatrano, prema ovom modelu polazi se od toga da jedinka tokom svog života prima veliki broj informacija o sebi, ali da kognitivni sistem nije u stanju da sve te informacije primi i obradi, već vrši njihovu redukciju, koja se ogleda u selekciji informacija (odvajanje bitnih od nebitnih) i uopštavanje istih. Konačni proizvod ovih transformacija je formiranje određene klasifikacione sheme, koja služi za strukturisanje budućih informacija. Dakle, koncept o sebi se može definisati kao sistem za

organizaciju informacija o sebi, odnosno samoevaluativni sistem (Opačić, 1995). Model self-koncepta kao samoevaluativnog sistema, u svojoj suštini je procesni i u njegovu operacionalizaciju su uključene 3 komponente: **mehanizmi odbrane, globalna kompetentnost i slika o sebi**. Pojmovi self-koncept i samopoimanje u ovom radu će biti korišćeni kao sinonimi, obzirom da oba pojma podrazumevaju predstavu ili svest osobe o samoj sebi, odnosno evaluirana verovanja i misli koje osoba ima o sebi.

B) Socio-demografske karakteristike kao nezavisne varijable:

Kao što smo već na početku poglavlja o varijablama naveli, drugu grupu nezavisnih varijabli čini veći broj sociodemografskih karakteristika, koje ćemo takođe detaljnije opisati i operacionalno definisati:

- 1) **Godine starosti** – odnose se na uzrasni period ispitanika, podeljen na četiri kategorije: manje od 25 godina; od 25 do 35 godina; od 36 do 45 godina i više od 45 godina.
- 2) **Pol** – prirodna kategorijalna varijabla koja obuhvata dve kategorije ispitanika: muški i ženski.
- 3) **Mesto življenja do 15 godine starosti** – kategorijalna varijabla koja obuhvata četiri kategorije ispitanika, u skladu sa brojnošću stanovnika određenog mesta življenja, i to: selo, mali grad, grad preko 50 000 stanovnika i Beograd.
- 4) **Region, geografsko područje življenja** - ova varijabla obuhvata šest kategorija: Vojvodina, Centralna Srbija, Zapadna Srbija, Južna Srbija, Istočna Srbija, ostalo (bivše republike SFRJ ili neke druge zemlje).
- 5) **Socijalno poreklo** - ova varijabla obuhvata osam kategorija ispitanika: zemljoradničko, radničko, iz porodice intelektualaca, iz porodice oficira, iz porodice podoficira, privatnik, službeničko zanimanje, ostalo.
- 6) **Obrazovanje** - s obzirom na stepen obrazovanja ispitanici su svrstani u devet kategorija: osnovna škola, srednje obrazovanje, više obrazovanje, visoko obrazovanje, specijalizacija, komandno-štabno usavršavanje, generalštabno-usavršavanje, magistarske studije i doktorske studije.

- 7) **Dužina staža u Vojsci** - ova varijabla ima četiri kategorije: manje od 5 godina, od 6 do 14 godina, od 15 do 24 godine i preko 25 godina.
- 8) **Status u VS** - ova varijabla obuhvata pet kategorija ispitanika: oficir, podoficir, profesionalni vojnik, civilno lice.

2.4.2. Zavisne varijable

Zavisne varijable u ovom istraživanju se odnose na **sistem vrednosti pripadnika Vojske Srbije** koji je operacionalno definisan preko Rokičeve skale vrednosti, uz određenu dopunu liste vrednosti koje su se na osnovu ranijih istraživanja pokazale specifične za vojnu sredinu. Među većim brojem koncepata, kao teorijski okvir poimanja vrednosti u ovom istraživanju izabran je Rokičev (Rokeach, 1973) teorijski koncept i njegovo shvatanje pojma vrednosti. Razlog za ovakvo opredeljenje može se naći u tome što je taj koncept vrednosti najcelovitiji, što je njegova definicija vrednosti pogodna za operacionalizaciju, a predložena tehnička merenja omogućavaju identifikovanje većeg broja vrednosti, čime se dopušta i veći stepen kreativnosti istraživača u njihovom objašnjavanju.

Za potrebe ovog istraživanja skala vrednosti kreirana je tako da obuhvata širok izbor vrednosti, karakterističnih za ispitivanu socijalnu sredinu i aktuelno stanje u Vojsci. Polazeći od postavljenog problema i ciljeva istraživanja, obuhvaćene su sledeće relevantne vrednosti koje su prema opštem nacrtu istraživanja posmatrane kao zavisne varijable: **sloboda izbora, nezavisnost zemlje, patriotizam, čast, pravda, tradicija, hrabrost, udoban život, samopoštovanje, obrazovanje, bezbednost zemlje, vera u Boga, mir u svetu, ljudska prava, porodica, poslušnost, odgovornost, tolerancija, čovekoljubivost, razboritost, ulaganje napora, demokratski društveni poredak, uspeh u životu, uzbudljiv život, sreća, zadovoljstvo poslom, solidarnost, zaštita životne sredine, ekonomski napredak države, umetničko stvaralaštvo, posvećenost poslu** (Basara, Alargić, 2008). Sistem vrednosti u jednoj društvenoj organizaciji kao što je Vojska ne može biti sasvim nezavisan od sistema vrednosti u društvu ili civilizacijskom periodu vremena. Pod uticajem globalnih promena došlo je do obraćanja pažnje na nove vrednosti. Dok su ranije preovladavale tradicionalne vrednosti, kao što su sloboda, porodica i druge, u savremenim uslovima preovladavaju vrednosti od ličnog ali i od opšte ljudskog i civilizacijskog značaja. Globalizacija i promovisanje globalnih

vrednosti u svetu nisu mogli ostati bez uticaja na naše društvo, uključujući i Vojsku. Imajući to u vidu dopunili smo ranije korišćenu skalu vrednostima za koje smo pretpostavili da će biti prepoznate kao poželjne i važne u ovom društvenom trenutku, kao što su: **sloboda izbora, posvećenost poslu, ljudska prava, zaštita životne sredine (ekološka svest), umetničko stvaralaštvo, ulaganje napora, ekonomski napredak zemlje**. Promene vrednosti su jednim delom spontane, u smislu da se javljaju kao ishod krupnih civilizacijskih trendova, i da se njihova ekonomska i druga determinacija neposredno ne uočava. Međutim, pokazalo se da se vrednosti kao koncepcije poželjnosti i društveni ciljevi, za koje se može obezbediti relativna saglasnost unutar elita, u izvesnoj meri mogu planirati, pa čak i implantirati radi akceleracije društvenog razvoja. Same definicije vrednosti upravo sadrže pojam „koncepcije poželjnosti“ (ono što je lično i socijalno važno), koji se uglavnom i operacionalizuje u obliku društvenih ciljeva i drugih pojmova relevantnih za predstave pojedinaca o ličnoj i zajedničkoj budućnosti. Takvi pojmovi su intencije, planovi, projekcije, očekivanja, aspiracije, nade, pa i strahovi od mogućnosti koje nudi budućnost. Dakle, vrednosti s jedne strane oslikavaju sadašnjost, uključujući i vezu sa prošlošću, dok sa druge strane sadrže potencijal za prevazilaženje stvarnosti, što podrazumeva okrenutost ka budućnosti (Pantić, 1990). Prema Zorici Tomić (2009.), jedna od najupečativljivijih odlika savremenog doba jeste „teror instant“ u svim aspektima života. On se prepoznaje ne samo u planetarnom fenomenu brze hrane, u nestrpljivosti da se život po mogućnosti apsolvira u jednom gutljaju, već i u pragmatičnoj orijentaciji projekata instant obrazovanja, instant podmlađivanja, ili instant ugleda. Kao drugo lice *instanta* pojavljuje se mehanizam kratkotrajnosti, koji se preko sveprisutnosti mode i obaveze da se bude u trendu, uspostavio kao strukturalni princip stvarnosti. Kratkotrajnost je zapravo postala pogonsko gorivo savremenog kapitala usmerenog na potrošnju. Kratkotrajnost je takođe iz sfere potrošnje transgredirala i u sferu politike, od lokalne do globalne scene, potvrđujući činjenicu da svaki pseudo, **odnosno ad hoc vrednosni sistem**, koji u toku različitih političkih kampanja predstavlja i štit i zastavu istovremeno, jer računa sa instant instrumentalizacijom, kratkotrajnošću i „brzim zaboravljanjem“ birača. Preuzimajući pedagošku funkciju od školskog sistema, sa jedne strane, i vaspitnu funkciju od porodice, sa druge strane, savremena medijska kultura u nezaustavljivom i gotovo deliričnom ritmu liferujući informacije, i time nudeći opcije različitih životnih

stilova, rastače snagu ličnih ubeđenja, čineći jedinke propustljivim, fleksibilnim i spremnim da bez velikih lomova ili upitanosti napuštaju svoja tradicionalnih mnjenja, vrednosne sisteme i pojmovne reference (Tomić, 2009).²⁶

---

²⁶ Zahvaljujući štampi, televiziji a posebno internetu, odnosno, modernim medijima, sve smo više u toku s onim što se događa, svakog dana sve smo puniji „informacija“, sve smo skloniji površnosti i sve manje imuni na zavodljivost dajdzest verzija raznovrsnih podataka. Ništa nas se više ozbiljno ne tiče, ništa nas preterano ne uzbuđuje, sve primamo sa ravnodušnošću i blaziranošću karakterističnom za svako stanje sitosti (Ž. Lipovecki, 1987).

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. OSNOVNI MODEL ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje ima karakter terenske eksplorativne studije, koja uglavnom obuhvata utvrđivanje i opis određenih nezavisnih i zavisnih varijabli, kao i njihovu međusobnu relaciju, tako da se u suštini može govoriti o korelacionoj studiji, zasnovanoj na modelu preseka. Kao što je u poglavlju o varijablama već rečeno, nezavisne varijable se odnose na određene osobine ličnosti i socio-demografske karakteristike, koje su posmatrane kao činioci koji u značajnoj meri oblikuju aktuelni sistem vrednosti pripadnika Vojske Srbije. Sa druge strane, ispitivana lista vrednosti je posmatrana kao skup zavisnih varijabli, koje opisuju vrednosni sistem pripadnika Vojske Srbije u aktuelnom trenutku društvene reforme.

Osnovni metodološki model primenjen u ovom istraživanju, pored korelacione i multivarijantne analize podataka, uključuje i kvalitativno-deskriptivnu i statističko-komparativnu analizu, što će detaljnije biti prikazano u poglavlju o statističkoj obradi podataka. Istraživanje je sprovedeno kao terenska studija preseka, sa nastojanjem da se obuhvati što reprezentativniji uzorak ispitanika po pojedinim segmentima ispitivane populacije. Svakako da bi longitudinalno praćenje istog uzorka ispitanika, ili model sa komparativnim grupama ispitivanim u istom vremenskom periodu, dao bolje i pouzdanije rezultate, ali takvi modeli u ovom istraživanju nisu mogli biti primenjeni s obzorom na razna ograničenja. Smatramo da je i ovakav opšti model istraživanja omogućio da se dobije celovita analiza ispitivanog problema i provera postavljenih hipoteza.

3.2. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

Polazeći od osnovnog problema istraživanja, postavljenih ciljeva i hipoteza, kao i prema opštem metodološkom nacrtu, napravljen je plan prikupljanja potrebnih podataka, gde su korišćeni različiti metodološki postupci i tehnike ispitivanja.

Kao osnovna metoda za prikupljanje podataka vezanih za socio-demografska obeležja ispitanika korišćeno je klasično **anketno ispitivanje**. Podaci o osobinama

ličnosti (koje su posmatrane kao nezavisne varijable) i vrednostima (koje su posmatrane kao zavisne varijable) prikupljeni su **metodom anketiranja i testiranja**, uz primenu odgovarajućih standardizovanih psiholoških mernih instrumenata, koji su detaljnije opisani u narednom tekstu.

Za ispitivanje osobina ličnosti, koje su opisane u poglavlju o nezavisnim varijablama, korišćeni su sledeći merni instrumenti: Ajzenkov test ličnosti (EPQ), Ajzenkov test socijalnih stavova (A, C, BESK) i Skala self-koncepta (GENSELF-40). U narednom tekstu sledi detaljniji prikaz navedenih instrumenata.

3.2.1. Ajzenkov test ličnosti (EPQ)

Ajzenk je, prvobitno konstruisao dvofaktorski model bazičnih crta ličnosti, koje su odgovorne za ljudsko ponašanje. U svom izvornom proučavanju 700 neurotičnih vojnika, Ajzenk je 1947. utvrdio postojanje 2 osnovne dimenzije:

1. **ekstraverzija – introverzija** (snaga emocija: jaka - slaba),
2. **neuroticizam - stabilnost** (brzina emocionalnog reagovanja: brzo - sporo).

Ove dimenzije su potvrdila dalja istraživanja na hiljadama ispitanika. Posle pet godina istraživačkog rada, Ajzenk je otkrio još jednu bazičnu dimeziju ličnosti - **psihoticizam**.

EPQ je modifikacija prethodnih Ajzenkovih testova ličnosti. Konstruisan je 1978. godine, a kod nas je preveden i standardizovan 1979. od strane Leona Lajka u Centru za psihodijagnostička sredstva Zavoda za produktivnost dela u Ljubljani. Ova poslednja verzija sadrži i dimenziju psihoticizma. Test sadrži 103 pitanja, od kojih se na psihoticizam odnosi 25, intra-ekstraverziju 21, neurotičnost 23 i laj-skalu ili skalu iskrenosti 21 pitanje.

Validacija testa, vršena na osnovu testiranja kriterijskih grupa, potvrdila je hipotezu o prirodi osobina (dimenzija) koje mere skale EPQ. Faktorskom analizom utvrđena je zadovoljavajuća faktorska zasićenost ajtema faktorima E, N, P, L. Pouzdanost skale EPQ dobijena metodom testiranja na britanskom uzorku ispitanika iznosi za pojedine skale: P=.83, E=.90, N=.89 i L=.86. Unutrašnja konzistentnost skala, utvrđena na britanskom i slovenačkom uzorku prikazana je u tabeli 3.

Tabela 3. Unutrašnja konzistentnost EPQ

Uzorak	Dimenzije			
	P	E	N	L
Britanski	.74	.85	.84	.81
Slovenački	.90	.81	.85	.82

Pouzdanost skala EPQ instrumenta na osnovu rezultata dobijenih u ovom istraživanju prikazana je u tabeli br.4.

Tabela 4. Pouzdanost skala EPQ

Uzorak	Dimenzije			
	P	E	N	L
Cronbach' Aplha	.479	.539	.760	.595
Cronbach' Aplha Based on Standardized items	.620	.646	.795	.687

Ajzenk u originalnom priručniku savetuje da se, umesto izraza psihoticizam i neuroticizam, za visoko i nisko P i N, koriste sledeće formulacije:

- visoko P = nepopustljivost, čvrstina, rigidnost
- nisko P = popustljivost, elastičnost, mekoća
- visoko N = emocionalna labilnost
- nisko N = emocionalna stabilnost

U našem istraživanju primenjena je forma ovog testa koju je na vojničkoj populaciji proverena i standardizovana od strane vojnih psihologa (Šipka, 1995.) sa 103 ajtema, pri čemu ćemo pojedine skale koje se odnose na bazične dimenzije ličnosti tumačiti u skladu sa prethodno navedenom originalnom Ajzenkovom preporukom.

3.2.2. Test socijalnih stavova (A, C, BESK)

Za ispitivanje nezavisnih varijabli: autoritarnost, konformizam i konzervativnost, koje su takođe izabrane kao relevantne za predmet našeg istraživanja, korišćena je verzija Ajzenkovog testa socijalnih stavova (A, C, BESK) prilagođena od strane naših autora.

Skala autoritarnosti (A) - Prvobitnu skalu autoritarnosti konstruisao je Ajzenk 1955. godine na bazi F-skale Adorna i Brunsvika. Skala autoritarnosti upotrebljena u ovom istraživanju je prevedena i prilagođena skala karakteristikama naše populacije, koju su izvršili K.Momirović i V. Kovačević, u skladu sa zahtevima teorijskog određenja pojma autoritarnosti. Verzija skale koja je upotrebljena u ovom istraživanju sadrži 20 tvrdnji (izvorna skala ima 30).

Autoritarnost je operacionalizovana kao skor koji ispitanik ostvaruje na skali autoritarnosti. Autoritarnost je u ovom slučaju, dakle, ispitivana preko karakterističnih 20 iskaza (tvrdnji) uz koje je ispitanicima ponuđeno po pet odgovora za izražavanje stepena slaganja ili neslaganja. Tvrdnje su se odnosile na potrebu poštovanja autoriteta uopšte, zalaganje za poslušnost i disciplinu, pre svega kada je reč o deci i mladima. Proveravanje ove skale pokazalo je da postoje značajne projekcije ovih ajtema na prvu glavnu komponentu. Interkorelacije među tvrdnjama su u rasponu od .10 do .50. Pouzdanost skale je visoka: Spirman-Braunov koeficijent iznosi .93. Sve tvrdnje u ovom upitniku su formulisane tako da se stepen slaganja sa tvrdnjom izražava na petostepenoj skali likertovog tipa, pri čemu 5 znači najveći stepen slaganja (potpuno se slažem) a 1 najmanji stepen slaganja (potpuno se ne slažem), tako da **viši ukupni skor na ovoj skali znači veću autoritarnost i obrnuto**.

Skala konformizma (C) - Ova skala je nastala kao rezultat istraživanja fenomena sugestibilnosti koja je vršio Ajzenk u toku 2. svetskog rata. Skala meri dve dimenzije: primarnu i sekundarnu sugestibilnost. Primarna sugestibilnost se manifestuje kroz podložnost hipnozi i verovatno je endogenog porekla, dok se sekundarna sugestibilnost odnosi na podložnost uticajima propagande i persuazije.

Adaptirana skala (V. Kovačević i M. Mraković) sadrži samo one tvrdnje koje se odnose na sekundarnu sugestibilnost. U verziji skale AJZ-C, koja je upotrebljena u ovom istraživanju, nalazi se 20 tvrdnji koje su pokazale najveću diskriminativnost. Interkorelacije među tvrdnjama kreću se u rasponu od .10 do .53. Pouzdanost skale je .88 (Spirman-Braunov koeficijent). Uz svaku tvrdnju data je petostepena skala za davanje odgovora, pri čemu 5. stepen označava najveće slaganje (potpuno tačno), a 1. stepen najmanje slaganje sa tvrdnjom (potpuno netačno), tako da su **niži ukupni**

testovni rezultati indikatori manjeg konformizma, dok su viši rezultati – znak većeg konformizma.

Skala konzervativnosti/progresivnosti (BESK) - Autori skale konzervativnosti, zasnovane na Ajzenkovom konceptu ličnosti koji je označen kao progresivnost, kod nas su Ljuba Stojić i Dobrivoje – Biba Radovanović. Konzervativnost je određena «kao ideološka orijentacija koja se karakteriše otporom prema promeni i novini». Pri konstrukciji testa autori su imali u vidu da u našim društvenim uslovima ne postoji konzervativizam – liberalizam nego konzervativizam – progresivnost.

Faktor ličnosti konzervativizam – progresivnost meren je na tri nivoa: generalni društveni razvoj, aktuelni politički život i nivo individualne usmerenosti. Skala BESK se sastoji od 29 tvrdnji sa petostepenom skalom za odgovore.

Faktorska analiza valjanosti skale pokazala je da ona meri faktor rigidnosti. Paralelna projekcija skale na ovaj faktor je .554, a korelacije .549. Distribucija rezultata na skali BESK je normalna. Pouzdanost skale je .85 (Spirman-Braunov koeficijent). Takođe, i na ovoj skali odgovori se daju preko 5. stepene skale Likertovog tipa, gde veći stepen slaganja daje viši ukupni testovni skor koji označava veću konzervativnost, dok manji stepen slaganja daje niži testovni skor koji označava manje izraženu konzervativnost.

3.2.3. Skala Self-koncepta (GENSELF - 40)

Skala za ispitivanje Samopoimanja ili Self-koncepta (Genself-40), je instrument za procenu funkcionisanja samoevaluativnog sistema (Opačić, 1995). Forma skale Self-koncepta koja je korišćena u ovom istraživanju je petostepena skala Likertovog tipa, koja sadrži 40 tvrdnji, i predstavlja kratku formu skale.

Osnovna ideja je da merenje koncepta o sebi (self-concept) ne može dati prave informacije ako se gleda nezavisno od toga na čemu se zasniva, odnosno koliko u globalnoj slici o sebi učestvuju realni spoljni izvori informacija, a koliko odbrambeni mehanizmi.

Upitnik samopoimanja ili generalna slika o sebi (**GENSELF-40**) se zadaje u formi samoizveštavanja, pri čemu se ovaj instrument sastoji od 40 stavki svrstanih u četiri subskale: **slika o sebi, generalna kompetentnost, mizantropija i lokus**

kontrole. Prve dve subskale su operacionalizacija deskriptivne i evaluativne komponente samopoimanja (Self-Concepta), dok druge dve predstavljaju mehanizme za očuvanje globalne slike o sebi, slične psihoanalitičkim konstruktima racionalizacije i projekcije.

Varijable **koncepta o sebi** u ovom istraživanju su operacionalizovane preko 4 kratke skale likertovog tipa, a ispitanik daje odgovore izražavajući stepen slaganja sa ponudjenim tvrdnjama.

1) **Slika o sebi** - predstavlja najstroženiju pojavu svesti o sebi i odnosi se na ono što jedinka smatra da je egzistentno i realno kod nje. Slika o sebi se može shvatiti kao sistem koji je sačinjen od većeg broja komponenata (kao što su to npr. predstava o sopstvenom telu, izgledu, različita znanja i verovanja o sebi), koje su međusobno povezane (Janakov, 1987). Operacionalno je određena kao skor na subskali "evaluacija od strane drugih" u okviru opšte Skale za ispitivanje self-koncepta (ajtemi od 31 do 40). Ova skala meri sliku o sebi u različitim domenima (fizički, intelektualni, socijalni), tako da **viši skor na skali označava povoljniju sliku o sebi, dok niži skor na ovoj skali označava lošiju sliku o ispitaniku.**

Fizički domen ili samoevaluacija sposobnosti, ukazuje na percepciju sopstvenih fizičkih i telesnih sposobnosti. Sadrži stavke koje se odnose na snagu («Osećam da imam puno snage»), fizičku privlačnost («Delujem privlačno - atraktivno»), dopadljivost («Ja sam osoba puna šarma», «Žene/Muškarci se ponekad okreću za mnom») i zadovoljstvo bavljenjem fizičkom aktivnošću («Uživam kada mogu da osetim svaki mišić svog tela»). Telesni self se odnosi na telesni izgled, tj. ukazuje na procenu zadovoljstva sopstvenim fizičkim izgledom, građom svog tela i uspešnosti u heteroseksualnim odnosima. Dakle, procena fizičke sposobnosti podrazumeva procenu sopstvene fizičke snage, izdržljivosti, spretnosti, zadovoljstva bavljenjem fizičkom aktivnošću, odnosno, opštu percepciju telesnih sposobnosti.

Intelektualni domen ili intelektualni self, ukazuje na percepciju sopstvenih intelektualnih sposobnosti. Čine je stavke koje govore o lakoći učenja («Malo mi je potrebno da nešto shvatim»), uviđanja i pamćenja ("Čini mi se da nema toga što ja nisam u stanju shvatiti i naučiti"). Dakle, intelektualni self se odnosi na procenu vlastite intelektualne kompetentnosti, tj. na samoprocenu sopstvene inteligencije koja

podrazumeva lakoću učenja, pamćenja, uviđanja odnosa i snalaženja u novim situacijama.

Socijalni domen ili evaluacija od strane drugih, ukazuje na onaj deo informacija o sebi, unutar self koncepta, koji dobijamo od drugih ljudi. Odnosi se na utisak koji ostavljamo na druge («Zaokupljam pažnju drugih ljudi»), prihvaćenost u društvu («Mogu reći da sam dobro prihvaćen/a od okoline») i uvažavanje sopstvene ličnosti od strane drugih («Gde god se pojavim rado sam viđen gost»). Dakle, socijalni self se odnosi na opažanje i evaluaciju sebe od strane drugih, na procenu sopstvene prihvaćenosti, uvažavanja i utiska koje ostavljamo na druge.

2) **Generalna kompetentnost** – ukazuje na globalno samopoštovanje i na procenu vlastite kompetentnosti («Sumnjam da ću u životu postići bilo šta što iole vredi»), zadovoljstva sobom, sopstvenim sposobnostima i osobinama («Lako me je pokolebati», «Često unapred sumnjam da ću neki zadatak uspešno izvršiti»). Operacionalno je određena kao skor na subskali "generalna kompetentnost" u okviru opšte Skale za ispitivanje self-koncepta (ajtemi od 11 do 20).

Generalna kompetentnost podrazumeva procenu vlastite kompetentnosti, sposobnosti za rešavanje svakodnevnih životnih problema, nivoa samopouzdanja, zadovoljstva sobom i sopstvenim osobinama, tj. ukazuje na neku vrstu generalne procene sebe kao osobe, dok se samopoštovanje može odrediti kao stepen u kome osoba vrednuje sebe (Reber, 1985). Ono predstavlja najopštiju pojavu Self-koncepta. Dakle, samopoštovanje predstavlja globalan odnos individue prema sebi, i za razliku od ostalih komponenata koje čine sliku o sebi, ono je u odnosu na njih u manjoj meri verbalizovano (Janakov, 1987).

Teorijski se najčešće razdvajaju ove dve komponente Self-koncepta, tako da samopoštovanje predstavlja evaluativnu, a opšta slika o sebi reprezentativno-deskriptivnu komponentu. Pošto se ova podela teško može operacionalno definisati, jer su svi podaci koje osoba daje o sebi praćeni nekakvom evaluacijom (Bandura, 1979, prema: Opačić, 1995), u ovom radu se koristi nadređeni pojam samopoimanje, odnosno, Self-koncept. Kao što je pomenuto, prilikom operacionalizacije Self-koncepta pošlo se od shvatanja da je samopoimanje multidimenzionalna, ali istovremeno i dobro organizovana i visoko integrisana struktura iskustva koje osoba ima o sebi. Inspiracija je

nađena u modelu Marša i Ševelsona (Opačić, 1995), koji pitanje odnosa delova i celine koncepta o sebi rešavaju postuliranjem hijerarhijske organizacije. Niži stratumi u hijerarhiji se odnose na specifičnija područja samoprocene koja se integrišu na višim nivoima, pri čemu generalni koncept o sebi predstavlja najviši faktor u hijerarhiji.

Ajtemi za ispitivanje generalne kompetentnosti su formulisani tako da viši skor na skali označava veću generalnu kompetentnost, dok niži skor označava manju generalnu kompetentnost.

3) **Mizantropija ili globalno ne(poverenje) u ljude** – u testu definisano i operacionalizovano preko ajtema koji se odnose na mizantropiju, moralni negativizam i opšte nepoverenje u ljude. U suštini, podrazumeva procenu i vrednovanje opštih ljudskih postupaka kao moralnih ili nemoralnih. Indikatori ove varijable koncipirani su, na primer, kroz stav «ljudi uvek u presudnom trenutku okrenu leđa». Nepoverenje ili poverenje u ljude operacionalno je određeno preko skora na subskali "mizantropije", kao jedne od skala za ispitivanje self-koncepta (ajtemi od 21 do 30), pri čemu viši skor označava izraženiju mizantropiju, odnosno veće nepoverenje u ljude, a niži skor veće poverenje u ljude.

4) **Lokus kontrole (Eksternalnost)** - odnosi se na utvrđivanje spoljašnjeg, odnosno unutrašnjeg lokusa kontrole i ukazuje na to da osoba (ne)veruje u sreću, sudbinu, predodređenost kao faktore uspeha u životu. Spoljašnji lokus kontrole ukazuje na to da se uzroci neuspeha traže u spoljašnjim okolnostima na koje se nije moglo uticati, dok se uspeh pripisuje sopstvenim sposobnostima, a odgovara *racionalizaciji* kao mehanizmu odbrane. («Većina događaja u mom životu unapred je određena», «Šta treba da se dogodi, dogodiće se», «Neki ljudi su naprosto rođeni srećni»). Ova varijabla operacionalno je određena kao skor na subskali "lokus kontrole" u okviru opšte Skale za ispitivanje Self-koncepta (ajtemi od 1 do 10), pri čemu viši skor na ovoj skali označava spoljašnji lokus kontrole, dok niži skor označava unutrašnji lokus kontrole.

3.2.4. Skala vrednosti

Za ispitivanje nezavisnih varijabli u ovom istraživanju korišćen je instrument za ispitivanje vrednosti koji je proistekao iz Rokičeve teorije vrednosti. Za potrebe ovog istraživanja konstruisana je skala vrednosti polazeći od skale koju su konstruisali

Radovanović i Radulović (2000) koja je obuhvatala uzorak od 35 vrednosti, a koja je konstruisana na temelju izvornog Rokičevog instrumenta. Njihova skala je delimično promenjena izborom novih vrednosti, bitnih za problem istraživanja i karakterističnih za ispitivanu socijalnu sredinu, aktuelno stanje u Vojsci i društvu. Uz postojeću listu vrednosti, pre svega su uključene sledeće nove vrednosti: **sloboda izbora, posvećenost poslu, ljudska prava, zaštita životne sredine, umetničko stvaralaštvo, ulaganje napora, ekonomski napredak zemlje**. Tako promenjena i konačna Skala vrednosti primenjena u ovom istraživanju sadrži 31 vrednost: **sloboda izbora, nezavisnost zemlje, patriotizam, čast, pravda, tradicija, hrabrost, udoban život, samopoštovanje, obrazovanje, bezbednost zemlje, vera u Boga, mir u svetu, ljudska prava, porodica, poslušnost, odgovornost, tolerancija, čovekoljubivost, razboritost, ulaganje napora, demokratski društveni poredak, uspeh u životu, uzbudljiv život, sreća, zadovoljstvo poslom, solidarnost, zaštita životne sredine, ekonomski napredak države, umetničko stvaralaštvo i posvećenost poslu**.

Ovaj uzorak navedenih vrednosti ispitan je posebno konstruisanom skalom koja je u osnovi slična ili ista po osnovnim rešenjima kao skala Radovanovića i Radulovićeve (1992), ali koja se i po ideji i po tehničkim rešenjima unekoliko razlikuje od izvornog pristupa i načina ispitivanja Rokiča.

U okviru navedenog modela, ispitanicima smo ponudili pet modaliteta odgovora za izražavanje stepena prihvatanja vrednosti, prezentovanih preko vrednosnih sudova. Priroda vrednosti nije dozvoljavala da dva odgovora budu negativna (za izražavanje stepena odbacivanja), dva pozitivna i srednji kao neutralni. Naime, kao što su mnogi istraživači vrednosti primetili, vrednosti se uglavnom prihvataju, samo varira stepen prihvatanja ili ocena vrednosnih prioriteta, odnosno preferencija vrednosti. Stoga se odgovori mogu kretati od “nije važno” (ili “malo je važno”), do “maksimalno je važno”, ili da se upotrebi neki drugi način ispitivanja - npr. rangovanje vrednosti (ciljeva), poređenje svake pojedinačne vrednosti sa svakom drugom. Mi smo ispitanicima ponudili odgovore: “sasvim nevažno”, “nevažno”, “sve jedno mi je”, “važno” i “veoma važno”. Osim toga, da bi se utvrdila preferencija vrednosti (vrednosni prioriteti), zahtevali smo od ispitanika da izdvoje pet vrednosti sa liste vrednosti koje smatraju najvažnijim i pet najmanje važnih vrednosti za njih lično, uz napomenu da 1 (jedan) predstavlja najvažniju u jednom slučaju, ili najmanje važnu vrednost, u drugoj varijanti

pitanja. U našem načinu ispitivanja nismo se opredelili za to da ispitanici ranguju sve ispitivane vrednosti (31 vrednost), postupkom jedan u odnosu na drugi, (postupak koji je primenjivao Rokič u svom izvornom instrumentu), jer bi to bio predug i pretežak posao, čak i za veoma zainteresovane ispitanike i sa jasno profilisanim sistemom vrednosti, već je kod svake vrednosti ponuđeno da označavaju stepen u kojem je ona sama bitna za njih lično. Takvo rešenje otklanja jedan od krupnih nedostataka izvornog postupka u kome se nije ispitivalo koliko je konkretna vrednost važna za ispitanika, već koliko je važna u odnosu na druge vrednosti.

Pouzdanost instrumenta merena preko Kronbahovog alfa koeficijenta (Cronbach alpha) iznosi 0,935277, a standardizovana alfa (Standardized alpha) iznosi 0,942541. Pojedinačne manifestne varijable, takođe, imaju visoke stepene pouzdanosti (od 0,931 do 0,936). Ova karakteristika instrumenta merena po Gutmanovom (Guttman) modelu iznosi: Lambda 1 = 0,905; Lambda 2 = 0,937; Lambda 3 = 0,935; Lambda 4 = 0,849 i Lambda 5 = 0,919. Na osnovu navedenih vrednosti je vidljivo da samo koeficijent Lambda 4 nije značajan, dok ostali koeficijenti pokazuju visok stepen pouzdanosti ove skale.

3.2.5. Upitnik socio-demografskih karakteristika

Za prikupljanje podataka o socio-demografskim varijablama, koje su u ovom istraživanju posmatrane kao nezavisne, ili kao kontrolne varijable, konstruisan je poseban Upitnik za ovo istraživanje. Reč je klasičnom upitniku tipa «papir-olovka», koji je primenjivan pod supervizijom stručnih anketara, što garantuje anonimnost i pouzdanost. Pitanja u upitniku se odnose na socio-demografske karakteristike ispitanika koje su navedene u poglavlju o nezavisnim varijablama.

3.3. UZORAK ISPITANIKA

Istraživanje je obavljeno na prigodnom uzorku ispitanika koji obuhvata oko 10% populacije iz Ministarstva odbrane (MO) i Vojske Srbije (VS), ali se posmatrano proporcionalno po pojedinim stratumima može govoriti i o delimično reprezentativnom uzorku. Ukupno je ispitivanjem obuhvaćeno **893** ispitanika. Istraživanje je obuhvatilo sve strukture profesionalnih pripadnika Vojske Srbije i Ministarstva odbrane (oficiri, podoficiri, profesionalni vojnici, civilna lica), osim kategorije generala i pukovnika. U

izboru ispitanika primenjen je stratifikovani višestapni proporcionalni model formiranja uzorka.

S obzirom na to da je analiza dobijenih rezultata na uzorku u funkciji uopštavanja na ukupnu populaciju pripadnika Vojske, bilo je potrebno analizirati njegova osnovna socio-demografska i profesionalna obeležja. U određivanju broja i vrste obeležja uzorka, pošli smo od socioloških teorijskih saznanja da društveni i profesionalni status pojedinih kategorija pripadnika Vojske određuje njihove stavove, vrednosti, moral i ponašanje, kako u mirnim društvenim periodima, tako i u ratnim okolnostima.

Tabela 5. Karakteristike ispitivanog uzorka pripadnika Vojske

Rd. br.	OBELEŽJE UZORKA	MODALITET	Broj	%
1.	Godine starosti	Manje od 25 godina	53	6
		Od 25 do 35 godina	433	49
		Od 36 do 45 godina	280	31
		više od 45 godina	127	14
2.	Pol	Muški	784	88
		Ženski	109	12
3.	Mesto življenja do 15. godine	Selo	293	33
		Mali grad	241	27
		Grad preko 50.000 stanovnika	286	32
		Beograd	73	8
4.	Region - kraj iz koga potiče	Vojvodina	94	10
		Centralna Srbija	148	16
		Zapadna Srbija	56	6
		Južna Srbija	359	40
		Istočna Srbija	96	11
		Ostalo (bivše republike SFRJ)	140	16
5.	Najviši stepen obrazovanja	Osnovna škola	15	2
		Srednja (i srednje vojne) škola	522	58
		Više obrazovanje	89	10
		Visoko obrazovanje	229	26
		Specijalizacija	17	2
		Komandno-štabno usavršavanje	12	1
		Generalštabno-usavršavanje	2	1
		Magistarske studije	5	1
		Doktorske studije	2	1
6.	Status u Vojsci	Oficir	245	27

Rd. br.	OBELEŽJE UZORKA	MODALITET	Broj	%
		Podoficir	230	26
		Profesionalni vojnik	207	23
		Civilno lice - vojni nameštenik	79	9
		Civilno lice - vojni službenik	132	15
7.	Socijalno poreklo	Zemljoradničko	80	9
		Radničko	527	59
		Privatnik	12	1
		Službeničko (SSS)	144	16
		Iz porodice intelektualaca	61	7
		Iz porodice oficira	43	5
		Iz porodice podoficira	21	2
		Ostalo	5	1
8.	Bračni status	Neoženjen/neudata	223	25
		Oženjen/udata	625	70
		Razveden/razvedena	29	3
		Udovac /udovica	16	2
9.	Dužina staža u Vojsci	Manje od 5 godina	149	17
		Od 6 do 14 godina	399	45
		Od 15 do 24 godine	264	30
		Preko 25 godina	78	9
SVEGA:			893	100

Na osnovu uvida u prethodno navedenu tabelu mogu se izvesti određeni opšti zaključci o socio-demografskim karakteristikama i opštem profilu pripadnika Vojske, pri čemu ovde ističemo samo ona obeležja koja su obuhvatila većinu ispitanika (preko 50%), dok će detaljnija analiza po pojedinim kategorijama biti data u poglavlju o rezultatima i diskusiji.

Distribucija uzorka prema **godinama starosti** pokazuje da većina ispitanika (49%) pripada kategoriji ranog zrelog doba od 25 do 35 godina, ili kategoriji srednjeg zrelog doba od 36 do 45 godina (31%).

Kad je reč o **polu**, 88% ispitanika su muškog pola, a 12% ženskog pola, što je i očekivano s obzirom da su u vojnoj sredini uglavnom zastupljeni muškarci.

Prema **mestu življenja** do 15 godine života, većina ispitanika je iz seoske ili manje gradske sredine (selo - 33%, mali grad - 27%, grad preko 50.000 stanovnika - 32%, Beograd -8%).

Prema regionalnoj pripadnosti, većina ispitanika potiče iz Južne Srbije (40%), Centralne Srbije (16%), i Istočne Srbije (11%), dok su ostali regioni manje zastupljeni (Vojvodina – 10%, Zapadna Srbija - 6%, bivše republike SFRJ - 16%).

Struktura uzorka prema **stepenu obrazovanja** pokazuje da najviše ispitanika sa srednjom školom (58%) i visokim obrazovanjem (30%).

Struktura uzorka s obzirom na **status u Vojsci** je dosta reprezentativna: 27% oficiri, 26% podoficiri, 23% profesionalni vojnici i 24% civilna lica, što odgovara opštoj strukturi Vojske.

Struktura uzorka prema **socijalnom poreklu** ispitanika je takođe dosta reprezentativna: zemljoradničko poreklo - 9%, radničko - 59%, službeničko -16%, iz porodica intelektualaca -7%, iz porodica oficira - 5%, iz porodica podoficira - 2% i ostalih kategorija - 1%.

Bračni status: Neoženjen (neudata) 25%, Oženjen (udata) 70%, Razveden (razvedena) 3%, Udovac (udovica) 2%.

Za varijablu **dužina staža u vojsci:** manje od 5 godina 17%, od 6 do 14 godina 45%, od 15 do 24 godine 30% i preko 25 godina 9%.

3.4. POSTUPAK I USLOVI ISPITIVANJA

Planirano prikupljanje podataka, tj. psihološko ispitivanje (anketiranje i testiranje) je izvedeno grupno, u terenskim uslovima na celoj teritoriji Srbije, u većini garnizona Vojske Srbije. Postupak ispitivanja je sproveden u skladu sa potrebnim metodološkim zahtevima anketnih ispitivanja. Grupe za ispitivanje bile su različite veličine, ali ne više od 15-20 ispitanika. Primena instrumenata za ispitivanje je izvođena od strane ispitivača na terenu, pri čemu je vremensko trajanje ispitivanja jedne grupe ispitanika, u proseku, iznosilo oko 2 sata. Ispitanici su bili motivisani i veoma savesno su se odnosili prema ispitivanju. Možemo reći da je to bio tipičan primer pravog terenskog ispitivanja, a celokupno istraživanje je izvedeno u intervalu od mesec dana, tokom 2008/2009. godine.

3.5. STATISTIČKA OBRADA PODATAKA

Za statističku obradu podataka korišćen je statistički kompjuterski program SPSS. Dobijeni podaci istraživanja su uneti u odgovarajuće tabele za kompjutersku obradu i podvrgnuti su statističkim analizama u onoj meri u kojoj je to dozvolila priroda ispitivanih varijabli, budući da nemaju isti karakter u psihometrijskom smislu, tj. ne pripadaju istim mernim skalama. Većina varijabli izražena je u jedinicama nominalne, ordinalne ili intervalne skale, što je u statističkoj obradi podataka dozvoljavalo primenu odgovarajućih statističkih postupaka.

Osnovne statističke metode korišćene u obradi i analizi prikupljenih podataka bile su: deskriptivna statistika (procenti i srednje vrednosti), zatim faktorska analiza podataka, kanonička diskriminativna analiza, kanonička korelaciona analiza i regresiona analiza.

Faktorska analiza, kao metoda multivarijacione analize, korišćena je za matematičko razvrstavanje uključenih varijabli u istraživanje na manji broj osnovnih faktora, kojima se može objasniti najveći deo zajedničke varijanse promenljivih. Na osnovu ocenjenog modela faktorske analize izračunata je vrednost faktorskih skorova, koji su korišćeni kao polazni podaci za diskriminativnu i regresijsku analizu.

Za izdvajanje (ekstrakciju) faktora korišćena je metoda glavnih komponenta, koja je direktno primenjena na korelacionu matricu, radi istovremenog ocenjivanja komunaliteta i matrice faktorskih opterećenja. Broj značajnih faktora određen je primenom Gutman-Kajzerovog kriterijuma (Vrednost karakterističnog korena ≥ 1). Dobijeni faktori su rotirani u smeru jednostavne strukture pomoću "varimax" kriterijuma (Kaiser, 1958), kao najčešće korišćene analitičke metode ortogonalne rotacije. Na osnovu ocenjenog modela faktorske analize izračunata je i vrednost faktorskih skorova koji su korišćeni kao polazni podaci za diskriminativnu i regresijsku analizu.

Kanoničkom diskriminacionom analizom ispitano je da li postoje značajne razlike između grupa ispitanika razvrstanih prema socio-demografskim obeležjima (pol, godine starosti, mesto odrastanja do 15 godine života, kraj iz kojeg potiču, socijalno poreklo, stručna sprema, dužina staža u vojsci, status u Vojsci), a zatim je ustanovljeno koja od ispitivanih varijabli daje najveći doprinos utvrđenoj razlici.

Razdvajanje grupa je izvršeno pomoću Fišerovog (Fisher, 1936) diskriminacionog kriterijuma.²⁷ Određivanjem udela svakog karakterističnog korena u ukupnoj varijansi, dobijen je relativan pokazatelj značajnosti svake od kanoničkih diskriminacionih funkcija za razdvajanje grupa. Nakon testiranja statističke značajnosti karakterističnih korenova matrice, pomoću Bartletovog (Bartlett) hi-kvadrat testa, u daljoj analizi su zadržane samo one diskriminativne funkcije koje su bile značajne na nivou ($P < 0,05$). Interpretacija diskriminativnih funkcija je izvršena pomoću strukturnih koeficijenata korelacije (diskriminacionih opterećenja) i nestandardizovanih koeficijenata korelacije latentnih varijabli vrednosti, ispitivanih kod profesionalnih pripadnika Vojske, kao skupa zavisnih varijabli.

Kanonička korelaciona analiza, kao posebna metoda multivarijacione analize koju je predložio Hotelling (Hotelling, 1995), upotrebljena je za utvrđivanje povezanosti između psiholoških obeležja ispitanika (kao skupa nezavisnih spoljnih varijabli) i latentnih varijabli vrednosti pripadnika Vojske Srbije (kao skupa zavisnih varijabli). Ovom metodom multivarijacione analize formirani su parovi linearnih kombinacija (funkcija) unutar skupa zavisnih i nezavisnih varijabli, pri čemu je između njih postojala maksimalna korelacija. Određivanje narednog para linearnih kombinacija vršeno je tako, što je on imao najveću međusobnu korelaciju od preostalih parova, uz uslov da nije u korelaciji sa prethodno izdvojenim parom linearnih kombinacija (parova linearnih kombinacija ima onoliko koliko ima varijabli u manjem sistemu). Kao rezultat kanoničke analize dobijeni su karakteristični korenovi, i shodno tome, odgovarajući kanonički koeficijenti, kao i odgovarajući par kanoničkih promenljivih (faktora). Nakon toga izvršeno je testiranje značajnosti koeficijenata kanoničke korelacije pomoću Bartletovog hi-kvadrat testa. U drugoj analizi zadržani su samo oni parovi kanoničkih promenljivih čiji su koeficijenti bili iznad izabranog nivoa značajnosti ($P < 0,05$) (Marček, 1998, str.123 i 124).

Prilikom interpretacije kanoničkih promenljivih, kao i veze između njih, korišćeni su koeficijenti kanoničke korelacije, proporcija objašnjene varijanse za svaki

---

²⁷ Diskriminativne funkcije (diskriminante, kanoničke diskriminativne funkcije) određivane su tako što se, nakon izdvajanja prethodne diskriminativne funkcije, maksimizirao odnos preostalih varijacija između i unutar grupa, a diskriminacioni skorovi svake naredne diskriminativne funkcije nisu bili u korelaciji sa diskriminacionim skorovima prethodne diskriminativne funkcije. Broj tako dobijenih kanoničkih diskriminativnih funkcija jednak je broju grupa manje jedan.

skup promenljivih i koeficijenti korelacije između originalnih promenljivih svakog skupa i njihovih kanoničkih promenljivih, koji se nazivaju koeficijenti korelacije strukture ili kanonička opterećenja (Kovačić, 1994).

Regresiona analiza je primenjena radi određivanja značajnosti i veličine uticaja ispitivanih osobina ličnosti ispitanika na njihovu procenu značaja vrednosti pripadnika Vojske Srbije. Pri tome, kriterijumska varijabla je bila stepen značajnosti ispitivane vrednosti pripadnika Vojske izražen faktorskim skorom, dok su prediktivne varijable činile ispitivane osobine ličnosti ispitanika.

Metodom multivarijacione regresije dobijeni su koeficijenti validnosti (r), koeficijenti višestruke korelacije (R) i standardizovani regresioni koeficijenti (β). Nakon što se, uz korišćenje F-testa, proverilo da li je čitav sistem prediktorskih varijabli značajan u predikciji kriterijumske varijable, pristupilo se testiranju značajnosti navedenih koeficijenata, pomoću t-testa. Multivarijantnom regresijskom analizom izdvojene su prediktorske varijable koje objašnjavaju najveći deo varijabiliteta kriterijumske varijable, čime su, zapravo, određene karakteristike pojedinca koje najviše utiču na formiranje sistema vrednosti i stavove pripadnika Vojske.

Pored matematičko-statističke analize, koja je primenjena u obradi kvantitativnih podataka, za izvođenje konačnih zaključaka i odgovora na postavljena pitanja istraživanja, koristili smo i opšte kvalitativno-analitičke metode zaključivanja, uključujući i odgovarajuće logičke i komparativne analize dobijenih podataka.

4. PRIKAZ I ANALIZA REZULTATA

Polazeći od osnovnog problema, ciljeva i zadataka istraživanja, glavni pravac za prikazivanje i analizu dobijenih rezultata usmeren je na proveru postavljenih hipoteza, što se u suštini svodi na utvrđivanje strukture vrednosti i njihove povezanosti sa određenim osobinama ličnosti i sociodemografskim karakteristikama kod profesionalnih pripadnika Vojske Srbije, u uslovima reorganizacije vojske i tranzicije društva u celini.

U prikazivanju rezultata i njihovoj interpretaciji rukovodili smo se definisanim konkretnim zadacima i opštim hipotezama istraživanja, sa ciljem da potvrdimo ili osporimo njihovu zasnovanost. Shodno tome, u prvom delu ovog poglavlja prikazani su rezultati deskriptivne analize manifestnih varijabli koje se odnose na ispitivane vrednosti pripadnika Vojske Srbije, dok su u drugom delu rada prezentovani podaci o latentnoj (faktorskoj) strukturi sistema vrednosti. Treći deo ovog poglavlja je posvećen analizi razlika među ispitanicima u proceni značaja vrednosti, s obzirom na njihova sociodemografska obeležja. U četvrtom delu analizirana je povezanost između osobina ličnosti ispitanika i njihove procene značaja ispitivanih vrednosti. Peti deo rada bavi se problemima predviđanja ponašanja na osnovu poznavanja sistema vrednosti, kao i mogućnostima procene vrednosti na osnovu osobina ličnosti. U šestom delu ovog rada prikazane su i analizirane sličnosti i razlike u faktorskoj strukturi sistema vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije u dva perioda ispitivanja - 2006. i 2008. godine. Napominjemo da su najvažniji rezultati ovog istraživanja, koji su značajni za dokazivanje postavljenih hipoteza, prikazani u narednom tekstu i ilustrovani tabelarnim pregledima, dok su preostale tabele sa podacima ostalih statističkih analiza date u prilogima ovog rada.

4.1. PRIKAZ I DESKRIPTIVNA ANALIZA POJEDINAČNIH VREDNOSTI

Kada je reč o vrednostima profesionalnih pripadnika VS, deskriptivnom analizom utvrđeno je kakav značaj oni pridaju pojedinim ispitivanim vrednostima na manifestnom nivou. Slika o stepenu preferencije pojedinih vrednosti, data je u obliku aritmetičkih sredina (M), odnosno, prosečne prihvaćenosti svake vrednosti (na skali od

1 do 5), uz prateći podatak o raspršenju pojedinačnih mera ili standardnih devijacija (SD), a zatim je prikazana i učestalost javljanja svake vrednosti među pet prioriternih (izražena procentom ispitanika koji biraju datu vrednost). Na osnovu svake od te tri vrste mera sačinjene su rang liste vrednosti po stepenu prihvaćenosti, odnosno preferencije u ispitivanom uzorku (tabela 6).

Tabela 6. Rang lista prihvaćenosti vrednosti na ukupnom uzorku ispitanika

REDNI BROJ VREDNOSTI	POJEDINAČNE VREDNOSTI	AS	SD	Rang	% sa najvišom ocenom	% sa najnižom ocenom
15.	Porodica	4.875	0.443	1	95.6	0.5
5.	Pravda	4.760	0.546	2	95.5	0.5
4.	Čast	4.705	0.573	3	94.9	0.5
9.	Samopoštovanje	4.691	0.578	4	95.2	0.9
11.	Bezbednost zemlje	4.689	0.586	5	94.5	0.5
10.	Obrazovanje	4.619	0.587	6	94.8	0.5
14.	Ljudska prava	4.610	0.644	7	93.5	1.0
17.	Odgovornost	4.594	0.618	8	94.3	0.7
25	Sreća	4.565	0.706	9	91.7	1.8
29.	Ekonomski napredak države	4.550	0.648	10	93.8	0.9
2.	Nezavisnost zemlje	4.537	0.788	11	83.6	2.8
7.	Hrabrost	4.533	0.677	12	93.1	1.5
23.	Uspeh u životu	4.527	0.625	13-14	93.4	0.8
26.	Zadovoljstvo poslom	4.527	0.612	13-14	94.1	0.4
6.	Tradicija	4.524	0.702	15	91.7	1.6
3.	Patriotizam	4.464	0.755	16	89.7	8.6
8.	Udoban život	4.441	0.666	17	92.5	1.0
18.	Tolerancija	4.409	0.685	18	92.2	1.6
19.	Čovekoljubivost	4.399	0.722	19	90.2	2.0
1.	Sloboda izbora	4.398	0.720	20	91.4	1.7
31.	Posvećenost poslu	4.384	0.652	21	91.9	0.9
28.	Zaštita životne sredine	4.379	0.692	22	89.8	1.0
27.	Solidarnost	4.365	0.651	23	91.1	0.6
13.	Mir u svetu	4.362	0.828	24	86.5	3.6
20.	Razboritost	4.299	0.733	25	87.3	2.1
21.	Ulaganje napora	4.291	0.701	26	90	1.9
12.	Vera u Boga	4.132	0.961	27	78	6.1
16.	Poslušnost	4.037	0.926	28	80.7	7.8
22.	Demokratski društveni poredak	3.859	0.965	29	70.3	8.3
30.	Umetničko stvaralaštvo	3.812	0.975	30	66.4	8.6
24.	Uzbudljiv život	3.811	1.020	31	67.5	11.3

Na osnovu podataka prikazanih u tabeli 6. očito je da u uzorku ispitanika Vojske Srbije dominiraju socijalne vrednosti, koje su pripadnici Vojske u najvećem stepenu prihvatili i svrstali u 10 najpoželjnijih vrednosti, a to su: **porodica, pravda, čast, samopoštovanje, bezbednost zemlje, obrazovanje, ljudska prava, odgovornost, sreća i ekonomski napredak države.**

Iako se, u celini posmatrano, može reći da su sve ispitivane vrednosti visoko prihvaćene, takođe se može zapaziti da su najmanje od svih prihvaćene one vrednosti koje opisuju konformističku i avanturističku orijentaciju. Na dnu ove skale rangova nalaze se vrednosti kao što su: **vera u boga, poslušnost, demokratski društveni poredak, umetničko stvaralaštvo i uzbudljiv život**, ali se i njihove aritmetičke sredine nalaze iznad proseka.

Analiza ranga, koji govori o prihvaćenosti pojedinačnih vrednosti može biti od izvesnog naučnog i praktičnog interesa. Ovakva analiza se može upotrebiti u čisto deskriptivne svrhe, ali može poslužiti i kao osnov za socijalne akcije, sa ciljem da se favorizuju jedne, a depresiraju druge vrednosti, ili da se propagiraju one koje su socijalno, politički, ili na drugi način, poželjne. Kao što je u teorijskom delu ovog rada istaknuto, vrednosni sistemi i stepen prihvatanja pojedinih vrednosti nisu zauvek dati, i moguće ih je, psihološki usmerenim akcijama menjati u onom smeru koji se smatra društveno prihvatljivijim od drugog.

Vrednosti se mogu rangirati s obzirom na relativan značaj. Ova odrednica se pojavljuje u definicijama vrednosti, ali je ta karakteristika posledica jednostavne činjenice da ljudi istovremeno prihvataju više vrednosti, što je najbolje manifestovano u Rokičevom shvatanju da je ukupan broj vrednosti koje pojedinac ima relativno mali, pri čemu svi ljudi poseduju iste vrednosti u različitom stepenu, organizovane u vrednosni sistem. Prihvatanje ove pretpostavke manifestuje se u specifičnoj metodologiji rangovanja određenog univerzuma vrednosti s obzirom na procenjenu važnost. Sa druge strane, razlikovanje relativnog značaja vrednosti može biti izraženo i prihvatanjem pomenutog hijerarhijskog organizovanja vrednosti, koje se na različitim nivoima hipotetskih modela pojavljuje u zavisnosti od opštosti, ali i u vezi sa važnošću koja se pridaje vrednostima.

Opšta ocena koja se nameće iz rezultata prikazanih u Tabeli 6. jeste da sve ispitivane vrednosti imaju pozitivno značenje i da su prihvaćene u visokom stepenu. Ta ocena dobija svoju empirijsku potvrdu već i letimičnim pogledom na visine aritmetičkih sredina. Ako se, naime, ima u vidu da su ispitanici odgovore davali na skali od 1 do 5, pri čemu je broj 5 značio prihvatanje u najvećem stepenu, onda je očito da sve vrednosti imaju visok stepen lične prihvatljivosti, pa čak i one koje su svrstane na kraju liste i čija aritmetička sredina varira između 3.811 i 3.859.

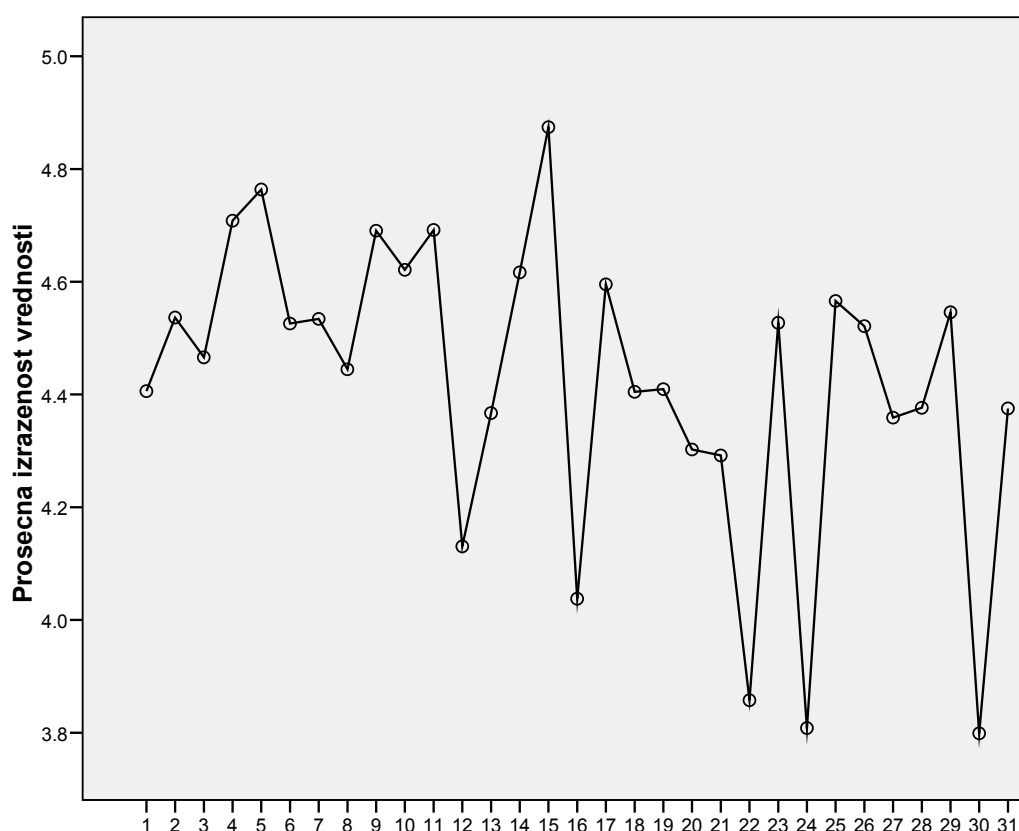
Ali, bez obzira na činjenicu da se sve ispitivane vrednosti prihvataju u visokom stepenu, analiza varijanse je pokazala da u pogledu stepena izraženosti, tj. prihvaćenosti pojedinih vrednosti postoje statistički značajne razlike – Tabela 7.

Tabela 7 - Analiza varijanse u pogledu stepena prihvaćenosti vrednosti

Redni broj	VREDNOSTI	AS	SD	N
1.	Sloboda izbora	4.41	.707	850
2.	Nezavisnost zemlje	4.54	.797	850
3.	Patriotizam	4.47	.762	850
4.	Čast	4.71	.574	850
5.	Pravda	4.76	.549	850
6.	Tradicija	4.53	.702	850
7.	Hrabrost	4.53	.683	850
8.	Udoban život	4.44	.671	850
9.	Samopoštovanje	4.69	.586	850
10.	Obrazovanje	4.62	.598	850
11.	Bezbednost zemlje	4.69	.594	850
12.	Vera u Boga	4.13	.975	850
13.	Mir u svetu	4.37	.830	850
14.	Ljudska prava	4.62	.648	850
15.	Porodica	4.87	.449	850
16.	Poslušnost	4.04	.939	850
17.	Odgovornost	4.60	.628	850
18.	Tolerancija	4.40	.696	850
19.	Čovekoljubivost	4.41	.718	850
20.	Razboritost	4.30	.737	850

Redni broj	VREDNOSTI	AS	SD	N
21.	Ulaganje napora	4.29	.706	850
22.	Demokratski društveni poredak	3.86	.969	850
23.	Uspeh u životu	4.53	.638	850
24.	Uzbudljiv život	3.81	1.028	850
25.	Sreća	4.57	.709	850
26.	Zadovoljstvo poslom	4.52	.631	850
27.	Solidarnost	4.36	.670	850
28.	Zaštita životne sredine	4.38	.693	850
29.	Ekonomski napredak države	4.55	.664	850
30.	Umetničko stvaralaštvo	3.80	.984	850
31.	Posvećenost poslu (dužnost)	4.38	.670	850

	df1	df2	F	Sig.	Eta Squared
vrednosti	30	25470	172.418	.000	.169

Grafikon 1. Prosečna izraženost ispitivanih vrednosti

Na osnovu rezultata prikazanih u tabeli 7. i grafikonu 1, može se videti da se vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske grupišu u tri nivoa. Uočljivo je da dominiraju socijalne vrednosti, kakve su: **porodica, pravda, bezbednost zemlje, ljudska prava**, iza kojih slede neke moralne vrednosti, kao što su: **čast i samopoštovanje**, ili lične vrednosti, među kojima najveći stepen preferencije ima **obrazovanje**. Na samom vrhu po stepenu prihvaćenosti izdvajaju se izrazito naglašene socijalne vrednosti - **Porodica i Pravda**, za koje se može reći da čine tradicionalni oblik vrednosti u svim kulturama i temelj opstanka svakog društva.

U drugi nivo po stepenu prihvatanja mogu se svrstati ostale vrednosti koje imaju prosečnu ocenu preferencije iznad 4.50 kao što su: **nezavisnost zemlje, hrabrost, uspeh u životu, zadovoljstvo poslom i tradicija**. U ovom slučaju moglo bi se reći da se po stepenu prihvaćenosti, nakon opštih socijalnih i moralnih vrednosti, u drugu kategoriju svrstavaju određene lične i profesionalne vrednosti.

Kao što je već istaknuto, najniži stepen prihvaćenosti među našim ispitanicima imaju vrednosti: **vera u Boga, poslušnost, demokratski društveni poredak**,

umetničko stvaralaštvo, uzbudljiv život i ulaganje napora. Može se reći da su to neke opšte vrednosti koje nisu tesno povezane sa vojnom profesijom, tako da im pripadnici vojske pridaju najmanji značaj.

Ono što se takođe može zapaziti iz ranga preferencija vrednosti jeste da neočekivano nizak rang imaju vrednosti kao što su: sloboda izbora, solidarnost, čovekoljublje, hrabrost i patriotizam, za koje se očekivalo da budu visoko rangovane. To bi se moglo tumačiti kao izvestan ideološki otklon od ranije prihvatanih i cenjenih vrednosti u društvu uopšte, kao i od strane pripadnika bivše JNA, ili kao sklonost za prihvatanje nužnosti promena i ograničene slobode izbora u uslovima tržišne orijentacije i globalizacije, uz pokazivanje tendencije ka uzdržanoj samodovoljnosti, egoizmu i apatiji ispitanika, kao i drugačijem shvatanju patriotizma.

Najveći stepen slaganja među ispitanicima postoji u pogledu prvih pet rangiranih vrednosti (tabela 6), kod kojih se standardna devijacija kreće u iznosu od 0.443 (porodica) do 0.587 (obrazovanje). Sa druge strane, ispitanici se međusobno najmanje slažu u pogledu procene značaja onih vrednosti kod kojih je standardna devijacija najveća. To su: vera u Boga (0.961), poslušnost (0.926), demokratski društveni poredak (0.965), umetničko stvaralaštvo (0.975) i uzbudljiv život (1.020).

U istoj tabeli procentualno su prikazani i rezultati odgovora ispitanika sa najvišom ocenom (5) i najnižom ocenom (1). Najvišu ocenu ispitanici su dodelili čak za 20 manifestnih varijabli (od ukupno 31), pri čemu najveću procentualnu zastupljenost imaju sledeće manifestne varijable: porodica (95.6%), pravda (95.5 %), čast (94.9%), obrazovanje (94.8%), bezbednost zemlje (94.5%), odgovornost (94.3%) i zadovoljstvo poslom (94%).

Prema tome, možemo konstatovati da su socijalne vrednosti, kao što su: porodica, pravda, samopoštovanje, čast, obrazovanje i bezbednost zemlje, one vrednosti koje su najčešće ocenjivane ne samo sa **najvišom ocenom**, nego i od strane najvećeg broja ispitanika. Nasuprot tome, uzbudljiv život, patriotizam, umetničko stvaralaštvo i demokratija su vrednosti koje su najčešće ocenjivane sa **najnižom ocenom**.

Nakon procene značaja svake manifestne vrednosti pojedinačno, od svih ispitanika se tražilo da od 31 ponuđene vrednosti, izaberu i rangiraju po pet vrednosti, koje po njihovoj proceni imaju za njih najveći značaj. U tabeli 8. prikazane su vrednosti

koje su ispitanici najčešće birali, kao i procenat ispitanika koji se za te vrednosti opredeljuju.

Tabela 8 - Stepem prihvaćenosti vrednosti u okviru prvih pet izbora na celom uzorku

	VREDNOSTI	Prvi izbor		Drugi izbor		Treći izbor		Četvrti izbor		Peti izbor	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1.	Sloboda izbora	49	5.5								
2.	Nezavisnost zemlje	60	6.7	38	4.3						
3.	Patriotizam	38	4.3								
4.	Čast	80	9.0	87	9.7	55	6.2	40	4.5	45	5.0
5.	Pravda	58	6.5	108	12.1	86	9.6	72	8.1	52	5.8
6.	Tradicija										
7.	Hrabrost										
8.	Udoban život	22	2.5	35	3.9			32	3.6		
9.	Samopoštovanje					35	3.9				
10.	Obrazovanje	22	2.5	44	4.9	35	3.9	56	6.3	39	4.4
11.	Bezbednost zemlje					36	4.0				
12.	Vera u Boga	38	4.3	48	5.4	48	5.4				
13.	Mir u svetu					35	3.9	38	4.3		
14.	Ljudska prava					37	4.1	31	3.5		
15.	Porodica	353	39.5	108	12.1	94	10.5	92	10.3		
16.	Poslušnost									46	5.2
17.	Odgovornost			32	3.6			31	3.5	43	4.8
18.	Tolerancija									39	4.4
19.	Čovekoljubivost										
20.	Razboritost										
21.	Ulaganje napora										
22.	Demokratski društveni poredak										
23.	Uspех u životu			37	4.1	45	5.0	63	7.1	55	6.2
24.	Uzbudljiv život										
25.	Sreća	26	2.9	71	8.0	54	6.0	65	7.3	79	8.8
26.	Zadovoljstvo poslom							38	4.3	53	5.9
27.	Solidarnost										
28.	Zaštita životne sredine										
29.	Ekonomski napredak države									50	5.6
30.	Umetničko stvaralaštvo										
31.	Posvećenost poslu										

Iz tabele se vidi da su ispitanici primarni značaj (**prvi izbor**) dali sledećim vrednostima: 1) porodica (353/39.5%); 2) čast (80/9%); 3) nezavisnost zemlje (60/6.7%); 4) pravda (58/6.5%); 5) sloboda izbora (49/5.5%); 6-7) patriotizam

(38/4.3%); 6-7) vera u Boga (38/4.3%); 8) sreća (26/2.9); 9-10) udoban život (22/2.5) i 9-10) obrazovanje (22/2.5).

Prvih deset rangiranih vrednosti u sklopu **drugog izbora** pripadnika Vojske čine: 1-2) pravda (108/12.1); 1-2) porodica (108/12.1); 3) čast (87/9.7); 4) sreća (71/8%); 5) vera u Boga (48/5.5%); 6) obrazovanje (44/4.9%); 7) nezavisnost zemlje (38/4.3); 8) uspeh u životu (37/4.1%); 9) udoban život (35/3.9%); 10) odgovornost (32/3.6%).

Kada je reč o **trećem izboru** manifestnih varijabli vrednosti po njihovom značaju, ispitanici su ih vrednovali na sledeći način: 1) porodica (94/10.5%); 2) pravda (86/9.6%); 3) čast (55/6.2%); 4) sreća (54/6%); 5) vera u Boga (48/5.4%); 6) uspeh u životu (45/5%); 7) ljudska prava (37/4.1%); 8) bezbednost zemlje (36/4%); 9-10-11) samopoštovanje (35/3.9); 9-10-11) obrazovanje (35/3.9) i 9-10-11) mir u svetu (35/3.9).

Četvrti izbor manifestnih varijabli vrednosti po njihovom značaju, ispitanici su vrednovali ovako: 1) porodica (92/10.3%); 2) pravda (72/8.1%); 3) sreća (65/7.3%); 4) uspeh u životu (63/7.1%); 5) obrazovanje (56/6.3%); 6) čast (40/4.5%); 7-8) mir u svetu (38/4.3%); 7-8) zadovoljstvo poslom (38/4.3%); 9) udoban život (32/3.6%); 10-11) ljudska prava (31/3.5%) i 10-11) odgovornost (31/3.5%).

Kod **petog izbora** manifestnih varijabli po njihovom značaju, njihov redosled prema ukupnom rezultatu procene ispitanika izgleda ovako: 1) sreća (79/8.8%); 2) uspeh u životu (55/6.2%); 3) zadovoljstvo poslom (53/5.9); 4) pravda (52/5.8); 5) ekonomski napredak države (50/5.6); 6) porodica (46/5.2); 7) čast (45/5.0); 8) odgovornost (43/4.8%); 9-10) obrazovanje (39/4.4) i 9-10) tolerancija (39/4.4).

Na osnovu prikazanih rezultata istraživanja koji se odnose na vrstu i stepen prihvaćenosti manifestnih vrednosti, može se zaključiti da je **prva opšta hipoteza potvrđena**. Ova hipoteza govori da u uslovima reforme Vojske i tranzicije države, pripadnici Vojske najveći značaj pridaju socijalnim, a zatim moralnim i ličnim vrednostima. Prema dobijenim podacima, na samom vrhu po stepenu prihvaćenosti nalaze se vrednosti kao što su porodica, pravda, bezbednost zemlje, ekonomski napredak države i ljudska prava, kao izrazito naglašene **socijalne vrednosti**, koje čine temelj svakog društva. Zatim se ističu moralne i lične vrednosti, kao što su: čast, samopoštovanje, odgovornost, obrazovanje i sreća, kao preduslov za izgradnju zdravog i respektabilnog modernog društva. Na dnu ove skale rangova nalaze se vrednosti kao

što su: vera u boga, poslušnost, demokratski društveni poredak, umetničko stvaralaštvo i uzbudljiv život.

4.2. FAKTORSKA STRUKTURA VREDNOSTI PRIPADNIKA VOJSKE SRBIJE

Kao što je u poglavlju o metodologiji naglašeno, jedan od glavnih zadataka istraživanja bio je da se utvrdi faktorska struktura vrednosti, tj. da se ispita da li se lista navedenih vrednosti (kao manifestnih varijabli) može svesti na manji broj bazičnih vrednosnih orijentacija (kao latentnih dimenzija). Strukturu teorijskog modela sistema vrednosti sačinjavala je 31 tvrdnja kojima su izražavane pojedine vrednosti na petostepenoj skali Likertovog tipa.

Ovaj polazni model vrednosti baziran je na teoriji vrednosti Milтона Rokiča koji je smatrao da čovek ukupno poseduje relativno mali broj vrednosti, tako da svi ljudi u nekom stepenu poseduju sve vrednosti. Razlike među njima se javljaju samo s obzirom na relativnu važnost koju oni pridaju pojedinim vrednostima. Rokič smatra da do tih razlika dolazi zato što vrednosti imaju dva izvora: ličnost pojedinca i društvo sa svojom kulturom i institucijama socijalizacije, tako da međudelovanjem ova dva faktora nastaju različite hijerarhije vrednosnih prioriteta. Ovu "hijerarhiju vrednosnih prioriteta" Rokič je nazvao vrednosnom strukturom, koju čine dva tipa (vrste) vrednosti – instrumentalne (one koje se odnose na poželjna ili idealizovana ponašanja) i terminalne (poželjna krajnja stanja) koje su, iako međusobno povezane, ipak organizovane u posebne strukture. Bez obzira na to kojoj vrsti pripadaju, vrednosti pre svega imaju motivišuću ulogu. Terminalne vrednosti su motivišuće, jer predstavljaju biološki važne ciljeve, dok su instrumentalne vrednosti takođe motivišuće, jer ih pojedinac doživljava kao načine postizanja tih željenih ciljeva.

Mi smo u ovom istraživanju želeli da utvrdimo da li se struktura pojedinačnih ispitivanih vrednosti (31 vrednost), korišćenjem faktorske analize, može svesti na manji ili ograničeni skup bazičnih (latentnih) vrednosti, i da li se takva struktura može tumačiti u skladu sa Rokičevom postavkom o dve osnovne kategorije – terminalne i instrumentalne vrednosti.

Budući da postoji niz istraživanja koja pokazuju da se sistem vrednosti menja u zavisnosti od spoljnih činilaca (ekonomskih, političkih, društvenih), moglo bi se

očekivati da će doći do određenih promena u latentnoj strukturi sistema vrednosti koja se dobija u ovom istraživanju. Zbog toga je izvršena faktorska analiza skupa pojedinačnih varijabli kako bi došli do opštijih kategorija. Rezultati faktorske analize su, za početak, poslužili za empirijsku validaciju teorijskog skupa manifestnih varijabli, ali u daljem programu statističke obrade podataka, i za analizu i dokazivanje druge opšte hipoteze koja se odnosi na pretpostavku da se manifestna struktura ispitivanih vrednosti može objasniti sa manjim brojem latentnih faktora, odnosno, da latentna struktura vrednosti odgovara strukturi dobijenoj u prethodnim istraživanjima, bar kad je reč o broju dimenzija.

Kao metod ekstrakcije faktora primenjena je analiza glavnih komponenti. Korišćenjem metode glavnih komponentata, i uz primenu Gutman-Kaizerovog kriterijuma, izdvojeno je pet komponenti (faktora) vrednosnih orijentacija profesionalnog sastava Vojske Srbije. Vrednosti karakterističnih korenova za tih pet komponenti (faktora) iznose: 11.629; 2.123; 1.542; 1.352 i 1.085. Ukupna varijansa koja se može objasniti sa ovih pet faktora iznosi 57.197% (tabela 9).

Tabela 9. Matrica strukture vrednosti i procenat objašnjene varijanse

Komponenta	Početne karakteristične vrednosti			Ekstrahovane sume kvadratnog opterećenja			Rotirane sume kvadratnog opterećenja		
	Ukupno	% Varijanse	Ukupni %	Ukupno	% Varijanse	Ukupni %	Ukupno	% Varoijanse	Ukupni %
1.	11.629	37.512	37.512	11.629	37.512	37.512	5.662	18.265	18.265
2.	2.123	6.847	44.359	2.123	6.847	44.359	4.527	14.602	32.868
3.	1.542	4.974	49.334	1.542	4.974	49.334	3.658	11.799	44.667
4.	1.352	4.362	53.696	1.352	4.362	53.696	2.415	7.789	52.456
5.	1.085	3.501	57.197	1.085	3.501	57.197	1.470	4.741	57.197
6.	.994	3.207	60.404						
7.	.834	2.689	63.092						
8.	.804	2.592	65.685						
9.	.770	2.483	68.168						
10.	.706	2.277	70.444						
11.	.651	2.100	72.545						
12.	.626	2.019	74.564						
13.	.613	1.979	76.543						

Komponenta	Početne karakteristične vrednosti			Ekstrahovane sume kvadratnog opterećenja			Rotirane sume kvadratnog opterećenja		
	Ukupno	% Varijanse	Ukupni %	Ukupno	% Varijanse	Ukupni %	Ukupno	% Varojanse	Ukupni %
14.	.549	1.771	78.314						
15.	.545	1.759	80.073						
16.	.508	1.640	81.712						
17.	.490	1.582	83.295						
18.	.476	1.536	84.831						
19.	.450	1.450	86.281						
20.	.444	1.431	87.712						
21.	.436	1.408	89.120						
22.	.421	1.358	90.478						
23.	.401	1.294	91.772						
24.	.391	1.262	93.033						
25.	.375	1.211	94.244						
26.	.346	1.115	95.360						
27.	.328	1.058	96.417						
28.	.305	.982	97.400						
29.	.284	.917	98.316						
30.	.279	.901	99.217						
31.	.243	.783	100.000						

U tabeli 10. prikazana je matrica pet ekstrahovanih komponenata pre njihove rotacije.

Tabela 10. Matrica komponenata

Manifestne varijable vrednosti	Komponente				
	1	2	3	4	5
1. Sloboda izbora	.483	-.270	-.105	-.295	.390
2. Nezavisnost zemlje	.514	-.448	-.213	-.047	.306
3. Patriotizam	.590	-.393	-.291	.227	.186
4. Čast	.702	-.431	-.029	.084	.025
5. Pravda	.684	-.446	.083	.000	.015
6. Tradicija	.674	-.282	-.100	.301	-.009

Manifestne varijable vrednosti	Komponente				
	1	2	3	4	5
7. Hrabrost	.683	-.245	.045	.282	-.063
8. Udoban život	.521	.104	.491	.144	.140
9. Samopoštovanje	.657	-.259	.194	-.117	.006
10. Obrazovanje	.666	-.059	.214	-.087	.050
11. Bezbednost zemlje	.713	-.248	.055	-.102	-.091
12. Vera u Boga	.410	-.057	-.045	.538	-.087
13. Mir u svetu	.546	.119	-.155	.152	-.231
14. Ljudska prava	.653	-.002	-.015	.036	-.199
15. Porodica	.631	-.254	.323	-.216	-.197
16. Poslušnost	.502	.209	-.077	.415	-.316
17. Odgovornost	.702	.065	-.002	-.121	-.385
18. Tolerancija	.672	.221	-.163	-.222	-.181
19. Čovekoljubivost	.700	.171	-.208	-.150	-.162
20. Razboritost	.612	.221	-.274	-.276	.013
21. Ulaganje napora	.649	.220	-.178	-.115	.014
22. Demokratski društveni poredak	.492	.289	-.284	.087	.277
23. Uspeh u životu	.598	.117	.460	.010	.019
24. Uzbudljiv život	.378	.420	.213	.398	.369
25. Sreća	.530	.235	.501	-.040	.148
26. Zadovoljstvo poslom	.628	.241	.243	-.152	-.017
27. Solidarnost	.701	.248	-.140	-.064	.093
28. Zaštita životne sredine	.644	.268	-.081	-.057	.042
29. Ekonomski napredak države	.668	.063	-.035	-.258	.102
30. Umetničko stvaralaštvo	.503	.436	-.193	.092	.242
31. Posvećenost poslu (dužnost)	.671	.087	-.163	.031	-.081

Rotirana matrica komponentata prikazana je u tabeli 11. Rotacija komponentata izvršena je pomoću Varimax metode sa Kajzerovom normalizacijom.

Tabela 11. Faktorska struktura vrednosti
(Rotirana matrica komponentata)

Manifestne varijable vrednosti	faktori				
	1.faktor	2.faktor	3.faktor	4.faktor	5.faktor
1. Sloboda izbora	.272	.620	.136	-.256	.120
2. Nezavisnost zemlje	.168	.754	.010	.004	.100
3. Patriotizam	.185	.715	-.041	.313	.168

Manifestne varijable vrednosti	faktori				
	1.faktor	2.faktor	3.faktor	4.faktor	5.faktor
4. Čast	.221	.701	.233	.295	-.060
5. Pravda	.193	.683	.325	.219	-.129
6. Tradicija	.217	.570	.162	.481	.080
7. Hrabrost	.197	.501	.296	.483	.026
8. Udoban život	.083	.148	.681	.179	.197
9. Samopoštovanje	.266	.507	.443	.110	-.120
10. Obrazovanje	.332	.371	.492	.111	.013
11. Bezbednost zemlje	.378	.518	.341	.199	-.157
12. Vera u Boga	.045	.217	.100	.614	.186
13. Mir u svetu	.449	.135	.106	.426	.021
14. Ljudska prava	.445	.272	.270	.344	-.067
15. Porodica	.280	.397	.538	.113	-.338
16. Poslušnost	.336	-.007	.144	.657	.092
17. Odgovornost	.604	.182	.311	.324	-.243
18. Tolerancija	.724	.152	.198	.143	-.038
19. Čovekoljubivost	.705	.218	.161	.205	-.006
20. Razboritost	.716	.211	.088	-.008	.098
21. Ulaganje napora	.631	.210	.179	.126	.156
22. Demokratski društveni poredak	.469	.183	.028	.113	.473
23. Uspех u životu	.231	.145	.692	.160	.066
24. Uzbudljiv život	.100	-.042	.414	.239	.648
25. Sreća	.220	.060	.725	.029	.183
26. Zadovoljstvo poslom	.473	.097	.541	.072	.061
27. Solidarnost	.624	.235	.242	.142	.251
28. Zaštita životne sredine	.579	.162	.266	.149	.208
29. Ekonomski napredak države	.554	.349	.307	-.034	.073
30. Umetničko stvaralaštvo	.510	.048	.130	.128	.502
31. Posvećenost poslu (dužnost)	.537	.281	.169	.298	.085

Kao što se iz tabele 11 može videti, **prvi faktor** definišu manifestne varijable vrednosti koje se odnose na humanističku vrednosnu orijentaciju (humanistički vrednosni sklop). Kako se vidi iz zabela 11. i 12. ovaj faktor opisuju one vrednosti koje se odnose na: toleranciju, razboritost, čovekoljubivost, ulaganje napora, solidarnost, mir u svetu, ljudska prava, zaštitu životne sredine, ekonomski napredak države, posvećenost poslu. Shodno navedenom sadržaju vrednosti, ovaj faktor se može definisati ili odrediti

kao **racionalno-humanistički sistem vrednosti**, ili jednostavno, kao **RACIONALNOST I HUMANIZAM**.

Tabela 12. Struktura prvog faktora – **RACIONALNOST I HUMANIZAM**

Red. br.	Manifestne vrednosti	Koeficijent povezanosti s faktorom
1.	TOLERANCIJA	.724
2.	RAZBORITOST	.716
3.	ČOVEKOLJUBIVOST	.705
4.	ULAGANJE NAPORA	.631
5.	SOLIDARNOST	.624
6.	ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE	.579
7.	EKONOMSKI NAPREDAK DRŽAVE	.554
8.	POSVEĆENOST POSLU (DUŽNOST)	.537
9.	UMETNIČKO STVARALAŠTVO	.510
10.	MIR U SVETU	.449
11.	LJUDSKA PRAVA	.445

Sličan faktor susrećemo gotovo u svim ispitivanjima vrednosti i vrednosnih orijentacija (Pantić, 1990; Kuzmanović, 1995; Radovanović i Radulović, 2000; Mladenović i Knebl, 2000; Pajević, Marček i Danić, 2005, Marček i Alargić, 2006; i drugi). Međutim, obim i sadržaj pojma humanizam ili humanistička orijentacija u ovim istraživanjima bitno su različiti.

Ono što je drugačije u istraživanju Marček i Alargić, (2006), kao i u istraživanjima Pajevića, Marčeka i Danićeve (2005) i drugih, odnosi se na značajno učešće pomirljivosti u sklopu ovog faktora. U vezi s tim, dilema da li je ta pomirljivost sličnija toleranciji, kao demokratskom atributu, nego trpeljivosti koja više podseća na princip autoritarnosti, u našem istraživanju je razrešena. Prema rezultatima faktorske analize, pomirljivost se pre može tumačiti kao indikator racionalnosti i humanizma nego kao odlika autoritarnosti.

U okviru ovog faktora u našem istraživanju dominiraju tolerancija i razboritost, a u ranijim navedenim istraživanjima dominirale su mir u svetu, pomirljivost i ravnopravnost ljudi, a to su vrednosti koje govore u prvom redu o humanizmu, dok su sada u prvom redu dominantni racionalni elementi - racionalne vrednosne orijentacije. To znači da je u ranijem periodu više dominirao humanizam, a sada je u prvom redu naglašen racionalni momenat.

Drugi faktor definišu varijable koje ukazuju na vrednosti koje u velikoj meri čine tradicionalni vrednosni sistem i vezuju se za identitet pripadnika našeg naroda, a to su: briga za očuvanje nezavisnosti zemlje i njenu bezbednost, patriotizam, čast, pravda, sloboda izbora, tradicija i samopoštovanje (tabela 13). Shodno tome, zajednička latentna osnova (faktor) tih vrednosti mogla bi se definisati kao slobodoljubiva i tradicionalno-patriotska vrednosna orijentacija, ili jednostavnije rečeno, kao **SLOBODARSTVO I PATRIOTIZAM**.

Tabela 13. Struktura drugog faktora – **SLOBODARSTVO I PATRIOTIZAM**

Red. br.	Manifestne vrednosti	Koeficijent povezanosti s faktorom
1.	NEZAVISNOST ZEMLJE	.754
2.	PATRIOTIZAM	.715
3.	ČAST	.701
4.	PRAVDA	.683
5.	SLOBODA IZBORA	.620
6.	TRADICIJA	.570
7.	BEZBEDNOST ZEMLJE	.518
8.	SAMOPOŠTOVANJE	.507

Vežanost za tradicionalne vrednosti u nas se uglavnom odnosi na patriotizam, vežanost za naciju i državu, brigu o očuvanju bezbednosti zemlje i osećanja časti koja proističe iz te vežanosti. Ovakav faktor identifikovan je i u ranijim istraživanjima Radovanovića i Radulovića (2000); Pajevića, Marčeka i Danićeve (2005) i Marčeka i Alargićeve (2006), a njegov sadržaj je gotovo identičan sa našim istraživanjem što je bilo očekivano, tim pre što je motivisanost za vojni poziv, između ostalog, zasnovana na ovim vrednostima.

Struktura vrednosti u okviru ovog faktora, može se objasniti činjenicom da se pripadnici Vojske Srbije (oficiri i podoficiri i profesionalni vojnici) opredeljuju za ovo rizično zanimanje, pre svega, iz psiholoških potreba da pripadaju jakoj, stabilnoj instituciji, kao što je vojska, čija snaga proizilazi iz snage države, tako da privlačnost ove profesije, u velikoj meri, proizilazi iz nacionalnog ponosa i patriotizma, tj. odnosa prema osnovnim društvenim i nacionalnim vrednostima.

Treći faktor definišu varijable u čijoj je osnovi težnja ka ličnoj dobrobiti, uživanje u životu i ispunjenosti uspehom i srećom, pa se ovaj faktor može označiti kao **USPEH U ŽIVOTU I**

PORODIČNA SIGURNOST. Tvrdnje koje su indikatori vrednosti u okviru ovog faktora uglavnom preferiraju osobe kojima uspeh u životu, sreća, udoban život, zadovoljstvo poslom i porodičnom situacijom, obrazovanje i samopoštovanje predstavljaju značajne vrednosti (tabela 14).

Tabela 14. Struktura trećeg faktora – **USPEH I PORODIČNA SIGURNOST**

Redni br.	Manifestne vrednosti	Koeficijent povezanosti s faktorom
1.	SREĆA	.725
2.	USPEH U ŽIVOTU	.692
3.	UDOBAN ŽIVOT	.681
4.	ZADOVOLJSTVO POSLOM	.541
5.	PORODICA	.538
6.	OBRAZOVANJE	.492
7.	SAMOPOŠTOVANJE	.443

Sličan faktor je dobijen u istraživanju Marčeka i Alargićeve (2006), ali pod nazivom "porodična sigurnost i pravdoljubivost" (na poduzorku profesionalnih pripadnika Vojske) i "lična i porodična sigurnost" (na poduzorku neprofesionalnih pripadnika Vojske), s tim što su u sastav ovog faktora dobijenog u okviru ovog istraživanja ušle i neke nove vrednosti. Ovakvim vrednostima, u prethodnim istraživanjima bila je pridodata i briga za bezbednost zemlje i pravda koje su visoko cenjene vrednosti u našem narodu, ali i porodična sigurnost. Međutim, posmatrano na nivou pojedinačnih varijabli koje čine ove faktore, uočava se bitna razlika, iako se može reći da je ranije više bila naglašena pravdoljubivost, dok je u našem istraživanju u okviru ovog faktora naglašena lična uspešnost, zadovoljstvo poslom, obrazovanje i porodična sigurnost.

Četvrti faktor reprezentuju moralne vrednosti koje su visoko cenjene u našem narodu. Ovakvim vrednostima, teže osobe koje cene tradicionalne društvene vrednosti u čijoj osnovi je vera u Boga, poslušnost i odgovornost, hrabrost, poštovanje tradicije, zalaganje za mir u svetu (tabela 15). Shodno dominantnom sadržaju vrednosti koje čine ovaj faktor, možemo ga definisati kao **RELIGIOZNOST I TRADICIONALIZAM.**

Tabela 15. Struktura četvrtog faktora - **RELIGIOZNOST I TRADICIONALIZAM**

Red. br.	Manifestne vrednosti	Koeficijent povezanosti s faktorom
1.	POSLUŠNOST	.657
2.	VERA U BOGA	.614
3.	HRABROST	.483
4.	TRADICIJA	.481
5.	MIR U SVETU	.426
6.	ODGOVORNOST	.324

Sličan faktor je dobijen u istraživanju vrednosti neprofesionalnih pripadnika Vojske, ali pod nazivom "religioznost i patriotizam" (Marček i Alargić,2001).

U prethodnom istraživanju 2006, patriotizam i religioznost formirali su zajednički faktor verovatno zbog toga što je jedan broj ispitanika religiozno opredeljenje izjednačavao sa nacionalnim opredeljenjem, a nacionalno je u svesti naših ljudi najčešće veoma blisko patriotizmu, odnosno religija je shvatana kao deo nacionalnog bića. Patriotizam je vezivan za religioznost u tradicionalno institucionalnom smislu, više kao poštovanje srpskih pravoslavnih običaja i praznika, kao deo istorije i tradicije srpskog naroda (prihvatanje i poštovanje tradicionalnih vrednosti svojih predaka i u skladu sa njima vaspitanje pokolenja), više nego verovanje u Boga i življenje u skladu sa učenjem svoje vere, odnosno da se u religiji pronade smisao života. Dakle, u ranijem istraživanju uz religioznost se blisko vezivao i patriotizam, dok se u ovom istraživanju u isti faktor svrstavaju vrednosti koje je opravdanije označiti kao tradicionalizam (poslušnost, hrabrost, tradicija, odgovornost).

Peti **faktor** u osnovi definišu varijable koje izražavaju naglašeniju težnju ka uživanju u životu i umetničkom stvaralaštvu, uz istovremeno pridavanje manjeg značaja vezanosti za porodicu. Takođe u ovaj faktor spadaju vrednosti koje se odnose na demokratski društveni poredak, koji se verovatno doživljava, između ostalog, i kao društveni okvir za zadovoljavanje intelektualne radoznalosti i kulturno hedonističkih potreba. Prema tome, ovaj faktor reprezentuje neobičan i donekle protivurečan skup vrednosti koji bi se mogao označiti kao kombinacija **demokratskog i hedonističkog sistema vrednosti**, ili jednostavnije rečeno, kao **KULTURNI HEDONIZAM NASPRAM PORODIČNE VEZANOSTI** (tabela 16).

Tabela 16. Struktura petog faktora – **KULTURNI HEDONIZAM NASPRAM PORODIČNE VEZANOSTI**

Red. br.	Manifestne vrednosti	Koeficijent povezanosti s faktorom
1.	UZBUDLJIV ŽIVOT	.648
2.	UMETNIČKO STVARALAŠTVO	.502
3.	DEMOKRATSKI DRUŠTVENI POREDAK	.473
4.	PORODICA	-.338

Ovakva struktura vrednosti donekle je utvrđena i u prethodnim istraživanjima (Marček i Alargić, 2006) s tim što se ovde u okviru ovog faktora uzbuđljiv život i umetničko stvaralaštvo ističu kao dominantne vrednosti. U skladu sa vremenom i okolnostima pod kojima je ovo istraživanje izvedeno (društvena tranzicija i reforma u Vojsci), ovakva struktura vrednosti je donekle u senci stabilnijih vrednosti kakve su "patriotizam" ili "humanizam", koje su ranije bile naglašenije. Takođe, može se reći da se hedonizam u ovom istraživanju nalazi na jednoj strani bipolarne dimenzije vrednosti, nasuprot "porodičnoj sigurnosti", što u ranijim istraživanjima nije bio slučaj. To ukazuje da su dobile na značaju instrumentalne vrednosti koje ukazuju na egoizam, lično zadovoljstvo i uživanje u životu, što savremeni egzistencijalni uslovi i demokratsko društveno okruženje omogućavaju. Ovaj nalaz bi se donekle mogao posmatrati i kao suprotnost Rokićevoj podeli na instrumentalne i terminalne vrednosti, jer ukazuje na tendenciju da neka instrumentalna vrednost u određenim društvenim okolnostima može postati terminalna, tj. biti izražena kao stanje kome se teži i koje ima temeljni smisao. Hedonizam u savremenim uslovima nije samo način zadovoljavanja potreba i postizanje ciljeva, već vrednost sama po sebi, način i stil života koji se prihvata kao osnovna vrednost.

Prema Zorici Tomić (2009.), jedna od najupečativljivijih odlika savremenog doba jeste „teror instant“ u svim aspektima života. On se prepoznaje ne samo u planetarnom fenomenu brze hrane, u nestrpljivosti da se život po mogućnosti apsolvira u jednom gutljaju, već i u pragmatičnoj orijentaciji projekata instant obrazovanja, instant podmlađivanja, ili instant ugleda. Ona ističe da se kao drugo lice *instanta* pojavljuje mehanizam kratkotrajnosti, koji se preko sveprisutnosti mode i obaveze da se bude u trendu, uspostavio kao strukturalni princip stvarnosti. Kratkotrajnost je zapravo postala

pogonsko gorivo savremenog kapitala usmerenog na potrošnju. Kratkotrajnost je takođe iz sfere potrošnje transgredirala i u sferu politike, od lokalne do globalne scene, potvrđujući činjenicu da svaki **ad hoc vrednosni sistem**, koji u toku različitih političkih kampanja predstavlja i štit i zastavu istovremeno, računa sa instant instrumentalizacijom, kratkotrajnošću i „brzim zaboravljanjem“ birača.

Preuzimajući pedagošku funkciju od školskog sistema, sa jedne strane, i vaspitnu funkciju od porodice, sa druge strane, savremena medijska kultura u nezaustavljivom i gotovo deliričnom ritmu lifierujući informacije, i time nudeći opcije različitih životnih stilova, rastače snagu ličnih ubeđenja, čineći jedinke propustljivim, fleksibilnim i spremnim da bez velikih lomova ili upitanosti napuštaju svoja tradicionalna uverenja, vrednosne sisteme i pojmovne reference (Tomić, 2009). U skladu sa takvim kulturnim i društvenim trendovima se izgleda orijentišu i neki naši ispitanici (pripadnici vojske), tako da se hedonizam izdvaja kao jedna od pet bazičnih (latentnih) dimenzija vrednosti.

Imajući u vidu prethodno prikazane rezultate istraživanja koji se odnose na faktorsku analizu, možemo zaključiti da je **druga opšta hipoteza ovog istraživanja potvrđena**. Kao što je već rečeno, ova hipoteza pretpostavlja da se manifestna struktura ispitivanih vrednosti pripadnika Vojske Srbije (31 vrednost) može objasniti pomoću manjeg broja latentnih dimenzija, ali se postavlja pitanje koliko su slične dimenzijama dobijenim u nekim ranijim istraživanjima i da li pokrivaju ceo prostor manifestnih vrednosti. Prema tome, korišćenjem metode glavnih komponentata, i uz primenu Gutman-Kaizerovog kriterijuma, izdvojeno je pet osnovnih komponenti ili faktora, koje smo označili kao:

1. **RACIONALNOST I HUMANIZAM,**
2. **SLOBODARSKI DUH I PATRIOTIZAM,**
3. **USPEH I PORODIČNA SIGURNOST,**
4. **RELIGIOZNOST I TRADICIONALIZAM,**
5. **KULTURNI HEDONIZAM NASPRAM PORODIČNE VEZANOSTI.**

Posmatrano na latentnom (faktorskom) nivou, navedene opšte vrednosti mogu se posmatrati kao sindromi pojedinačnih vrednosti, ili kao opšte vrednosne orijentacije koje čine osnovu vrednosnog sistema profesionalnog sastava Vojske Srbije. Ovi nalazi

pokazuju da se manifestna struktura vrednosti zaista može svesti na manji broj latentnih vrednosti, ili faktora što je u skladu sa većinom istraživanja koja se bave utvrđivanjem faktorske strukture vrednosti.

4.3. SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I PROCENA ZNAČAJA LATENTNIH VREDNOSTI

Relacija između procene značaja vrednosnih orijentacija i sociodemografskih karakteristika ispitana je pomoću **kanoničke diskriminativne analize**. Skup sociodemografskih karakteristike ispitanika činili su: godine starosti, pol, mesto življenja do 15 godine života, geografsko poreklo (mesto, kraj iz kojeg potiču), socijalno poreklo, stručna sprema, dužina staža u Vojsci i status u Vojsci.

4.3.1. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na godine starosti

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika između grupa ispitanika u pogledu procene značaja vrednosti s obzirom na njihove godine starosti. Rezultati te analize, prikazani u tabeli 17., pokazuju da među starosnim grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni tri od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to su: "humanistička orijentacija" ($p < 0.05$), "lično postignuće i porodična sigurnost" ($p < 0.01$) i "religioznost i tradicionalizam" ($p < 0.01$).

Tabela 17. Značajnost razlika aritmetičkih sredina latentnih dimenzija vrednosti

Latentne vrednosti	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Značajnost
Racionalnost i humanizam	.987	3.68	3	845	.012
Slobodarski duh i patriotizam	.994	1.60	3	845	.188
Uspeh i porodična sigurnost	.975	7.31	3	845	.000
Religioznost I tradicionalizam	.953	13.82	3	845	.000
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	.995	1.31	3	845	.269

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize prikazani su u tabeli 18. Iz tabele je vidljivo da za razlikovanje starosnih grupa ispitanika na osnovu procena vrednosti postoji jedna značajna diskriminativna funkcija (nivo značajnosti .000).

Tabela 18. Značajnost diskriminativnih funkcija

Diskriminativna funkcija (Function)	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode(df)	Nivo značajnosti (Sig.)
F1	.297	.906	83.315	15	.000
F2	.074	.994	5.261	8	.729
F3	.026	.999	.576	3	.902

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti koeficijenata povezanosti sa ovim faktorom (Matrica strukture) koje su prikazane u tabeli 19. Shodno tome, prvu diskriminativnu funkciju najviše određuje "racionalnost i humanizam", a zatim "lično postignuće i porodična sigurnost", tako da se ova diskriminativna funkcija koja najbolje razlikuje pojedine starosne kategorije ispitanika može odrediti kao skup HUMANISTIČKIH, LIČNIH I PORODIČNIH VREDNOSTI. Istina, visok stepen povezanosti sa ovim faktorom ima i varijabla "hedonizam naspram porodične vezanosti" (.508), ali je, s obzirom na nisku vrednost standardizovanog diskriminativnog koeficijenta (.157), njegov doprinos definisanju razlika veoma mali. Međutim, ako se uzmu u obzir sve vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata (W1), najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" (.744). To znači, da se ispitanici različitog starosnog uzrasta na različit način odnose prema vrednostima koje obuhvataju ovaj faktor.

Tabela 19. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Strukturalni koeficijenti	
	W1	F1
Racionalnost i humanizam	-.361	.711*
Slobodarski duh i patriotizam	-.233	.147
Uspeh i porodična sigurnost	.537	-.337
Religioznost i tradicionalizam	.744	-.226
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	.157	.508

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji imaju manje od 25 godina i onih koji imaju više od 45 godina starosti, a najmanja između prve i druge grupe ispitanika, što je sasvim razumljivo s obzirom na to da su te dve grupe generacijski najbliže (tabela 20).

Tabela 20. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Godine starosti	Funkcija
	1
manje od 25 godina	.592
od 26 do 35 godina	.200
od 36 do 45 godina	-.176
više od 45 godina	-.588

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u starosne grupe po osnovu diskriminativnih funkcija dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti, ukazuju da njena tačnost iznosi svega 27,6 odsto, pri čemu se najbolje predviđa četvrta grupa – 50 odsto, a zatim starosna grupa do 25 godina – 46,2 odsto (tabela 21).

Tabela 21. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u starosne grupe na osnovu diskriminativnih funkcija

Kategorije ispitanika po godinama starosti	Predviđene grupe ispitanika				Ukupno
	manje od 25 godina	od 26 do 35 godina	od 36 do 45 godina	više od 45 godina	
manje od 25 godina	24(46.2%)	19(36.5%)	6(11.5%)	3(5.8%)	52
od 26 do 35 godina	143(34.5%)	109(26.3%)	71(17.1%)	91 (22.0%)	414
od 36 do 45 godina	51(18.8%)	76(28.0%)	45(16.6%)	99(36.5%)	271
više od 45 godina	12(10.7%)	23(20.5%)	21(18.8%)	56(50.0%)	112

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je **prva pojedinačna hipoteza potvrđena**, koja je formulisana u okviru naše treće hipoteze. Treća opšta hipoteza ističe značaj socio-demografskih karakteristika za doprinos razlikama u ispitivanim vrednostima, dok prva specifična hipoteza u okviru ove opšte hipoteze naglašava značaj godina starosti, što se na osnovu prethodne analize podataka i

potvrdilo. To znači, da se dve starosne kategorije - najmlađi (ispod 25 god.) i najstariji (preko 45 godina) starosti najviše razlikuju u prihvatanju značaja vrednosti.

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da godine starosti utiču na razlikovanje ispitanika u proceni vrednosti, na šta ukazuje jedna značajna diskriminativna funkcija (nivo značajnosti $p < 0.01$). Među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni tri od pet latentnih dimenzija vrednosti, i to: "racionalnost i humanizam" $p < 0.05$), "lično postignuće i porodična sigurnost" $p < 0.01$) i "religioznost i tradicionalizam" $p < 0.01$), a najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija 'religioznost i tradicionalizam' (.744). **Mlađi ispitanici veći značaj pridaju racionalizmu i humanizmu, kao i kulturnom hedonizmu naspram porodične vezanosti, dok stariji ispitanici preferiraju uspeh i prodičnu sigurnost.**

4.3.2. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na pol ispitanika

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika između grupa ispitanika različitog pola u odnosu na procenu značaja vrednosti (na latentnom nivou). Rezultati te analize, prikazani u tabeli 22, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni samo jedne od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to je: "religioznost i tradicionalizam" (nivo značajnosti ($p < 0.05$))

Tabela 22. Značajnost razlika aritmetičkih sredina polnih grupa u odnosu na latentne dimenzije vrednosti

	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Sig.
Racionalnost i humanizam	.999	.683	1	840	.409
Slobodarski duh i patriotizam	.997	2.14	1	840	.144
Uspeh i porodična sigurnost	1.000	.050	1	840	.823
Religioznost i tradicionalizam	.994	4.84	1	840	.028
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	1.000	.261	1	840	.609

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 23, pokazuju da ne postoje značajne razlike između polova u pogledu procene vrednosti, jer ne postoji ni jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 23. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti
F1	.098	.990	8.057	5	.153

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da postoje određene polne razlike u pogledu jedne vrednosti - tradicionalizma i religioznosti, dok u pogledu drugih opštih faktora vrednosti nema razlike, tako da možemo reći da **druga pojedinačna hipoteza**, koja govori o postojanju razlike u proceni značaja vrednosti od strane grupa različitog pola, **je delimično potvrđena**.

U svetlu teorije socijalnih uloga očekivali smo da će pol biti značajan činilac vrednosnih orijentacija ispitanika, što se nije potvrdilo. Shodno teoriji socijalizacije uloga, muškarci usvajaju svoje polne uloge koje se odnose na izrazitiju težnju za ličnom afirmacijom, težnju za saznanjem, interesovanja za sport, nauku, tehniku (Rot, 2003). Uopšteno, muška uloga podrazumeva učenje instrumentalnih, na zadatke usmerenih uloga, dok u većini društava ženska uloga podrazumeva ekspresivniju, na osobe orijentisanu ulogu. Za žene su važnije estetske vrednosti, zatim religiozne vrednosti, kao i one koje izražavaju osećanja i interes za socijalne odnose. Međutim, Pantić (1981) je na osnovu rezultata svog istraživanja vrednosnih orijentacija zaključio da pol ne predstavlja značajniji izvor vrednosnog diferenciranja, iako su nađene izvesne razlike u proširenosti nekoliko vrednosnih orijentacija. U tumačenju ovih nalaza autor se poziva na ravnopravnost polova u našem društvu, emancipaciju žena i humanizaciju odnosa među polovima, sa čime se slažemo i što se može uzeti i kao argument za objašnjenje naših rezultata.

4.3.3. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na mesto življenja ispitanika do 15 godine starosti

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa ispitanika s obzirom na različito mesto odrastanja i življenja do 15 godine starosti. Rezultati te analize, prikazani u tabeli 24, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni samo jedne od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to je: "religioznost i tradicionalizam" (nivo značajnosti ($p < 0.05$)).

Tabela 24. Značajnost razlika aritmetičkih sredina grupa prema mestu življenja

	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Sig.
Racionalnost i humanizam	.991	2.37	3	830	.069
Slobodarski duh i patriotizam	.993	2.00	3	830	.112
Uspех i porodična sigurnost	.996	.99	3	830	.394
Religioznost i tradicionalizam	.988	3.40	3	830	.017
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	.997	.932	3	830	.425

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 25, pokazuju da se grupe ispitanika po mestu življenja do 15 godine starosti međusobno razlikuju u pogledu procene vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 25. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti
F1	.150	.965	29.129	15	.015
F2	.092	.988	10.334	8	.242
F3	.062	.996	3.226	3	.358

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti koeficijenata povezanosti sa ovim faktorom koje su prikazane u tabeli 26. Shodno tome, prvu diskriminativnu funkciju najviše određuje "humanistička orijentacija" i "patriotizam", kojima se zbog visine standardizovanog kanoničkog koeficijenta u negativnom smislu (-.709) može priključiti i faktor "religioznost i tradicionalizam". Sudeći po vrednostima standardizovanih diskriminativnih koeficijenata, latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" najviše doprinosi razdvajanju grupa (-.709).

Tabela 26. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti	
	W1	F1
Racionalnost i humanizam	.325	-.706*
Slobodarski duh i patriotizam	.514	.500*
Uspeh i porodična sigurnost	.333	.312
Religioznost i tradicionalizam	-.709	.318
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	-.190	-.183

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji su odrastali i živeli na selu do 15. godine (-.197) i onih koji su do istih godina živeli i odrastali u Beogradu (.275), dok je najmanja razlika između onih koji su živeli na selu i u malom gradu (tabela 27).

Tabela 27. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Mesto življenja do 15 godine	Funkcija
	1
selo	-.197
mali grad	.025
grad preko 50000 stanovnika	.125
Beograd	.275

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u grupe različitog mesta življenja do 15 godine života po osnovu diskriminativnih funkcija dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti ukazuju da njena tačnost iznosi svega 28.1 odsto, pri čemu se najbolje predviđa četvrta grupa – 42.3 odsto, a zatim i prva grupa ispitanika koji su živeli na selu – 31.9 odsto (tabela 28).

Tabela 28. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u grupe prema mestu življenja do 15 godine života na osnovu diskriminativnih funkcija

Mesto življenja do 15 godine života	Predviđene grupe ispitanika				Ukupno
	selo	mali grad	grad preko 50000 stanovnika	Beograd	
selo	88 (31.9%)	76 (27.5%)	51 (18.5%)	61 (22.1%)	276
mali grad	66 (28.6%)	55 (23.8%)	44 (19.0%)	66 (28.6%)	231
grad preko 50000 stanovnika	73 (26.5%)	66 (24.0%)	69 (25.1%)	67 (24.4%)	275
Beograd	11 (21.2%)	13 (25.0%)	6 (11.5%)	22(42.3%)	52

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je **treća pojedinačna hipoteza potvrđena**. Ova hipoteza govori o postojanju razlike u proceni značaja vrednosti od strane pripadnika grupa po osnovu njihovog mesta življenja do 15 godine života

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da se ispitanici s obzirom na mesto življenja do 15 godine starosti, međusobno razlikuju u proceni vrednosti, na šta ukazuje jedna značajna diskriminativna funkcija. Sudeći po vrednostima standardizovanih diskriminativnih koeficijenata, latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" najviše doprinosi razdvajanju ovih grupa. S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji su živeli na selu i onih koji su živeli u Beogradu, a najmanja razlika između onih koji su živeli na selu i u malom gradu. To znači da su ispitanici iz seoske sredine i manjeg grada dosta slični u pogledu strukture vrednosti za koje se opredeljuju, odnosno, da se značajno razlikuju od ispitanika koji su do 15 godine živeli u Beogradu. Iz tabele 26 je očigledno da **ispitanici iz seoske sredine veći značaj pridaju racionalizmu i humanističkim vrednostima, dok ispitanici iz Beograda više preferiraju religiozne, tradicionalne, porodične i patriotske vrednosti.**

4.3.4. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na geografsko poreklo ispitanika

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa ispitanika različitog geografskog porekla (N=848). Rezultati te analize, prikazani u tabeli 29, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni samo jedne od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to je: "religioznost i tradicionalizam" (nivo značajnosti ($p < 0.05$)). Sličnu procenu vrednosti nalazimo i kada je u pitanju mesta odrastanja ispitanika, što bi moglo da znači da se ispitanici iz različitih geografskih sredina razlikuju po istom sklopu manifestnih varijabli koje se odnose na religioznost i tradicionalizam.

Tabela 29. Značajnost razlika aritmetičkih sredina grupa latentnih dimenzija vrednosti

Latentne varijable vrednosti	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Sig.
Racionalnost i humanizam	.992	1.43	5	842	.211
Slobodarski duh i patriotizam	.994	.990	5	842	.423
Uspeh i porodična sigurnost	.994	.952	5	842	.447
Religioznost i tradicionalizam	.986	2.42	5	842	.034
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	.988	1.99	5	842	.077

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 30, pokazuju da se ispitanici koji imaju različito geografsko poreklo ili region iz koga potiču, razlikuju u proceni vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 30. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti
F1	.172	.955	38.818	25	.038
F2	.106	.984	13.631	16	.626
F3	.060	.995	4.150	9	.901
F4	.034	.999	1.163	4	.884
F5	.015	1.000	.190	1	.663

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti koeficijenata povezanosti sa ovim faktorom koje su prikazane u tabeli 31. Shodno tome, prvu diskriminativnu funkciju najviše određuje "religioznost i tradicionalizam", a zbog visine standardizovanog kanoničkog koeficijenta (.499) i "hedonizam naspram porodične vezanosti". Sudeći po vrednostima standardizovanih diskriminativnih koeficijenata, latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" najviše doprinosi razdvajanju grupa (.667).

Tabela 31. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti	Strukturni koeficijenti
	W1	F1
Racionalnost i humanizam	-.288	-.283
Slobodarski duh i patriotizam	-.289	.491
Uspeh i porodična sigurnost	.393	-.284
Religioznost i tradicionalizam	.667	.658
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	.499	.388

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji potiču iz Istočne Srbije (-.164) i ostalih delova Republike Srbije, uključujući i one koji potiču iz drugih republika bivše SFRJ (-.333) (tabela 32).

Tabela 32. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Potiče iz kraja	Funkcija
	1
Vojvodina	.016
Centralna Srbija	.002
Zapadna Srbija	.073
Južna Srbija	.157
Istočna Srbija	-.164
Ostalo	-.333

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u starosne grupe po osnovu diskriminativnih funkcija dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti ukazuju

da njena tačnost iznosi svega 19.2 odsto, pri čemu se najbolje predviđa grupa ispitanika iz Zapadne Srbije – 40.7 odsto (tabela 33).

Tabela 33. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u grupe prema geografskom poreklu ispitanika na osnovu diskriminativnih funkcija

Potiče iz kraja	Predviđene grupe ispitanika						Ukupno
	Vojvodina	Centralna Srbija	Zapadna Srbija	Južna Srbija	Istočna Srbija	ostalo	
Vojvodina	10 (11.2%)	12 (13.5%)	24 (27.0%)	9 (10.1%)	13 (14.6%)	21 (23.6%)	89
Centralna Srbija	11 (7.7%)	36 (25.4%)	36 (25.4%)	19 (13.4%)	15 (10.6%)	25 (17.6%)	142
Zapadna Srbija	3 (5.6%)	7 (13.0%)	22 (40.7%)	4 (7.4%)	8 (14.8%)	10 (18.5%)	54
Južna Srbija	36 (10.6%)	59 (17.4%)	107 (31.6%)	39 (11.5%)	40 (11.8%)	58 (17.1%)	339
Istočna Srbija	4 (4.3%)	21 (22.3%)	19 (20.2%)	9 (9.6%)	14 (14.9%)	27 (28.7%)	94
ostalo	8 (6.2%)	27 (20.8%)	28 (21.5%)	6 (4.6%)	19 (14.6%)	42 (32.3%)	130

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je **četvrta pojedinačna hipoteza potvrđena**. Ova hipoteza govori o postojanju razlike u proceni značaja ispitivanih vrednosti od strane grupa koje imaju različito geografsko poreklo.

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 31, pokazuju da je moguće razlikovanje ispitanika u proceni vrednosti na osnovu njihovog geografskog porekla, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija, koju najviše određuje “religioznost i tradicionalizam”, ali zbog visine standardizovanog kanoničkog koeficijenta (.499) u ovu funkciju se uključuje i vrednosna orijentacija označena kao “hedonizam naspram porodične vezanosti”. Sudeći po vrednostima standardizovanih diskriminativnih koeficijenata, latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" najviše doprinosi razdvajanju grupa (.667). S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji potiču iz Zapadne i Južne Srbije, u odnosu na ispitanike iz Istočne Srbije i ostalih delova bivše SFRJ. **Preciznije rečeno, ispitanici koji su poreklom iz Istočne Srbije i ostalih republika bivše Jugoslavije su**

međusobno slični, u pogledu toga što manje prihvataju tradicionalne i religijske vrednosti, slobodarski duh i patriotizam, kao i kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti, dok ostali ispitanici, veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu kao i ličnom postignuću i porodičnoj sigurnosti.

4.3.5. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na socijalno poreklo ispitanika

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa ispitanika različitog socijalnog porekla (N=846). Rezultati te analize, prikazani u tabeli 34, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni dve od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to su: "patriotizam" ($p < 0.01$) i "religioznost i tradicionalizam" ($p < 0.01$). Ovo ukazuje da je socijalno poreklo ispitanika povezano sa vrednostima koje se odnose na patriotizam, religioznost i tradicionalizam.

Tabela 34. Testovi značajnosti razlika aritmetičkih sredina grupa latentnih dimenzija vrednosti

Latentne varijable vrednosti	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Sig.
Humanistička orijentacija	.993	.981	6	839	.437
Slobodarski duh i patriotizam	.962	5.487	6	839	.000
Uspeh i porodična sigurnost	.998	.291	6	839	.941
Religioznost i tradicionalizam	.969	4.542	6	839	.000
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.996	.611	6	839	.722

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 35, pokazuju da se ispitanici različitog socijalnog porekla razlikuju u proceni značaja vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 35. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti
F1	.237	.919	70.795	30	.000
F2	.135	.974	22.295	20	.325
F3	.084	.992	6.764	12	.873
F4	.028	.999	.799	6	.992
F5	.013	1.000	.147	2	.929

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti koeficijenata povezanosti sa ovim faktorom koje su prikazane u tabeli 36. Shodno tome, ovu diskriminativnu funkciju najviše određuje ‘patriotizam’, dok ‘humanistička orijentacija’, uprkos visokom strukturnom koeficijentu (-.734), ne učestvuje u određenju ove diskriminativne funkcije zbog niskog standardizovanog kanoničkog diskriminativnog koeficijenta (.222). Ako se uzmu u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata za prvu diskriminantu (W1), najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija ‘patriotizam’ (-.747), a zatim religioznost i tradicionalizam (.613).

Tabela 36. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti	Strukturni koeficijenti
	W1	F1
Racionalnost i humanizam	.222	-.734*
Slobodarski duh i patriotizam	-.747	.600
Uspeh i porodična sigurnost	-.027	.218
Religioznost i tradicionalizam	.613	-.020
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.197	.179

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji potiču iz porodice privatnika (.895) i zemljoradničke porodice (.423), s jedne strane, i onih koji potiču iz porodice intelektualaca (-.405), sa druge strane (tabela 37).

Tabela 37. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Socijalno poreklo	Funkcija
	1
zemljoradničko	.423
radničko	.070
privatnik	.895
službeničko	-.272
intelektualno	-.405
iz porodice oficira	-.298

Socijalno poreklo	Funkcija
	1
iz porodice podoficira	-.221

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u starosne grupe po osnovu diskriminativnih funkcija dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti ukazuju da njena tačnost iznosi svega 18.3 odsto, pri čemu se najbolje predviđa grupa ispitanika iz porodice privatnika (41.7 odsto) i podoficira (30.0 odsto) (tabela 38).

Tabela 38. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u grupe prema socijalnom poreklu ispitanika na osnovu diskriminativnih funkcija

Socijalno poreklo	Predviđene grupe ispitanika							Ukupno
	zemljoradničko	radničko	privatnik	službeničko	intelektualno	iz porodice OF	iz porodice POF	
zemljoradničko	14 (18.7%)	15 (20.0%)	13 (17.3%)	7 (9.3%)	4 (5.3%)	8 (10.7%)	14 (18.7%)	75
radničko	82 (16.3%)	88 (17.5%)	79 (15.7%)	40 (8.0%)	48 (9.6%)	64 (12.7%)	101 (20.1%)	502
privatnik	1 (8.3%)	2 (16.7%)	5 (41.7%)	0 (.0%)	0 (.0%)	1 (8.3%)	3 (25.0%)	12
službeničko	10 (7.4%)	15 (11.0%)	14 (10.3%)	18 (13.2%)	19 (14.0%)	26 (19.1%)	34 (25.0%)	136
intelektualno	3 (5.1%)	7 (11.9%)	6 (10.2%)	4 (6.8%)	12 (20.3%)	11 (18.6%)	16 (27.1%)	59
iz porodice oficira	5 (11.9%)	6 (14.3%)	4 (9.5%)	1 (2.4%)	5 (11.9%)	12 (28.6%)	9 (21.4%)	42
iz porodice podoficira	3 (15.0%)	3 (15.0%)	0 (.0%)	0 (.0%)	4 (20.0%)	4 (20.0%)	6 (30.0%)	20

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je takođe **potvrđena peta pojedinačna hipoteza**, koja govori o postojanju razlike u pogledu procene značaja vrednosti od strane grupa ispitanika po osnovu njihovog socijalnog porekla.

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da za razlikovanje ispitanika različitog socijalnog porekla postoji jedna značajna diskriminativna funkcija u proceni značaja vrednosti, koju najviše određuje faktor 'patriotizam' koji ima najveći doprinos u razdvajanju grupa, ali donekle tome doprinosi i faktor - religioznost i tradicionalizam. S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju

postoji između ispitanika koji potiču iz porodice privatnika i zemljoradničke porodice, sa jedne strane, i onih koji potiču iz porodice intelektualaca, sa druge strane. **Tačnije, veći značaj patriotizmu pridaju pripadnici zemljoradničkih, radničkih i privatničkih porodica nego oni koji potiču iz porodica intelektualaca i službenika, koji veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu.**

4.3.6. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na stručnu spremu ispitanika

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa ispitanika različite stručne spreme (osnovna škola, srednje obrazovanje, više obrazovanje, visoko obrazovanje, specijalizacija, komandno-štabno usavršavanje, generalštabno usavršavanje, magistarske studije i doktorske studije), N-845. Rezultati te analize, prikazani u tabeli 39, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni dve od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to su: "religioznost i tradicionalizam" ($p < 0.01$) i patriotizam (nivo značajnosti $p < 0.05$).

Tabela 39. Značajnost razlika aritmetičkih sredina grupa latentnih dimenzija vrednosti

Latentne varijable vrednosti	Vilksova				
	Lambda	F	df1	df2	Sig.
Humanistička orijentacija	.990	1.044	8	836	.401
Slobodarski duh i patriotizam	.982	1.893	8	836	.058
Uspeh i porodična sigurnost	.982	1.886	8	836	.059
Religioznost i tradicionalizam	.929	8.024	8	836	.000
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.987	1.352	8	836	.214

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 40, pokazuju da se ispitanici različitog obrazovnog statusa razlikuju u proceni značaja vrednosti, postoji jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 40. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti
F1	.291	.875	111.578	40	.000
F2	.162	.956	37.692	28	.104
F3	.111	.982	15.477	18	.629
F4	.067	.994	5.188	10	.878
F5	.041	.998	1.391	4	.846

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti koeficijenata povezanosti sa ovim faktorom koje su prikazane u tabeli 41. Shodno tome, prvu diskriminativnu funkciju najviše određuje 'religioznost i tradicionalizam', s obzirom na to da standardizovani kanonički diskriminativni koeficijent iznosi .902, a strukturni .251. Istina, visok iznos strukturnog koeficijenata ima i latentna varijabla 'humanistička orijentacija' (.892), ali ova varijabla ne učestvuje u određenju diskriminativne funkcije zbog niskog standardizovanog diskriminativnog koeficijenta (.011). Ako se uzmu u obzir vrednosti standardizovanih diskriminativnih koeficijenata (W1), može se zaključiti da najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija 'religioznost i tradicionalizam' (.902).

Tabela 41. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti	Strukturni koeficijenti
	W1	F1
Humanistička orijentacija	.011	.892*
Slobodarski duh i patriotizam	-.367	.026
Uspeh i porodična sigurnost	.026	.015
Religioznost i tradicionalizam	.902	.251
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.272	-.342

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji su završili doktorske studije (-1.787) i generalštabno usavršavanje - GŠU

(-1.343), sa jedne strane, i onih koji su završili osnovnu školu (.410), sa druge strane (tabela 42).

Tabela 42. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Najviši stepen obrazovanja	Funkcija
	F1
osnovna škola	.410
srednja škola	.204
više obrazovanje	.010
visoko obrazovanje	-.375
specijalizacija	-.724
KŠU	-.442
GŠU	-1.343
magistarske studije	-.774
doktorske studije	-1.787

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u grupe po osnovu diskriminativnih funkcija dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti ukazuju da njena tačnost iznosi svega 11,4 odsto, pri čemu se najbolje predviđa grupa ispitanika sa doktorskim studijama (100 odsto), GŠU (50 odsto) i KŠU (40 odsto) (tabela 43), mada ove podatke treba uzeti sa rezervom zbog malog broja ispitanika u pojedinim kategorijama.

Tabela 43. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u grupe prema socijalnom poreklu ispitanika na osnovu diskriminativnih funkcija

Stepen obrazovanja	Predviđene grupe ispitanika									Ukupno
	osnovna škola	Srednja škola	više obrazovanje	visoko obrazovanje	specijalizacija	KŠU	GŠU	Mr studije	dr studije	
osnovna škola	7 (53.8%)	1 (7.7%)	0	0	2 (15.4%)	2 (15.4%)	0	1 (7.7%)	0	13
srednja škola	190 (38.2%)	58 (11.6%)	67 (13.5%)	27 (5.4%)	35 (7.0%)	56 (11.2%)	14 (2.8%)	40 (8.0%)	11 (2.2%)	498
više obrazovanje	27 (32.9%)	4 (4.9%)	13 (15.9%)	5 (6.1%)	6 (7.3%)	8 (9.8%)	4 (4.9%)	8 (9.8%)	7 (8.5%)	82
visoko obrazovanje	43 (19.9%)	18 (8.3%)	22 (10.2%)	9 (4.2%)	29 (13.4%)	27 (12.5%)	17 (7.9%)	34 (15.7%)	17 (7.9%)	216

Stepen obrazovanja	Predviđene grupe ispitanika									Ukupno
	osnovna škola	Srednja škola	više obrazovanje	visoko obrazovanje	specijalizacija	KŠU	GŠU	Mr studije	dr studije	
Specijalizacija	5 (29.4%)	1 (5.9%)	0	0	2 (11.8%)	2 (11.8%)	1 (5.9%)	3 (17.6%)	3 (17.6%)	17
KŠU	0	1 (10.0%)	1 (10.0%)	0	0	4 (40.%)	2 (20%)	2 (20.%)	0	10
GŠU	0	0	0	0	0	1 (50.%)	1 (50.%)	0	0	2
mr studije	0	0	0	1 (20.%)	1 (20.%)	2 (40.%)	1 (20.%)	0	0	5
dr studije	0	0	0	0	0	0	0	0	2 (100%)	2

Ipak na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je takođe **potvrđena i šesta pojedinačna hipoteza**, koja govori o postojanju razlike u proceni značaja vrednosti grupa po osnovu njihove stručne spreme.

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da se grupe ispitanika različitog obrazovnog statusa razlikuju u proceni značaja vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija koju najviše određuje faktor "religioznost i tradicionalizam" koji ima i najveći doprinos u razdvajanju grupa, ali donekle tome doprinosi i faktor označen kao "slobodarski duh i patriotizam". Najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji su završili doktorske studije i GŠU, sa jedne, i onih koji su završili osnovnu školu, sa druge strane. **Razlika se ispoljava u tom smislu da ispitanici koji imaju niži stepen obrazovanja veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu, dok više obrazovani ispitanici više vrednuju kulturni hedonizam naspram porodičnih vrednosti.**

4.3.7. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na dužinu staža ispitanika u Vojsci

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa u odnosu na dužinu staža u Vojsci. Rezultati te analize, prikazani u tabeli 44, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni dve od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to su: "lično postignuće i porodična sigurnost" ($p < 0.01$) i "religioznost i tradicionalizam" ($p < 0.01$).

Tabela 44. Značajnost razlika aritmetičkih sredina grupa u pogledu latentnih dimenzija vrednosti

Latentne varijable vrednosti	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Sig.
Humanistička orijentacija	.995	1.434	3	844	.231
Slobodarski duh i patriotizam	.999	.343	3	844	.794
Uspeh i porodična sigurnost	.973	7.718	3	844	.000
Religioznost i tradicionalizam	.971	8.342	3	844	.000
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.995	1.504	3	844	.212

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 45. pokazuju da se grupe ispitanika prema dužini staža u Vojsci razlikuju u proceni vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 45. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti
F1	.244	.933	58.046	15	.000
F2	.084	.993	6.218	8	.623
F3	.019	1.000	.300	3	.960

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti koeficijenata povezanosti sa ovim faktorom koje su prikazane u tabeli 46. Shodno tome, prvu diskriminativnu funkciju najviše određuju vrednosti koje definišu faktor “humanizam”, dok “patriotizam”, uprkos visokom strukturnom koeficijentu (.630), ne učestvuje u određenju ove diskriminativne funkcije zbog niskog standardizovanog kanoničkog diskriminativnog koeficijenta (-.117). Sudeći po visini kanoničkih diskriminativnih koeficijenata (W1), najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija “religioznost i tradicionalizam” (.703), kao i lično postignuće i porodična sigurnost (.649).

Tabela 46. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti	Strukturni koeficijenti
	W1	F1
Racionalnost i humanizam	-.245	.681*
Slobodarski duh i patriotizam	-.117	.630*
Lično postignuće i porodična sigurnost	.649	.200
Religioznost i tradicionalizam	.703	-.235
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.207	-.115

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji imaju manje od pet godina staža u Vojsci (.431) i onih koji imaju preko 25 godina staža (-.338), dok je najmanja razlika između onih koji imaju staž od 15 do 25 godina i grupe ispitanika preko 25 godina staža (tabela 47).

Tabela 47. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Dužina staža u Vojsci	Funkcija
	1
manje od 5 godina	.431
od 6 do 14 godina	.068
od 15 do 24 godina	-.258
preko 25 godina	-.338

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u grupe različite dužine staža u Vojsci po osnovu diskriminativnih funkcija dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti ukazuju da njena tačnost iznosi svega 28.1 odsto, pri čemu se najbolje predviđa grupa ispitanika sa stažom manjim od pet godina (61.4 odsto), zatim grupa sa stažom preko 25 godina (46.5 odsto) i grupa sa stažom od 6 do 14 godina (45.1 odsto) (tabela 48).

Tabela 48. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u grupe prema dužini staža u Vojsci na osnovu diskriminativnih funkcija

Dužina staža u Vojsci	Predviđene grupe ispitanika				Ukupno
	manje od 5 godina	od 6 do 14 godina	od 15 do 24 godina	preko 25 godina	
manje od 5 godina	89 (61.4%)	17 (11.7%)	16 (11.0%)	23 (15.9%)	145
od 6 do 14 godina	172 (45.1%)	52 (13.6%)	62 (16.3%)	95 (24.9%)	381
od 15 do 24 godina	83(33.1%)	29 (11.6%)	44 (17.5%)	95 (37.8%)	251
preko 25 godina	20 (28.2%)	9 (12.7%)	9 (12.7%)	33 (46.5%)	71

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je **potvrđena i sedma pojedinačna hipoteza**, koja govori o postojanju razlike u proceni značaja vrednosti grupa po osnovi dužine radnog staža u Vojsci.

Značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa u odnosu na dužinu staža u Vojsci, ispitana pomoću F-testa, pokazuje da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni dve od pet latentnih dimenzija vrednosti, i to: "lično postignuće i porodična sigurnost" i "religioznost i tradicionalizam".

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da se grupe ispitanika prema dužini staža u Vojsci razlikuju u proceni vrednosti, što potvrđuje jedna značajna diskriminativna funkcija koju najviše određuje "humanistička orijentacija", a najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam".

Najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji imaju manje od pet godina staža u Vojsci i onih koji imaju preko 25 godina staža, dok je najmanja razlika između onih koji imaju staž od 15 do 25 godina i grupe ispitanika preko 25 godina staža. **Razlika se ogleda u tom smislu da ispitanici sa sa manjim stažom veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu, kao i patriotizmu.** Treba reći da su ove razlike u preferencijama vrednosti prema godinama staža ispitanika, u skladu sa razlikama koje smo ranije prikazali vezano za godine starosti.

4.3.8. Razlike u proceni značaja vrednosti u odnosu na status ispitanika u Vojsci

Pomoću F-testa ispitana je značajnost razlika u proceni značaja vrednosti između grupa ispitanika različitog statusa u Vojsci (oficir, podoficir, profesionalni vojnik, CL-vojni nameštenik i CL-vojni službenik), N=831. Rezultati te analize, prikazani u tabeli 49, pokazuju da među grupama ispitanika postoje značajne razlike u proceni čak tri od pet latentnih dimenzija vrednosti, a to su: "patriotizam" ($p < 0.01$), "lično postignuće i porodična sigurnost" ($p < 0.01$) i "religioznost i tradicionalizam" ($p < 0.01$).

Tabela 49. Značajnost razlika aritmetičkih sredina grupa u pogledu latentnih dimenzija vrednosti

	Vilksova Lambda	F	df1	df2	Sig.
Humanistička orijentacija	.994	1.326	4	836	.258
Sobodarski duh I patriotizam	.984	3.313	4	836	.011
Uspeh i porodična sigurnost	.978	4.706	4	836	.001
Religioznost i tradicionalizam	.921	18.014	4	836	.000
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.993	1.572	4	836	.180

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 50, pokazuju da se grupe ispitanika s obzirom na status u Vojsci međusobno razlikuju u pogledu procene vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija.

Tabela 50. Hi-kvadrat testovi uzastopnih latentnih korenova

Diskriminativna funkcija	Koeficijent kanoničke korelacije	Vilksova Lambda	Hi-hvadrat	Broj stepeni slobode (df)	Nivo značajnosti (Sig.)
F1	.326	.872	114.230	20	.000
F2	.142	.976	20.513	12	.058
F3	.050	.996	3.614	6	.729
F4	.042	.998	1.487	2	.475

Prilikom definisanja ove funkcije uzete su u obzir vrednosti standardizovanih kanoničkih diskriminativnih koeficijenata i vrednosti strukturnih koeficijenata koje su prikazane u tabeli 51. Shodno tome, prvu diskriminativnu funkciju određuje "religioznost i tradicionalizam", dok "humanistička porijentacija", uprkos visokom strukturnom koeficijentu (.848) ne učestvuje u određenju diskriminativne funkcije zbog

niskog standardizovanog kanoničkog diskriminativnog koeficijenta (.090). Ako se uzmu u razmatranje vrednosti standardizovanih diskriminativnih koeficijenata (W1), onda se može zaključiti da najveći doprinos razdvajanju grupa ima latentna dimenzija ‘religioznost i tradicionalizam’ (.874), kao u većini prethodnih slučajeva.

Tabela 51. Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti i struktura kanoničkih diskriminativnih funkcija

Latentne varijable vrednosti	Standardizovani kanonički diskriminativni koeficijenti	Strukturni koeficijenti
	W1	F1
Racionalnost i humanizam	.090	.848*
Slobodarski duh i patriotizam	-.281	-.264
Uspeh i porodična sigurnost	.410	.077
Religioznost i tradicionalizam	.874	.374
Hedonizam naspram porodične vezanosti	.164	.151

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji pripadaju kategoriji profesionalnih vojnika (.513) i onih koji imaju status oficira (-.383) (tabela 52).

Tabela 52. Srednje vrednosti (centroidi) grupa na diskriminativnim funkcijama

Status u Vojsci	Funkcija
	F1
1 oficir	-.383
2 podoficir	.101
3 profesionalni vojnik	.513
4 CL-vojni nameštenik	-.021
5 CL-vojni službenik	-.290

Rezultati aposteriorne klasifikacije ispitanika u grupe s obzirom na različit status u Vojsci po osnovu diskriminativnih funkcija, dobijenih na stavkama latentnih dimenzija vrednosti, ukazuju da njena tačnost iznosi 31.7 odsto, pri čemu se najbolje predviđa grupa ispitanika iz kategorije profesionalnih vojnika (54.7%), a zatim onih koji imaju status oficira (37.8 odsto) (tabela 53).

Tabela 53. Aposteriorna klasifikacija ispitanika u grupe prema dužini staža u Vojsci na osnovu diskriminativnih funkcija

Status u Vojsci	Predviđene grupe ispitanika					Ukupno
	1	2	3	4	5	
1 oficir	90 (37.8%)	25 (10.5%)	48 (20.2%)	25 (10.5%)	50 (21.0%)	238
2 podoficir	43 (19.6%)	35 (16.0%)	81 (37.0%)	24 (11.0%)	36 (16.4%)	219
3 profesionalni vojnik	32 (15.9%)	28 (13.9%)	110 (54.7%)	19 (9.5%)	12 (6.0%)	201
4 CL-vojni nameštenik	17 (23.9%)	7 (9.9%)	23 (32.4%)	11 (15.5%)	13 (18.3%)	71
5 CL-vojni službenik	30 (26.8%)	17 (15.2%)	23 (20.5%)	21 (18.8%)	21 (18.8%)	112

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je **potvrđena i osma pojedinačna hipoteza**, koja govori o postojanju razlike u proceni značaja vrednosti grupa po osnovu njihovog statusa u Vojsci.

Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da za razlikovanje ispitanika u proceni vrednosti na osnovu njihovog statusa u Vojsci postoji jedna značajna diskriminativna funkcija koju određuje ‘religioznost i tradicionalizam’, i da ona ima najveći doprinos razdvajanju grupa, kao u većini prethodnih slučajeva.

S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji pripadaju kategoriji profesionalnih vojnika i onih koji imaju status oficira. **Razlika se pre svega ogleda u tome da oficiri i civilna lica veći značaj pridaju patriotizmu, dok podoficiri i profesionalni vojnici veći značaj pridaju religioznim i tradicionalnim vrednostima, kao i racionalnosti i humanizmu.**

Na kraju ove statistike analize, koja se odnosi na utvrđivanje razlika između socio-demografskih varijabli i procene značaja ispitivanih latentnih vrednosti, može se zaključiti da su utvrđene značajne razlike između skoro svih sociodemografskih karakteristika ispitanika (7 od 8 varijabli) i procene značaja vrednosnih orijentacija. Dakle, kao značajne socio-demografske varijable pokazale su se: godine starosti, mesto

življenja do 15 godine života, geografsko poreklo ili mesto (kraj) iz kojeg ispitanici potiču, njihovo socijalno poreklo, stručna sprema, dužina staža u Vojsci i profesionalni status u Vojsci. Jedino se pol ispitanika nije pokazao kao značajno povezan sa procenom vrednosti, iako i kod ove varijable postoji tendencija ka ispoljavanju razlika u pogledu latentne vrednosti označene kao religioznost i tradicionalizam.

Kada se posmatraju u celini socio-demografske karakteristike ispitanika i preferencija ispitivanih vrednosti, upadljiva je činjenica da najveći doprinos razdvajanju grupa ispitanika ima upravo latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" (značajna kod šest sociodemografskih karakteristika) i "patriotizam" (značajan kod jedne sociodemografske karakteristike – socijalno poreklo). Imajući to u vidu, možemo zaključiti da je **statistički potvrđena treća opšta hipoteza**, koja govori da postoje razlike među ispitanicima u proceni značaja vrednosti s obzirom na njihove socio-demografske karakteristike.

4.4. SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I PROCENA ZNAČAJA MANIFESTNIH VREDNOSTI

Na osnovu prethodno prikazanih rezultata, kojji se odnose na povezanost socio-demografskih varijabli i opštih faktora vrednosti, što je proveravano putem kanoničke diskriminativne analize, konstatovano je da značajne razlike postoje samo kod dva opšta faktora koji se odnose na „religioznost i tradicionalizam“ i „patriotizam“. Imajući u vidu da su faktori dosta opšti i da obuhvataju više pojedinačnih vrednosti, odlučili smo da izvršimo detaljniju analizu uticaja socio-demografskih varijabli na pojedine manifestne vrednosti, analizom varijanse, što je prikazano u narednom tekstu.

4.4.1. Godine starosti i preferencija manifestnih vrednosti

Na osnovu dobijenih rezultata prikazanih u tabeli 54. može se zaključiti da se ispitanici različitih godina starosti međusobno značajno razlikuju po pitanju procene značaja pojedinih vrednosti. Kada je reč o patriotizmu, najveći značaj patriotizmu pridaju ispitanici starosne dobi od 36 – 45 godina, a najmanji ispitanici koji imaju ispod 25 godina ($p < 0.05$). Najveći stepen slaganja među ispitanicima različitih godina starosti po pitanju procene značaja patriotizma je kod ispitanika koji imaju više od 45 godina

(SD=.683). Najmanji stepen slaganja je kod ispitanika koji su inače procenili patriotizam u najmanjem stepenu, a to su oni ispod 25 godina starosti (SD=.951).

Pored patriotizma, značajne razlike u pogledu godina starosti su se ispoljile i kod sledećih manifestnih vrednosti: udoban život, vera u boga, poslušnost, demokratija, uspeh u životu, uzbudljiv život i sreća. Na osnovu podataka iz tabele 54. možemo videti da mlađi ispitanici veći značaj pridaju vrednostima koje se odnose na udoban život, veru u Boga, poslušnost, uspeh u životu, uzbudljiv život i sreću. Nasuprot tome, isticanje demokratije i patriotizma kao vrednosti je značajnije kod starijih ispitanika. Ovakav nalaz, da mlađi ispitanici više preferiraju poslušnost i veru u Boga, a stariji demokratiju je donekle neočekivan. Logično je očekivati da mlađi ispitanici preferiraju uzbudljiv život, uspeh u životu i sreću, ali nismo očekivali da ističu poslušnost i veru u Boga kao značajne vrednosti. To se može objasniti nekom vrstom retradicionalizacije kod mlađih pripadnika Vojske, pa tako i demokratiju vide kao manje značajnu vrednost u odnosu na starije ispitanike. Tako je i u nekim novijim istraživanjima vrednosti kod nas (Kuzmanović, 2010, Pantić, 2005), nađeno da se mlađi ispitanici vraćaju tradicionalnim vrednostima kao što su religija, poslušnost i patriotizam, dok istovremeno preferiraju i neke moderne vrednosti kao što su uspeh u životu i uzbudljiv život, koje su u skladu sa liberalnim i tržišnim tendencijama u društvu. Ovo bi se moglo tumačiti kao dualizam vrednosti kod mlađih kategorija ispitanika, gde su istovremeno prisutne i neke tradicionalne, ali i neke moderne vrednosti.

Tabela 54. Godine starosti ipitanika i preferencija vrednosnih orijentacija

Vrednosti	Manje od 25 godina		Od 26 do 35 godina		Od 36 do 45 godina		Više od 45 godina		Značajn ost razlika
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Sloboda izbora	4.38	.565	4.40	.708	4.42	.673	4.49	.684	.607
Nezavisnost zemlje	4.50	.804	4.52	.843	4.58	.700	4.61	.635	.640
Patriotizam	4.19	.951	4.50	.742	4.51	.719	4.46	.683	.037
Čast	4.83	.430	4.73	.551	4.68	.569	4.73	.465	.245
Pravda	4.83	.430	4.80	.506	4.71	.569	4.79	.473	.132
Tradicija	4.54	.727	4.57	.652	4.53	.687	4.43	.744	.297
Hrabrost	4.63	.687	4.58	.632	4.52	.649	4.43	.744	.116
Udoban život	4.63	.595	4.49	.677	4.41	.619	4.38	.631	.043
Samopoštovanje	4.73	.564	4.71	.549	4.68	.542	4.71	.595	.801
Obrazovanje	4.77	.546	4.65	.558	4.61	.580	4.57	.611	.162
Bezbednost	4.71	.696	4.69	.593	4.69	.529	4.78	.479	.502

Vrednosti	Manje od 25 godina		Od 26 do 35 godina		Od 36 do 45 godina		Više od 45 godina		Značajn ost razlika
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
zemlje									
Vera u Boga	4.44	.873	4.30	.850	4.00	1.035	3.77	1.065	.000
Mir u svetu	4.56	.639	4.33	.888	4.38	.754	4.44	.745	.227
Ljudska prava	4.69	.506	4.65	.626	4.57	.656	4.63	.585	.340
Porodica	4.92	.436	4.88	.391	4.88	.395	4.89	.432	.907
Poslušnost	4.44	.698	4.13	.882	3.95	.944	3.79	1.023	.000
Odgovornost	4.69	.579	4.62	.589	4.58	.615	4.58	.610	.510
Tolerancija	4.46	.641	4.43	.688	4.38	.672	4.41	.665	.794
Čovekoljubivost	4.52	.779	4.43	.708	4.39	.700	4.41	.637	.648
Razboritost	4.19	.768	4.28	.788	4.33	.639	4.44	.612	.107
Ulaganje napora	4.33	.678	4.29	.696	4.28	.707	4.35	.640	.852
Demokratski društveni poredak	3.62	1.051	3.83	.975	3.90	.941	4.04	.884	.040
Uspeh u životu	4.65	.623	4.58	.587	4.49	.620	4.43	.654	.021
Uzbudljiv život	4.19	.908	3.95	.969	3.69	1.029	3.46	1.098	.000
Sreća	4.60	.774	4.63	.664	4.54	.671	4.44	.769	.040
Zadovoljstvo poslom	4.62	.745	4.56	.586	4.46	.625	4.54	.584	.139
Solidarnost	4.38	.718	4.39	.661	4.31	.649	4.44	.582	.244
Zaštita životne sredine	4.42	.667	4.40	.712	4.35	.632	4.38	.604	.791
Ekonomski napredak države	4.54	.576	4.55	.654	4.56	.641	4.60	.561	.906
Umetničko stvaralaštvo	3.81	1.049	3.79	.994	3.83	.950	3.83	.939	.923
Posvećenost poslu (dužnost)	4.40	.721	4.39	.675	4.35	.632	4.45	.583	.649

4.4.2. Pol ispitanika i preferencija manifestnih vrednosti

Kao što se može videti iz podataka prikazanih u tabeli 55. u odnosu na pol ispitanika ispoljavaju se značajne razlike u pogledu procene sledećih manifestnih vrednosti: patriotizam, hrabrost, vera u Boga i uspeh u životu.

Tabela 55. Pol ipitanika i preferencija vrednosnih orijentacija

Vrednosti	Muški		Ženski		Značajnost razlike
	AS	SD	AS	SD	
Sloboda izbora	4.41	.688	4.47	.662	.455
Nezavisnost zemlje	4.56	.772	4.47	.745	.286
Patriotizam	4.50	.743	4.29	.730	.012
Čast	4.74	.524	4.62	.633	.060
Pravda	4.78	.508	4.72	.584	.328
Tradicija	4.55	.677	4.45	.711	.200
Hrabrost	4.56	.637	4.41	.815	.047
Udoban život	4.46	.638	4.46	.712	.969
Samopoštovanje	4.70	.544	4.71	.627	.882
Obrazovanje	4.64	.552	4.57	.676	.291
Bezbednost zemlje	4.71	.551	4.64	.664	.280
Vera u Boga	4.16	.962	3.92	.979	.025
Mir u svetu	4.37	.825	4.44	.742	.459
Ljudska prava	4.63	.630	4.67	.564	.557
Porodica	4.90	.375	4.84	.525	.196
Poslušnost	4.07	.909	3.89	1.005	.078
Odgovornost	4.61	.599	4.63	.593	.692
Tolerancija	4.42	.674	4.38	.669	.559
Čovekoljubivost	4.43	.695	4.38	.751	.564
Razboritost	4.31	.722	4.34	.712	.669
Ulaganje napora	4.32	.681	4.18	.740	.088
Demokratski društveni poredak	3.87	.980	3.86	.809	.970
Uspeh u životu	4.55	.592	4.43	.693	.058
Uzbudljiv život	3.83	1.027	3.72	.973	.370
Sreća	4.57	.686	4.59	.724	.884
Zadovoljstvo poslom	4.53	.601	4.53	.696	.988
Solidarnost	4.37	.652	4.33	.659	.587
Zaštita životne sredine	4.39	.682	4.39	.578	.958
Ekonomski napredak države	4.57	.637	4.51	.608	.405
Umetničko stvaralaštvo	3.80	.989	3.84	.847	.742
Posvećenost poslu (dužnost)	4.39	.649	4.34	.696	.524

Kao što se može videti iz navedene tabele, ovim vrednostima ispitanici muškog pola pridaju veći značaj. Ako imamo u vidu karakter vojničke sredine, u kojoj se tradicionalno cene ove vrednosti i gde dominira muška populacija, razumljivo je što su se ove vrednosti u našem ispitivanju pokazale značajnije kod muškaraca nego kod žena. To bi se moglo vezivati i za tradicionalno muško – ženske polne uloge gde se hrabrost i patriotizam ističu kao muške vrline.

4.4.3. Mesto odrastanja do 15 godine života i preferencija vrednosnih orijentacija

Imajući u vidu i podatke u tabeli 56. može se zapaziti da i mesto odrastanja ispitanika ima značaja za procenu vrednosti. Značajne razlike su se ispoljile kod vrednosti: vera u Boga, poslušnost i ekonomski napredak zemlje. Ispitanici koji su odrasli na selu do 15 godine života veći značaj pridaju Veri u Boga i poslušnosti, dok ispitanici iz malih gradova i Beograda veći značaj pridaju ekonomskom napretku zemlje. Razumljivo je da se u patrijarhalnoj sredini gde se više ceni poslušnost i vera u Boga ove vrednosti podsticane u vaspitavanju tako da se sada se sada ističu kao značajnije kod onih koji su odrasli u takvim sredinama. Nasuprot tome u gradovima i Beogradu podstican je ekonomski napredak zemlje kao značajna vrednost u kome su ispitanici koji su odrasli u tim sredinama videli značaj i za svoj lični razvoj i prosperitet.

Tabela 56. Mesto odrastanja do 15 godine ipitanika i preferencija vrednosnih orijentacija

Vrednosti	Selo		Mali grad		Grad preko 50000 stan.		Beograd		Značajnost razlike
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Sloboda izbora	4.34	.694	4.44	.707	4.45	.673	4.50	.700	.211
Nezavisnost zemlje	4.46	.833	4.61	.720	4.59	.779	4.46	.779	.112
Patriotizam	4.43	.804	4.54	.664	4.46	.774	4.54	.609	.368
Čast	4.69	.605	4.74	.489	4.74	.524	4.67	.585	.661
Pravda	4.72	.621	4.79	.466	4.81	.442	4.77	.509	.154
Tradicija	4.48	.711	4.56	.614	4.58	.648	4.48	.939	.323
Hrabrost	4.54	.679	4.55	.637	4.53	.674	4.58	.667	.977
Udoban život	4.45	.694	4.41	.646	4.48	.600	4.48	.727	.681
Samopoštovanje	4.66	.620	4.71	.511	4.74	.537	4.65	.556	.416
Obrazovanje	4.57	.614	4.62	.561	4.67	.557	4.77	.469	.066
Bezbednost zemlje	4.63	.634	4.74	.555	4.75	.506	4.67	.550	.061
Vera u Boga	4.19	.936	4.14	.893	4.14	.973	3.71	1.29	.012
Mir u svetu	4.37	.818	4.41	.763	4.33	.856	4.42	.871	.669
Ljudska prava	4.60	.650	4.65	.620	4.63	.581	4.60	.774	.779
Porodica	4.84	.484	4.89	.397	4.92	.326	4.87	.444	.214
Poslušnost	4.09	.914	4.15	.864	3.93	.981	3.88	1.00	.026
Odgovornost	4.55	.673	4.68	.530	4.59	.587	4.62	.631	.125
Tolerancija	4.38	.736	4.45	.650	4.41	.646	4.54	.609	.353
Čovekoljubivost	4.40	.744	4.45	.663	4.41	.691	4.42	.696	.900
Razboritost	4.26	.780	4.37	.727	4.32	.650	4.33	.734	.420
Ulaganje napora	4.26	.755	4.37	.652	4.28	.665	4.38	.661	.225

Vrednosti	Selo		Mali grad		Grad preko 50000 stan.		Beograd		Značajnost razlike
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Demokratski društveni poredak	3.84	1.01	3.88	.929	3.89	.924	3.73	1.05	.686
Uspeh u životu	4.50	.658	4.55	.615	4.56	.572	4.50	.642	.561
Uzbudljiv život	3.83	1.02	3.81	1.03	3.84	.981	3.67	1.15	.757
Sreća	4.51	.784	4.65	.605	4.59	.652	4.46	.699	.065
Zadovoljstvo poslom	4.49	.658	4.58	.561	4.53	.612	4.60	.534	.336
Solidarnost	4.36	.687	4.40	.630	4.36	.607	4.29	.776	.713
Zaštita životne sredine	4.32	.728	4.45	.630	4.39	.660	4.46	.609	.121
Ekonomski napredak države	4.46	.759	4.63	.567	4.59	.582	4.60	.534	.016
Umetničko stvaralaštvo	3.72	1.020	3.90	.954	3.85	.928	3.58	1.09	.052
Posvećenost poslu (dužnost)	4.34	.688	4.45	.579	4.36	.666	4.42	.723	.269

4.4.4. Dužina staža u vojsci i preferencija vrednosnih orijentacija

Kao što se može videti iz podataka prikazanih u tabeli 57. u odnosu na dužinu staža ispitanika uočavaju se značajne razlike u pogledu procene sledećih manifestnih vrednosti: **obrazovanje, bezbednost zemlje, vera u Boga, porodica, poslušnost, demokratija, uspeh u životu, uzbudljiv život i zadovoljstvo poslom.** Kao što se može videti iz navedene tabele, ispitanici sa manjim stažom od 5 godina veći značaj pridaju vrednostima kao što su obrazovanje, vera u Boga, porodica, poslušnost, ali i uspehu u životu, uzbudljivom životu i zadovoljstvu poslom. Nasuprot njima ispitanici sa dužim stažom u Vojsci, naročito oni sa stažom preko 25 godina veći značaj pridaju demokratiji. Uzimajući u obzir da su ispitanici sa manjim stažom oni iz mlađe uzrasne kategorije onda i ova nalaz pokazuje izvesnu retradicionalizaciju, ali i prihvatanje modernih vrednosti.

Tabela 57. Dužina staža u Vojsci ipitanika i preferencija vrednosnih orijentacija

Vrednosti	Manje od 5 godina		Od 6 do 14 godina		Od 15 do 24 godine		Preko 25 godina		Značajnost razlike
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Sloboda izbora	4.40	.650	4.41	.704	4.45	.645	4.37	.741	.813
Nezavisnost zemlje	4.61	.680	4.51	.857	4.55	.722	4.65	.678	.397
Patriotizam	4.41	.778	4.50	.763	4.46	.700	4.51	.734	.646
Čast	4.81	.446	4.69	.593	4.68	.539	4.80	.496	.054
Pravda	4.83	.425	4.78	.525	4.71	.570	4.80	.467	.127
Tradicija	4.59	.692	4.55	.661	4.48	.706	4.51	.694	.362
Hrabrost	4.65	.572	4.55	.669	4.49	.706	4.46	.629	.098
Udoban život	4.57	.574	4.44	.707	4.41	.622	4.45	.580	.102
Samopoštovanje	4.80	.435	4.70	.564	4.66	.602	4.68	.580	.099
Obrazovanje	4.75	.479	4.64	.590	4.57	.592	4.58	.552	.019
Bezbednost zemlje	4.75	.493	4.70	.600	4.64	.586	4.85	.402	.035
Vera u Boga	4.42	.814	4.22	.891	3.97	1.04	3.75	1.10	.000
Mir u svetu	4.42	.831	4.37	.832	4.36	.769	4.38	.834	.902
Ljudska prava	4.66	.639	4.65	.618	4.59	.635	4.61	.547	.652
Porodica	4.96	.260	4.86	.432	4.88	.434	4.93	.308	.047
Poslušnost	4.30	.783	4.07	.912	3.90	.999	3.94	.908	.000
Odgovornost	4.66	.543	4.60	.606	4.57	.637	4.66	.533	.413
Tolerancija	4.50	.602	4.40	.710	4.39	.674	4.39	.597	.384
Čovekoljubivost	4.48	.688	4.43	.694	4.37	.734	4.42	.577	.523
Razboritost	4.27	.757	4.28	.772	4.35	.637	4.42	.625	.273
Ulaganje napora	4.37	.656	4.29	.684	4.27	.725	4.34	.675	.493
Demokratski društveni poredak	3.66	.995	3.93	.936	3.84	.979	4.01	.918	.018
Uspeh u životu	4.65	.559	4.56	.616	4.43	.650	4.55	.580	.005
Uzbudljiv život	4.19	.784	3.84	1.02	3.65	1.05	3.52	1.13	.000
Sreća	4.68	.564	4.60	.691	4.50	.729	4.48	.753	.052
Zadovoljstvo poslom	4.65	.595	4.54	.582	4.44	.657	4.58	.577	.009
Solidarnost	4.43	.632	4.37	.667	4.30	.659	4.45	.580	.159
Zaštita životne sredine	4.43	.695	4.40	.694	4.33	.651	4.38	.618	.518
Ekonomski napredak države	4.59	.572	4.54	.658	4.56	.645	4.56	.712	.892
Umetničko stvaralaštvo	3.86	1.02	3.77	.988	3.82	.936	3.82	.990	.842
Posvećenost poslu (dužnost)	4.48	.625	4.35	.675	4.36	.656	4.45	.580	.190

4.4.5. Status ispitanika u vojsci i preferencija vrednosnih orijentacija

Imajući u vidu i podatke u tabeli 58. može se zapaziti da i status ispitanika u Vojsci ima značaja za procenu vrednosti. Značajne razlike su se ispoljile kod vrednosti: **Tradicija Hrabrost Udoban život, Vera u Boga Mir u svetu Ljudska prava Porodica Poslušnost, Čovekoljubivost, Uspeh u životu, Zadovoljstvo poslom, Zaštita životne sredine, Umetničko stvaralaštvo.**

Svim navedenim vrednostima, izuzev umetničkog stvaralaštva najveći znašaj pridaju profesionalni vojnici, dok vojni službenici najviše vrednuju zaštitu životne sredine i umetnost.

Tabela 58. Status ispitanika u Vojsci i preferencija vrednosnih orijentacija

Vrednosti	Oficir		Podoficir		Profes. vojnik		CL-vojni službenik		CL-vojni nameštenik		Značajnost razlike
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Sloboda izbora	4.45	.619	4.46	.658	4.38	.712	4.42	.669	4.37	.783	.606
Nezavisnost zemlje	4.63	.717	4.56	.742	4.50	.890	4.48	.860	4.53	.684	.415
Patriotizam	4.51	.654	4.54	.718	4.43	.881	4.44	.751	4.39	.702	.329
Čast	4.71	.524	4.75	.530	4.78	.514	4.68	.650	4.63	.585	.193
Pravda	4.77	.496	4.79	.515	4.82	.498	4.75	.527	4.71	.576	.453
Tradicija	4.48	.716	4.60	.593	4.61	.647	4.55	.752	4.39	.764	.030
Hrabrost	4.48	.698	4.62	.566	4.65	.574	4.56	.823	4.36	.746	.001
Udoban život	4.38	.630	4.48	.673	4.59	.611	4.38	.684	4.38	.673	.006
Samopoštovanje	4.71	.499	4.72	.516	4.75	.548	4.61	.727	4.64	.628	.289
Obrazovanje	4.62	.560	4.65	.557	4.71	.506	4.56	.649	4.53	.657	.056
Bezbednost zemlje	4.73	.515	4.68	.564	4.75	.557	4.73	.654	4.61	.591	.244
Vera u Boga	3.96	1.020	4.20	1.015	4.46	.714	4.03	.925	3.93	.993	.000
Mir u svetu	4.10	.885	4.46	.820	4.59	.658	4.41	.821	4.41	.717	.000
Ljudska prava	4.53	.634	4.66	.626	4.78	.552	4.61	.597	4.55	.641	.000
Porodica	4.91	.363	4.89	.349	4.92	.289	4.82	.593	4.80	.534	.047
Poslušnost	3.79	.975	4.16	.882	4.34	.758	4.07	.946	3.81	.991	.000
Odgovornost	4.57	.624	4.62	.604	4.67	.521	4.56	.691	4.59	.594	.408
Tolerancija	4.39	.645	4.39	.717	4.53	.641	4.38	.684	4.36	.669	.120
Čovekoljubi	4.35	.664	4.43	.741	4.54	.640	4.42	.787	4.33	.676	.042

Vrednosti	Oficir		Podoficir		Profes. vojnik		CL-vojni službenik		CL-vojni nameštenik		Značajnost razlike
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
vost											
Razboritost	4.27	.744	4.34	.707	4.29	.727	4.34	.792	4.37	.630	.767
Ulaganje napora	4.30	.622	4.29	.721	4.33	.708	4.25	.840	4.30	.641	.953
Demokratski društveni poredak	3.82	.931	3.79	1.004	3.89	1.001	4.10	.897	3.90	.910	.189
Uspeh u životu	4.45	.633	4.58	.580	4.65	.527	4.55	.693	4.40	.703	.001
Uzbudljiv život	3.70	1.011	3.76	1.028	4.12	.927	3.79	1.120	3.60	1.026	.000
Sreća	4.50	.692	4.62	.682	4.66	.605	4.55	.875	4.50	.697	.102
Zadovoljstvo poslom	4.50	.579	4.48	.631	4.66	.571	4.58	.669	4.44	.626	.008
Solidarnost	4.31	.652	4.37	.633	4.43	.690	4.44	.670	4.31	.601	.223
Zaštita životne sredine	4.26	.716	4.40	.672	4.51	.625	4.51	.652	4.34	.623	.001
Ekonomski napredak države	4.55	.591	4.53	.719	4.60	.633	4.58	.710	4.54	.568	.810
Umetničko stvaralaštvo	3.66	1.029	3.79	.998	3.91	.960	4.00	.878	3.84	.896	.035
Posvećenost poslu (dužnost)	4.32	.636	4.37	.702	4.47	.617	4.38	.724	4.40	.607	.189

Kao što se može videti na osnovu prethodno prikazanih podataka u poglavlju o značaju socio-demografskih karakteristika za procenu značaja vrednosti, analiza ove povezanosti, kako na nivou opštih (latentnih) faktora, tako i na nivou pojedinačnih (manifestnih) vrednosti pokazuje da postoje značajne razlike među različitim grupama ispitanika. Najveći doprinos razlikama u proceni vrednosti daju godine starosti, status u vojsci i godine radnog staža. Najupadljivije razlike se zapažaju kad je u pitanju status u vojsci, jer se grupe razlikuju u proceni najvećeg broja pojedinačnih vrednosti (10 vrednosti), dok se najmanje razlike ispoljavaju kada je u pitanju pol ispitanika (3 vrednosti). Ovi podaci jasno potvrđuju treću opštu hipotezu da socio-demografske karakteristike doprinose razlikama u proceni značaja pojedinih vrednosti.

4.5. POVEZANOST IZMEĐU OSOBINA LIČNOSTI I VREDNOSTI

Ispitivanje povezanosti između osobina ličnosti ispitanika i njihove procene vrednosti na nivou faktora je obavljeno pomoću **kanoničke korelacijske analize** na uzorku od 718 ispitanika. **Prediktorski skup varijabli** je činilo 11 osobina ličnosti ispitanika koje smo opisali u poglavlju o nezavisnim varijablama. Reč je o osobinama koje se odnose na samopoimanje, kao što su: lokus kontrole ili ekternalnost (EKSTER), globalna kompetentnost (GENKON), mizantropija (MIZAN), slika o sebi (SELF), zatim Ajzenkove dimenzije - ekstraverzija (EPQE), psihoticizam (EPQP), neuroticizam (EPQN), kontrolna skala (EPQL), autoritarnost (AUTOR), konformizam (KONF) i konzervativizam (KONZ).

Kriterijumski skup varijabli činilo je pet latentnih komponenti vrednosnih orijentacija, koje su dobijene putem prethodne faktorske analize primenjene na skup od 31 pojedinačne vrednosti. Kao što je već navedeno, latentni faktori vrednosti dobijeni u ovom istraživanju su: 1) Racionalnost i humanizam, 2) Slobodarski duh i patriotizam, 3) Uspeh i porodična sigurnost, 4) Religioznost i tradicionalizam i 5) Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti.

Korelacija između osobina ličnosti ispitanika i latentnih vrednosti prikazana je u **tabeli 59**. Iz tabele 59 je vidljivo da najveći stepen povezanosti sa religioznošću i tradicionalizmom imaju konzervativizam (0.2908), autoritarnost (0.2570) i konformizam (0.2933), a negativnu korelaciju eksteralnost (-0.2098). Pozitivnu korelaciju sa racionalnošću i humanizmom ima generalna kompetentnost (0.1065), a negativnu korelaciju s ovom vrednosnom orijentacijom ima psihoticizam (-0.1896). Takođe, pozitivnu korelaciju sa slobodarstvom i patriotizmom ima generalna kompetentnost (0.1848) i eksteralnost (0.1286), a negativnu korelaciju imaju neuroticizam (-0.1661), psihoticizam (-0.1582) i autoritarnost (-0.1063). Pozitivnu korelaciju sa uspehom u životu i porodičnom sigurnošću ima mizantropija (0.1517). Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti je u pozitivnoj korelaciji sa dimenzijom iskrenosti na Ajzenkovom upitniku – EPQL (0.1173), a u negativnoj korelaciji sa eksteralnošću (-0.1043).

Tabela 59. Korelacija između osobina ličnosti ispitanika i njihovih vrednosnih orijentacija

Vrednosne orijentacije/ Osobine ličnosti	Racionalnost i humanizam	Slobodarstvo i patriotizam,	Uspeh u životu i porodična sigurnost	Religioznost i tradicional.	Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti.
exter	0.038592	0.128620	-0.064535	-0.209800	-0.104325
genkon	0.106466	0.184750	0.028320	-0.062540	-0.069145
mizan	-0.054161	-0.146680	0.151657	0.053612	0.005170
self	0.036556	0.046477	0.099341	0.111651	0.012361
EPQP	-0.189587	-0.158187	0.026657	-0.090025	0.037446
EPQN	0.022706	-0.166145	0.058538	-0.039183	-0.024947
EPQE	0.057336	-0.006166	-0.017339	0.194862	0.038932
EPQL	0.013266	0.062544	0.054887	0.175215	0.117288
autoritarnost	0.046514	-0.106270	0.087704	0.256965	0.066321
konformizam	0.071496	-0.081744	-0.019912	0.233660	0.079859
konzervat	0.032530	-0.095477	0.029109	0.290756	-0.047388

Sumarni rezultati kanoničke korelacijske analize pokazuju da između ova dva skupa varijabli postoji značajna povezanost, o čemu svedoče visina koeficijenta kanoničke korelacije (0.40860) i nivo značajnosti hi-kvadrata.

Pošto je utvrđeno da postoji povezanost na nivou faktora, urađena je i korelaciona matrica između osobina ličnosti i pojedinačnih vrednosti (tabela 60), kako bi preciznije utvrdili koje osobine ličnosti koreliraju sa pojedinačnim vrednostima.

Tabela 60. Korelacija između osobina ličnosti i pojedinačnih vrednosti

	Sloboda izbora	Nezavisnost zemlje	Patriotizam	Čast	Pravda	Tradicija	Hrabrost	Udoban život	Samopostovanje	Obrazovanje	Bezbednost zemlje	Vera u Boga	Mir u svetu	Ljudska prava	Porodica	Poslušnost
eksternalnost	.009	-.006	-.020	-.065	.005	-.055	-.074*	-.025	-.015	-.048	.021	-.032	.015	-.014	-.083*	.001
globalna kompetentnost	.034	.032	.073*	.114**	.046	.089**	.104**	.012	.097**	.087*	.034	.049	.015	-.079*	.078*	-.023
mizantropija	-.008	.017	.012	-.041	-.010	-.028	-.058	-.058	-.029	-.050	.046	-.034	.008	-.019	.002	.074*
slika o sebi	.008	-.003	-.030	-.051	.040	-.051	-.062	-.060	-.010	-.083*	-.023	-.055	.004	.022	-.062	-.048
PSIHOTICIZAM	-.107**	-.122**	-.150**	-.143**	-.116**	-.123**	-.137**	-.012	-.109**	-.140**	-.143**	-.096**	-.103**	.308**	-.151**	-.210**
NEUROTICIZAM	-.135**	-.082*	-.117**	-.088*	-.076*	-.080*	-.099**	.105**	-.066	-.101**	-.055	-.020	.032	1	-.132**	-.231**
EKSTRAVERZIJA	.049	.071*	.140**	.162**	.108**	.167**	.168**	.093**	.077*	.099**	.056	.105**	.093**	-.132**	1	.022
ISKRENOST	.031	.016	.066	.056	.029	.118**	.088*	.016	.029	.025	.043	.069	.040	-.231**	.022	1
autoritarnost	-.073*	-.006	.024	.034	-.004	.113**	.137**	.101**	-.019	-.004	.015	.094**	.024	.103**	.058	.098**
konformizam	-.053	.008	.082*	.028	.031	.100**	.056	.037	-.055	-.035	.084*	.049	.072*	.110**	.027	.122**
konzervat	.100**	-.045	-.062	-.021	-.008	-.084*	-.101**	-.066	.034	.021	-.062	-.017	-.025	-.191**	-.025	-.120**

	Odgovornost	Tolerancija	Čovekoljubivo st	Razboritost	Ulaganje napora	Demokratija	Uspех u životu	Uzbuđljiv život	Sreća	Zadovoljstvo poslom	Solidarnost	Zaštitа životne sredine	Ekonomski napredak	Umetničko stvaralaštvo	Posvećenost poslu
eksternalnost	-.020	.018	-.011	.020	-.048	-.036	-.061	-.149**	-.056	-.035	-.050	-.032	.015	-.054	-.061
globalna kompetentnost	.056	.018	.055	.023	.084*	.039	.058	.078*	.051	.036	.063	.049	.015	.037	.078*
mizantropija	-.018	.002	-.022	.036	-.042	-.018	-.063	-.101**	-.052	-.040	-.050	-.034	.008	-.077*	-.024
slika o sebi	-.024	-.035	-.040	.032	-.041	-.058	-.107**	-.138**	-.068*	-.032	-.062	-.055	.004	-.054	-.075*
PSIHOTICIZAM	-.151**	-.113**	-.144**	-.091*	-.112**	-.129**	-.052	.020	-.034	-.058	-.110**	-.096**	-.103**	-.095**	-.209**
NEUROTICIZAM	-.002	-.014	.008	.024	-.044	-.034	-.024	.026	.015	.070*	.002	-.020	.032	.034	-.107**
EKSTRAVERZIJA	.086*	.071*	.108**	.003	.094**	.058	.129**	.157**	.096**	.068**	.160**	.105**	.093**	.124**	.133**
ISKRENOST	.058	.062	.044	.054	.038	.098**	.099**	.008	.044	.058	.057	.069	.040	.034	.171**
autoritarnost	.134**	.075*	.061	.080*	.067	-.063	.090**	.125**	.090**	.136**	.065	.094**	.024	.088*	.105**
konformizam	.094**	.065	.071*	.014	.052	.094**	.027	.079*	.081*	.105**	.076*	.049	.072*	.106**	.128**
konzervat	-.132**	-.064	-.080*	-.014	-.044	.034	-.064	-.069*	-.014	-.104**	-.075*	-.017	-.025	-.001	-.099**

Iz navedene tabele 60. se može zaključiti, da su dobijene korelacije ispitivanih osobina ličnosti sa pojedinačnim manifestnim vrednostima u većini slučajeva niske, ali da pojedine osobine ličnosti ipak pokazuju značajnu korelaciju sa pojedinim vrednostima. Najveći **stepen povezanosti sa odgovarajućim vrednostima su pokazale osobine: psihoticizam, neuroticizam, globalna kompetentnost, ekstraverzija, autoritarnost i konformizam**. Pri tome, postoji negativna povezanost između psihoticizma i neuroticizma sa jedne strane i posvećenosti poslu i poslušnosti s druge. Osobine ličnosti kao što su iskrenost, ekstraverzija, autoritarnost i konformizam su pozitivno povezane sa vrednostima kao što je posvećenost poslu.

Pošto vrednosti relevantnih statističkih pokazatelja kanoničke korelacijske analize, navedeni u tabeli 59, ukazuju da postoje **četiri značajna kanonička faktora** za objašnjenje veze između osobina ličnosti ispitanika i njihove procene vrednosnih orijentacija ($p < 0.001$), posvetićemo više pažnje ovoj analizi. Iako su dve kanoničke korelacije osrednje ($R_1 = 0.4300$; $R_2 = 0.3344$) a dve kanoničke korelacije male ($R_3 = 0.2096$; $R_4 = 0.2056$), ipak, nesumnjivo je da postoji značajna, ali umerena povezanost između ta dva skupa varijabli (ispitivanih osobina ličnosti i vrednosti).

Tabela 61. Testiranje značajnosti parova kanoničkih faktora

Koeficijenti kanoničke korelacije	Kvadrat koef. kanoničke korelacije	Lambda	Hi-kvadrat	Broj stepeni slobode	Nivo značajnosti
0.430015	0.184912	0.649808	308.8676	55	0.000000
0.334347	0.111788	0.797225	162.3722	40	0.000000
0.209560	0.043915	0.897561	77.4350	27	0.000001
0.205574	0.042261	0.938789	45.2578	16	0.000128
0.140666	0.019787	0.980213	14.3195	7	0.045816

Ukupnja estrahovana varijansa za četiri značajna kanonička faktora u prvom skupu varijabli iznosi 52.71 odsto. Koeficijent ukupne redundantnosti, koji ukazuje u kom stepenu sve promenljive iz drugog skupa (preko kanoničkih promenljivih W_j) objašnjavaju varijansu promenljivih prvog skupa iznosi 5.84 odsto (tabela 61).²⁸

²⁸ Koeficijent redundance se dobija kao umnožak između koeficijenta kanoničke korelacije i proporcije varijanse koju data kanonička komponenta objašnjava u konkretnom setu varijabli. Proporcija ukupne varijanse koju kanoničke varijable iz jednog seta objašnjavaju u drugom setu varijabli najčešće nije jednaka.

Prvi kanonički faktor iz skupa varijabli koje se odnose na osobine ličnosti ispitanika (A1), kako pokazuju podaci u tabeli 62, najviše korelira sa autoritarnošću (0.6700) i konzervativizmom (0.6574), konformizmom (0.6105), a zatim sa ekstravertnošću (0,4687) i iskrenošću odgovaranja na laj-skali (0.4407) i negativno sa eksternalnošću (-0.5605). Na osnovu prirode varijabli koje određuju ovaj faktor, možemo ga označiti kao **autoritarni sindrom (sklop)**, jer ga čine autoritarnost, konzervativizam i konformizam, ekstravertnost i iskrenost kao crte ličnosti, uključujući na kraju i eksternalnost kao dimenzija self-koncepta.

Autoritarnost, kao ključna osobina ličnosti u ovom sindromu, definiše se kao nekritička spremnost za prihvatanje tuđih shvatanja, stavova i mišljenja i prepuštanja autoritetu. Autoritarnost je glavna odlika autoritarne ličnosti, ali i karakteristično svojstvo koje se može odnositi na društveni sistem, ideologiju, instituciju, vaspitanje i upravljanje grupom.

Međutim, prema podacima navedenim u matrici sklopa (kanonički koeficijenti) izgleda da ekstravertnost, u kombinaciji sa ostalim osobinama ličnosti, najviše doprinosi predikciji kriterijuma (0.3691).

Tabela 62. Struktura kanoničkih faktora osobina ličnosti ispitanika

Varijable	Kanonički koeficijenti				Kanonički faktori			
	W1	W2	W3	W4	R1	R2	R3	R4
exter	-0.2752	-0.1008	-0.1991	0.3486	-0.5605	-0.3656	0.1824	0.0451
genkon	-0.0939	-0.5094	-0.3334	-0.2078	-0.1984	-0.6151	-0.0723	-0.3169
mizan	-0.2380	0.1969	-0.7214	-0.2234	0.1775	0.3952	-0.7283	0.0565
self	0.0380	-0.0961	-0.1798	-0.1474	0.2634	-0.1784	-0.2932	-0.3011
EPQP	-0.0109	0.8006	0.2496	0.0549	-0.1858	0.7637	-0.0874	0.1232
EPQN	0.0320	-0.1057	-0.5872	0.2519	-0.0192	0.2678	-0.5993	0.3739
EPQE	0.3691	0.2545	0.0960	0.1052	0.4687	-0.1390	0.1178	0.0542
EPQL	0.3574	0.1492	0.0650	-0.4851	0,4407	-0.0775	0.0987	-0.5778
autoritarnost	0.3342	0.0418	-0.3326	-0.3067	0.6700	0.0947	-0.3850	0.0284
konformizam	0.2114	-0.0217	0.0819	0.0028	0.6105	0.0066	0.0439	0.1420
konzervat	0.2654	-0.3352	0.2008	0.9370	0.6574	-0.0445	-0.2257	0.5422
Ekstrahovana varijansa					0.1961	0.1265	0.1133	0.0912
Redundanca kanoničkog faktora					0.0363	0.0141	0.0050	0.0039

Na osnovu podataka iz tabele 63, može se zaključiti da **Prvi kanonički faktor** skupa latentnih dimenzija vrednosti (R1) najviše određuju religioznost i tradicionalizam (0.9344). Imajući u vidu prirodu navedenih varijabli, ovaj kanonički faktor se može odrediti kao **tradicionalna vrednosna orijentacija**. Pri tome, religioznost i

tradicionalizam, u kombinaciji sa ostalim dimenzijama vrednosti, prema podacima navedenim u matrici sklopa (kanonički koeficijenti), najviše doprinosi predikciji kriterijuma (0.9345).

Tabela 63. Struktura kanoničkih faktora latentnih dimenzija vrednosti

Varijable	Kanonički koeficijenti				Kanonički faktori			
	W1	W2	W3	W4	R1	R2	R3	R4
Racionalnost i humanizam	0.1715	-0.6725	-0.3253	0.0478	0.1433	-0.6592	-0.3247	0.0455
Slobodarstvo i patriotizam	-0.1605	-0.6389	0,3590	-0.5362	-0.1807	-0.6353	0.3878	-0.5169
Uspeh u životu i porodična sigurnost	0.0704	0.0466	0.8233	-0.4463	0.0707	0.0767	0.8333	-0.4321
Religioznost i tradicionalizam	0.9345	-0.1304	0.1129	0.1297	0.9344	-0.0931	0.1268	0.1283
Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti	0.2529	0.3686	0.2383	-0.7171	0.2698	0.3665	0.2299	-0.7128
Ekstrahovana varijansa					0.2008	0.1974	0.2038	0.1961
Redundanca kanoničkog faktora					0.0371	0.0221	0.0090	0.0083

Prema podacima iz tabele **63.** može se zaključiti da je za prva četiri kanonička faktora latentnih dimenzija ukupno ekstrahovano 79.81 odsto valjane varijanse. Koeficijent ukupne redundantnosti, koji ukazuje u kom stepenu sve promenljive iz prvog skupa (preko kanoničkih promenljivih W_x) objašnjavaju varijansu promenljivih drugog skupa iznosi 7.65 odsto (tabela **63**).²⁹

Na osnovu određenja ovih faktora, **prvi kanonički par** može se odrediti kao interakcijski sklop koji u najvećoj meri određuju autoritarnost, konzervativizam i konformizam, koje smo označili kao **autoritarni sindrom osobina**, sa jedne strane, i **tradicionalne vrednosne orijentacije**, sa druge strane.

Na osnovu prirode povezanosti prvog para kanoničkih faktora i karakteristika varijabli, slikovito prikazane na šemi 1, može se zaključiti da postoji pozitivna

²⁹ Koeficijent redundance se dobija kao umnožak između koeficijenta kanoničke korelacije i proporcije varijanse koju data kanonička komponenta objašnjava u konkretnom setu varijabli. Proporcija ukupne varijanse koju kanoničke varijable iz jednog seta objašnjavaju u drugom setu varijabli najčešće nije jednaka.

povezanost između religioznosti i tradicionalizma sa osobinama ličnosti kao što su: autoritarnost, konzervativizam, konformizam, ekstravertnost, socijalnost (daju socijalno poželjne odgovore i motivisani su da se prilagode) i obrnuta sa ekternalnošću, u tom smislu da veći stepen izraženosti svih osobina sem ekternalnosti implicira veći stepen tradicionalnih vrednosnih orijentacija, i obrnuto. Odnosno, osobe koje su više autoritarne, konzervativne, konformisti, ekstravertni, socijalni-poverljive-prilagodljive i koji imaju unutrašnji lokus kontrole, veći značaj pridaju religioznim i tradicionalnim vrednostima. Nasuprot tome osobe koje nisu autoritarne, konzervativne, konformirane, koje su više introvertne, manje socijalne i imaju spoljni lokus kontrole, manje cene religiozne i tradicionalne vrednosti.

Šema 1: Povezanost osobina ličnosti i latentnih dimenzija vrednosti

Prediktorske varijable		Kriterijumske varijable
+ Autoritarnost + Konzervativizam + Konformizam + Ekstravertnost + Iskrenost – socijalnost - Eksternalnost	0,4300	+ religioznost i tradicionalizam

Rezultati kanoničke korelacijske analize u tabeli 62, pokazuju da **Drugi kanonički faktor** iz skupa varijabli osobine ličnosti ispitanika (A2) najviše korelira sa psihoticizmom (0.7007) i opštom kompetentnošću (-0.6151). U skladu sa tim manifestnim odrednicama, ovaj kanonički faktor mogli bi definisati kao **psihička uravnoteženost**, koju definiše nizak psihoticizam i visoka opšta kompetentnost. Među navedenim osobinama ličnosti, na osnovu podataka iz matrice sklopa (kanonički koeficijenti), najveću prediktivnu vrednost ima psihoticizam (0.8006). **Osoba sa niskim psihoticizmom je altruistična, dobro socijalizovana, empatična.**

Nasuprot tome, osoba sa ekstremno visokim psihoticizmom je usamljena, nije joj mnogo stalo do ljudi, teška je za prilagođavanje bilo čemu, bilo kome i bilo gde, surova je i nehumana, sa manjkom osećajnosti i empatije, jednom reči – neosetljiva. Ovakva osoba nema razumevanja za druge, bez osećanja krivice, može da bude neprijateljska prema ljudima, čak i prema najbližima i prema onima koje voli. Dopadaju joj se čudne i neobične stvari, ne mari za opasnosti, voli da druge podceni, uvredi, da ih uznemiri.

Ova osoba je impulsivna, nekooperativna, rigidna, sa slabo razvijenom savešću, bez osećanja manje vrednosti, ali ima jaku sklonost ka nekontrolisanoj agresivnosti. Psihijatrijski termini za ove poremećaje na dimenziji psihoticizma su: šizoidnost (za emocionalnu hladnoću) i psihopatija za poremećaj ponašanja (agresivnost, kriminal).

Drugi kanonički faktor iz skupa latentnih dimenzija vrednosnih orijentacija (R2), prema podacima iz tabele 63, u najvećoj je korelaciji sa sledećim varijablama: racionalnost i humanizam (-0,6592) i slobodarstvo i patriotizam (-0,6353) i kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti (0,3665). Sudeći po smislu ovih varijabli, kanonički faktor s kojim su one povezane može se definisati kao **racionalno-humanistička i patriotska orijentacija naspram kulturnog hedonizma**. Prema podacima navedenim u matrici sklopa (kanonički koeficijenti), među latentnim dimenzijama vrednosti, racionalnost i humanizam najviše doprinose predikciji kriterijuma (-0,6725).

Prema tome, drugi kanonički par definiše interakcijski sklop koga u najvećoj meri karakterišu nizak psihoticizam i mizantropija, uz povećanu opštu kompetentnost i eksternalnost, s jedne strane, i humanistička orijentacija i patriotizam naspram kulturnog hedonizma, s druge strane. Relacija između ova dva skupa, prikazana na šemi 2, pokazuje da manji stepen psihoticizma i mizantropije, uz veći stepen opšte kompetentnosti i eksternalnosti, su povezani sa većim stepenom humanističke orijentacije i patriotizma, i manjim stepenom kulturnog hedonizma (šema 2).³⁰

Dakle osobe sa niskim psihoticizmom i nižom mizantropijom, sa osećajem visoke kompetentnosti i višeg stepena eksternalnosti (spoljašnji lokus kontrole) više preferiraju humanističke vrednosti i patriotizam, a manje cene kulturni hedonizam. Važi i obrnuto, da osobe koje imaju viši psihoticizam, viši stepen mizantropije i snižen osećaj kompetentnosti i unutrašnji lokus kontrole, manji značaj pridaju humanizmu i patriotizmu, a veći kulturnom hedonizmu.

---

³⁰ Radi lakše interpretacije drugog para kanoničkih faktora, svi koeficijenti kanoničke korelacije su pomnoženi sa (-1), čime se, u suštini, ne menja priroda povezanosti.

Šema 2. Povezanost osobina ličnosti i latentnih dimenzija vrednosti

Prediktorske varijable		Kriterijumske varijable
- psihoticizam - mizantropija + opšta kompetentnost + ekternalnost	0,3343	+ racionalno-humanistička orijentacija + patriotizam - kulturni hedonizam

Treći kanonički faktor skupa osobina ličnosti ispitanika (A3), prema podacima iz tabele 62, u najvećoj je korelaciji sa sledećim varijablama ličnosti: mizantropijom (-0,7283), neuroticizmom (-0,5993) i autoritarnošću (-0,3850). Shodno tome, ovaj faktor možemo odrediti kao “**neurotična mizantropija**”. Istovremeno, rezultati prikazani u matrici sklopa (kanonički koeficijenti) pokazuju da “mizantropija”, u kombinaciji sa ostalim varijablama ovog skupa, ima najveću prediktivnu vrednost (-0,7214).

U skupu latentnih dimenzija vrednosti, kako to pokazuju podaci iz tabele 63, TREĆI KANONIČKI FAKTOR (R3) najviše određuje “lično postignuće i porodična sigurnost” (-0,8333), a zatim slobodarstvo i patriotizam (0,3878) naspram racionalnosti i humanizma (-0,3247). Dakle, prema varijablama koje čine ovaj kanonički faktor možemo ga označiti kao “**orijentacija na uspeh u životu i porodičnu sigurnost.**” Pri tome, upravo ova latentna dimenzija vrednosti, u kombinaciji sa ostalim dimenzijama vrednosti, prema podacima navedenim u matrici sklopa (kanonički koeficijenti), najviše doprinosi predikciji kriterijuma.

Na osnovu određenja ovih faktora, **treći kanonički par** predstavlja interakcijski sklop koji u najvećoj meri određuju “**neurotična mizantropija**”, s jedne i “**uspeh u životu i porodična sigurnost**”, s druge strane. Na osnovu prirode povezanosti ovog para kanoničkih faktora (šema br.3), može se zaključiti da ispitanici koji imaju više poverenje u ljude (manji stepen mizantropije), psihički su stabilni (manje neuroticizma) i koji su manje autoritarni, pridaju veći značaj vrednostima kao što su uspeh u životu i porodična sigurnost, slobodarski duh i patriotizam, dok su manje orijentisani na racionalnost i humanizam.

Ako pođemo od činjenice da su osobe koje ispoljavaju niži neuroticizam psihički stabilne ličnosti, imaju blagu narav, vedri su i sigurni u društvu, imaju dobru kontrolu impulsa i otporni su na stres, kao i to da pokazuju poverenje u ljude i nisu autoritarni,

onda nalaz da su više orijentisani na uspeh i porodicu a manje na racionalnost i humanizam može da se objasni društvenim kontekstom i time da su humanističke vrednosti često zloupotrebljne radi manipulacije te da se pojedine vrednosti koje čine ovaj sklop shvataju u konstalaciji drugih u okviru ovog kanoničkog para kao manje važni.

Osobe sa visokim neuroticizmom sa druge strane, koje je Ajzenk opisao kao: anksiozne, zabrinute, loše volje, depresivne, kao osobe koje loše spavaju, sa psihosomatskim tegobama, preterano emotivne, sa intenzivnim reagovanjem na sve vrste draži, ako pokazuju manje ljubavi za ljude i više autoritarnosti, manje cene patriotske i porodične vrednosti a veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu što je verovatno posledica njihove želje za većom racionalnošću i tolerancijom. Osoba sa izraženim neuroticizmom nakon svakog emotivnog doživljaja teško se smiruje, ima jake emocionalne reakcije, čija je posledica loše prilagođavanje okolini, što je prisiljava da reaguje iracionalno, ponekad rigidno.³¹

Šema 3. Povezanost osobina ličnosti i latentnih dimenzija vrednosti

Prediktorske varijable		Kriterijumske varijable
- mizantropija	0,2056	+ uspeh u životu i porodična sigurnost
- neuroticizam		+ slobodarstvo i patriotizam
- autoritarnost		- racionalnost i humanizam

Četvrti kanonički faktor iz skupa varijabli koji se odnosi na osobine ličnosti ispitanika (A4), sudeći po podacima iz tabele 62, u najvećoj je korelaciji sa socijalnošću (-0,5778) i konzervativizmom (0,5442), zatim generalnom kompetentnošću (-0.3169) i slikom o sebi (-0.3011). Na osnovu prirode varijabli koje ga određuju, ovaj faktor se može označiti kao **“socijalnost naspram konzervativizma”** ili **„socijabilna konzervativnost”**. Pri tome, na osnovu podataka iz matrice sklopa u tabeli 62, vidljivo

³¹ Visok neuroticizam, prema Ajzenkovom shvatanju, ima biološko/fiziološku ili neurološko/endokrinološku osnovu u neuravnoteženom (labilnom) autonomnom simpatičkom nervnom sistemu, koji se u bilo kojoj stresnoj situaciji aktivira i podstiče rad žlezda sa unutrašnjim lučenjem, što osobu vodi u emocionalnu nestabilnost. Visok neuroticizam je takođe opšta dispozicija za mentalni poremećaj, jer se nalazi kod osoba u većini mentalnih poremećaja, pre svega neurotičnih, ali se može naći i kod osoba koje nemaju nikakav mentalni poremećaj. Osoba sa visokim neuroticizmom, kombinovano sa visokom ekstraverzijom, osetljiva je i nemirna, razdražljiva i agresivna.

je da konzervativizam, u kombinaciji sa ostalim osobinama ličnosti, najviše doprinosi predikciji kriterijuma (-0,9370).

Na osnovu podataka iz tabele 63, može se zaključiti da **Četvrti kanonički faktor** skupa latentnih dimenzija vrednosti najviše određuju: kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti (-0,7128), slobodarstvo i patriotizam (-0,5169), uspeh u životu i porodična sigurnost (-0,4575). Imajući u vidu prirodu navedenih varijabli, ovaj kanonički faktor se može odrediti kao **“kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti”**. Pri tome, ova latentna dimenzija, u kombinaciji sa ostalim dimenzijama vrednosti, prema podacima navedenim u matrici sklopa (kanonički koeficijenti), najviše doprinosi predikciji kriterijuma (-0,7171).

Na osnovu određenja ovih faktora, **četvrti kanonički par** može se definisati kao interakcijski sklop koji u najvećoj meri određuju osobine ličnosti kao što su **socijalnost, generalna kompetentnost, slika o sebi, naspram konzervativnosti**, s jedne strane, i sklop vrednosti označen kao **kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti, patriotizam, uspeh i porodična sigurnost**, s druge strane.

Na osnovu prirode povezanosti ovog para kanoničkih faktora, slikovito prikazane na šemi 4, može se zaključiti da prisutnost većeg stepena socijalnosti, bolje slike o sebi, većeg osećaja kompetentnosti i manjeg stepena konzervativizma, impliciraju veći stepen hedonizma, patriotizma, ličnog postignuća i porodične sigurnosti, kao što važi i obratno.³²

Šema 4. Povezanost osobina ličnosti i latentnih dimenzija vrednosti

Prediktorske varijable + Iskrenost - socijalnost + Slika o sebi + Kompetentnost - konzervativnost		Kriterijumske varijable + hedonizam naspram porodične vezanosti + patriotizam + lično postignuće i porodična sigurnost
	0,1955	

Uzevši u celini, na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da su osobine ličnosti ispitanika, posmatrane kao sindromi a ne izolovano, značajno povezane sa vrednostima i vrednosnim orijentacijama koje ispitanici preferiraju, pri čemu u tom

³² Radi lakše interpretacije četvrtog para kanoničkih faktora, svi koeficijenti kanoničke korelacije su pomnoženi sa (-1), čime se, u suštini, ne menja priroda povezanosti.

pogledu najveću povezanost ima prvi par kanoničkih faktora, koji je definisan sa jedne strane sklopom osobina ličnosti koji smo označili kao **autoritarni sindrom**, a koji je pozitivno povezan sa **religioznošću i tradicionalizmom**, sa druge strane. Pošto se radi o pozitivnim predznacima kod oba kanonička faktora u prvom paru, kako se može videti iz prethodno navedenog šematskog prikaza 1, kod naših ispitanika bi se moglo govoriti o pozitivnoj povezanosti autoriranog sindroma (visoka autoritarnost i konzervativizam, unutrašnji lokus kontrole, visoka ekstrovertnost i veća socijabilnost) sa religioznim i tradicionalnim vrednostima. Kao što je već navedeno, veličina koeficijenta kanoničke korelacije kod ovog para varijabli iznosi 0.430. Kad je reč o odnosu ispitivanih osobina ličnosti prema tradicionalnim vrednostima, možemo reći da je autoritarni sindrom, dobar prediktor tradicionalizma, odnosno visok autoritarni sindrom dobar je prediktor religioznosti i tradicionalizma, kao opštih latentnih faktora vrednosti.

4.6. PROGNOZA PREFERENCIJE VREDNOSTI NA OSNOVU OSOBINA LIČNOSTI ISPITANIKA

Prognoza procene vrednosnih orijentacija ispitanika na osnovu osobina ličnosti ispitanika analizirana je pomoću Regresijske analize po metodu "ENTER". Shodno tome, skupom prediktorskih varijabli obuhvaćena su određena psihološka obeležja ispitanika koja su bila predmet ispitivanja, a to su: 1) Ekstraverzija (EPQ-E), 2) Psihoticizam (EPQ-P), 3) Neuroticizam (EPQ-N), 4) Sklonost laganju (kontrolna skala: EPQ-L), 5) Autoritarnost, 6) Konformizam, 7) Konzervativizam, 8) Globalna kompetentnost; 9) Eksternalnost, 10) Slika o sebi i 11) Mizantropija.

Skup kriterijumskih varijabli činilo je pet latentnih komponenti vrednosnih orijentacija koje su izolovane faktorskom analizom, a to su: **F1 – Racionalno-humanistička vrednosna orijentacija, F2 – Slobodarski duh i patriotizam, F3 – Uspeh i porodična sigurnost, F4 – Religioznost i tradicionalizam, F5 – Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti.**

Za ispitivanje mogućnosti predviđanja procene vrednosti na osnovu navedenih psiholoških obeležja ispitanika korišćen je linearni model regresije, u koji je uvedena jedna po jedna kriterijumska varijabla latentnih dimenzija vrednosti, odnosno rađeno je 5 regresionih analiza, po jedna za svaku vrednosnu orijentaciju.

Kada je reč o **prvoj kriterijumskoj varijabli**, definisanoj kao "**Racionalno-humanistička vrednosna orijentacija**", rezultati regresijske analize, prikazani u tabeli **64**, pokazuju da je povezanost između prediktorskih varijabli i kriterijumske varijable niska (koeficijent multiple korelacije iznosi 0,272).

Tabela 64: Sumarni rezultati regresione analize prediktorskih i kriterijumske varijable

Model	Koeficijent multiple korelacije	Kvadrat koeficijenta multiple korelacije	Korigovani koeficijent multiple korelacije	Standard na greška	Nivo značajnosti (Sig.)				
					R ²	F-test (F)	df1	df2	Sig.
1	.272 ^a	.074	.059	.97497385	.074	5.120	11	706	.000

Na osnovu podataka iz tabele **64**, može se zaključiti da se svega sedam odsto ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable, tj. procene vrednosne orijentacije racionalnost i humanizam, može objasniti na osnovu razlika u pogledu osobina ličnosti ispitanika ($R^2=0,074$). Dakle, korišćenjem ispitivanih osobina ličnosti, kao prediktora, ne obezbeđuje se visok stepen predikcije procene ove latentne varijable vrednosti.

Prema podacima dobijenih vrednosti standardizovanih parcijalnih koeficijenata (beta) navedenih u tabeli **65**, može se zaključiti da među osobinama ličnosti ispitanika, kao prediktorima procene vrednosti, najveći doprinos prognoziranju kriterijumske varijable daju sledeće osobine ličnosti: **psihoticizam ($p<.000$)**, **neuroticizam ($p<.001$)** i **globalna kompetentnost ($p<.007$)**. Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjí valjanost predviđanja procene vrednosti.

Tabela 65. Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
KONSTANTA	1.112	.490		2.272	.023

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
eksternalnost	.085	.065	.064	1.311	.190
globalna kompetentnost	-.151	.056	-.117	-2.700	.007
mizantropija	.099	.055	.085	1.814	.070
slika o sebi	-.125	.068	-.074	-1.827	.068
PSIHOTICIZAM	-.054	.012	-.197	-4.587	.000
NEUROTICIZAM	.031	.009	.154	3.471	.001
EKSTRAVERZIJA	-.007	.009	-.032	-.817	.414
ISKRENOST	-.007	.011	-.028	-.671	.502
autoritarnost	-.003	.004	-.033	-.710	.478
konformizam	-.004	.005	-.032	-.740	.460
konzervat	-.004	.003	-.055	-1.163	.245

Kada se uzme u obzir **druga kriterijumska varijabla**, definisana kao "**Slobodarski duh i patriotizam**", rezultati regresijske analize, prikazani u tabeli 66, pokazuju da je povezanost između prediktorskih varijabli i kriterijumske varijable relativno niska (koeficijent multiple korelacije iznosi 0,327), ali je koeficijent multiple determinacije značajan je na nivou $p < .000$.

Tabela 66. Sumarni rezultati regresione analize prediktorskih i kriterijumske varijable

Model	Koeficijent multiple korelacije	Kvadrat koeficijenta multiple korelacije	Korigovani koeficijent multiple korelacije	Std. Greška	Change Statistics				
					R Square	F	df1	df2	Sig.
1	.327 ^a	.107	.093	.9378315	.107	7.659	11	706	.000

Na osnovu podataka iz tabele 66. može se zaključiti da se svega 11 odsto ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable koja se odnosi na razlike u proceni vrednosne orijentacije patriotizam, može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu osobina ličnosti (R square=0,107). Dakle, korišćenje ispitivanih osobina ličnosti, kao

prediktora, ne obezbeđuje se naročito visok stepen predikcije procene ove latentne varijable vrednosti.

Na osnovu dobijenih vrednosti standardizovanih parcijalnih koeficijenata (beta) navedenih u tabeli 67, može se zaključiti da među osobinama ličnosti ispitanika kao prediktorima procene vrednosti, najveći doprinos prognoziranju kriterijumske varijable daju sledeće osobine ličnosti: **globalna kompetentnost (p<.000)**, **psihoticizam (p<.003)**, **autoritarnost (p<.009)** i **slika o sebi (p<.023)**. Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjuje valjanost predviđanja procene patriotizma kao vrednosti.

Tabela 67. Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
1 KONSTANTA	.466	.471		.989	.323
eksternalnost	-.023	.062	-.018	-.374	.709
globalna kompetentnost	-.213	.054	-.170	-3.978	.000
mizantropija	.069	.052	.061	1.323	.186
slika o sebi	-.149	.066	-.091	-2.278	.023
PSIHOTICIZAM	-.034	.011	-.126	-2.987	.003
NEUROTICIZAM	-.009	.009	-.043	-.994	.321
EKSTRAVERZIJA	-.003	.009	-.013	-.332	.740
ISKRENOST	-.019	.010	-.078	-1.884	.060
autoritarnost	.011	.004	.119	2.619	.009
konformizam	.008	.005	.078	1.803	.072
konzervat	-.003	.003	-.050	-1.073	.284

Pri analiziranju predikcije treće vrednosne orijentacije, odnosno **treće kriterijumske varijable**, označene kao ‘**uspeh u životu i porodična sigurnost**’, rezultati regresijske analize, prikazani u tabeli 68, pokazuju da je povezanost između prediktorskih varijabli i kriterijumske varijable takođe niska (koeficijent multiple

korelacije iznosi 0.222), ali je koeficijent multiple determinacije značajan na nivou $p < .000$.

Tabela 68. Sumarni rezultati regresione analize prediktorskih i kriterijumske varijable

Model	Koeficijent multiple korelacije	Kvadrat koeficijenta multiple korelacije	Korigovani koeficijent multiple korelacije	Std. Greška	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig.
1	.222 ^a	.049	.035	.9846656	.049	3.341	11	706	.000

Na osnovu podataka iz tabele **68** može se zaključiti da se svega pet odsto ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu osobina ličnosti ($R^2 = 0,049$). Dakle, korišćenjem osobina ličnosti, kao prediktora, ne obezbeđuje se visok stepen predikcije procene ove latentne varijable vrednosti.

Prilikom analize dobijenih vrednosti standardizovanih parcijalnih koeficijenata (beta) navedenih u tabeli **69** može se zaključiti da među osobinama ličnosti ispitanika, kao prediktorima procene vrednosti, najveći doprinos prognoziranju kriterijumske varijable daju sledeće osobine ličnosti: **mizantropija** ($p < .000$) i **konzervativizam** ($p < .009$). Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjuje valjanost predviđanja procene vrednosti.

Tabela 69. Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresionni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
1 KONSTANTA	.597	.494		1.208	.228
eksternalnost	-.010	.065	-.008	-.152	.879
globalna kompetentnost	-.079	.056	-.062	-1.406	.160
mizantropija	-.203	.055	-.176	-3.691	.000
slika o sebi	-.110	.069	-.065	-1.591	.112

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti refresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
PSIHOTICIZAM	-.001	.012	-.004	-.101	.919
NEUROTICIZAM	.008	.009	.040	.881	.378
EKSTRAVERZIJA	.009	.009	.038	.951	.342
ISKRENOST	-.002	.011	-.008	-.193	.847
autoritarnost	-.007	.004	-.073	-1.565	.118
konformizam	.000	.005	.004	.095	.924
konzervat	.008	.003	.126	2.615	.009

Multipla regresiona analiza za četvrtu vrednosnu orijentaciju, tj. **četvrtu kriterijumsku varijablu**, koja je definisana kao "**religioznost i tradicionalizam**", prikazani su u tabeli 70. i pokazuju da je povezanost između prediktorskih varijabli i kriterijumske varijable osrednja (koeficijent multiple korelacije iznosi 0,421), ali je koeficijent multiple determinacije značajan na nivou $p < .000$.

Tabela 70. Sumarni rezultati regresione analize prediktorskih i kriterijumske varijable

Model	Koeficijent multiple korelacije	Kvadrat koeficijent a multiple korelacije	Korigovani koeficijent multiple korelacije	Std. Greška	Change Statistics				
					R ²	F	df1	df2	Sig. F
1	.421 ^a	.177	.164	.91685006	.177	13.804	11	706	.000

Na osnovu podataka iz tabele 70. može se zaključiti da se oko 18 odsto ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu osobina ličnosti ($R^2 = 0,177$). Dakle, u ovom slučaju korišćenjem određenih osobina ličnosti, kao prediktora, obezbeđuje se nešto veći stepen predikcije procene ove latentne varijable vrednosti u odnosu na ostale, ali još uvek nedovoljno visok da bi govorili o čvrstoj povezanosti. Na osnovu dobijenih vrednosti standardizovanih parcijalnih koeficijenata (beta) navedenih u tabeli 71., može se zaključiti da među osobinama ličnosti ispitanika kao prediktorima procene vrednosti, najveći doprinos prognoziranju kriterijumske varijable daju sledeće osobine ličnosti: **ekstraverzija** ($p < .000$), **iskrenost-socijalnost** ($p < .003$), **autoritarnost** ($p < .008$),

konformizam ($p<.054$) i **konzervativizam** ($p<.001$), što je pokazala i kanonička analiza. Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo isključiti iz prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjuje valjanost predviđanja procene vrednosti.

Tabela 71. Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresionni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
1 KONSTANTA	1.292	.460		2.807	.005
eksternalnost	-.185	.061	-.140	-3.033	.003
globalna kompetentnost	.043	.052	.034	.827	.408
mizantropija	.090	.051	.078	1.754	.080
slika o sebi	.017	.064	.010	.262	.794
PSIHOTICIZAM	-.004	.011	-.014	-.342	.732
NEUROTICIZAM	-.012	.008	-.062	-1.471	.142
EKSTRAVERZIJA	.030	.008	.132	3.534	.000
ISKRENOST	.030	.010	.119	3.017	.003
autoritarnost	-.011	.004	-.115	-2.648	.008
konformizam	-.009	.005	-.080	-1.926	.054
konzervat	-.010	.003	-.151	-3.357	.001

Regresiona analiza za petu vrednosnu orijentaciju, odnosno **petu kriterijumsku varijablu**, koja je označenu kao “**kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti**”, dala je rezultate koji su prikazani u tabeli 72. Ovi rezultati pokazuju da je povezanost između prediktorskih varijabli i kriterijumske varijable niska (koeficijent multiple korelacije iznosi 0,225), ali je koeficijent multiple determinacije značajan na nivou $p<.000$.

Tabela 72. Sumarni rezultati regresione analize prediktorskih i kriterijumske varijable

Model	Koeficijent multiple korelacije	Kvadrat koeficijenta multiple korelacija	Korigovani koeficijent multiple korelacije	Std. Greška	Change Statistics				
					R	F	df1	df2	Sig.
1	.225 ^a	.051	.036	.97181488	.051	3.421	11	706	.000

Na osnovu podataka iz tabele 72. može se zaključiti da se svega pet odsto ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu osobina ličnosti u odnosu na procenu vrednosnih orijentacija ($R^2=0.051$). Dakle, korišćenjem osobina ličnosti, kao prediktora, ne obezbeđuje se visok stepen predikcije procene ove latentne vrednosti ispitanika.

Dobijene vrednosti standardizovanih parcijalnih koeficijenata (beta) koji su navedeni u tabeli 73, pokazuju da među osobinama ličnosti ispitanika, kao prediktorima njihove procene vrednosti, najveći doprinos prognoziranju kriterijumske varijable daju sledeće osobine ličnosti: **konzervativizam** ($p<.000$), **ekstraverzija** ($p<.004$), i **eksternalnost** ($p<.025$). Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjuje valjanost predviđanja procene vrednosti.

Tabela 73. Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
KONSTANTA	-.453	.488		-.927	.354
eksternalnost	-.145	.065	-.111	-2.250	.025
globalna kompetentnost	.049	.056	.039	.880	.379
mizantropija	-.009	.054	-.008	-.174	.862
slika o sebi	.021	.068	.013	.312	.755
PSIHOTICIZAM	.020	.012	.075	1.712	.087
NEUROTICIZAM	-.009	.009	-.047	-1.033	.302
EKSTRAVERZIJA	.026	.009	.116	2.900	.004

Model (Osobine ličnosti)	Nestandardizovani koeficijenti		Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
	B	Std. Greška	Beta	t	Sig.
ISKRENOST	.014	.011	.055	1.295	.196
autoritarnost	-.007	.004	-.075	-1.594	.111
konformizam	-.007	.005	-.061	-1.379	.168
konzervat	.011	.003	.180	3.726	.000

Na osnovu svih do sada prikazanih i analiziranih rezultata koji se odnose na predviđanje procene značaja vrednosti na osnovu razlika u osobinama ličnosti ispitanika, mogu se izvući sledeći zaključci:

1. Jedan koeficijent multiple korelacije je osrednji (0.421), a ostali koeficijenti su niski (kreću se u rasponu od 0.222 do 0.327), što pokazuje da osobine ličnosti nemaju tako čvrstu i visoku povezanost sa pojedinačnim faktorima ispitivanih vrednosti, kako se očekivalo i kako se do sada vrlo često smatralo. **Dobijeni podaci pokazuju da se najveća povezanost dobija između osobina ličnosti koje čine: ekstraverzija, autoritarnost, konzervativizam i iskrenost-socijalnost, koje posmatramo kao prediktore, i vrednosne orijentacije koja se odnosi na religioznost i tradicionalizam, koju posmatramo kao kriterijum.** Najmanji stepen povezanosti je dobijen kada su bile u pitanju osobine ličnosti: ekstraverzija, eksternalnost i konzervativizam u odnosu na vrednosnu orijentaciju označenu kao hedonizam.

2. Međutim, pošto su svi koeficijenti multiple determinacije bili značajni na nivou $p < 0.000$, može se zaključiti da osobine ličnosti ispitanika, i pored slabije povezanosti, u određenom stepenu doprinose prognozi kriterijumskih varijabli koje su izražene kao latentne dimenzije vrednosti.

3. Mali procenat ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable koji se može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu osobina ličnosti (od 5 do 18 odsto), ukazuje da se korišćenjem osobina ličnosti kao prediktora ne obezbeđuje tako visok stepen predikcije procene vrednosti ispitanika, kao što se na osnovu naše pete hipoteze očekivalo.

4. Od svih ispitivanih kriterijumskih varijabli, **najbolja prediktivna vrednost na osnovu osobina** ličnosti se postiže u pogledu procene latentne dimenzije vrednosti označene kao “**religioznost i tradicionalizma**” (18 odsto ukupnog varijabiliteta), zatim u pogledu vrednosti označene kao “**patriotizam**” (11 odsto ukupnog varijabiliteta), dok je procenat objašnjene varijanse kod ostalih latentnih vrednosti bio znatno niži.

5. Iako se na osnovu osobina ličnosti, kao prediktora, ne objašnjava naročito visok procenat varijabiliteta kriterijumskih varijabli, tj. ispitivanih latentnih vrednosti, na osnovu značajnosti koeficijenta multiple determinacije ($p < .000$), možemo konstatovati da su sve četiri pojedinačne hipoteze, koje su se odnosile na povezanost pojedinačnih osobina ličnosti sa procenom značaja vrednosti, statistički potvrđene, tako da se može zaključiti da je i naša **peta opšta hipoteza potvrđena**, u kojoj se generalno pretpostavlja da osobine ličnosti ispitanika doprinose prognozi procene vrednosnih orijentacija. Na osnovu prethodno prikazanih podataka ne može se reći da je ta prognoza sigurna ili uvek visoko pouzdana, ali se ne može zanemariti značaj osobina ličnosti koje u određenoj meri svakako doprinose preferenciji određenih vrednosti, tako da se na osnovu poznavanja određenih osobina ličnosti može u izvesnoj meri predviđati i vrednosni sistem pojedinca.

4.7. KOMPARATIVNA ANALIZA SISTEMA VREDNOSTI

Poseban zadatatak ovog istraživanja odnosio se na pokušaj da izvršimo komparativnu analizu, tj. da ispitamo da li je i u kom pravcu došlo do promena sistema vrednosti pripadnika Vojske, prateći i upoređujući određene rezultate ispitivanja vrednosti u vremenskom periodu od osam godina (2001-2006-2008), koje su obeležene značajnim socijalnim, političkim, bezbednosnim i drugim promenama u društvu i Vojsci. I pored toga što se radi o relativno kratkom vremenskom periodu u kome su izvršena istraživanja vrednosti u Vojsci koja poredimo, očekivali smo određene promene s obzirom na to da su to bile godine najintenzivnih reformi. Transformacija koju je preduzela Vojska Srbije započela je mnogo kasnije (1996. godine) u odnosu na ostale Vojske u našem regionu.

U okviru ove analize, izvršena je komparacija nalaza istraživanja vezanog za preferenciju vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije utvrđenih u

istraživanjima 2006. i 2008. godine, čiji su rezultati prikazani u tabeli 74. Na osnovu prikazanih rezultata, može se zaključiti da se među prvih deset rangiranih vrednosti, u oba istraživanja, nalazi čak šest istovetnih manifestnih varijabli vrednosti, uprkos tome što se među njima nalaze dve nove vrednosti iz nove skale vrednosti (Marček, Alargić, 2010). To su sledeće zajedničke vrednosti: *porodica, pravda, čast, bezbednost zemlje, samopoštovanje i sreća*. Ovaj rezultat ukazuje na relativnu postojanost socijalnih vrednosnih orijentacija kod profesionalnih pripadnika Vojske Srbije.

Komparativna analiza takođe pokazuje da samo kod dve vrednosti, u periodu našeg ispitivanja (2008-2009) u odnosu na raniji period (2006) postoji povećanje ranga preferencije gotovo svih vrednosti: časti, samopoštovanja, bezbednosti zemlje, nezavisnosti, tradicije, hrabrosti, uspeha u životu, udobnog života, čovekoljublja, mira u svetu, patriotizma, poslušnosti i vere u Boga. Do smanjenja u proceni značaja, došlo je samo u slučaju procene vrednosti *slobode* gde je zabeležen pad ranga ove vrednosti sa 2. na 20. rang. U ostalim procenjivanim vrednostima rang je isti: porodica, pravda, sreća i solidarnost. (Tabela 74).

Zanimljivo je da je patriotizam 2001. godine (Pajević i saradnici, 2004), spadao među 10 vrednosti koje su bile prihvaćene u najvećem procentu, dok je 2006. zauzimao 20. rang, a u poslednjem istraživanju 2008. ponovo je dobio nešto veći značaj i našao se na 16 mestu po rang.

Iz prethodno primenjene skale "vrednosti" (2006) isključeno je 11 manifestnih varijabli, od kojih su tri bile među 10 prvorangiranih (lični mir, opstanak nacije, ponos). U ovom istraživanju uključeno je devet novih vrednosti, od kojih su tri među 10 prvorangiranih (obrazovanje, ljudska prava i ekonomski napredak države).

Tabela 74. Uporedni pregled osnovnih statističkih pokazatelja vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske (2006. i 2008. godine)

Indikatori Vrednosti (2006)	AS	SD	Rang	Indikatori Vrednosti (2008)	AS	SD	Rang
Porodična sigurnost	4.91	.37	1	Porodica	4,875	,443	1
Sloboda	4.86	.44	2	Pravda	4,760	,546	2
Pravda	4.82	.47	3	Čast	4,705	,573	3
Lični mir	4.80	.45	4	Samopoštovanje	4,691	,578	4

Indikatori Vrednosti (2006)	AS	SD	Rang	Indikatori Vrednosti (2008)	AS	SD	Rang
Čast	4.79	.52	5	Bezbednost zemlje	4,689	,586	5
Opstanak nacije	4.78	.56	6	Obrazovanje	4,619	,587	6
Samopoštovanje	4.76	.48	7	Ljudska prava	4,610	,644	7
Bezbednost zemlje	4.74	.54	8	Odgovornost	4,594	,618	8
Sreća	4.72	.58	9	Sreća	4,565	,706	9
Ponos	4.69	.61	10	Ekonomski napredak države	4,550	,648	10
Pamet	4.69	.58	11	Nezavisnost zemlje	4,537	,788	11
Nezavisnost	4.66	.65	12-13	Hrabrost	4,533	,677	12
Narod	4.66	.63	12-13	Uspeh u životu	4,527	,625	13-14
Odgovornost	4.64	.62	14-15	Zadovoljstvo poslom	4,527	,612	13-14
Uspeh u životu	4.64	.59	14-15	Tradicija	4,524	,702	15
Zadovoljstvo	4.63	.59	16	Patriotizam	4,464	,755	16
Hrabrost	4.58	.66	17	Udoban život	4,441	,666	17
Država	4.57	.75	18-19	Tolerancija	4,409	,685	18
Mudrost	4.57	.63	18-19	Čovekoljubivost	4,399	,722	19
Patriotizam	4.56	.73	20	Sloboda izbora	4,398	,720	20
Red i disciplina	4.53	.64	21	Posvećenost poslu	4,384	,652	21
Udoban život	4.52	.66	22	Zaštita životne sredine	4,379	,692	22
Solidarnost	4.51	.68	23	Solidarnost	4,365	,651	23
Ravnopravnost ljudi	4.50	.73	24	Mir u svetu	4,362	,828	24
Čovekoljubivost	4.44	.70	25	Razboritost	4,299	,733	25
Muškost	4.42	.82	26	Ulaganje napora	4,291	,701	26
Tradicija	4.41	.77	27	Vera u Boga	4,132	,961	27
Razboritost	4.40	.73	28-29	Poslušnost	4,037	,926	28
Izdržavanje teškoća	4.40	.70	28-29	Demokratski društveni poredak	3,859	,965	29
Mir u svetu	4.23	.91	30	Umetničko stvaralaštvo	3,812	,975	30
Poslušnost	4.21	.82	31	Uzbudljiv život	3,811	1,020	31
Vera u Boga	4.17	.99	32				
Pomirljivost	4.09	.90	33				
Demokratija	3.96	1.09	34				

Indikatori Vrednosti (2006)	AS	SD	Rang	Indikatori Vrednosti (2008)	AS	SD	Rang
Uzбудljiv život	3.88	1.04	35				

Nakon izvršene analize u pogledu rangiranja pojedinačnih manifestnih vrednosti, izvršena je komparativna analiza faktorske strukture vrednosti u istraživanjima obavljenim 2001, 2006 i 2008. godine, koja je prikazana u tabeli 75.

Tabela 75. Uporedni pregled faktorske strukture vrednosti pripadnika Vojske Srbije u tri različita perioda - 2001, 2006. i 2008. godine

Faktorska struktura vrednosti studenata Vojne akademije Vojske Srbije (Pajević, 2001)	Faktorska struktura vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije (Marček i Alargić, 2006)	Faktorska struktura vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije (Alargić, 2008)
F1 - Humanistička orijentacija	F1 - Patriotizam	F1 - Racionalnost i humanizam
F2 - Patriotizam	F2 - Humanistička orijentacija	F2 - Slobodarski duh i Patriotizam
F3 - Hedonizam	F3 - Hedonizam	F3 - Uspeh i porodična sigurnost
F4 - Stoicizam	F4 - Stoicizam	F4 - Religioznost i tradicionalizam
F5 - Psihološka ravnoteža	F5 - Umnost i lično dostojanstvo	F5 - Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti
F6 - Idealističko stremljenje ka višim ciljevima naspram lične udobnosti i uspeha	F6 - Porodična sigurnost i pravdoljubivost	
F7 - Prihvaćenost normi vojne organizacije		
F8 - Težnja ka nezavisnosti		
F9 - Lično dostojanstvo naspram porodične sigurnosti		

Komparativna analiza dobijenih faktora, prikazana u tabeli 75, na tri uzorka ispitanika, u vremenskom periodu od 8 godina pokazuje da osim razlike u broju izolovanih faktora (dimenzija) vrednosti, postoji i razlika u redosledu izdvajanja faktora, a samim tim i u njihovom značaju.

Osim nejednakosti u broju izolovanih faktora (devet, šest i pet), pokazatelji iz navedene tabele ukazuju da "patriotizam" i "humanistička orijentacija" predstavljaju najznačajnije dimenzije u strukturi vrednosti pripadnika Vojske Srbije i da su one postojane, pojavljuju se u sva tri uzorka ispitanika. U poslednjem istraživanju pojavljuju se dve nove orijentacije u strukturi vrednosti pripadnika Vojske Srbije, a to su: „**Uspeh i porodična sigurnost**“ i „**religioznost i tradicionalizam**“. Takođe, u našem istraživanju utvrđena je jedna bipolarna dimenzija označena kao "**kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti**", što upućuje na zaključak da jedna grupa ispitanika pridaje veći značaj ličnim, a druga grupa ispitanika porodičnim vrednostima. U ranijem istraživanju "hedonizam" je činio zasebnu latentnu dimenziju.

Komparativna analiza takođe ukazuje da se u našem istraživanju izgubio stoicizam i idealističko stremljenje ka višim ciljevima naspram lične udobnosti i uspeha, prihvaćenosti normi vojne organizacije i težnje ka nezavisnosti, što su bile vrednosti svojstvene prvenstveno studentima Vojne akademije koji su ispitivani 2001. godine, kao i profesionalnim pripadnicima Vojske koji su ispitivani 2006. godine. Čini se da se kroz transformaciju Vojske došlo do okretanja ka ličnom postignuću i tradicionalizmu, kod pripadnika Vojske koji su u najtežim trenucima za zemlju, pokazali hrabrost, lično dostojanstvo i brigu za nezavisnost svoje zemlje, dok su u novim okolnostima shvatili da kroz profesionalizam i lično usavršavanje, porodični život i očuvanje tradicionalnih vrednosti mogu pokazati svoj patriotizam i dati najveći doprinos široj zajednici kroz uvažavanje i isticanje humanističkih vrednosti.

Na osnovu prethodne komparativne analize možemo zaključiti da je naša **šesta hipoteza delimično potvrđena**, jer su neke vrednosti ostale stabilne (humanizam i patriotizam), dok su se druge promenile u pogledu preferencije i značenja (hedonizam, religioznost i tradicionalizam), ali su se pojavile kao značajne i neke nove vrednosti (uspeh, obrazovanje, porodična sigurnost).

5. ZAVRŠNA DISKUSIJA

Ovo istraživanje je imalo opšti cilj i ambicije da polazeći od savremenih teorija ličnosti, kao i teorija vrednosti, detaljnije ispita vrednosne orijentacije kojima pripadnici Vojske Srbije pridaju najveći značaj, uzimajući u obzir i pretpostavke o tome kako njihova pojedina psihološka i demografska obeležja utiču na procenu značaja i usvajanje vrednosti, u uslovima kada se vrši reforma Vojske i očekuju njene nove integracije i misije.

Sa teorijskog stanovišta pokušali smo da sagledamo strukturu sistema vrednosti, njegovu postojanost ili promenljivost, činioce koji determinišu preferenciju pojedinih vrednosti, kao i odnos varijabli ličnosti i vrednosnog sistema. Sa praktičnog stanovišta, dobijeni rezultati istraživanja mogu da posluže kao osnova za neka nova saznanja o bitnim karakteristikama savremenog vrednosnog sistema pripadnika Vojske, ali i kao orijentir političkim i vojnim strukturama, a posebno vojnim psiholozima i menadžerima ljudskih resursa u Vojsci, kako da utiču na proces reforme i poboljšaju mogućnost predviđanja ponašanja pripadnika Vojske u obavljanju profesionalnih zadataka i planiranih ciljeva. Svakako da ima opravdanja očekivanje da će reforma naše Vojske ići brže i da će biti uspešnija ako je, pored obezbeđenja drugih uslova, podržana i adekvatnim programima profesionalne selekcije i treninga, gde motivacija, osobine ličnosti i sistem vrednosti imaju poseban značaj.

S obzirom na to da je analiza dobijenih rezultata na uzorku u funkciji uopštavanja na populaciji Vojske, analizirana su njegova osnovna obeležja. U određivanju broja obeležja uzorka pošli smo od socioloških teorijskih saznanja da društveni i profesionalni status pojedinih kategorija u društvu i Vojsci određuje njihove stavove, vrednosti, moral i ponašanje u miru, a analogno tome i u ratu.

Imajući u vidu osnovni problem istraživanja, ovde ćemo nakon prethodno datog prikaza i statističke analize rezultata istraživanja, pokušati da iznesemo završnu diskusiju i da odgovorimo na postavljene hipoteze, zadatke i ciljeve istraživanja.

5.1. PREFERENCIJA POJEDINAČNIH (MANIFESTNIH) VREDNOSTI

Prvi zadatak našeg istraživanja odnosio se na utvrđivanje preferencije pojedinačnih vrednosti pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme vojske i tranzicije države. Osnovu za postavljanje ovog zadatka istraživanja nalazimo u empirijskoj činjenici i teorijskim postavkama većine autora koji se bave izučavanjem vrednosti da ljudi u određenim društveno-istorijskim okolnostima preferiraju određene vrednosti koje su u skladu sa vladajućom ideologijom društva, što ukazuje da se vrednosti mogu menjati u skladu sa društvenim promenama, iako je reč o relativno stabilnim ili čak bazičnim uverenjima, stavovima i opredeljenjima.

Kad je reč o preferencijama manifestnih oblika vrednosti pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme vojske i tranzicije države, na osnovu rezultata našeg istraživanja, možemo konstatovati da se najviše preferiraju socijalne vrednosti, ali i da je došlo do određene promene u sistemu vrednosti u odnosu na raniji period, pre započinjanja reformi u Vojsci. Pitanje je – u čemu se ogleda ta promena? Budući da smo u našem istraživanju pošli od Rokičevog shvatanja (Rocheach, 1973) da je struktura (broj i vrsta) vrednosti kod odraslih i zrelih ljudi relativno stabilna i skoro nepromenljiva kategorija, onda se promena, očekivano, ispoljila pre svega u pogledu redosleda (ranga) preferencije i stepena prihvaćenosti (intenziteta) pojedinih vrednosti.

Dobijeni rezultati u ovom istraživanju pokazuju da pripadnici Vojske u najvećem stepenu prihvataju vrednosti, kao što su: porodica, pravda, čast, samopoštovanje, bezbednost zemlje, obrazovanje, ljudska prava, odgovornost, sreća i ekonomski napredak države. Iako stoji opšta ocena da su i sve ostale ispitivane vrednosti visoko prihvaćene, ipak se može zapaziti da su najmanje od njih prihvaćene one vrednosti koje opisuju konformističku i avanturističku vrednosnu orijentaciju. Na dnu ove skale rangova nalaze se vrednosti kao što su: vera u boga, poslušnost, demokratski društveni poredak, umetničko stvaralaštvo i uzbudljiv život.

Najveći stepen slaganja među ispitanicima postoji u pogledu prvih pet rangiranih vrednosti. S druge strane, ispitanici se međusobno najmanje slažu u pogledu procene vrednosti kao što su: vera u Boga, poslušnost, demokratski društveni poredak, umetničko stvaralaštvo i uzbudljiv život.

Kada se analiziraju, procentualno prikazani rezultati odgovora ispitanika sa najvišom ocenom (5) i najnižom ocenom (1), uočava se da su najvišu ocenu ispitanici dodelili čak za 20 manifestnih varijabli (od ukupno 31), pri čemu najveću procentualnu zastupljenost imaju sledeće manifestne varijable: porodica, pravda, čast, obrazovanje, bezbednost zemlje, odgovornost i zadovoljstvo poslom. Očigledno je da su **porodica, pravda, samopoštovanje, čast, obrazovanje i bezbednost zemlje** one vrednosti za koje se opredeljuje najveći procenat ispitanika i istovremeno ih procenjuje sa najvišom ocenom.

Najveći stepen neslaganja među ispitanicima postoji kada procenjuju vrednosti kao što su: **uzbudljiv život, patriotizam, umetničko stvaralaštvo i demokratija**, pri čemu su ove vrednosti u proseku posmatrano ocenjivane sa najnižom ocenom.

Kada se posmatraju ukupni pokazatelji ispitivane strukture vrednosti kod profesionalnih pripadnika Vojske (rang, stepen prihvaćenosti i stepen slaganja), može se videti da se one grupišu u tri nivoa. Na prvom nivou dominiraju socijalne vrednosti, kao što su: **porodica, pravda, bezbednost zemlje i ljudska prava**, kojima se po značaju i stepenu prihvaćenosti pridružuju i neke moralne vrednosti, kao što su: **čast i samopoštovanje**, uključujući i lične vrednosti, među kojima najveći stepen preferencije ima **obrazovanje**.

Očito je da se na samom vrhu po stepenu prihvaćenosti nalaze izrazito naglašene socijalne vrednosti - **porodica i pravda**, koje spadaju u temeljne vrednosti kod većine pripadnika našeg društva. Baveći se karakterologijom i antropologijom našeg naroda, Jerotić (1998) je u pozitivne osobine, pored hrabrosti, dobrodušnosti, iskrenosti, svrstao i **osećanje pravde**, ali s druge strane i negativne osobine, kao što su: **nesloga, inat, izdajstvo i lakovernost**. Istražujući vrednosne orijentacije studenata budućih nastavnika, na uzorku ispitanika sve četiri godine studija, pomoću skale vrednosnih orijentacija VOR1 i VOR2, Brković i Petrović-Bjekić (1999), utvrdili su da ispitanici najviše vrednuju društvene i individualne vrednosti, slične onima koje smo mi uočili u dosadašnjim istraživanjima: sigurnost porodice, sreća, sloboda, unutrašnja harmonija, pravo prijateljstvo, samopoštovanje, svet mira, uspešan život, mudrost i zrela ljubav, za koje možemo reći da spadaju u univerzalne vrednosti.

U srednju kategoriju po stepenu prihvaćenosti i značaju mogle bi se svrstati sve ostale vrednosti, kao što su: **nezavisnost zemlje, hrabrost, uspeh u životu, zadovoljstvo poslom i tradicija**. Očigledno je da ovu kategoriju više profilišu profesionalne vrednosti vezane za Vojsku i posao, što čini osnovu profesionalnog identiteta vojnika.

U treću kategoriju svrstavaju se vrednosti koje su imale najniži stepen prihvaćenosti, kao što su: vera u Boga, poslušnost, demokratski društveni poredak, umetničko stvaralaštvo, uzbudljiv život i ulaganje napora. Ovde je posebno zanimljivo nisko vrednovanje vere u Boga, što odstupa od javne slike i očekivanja da je kod pripadnika Vojske došlo do retradicionalizacije i verske identifikacije, tokom i nakon ratnog perioda 90-ih godina.

Psihološko objašnjenje nižeg prihvatanja **vere u Boga** kao vrednosti, može biti u tome da je ateističko vreme u kome su naši ispitanici odrastali i bili vaspitavani, ostavilo dubljeg traga u vojnoj populaciji, nego što je šire u društvu. U periodu razvoja SFRJ i izgradnje tzv. moralnog lika pripadnika JNA, bilo je naglašeno napuštanje tradicionalnih hrišćanskih vrednosti, u čijoj je osnovi ležalo pravoslavlje i vera u Boga. Kod pripadnika bivše JNA naglašeno su promovisane vrednosti vezane za humanizam, solidarnost, modernizam i internacionalizam. U trećoj Jugoslaviji, SPC se polako i sigurno vraća na društvenu scenu i obnavlja stari ugled i uticaj. S druge strane, pojedini kritički nastrojeni sociolozi, uvažavajući spomenute razloge kao širu ambijentalnu pozadinu, obnovu religioznosti ipak svode na jedan jedini uzrok – na *ekstremni rast nacionalizma*. Dejvid Martin (Martin, 1994) pokrete religiozne obnove u postsocijalističkim zemljama jugoistočne i istočne Evrope ocenjuje kao u suštini incidentno verske i nacionalističke, tako da on smatra da se u tom kontekstu i „strastna hodočašća Srba na monaška svetišta na Kosovu” mogu podvesti pod rubriku „nacionalizam”. Ovde bismo se donekle mogli složiti sa Dejvidom Martinom, da se pod diktatom i instrumentalizacijom od strane društveno-političke elite, u vremenu krizne društvene situacije koja je bila karakteristična u većini bivših socijalističkih zemalja, uključujući i našu zemlju, dogodilo da je nacionalizam promovisao religiju i crkvu, pa i preokrenuo religioznu panoramu stanovništva. Nema spora, nacionalizam je prouzrokovao da se ljudi prepoznaju i u religijskim obeležjima, da prigrlje istorijsku, kulturnu i socijalnu pozadinu koja je i religijski osenčena. Međutim, kod naših

ispitanika ne može se govoriti o autentičnom osećanju i istinskoj religioznosti, u smislu življenja po kanonima srpske pravoslavne crkve i vere u Boga, nego više kao instrumentalna retradicionalizacija i vraćanje na poštovanje religije i verskih običaja u tradicionalnom smislu, radi traženja oslonca u nesigurnim vremenima u nečemu što je trajnijeg karaktera. To takođe omogućava čvršću kolektivnu identifikaciju, povezivanje i jačanje osećanja sigurnosti, kao i lakše podnošenja sveukupne društvene krize.

Ono što je neobično u našem istraživanju, jeste neočekivano nizak rang koji imaju vrednosti - sloboda izbora, demokratija, solidarnost, čovekoljubivost, hrabrost i patriotizam, što su bile vrednosti koje su u ranijem periodu visoko vrednovane. Ova promena ukazuje na izvestan otklon u odnosu na ranije nalaze, kao i odstupanje od očekivanja da će nove demokratske vrednosti biti više prihvaćene. Kao da je pod uticajem globalizacije, nejasnih i sporih reformi, ratnog iskustva i raspada zemlje, došlo do vrednosne dezorijentacije, anomije i relativizacije određenih vrednosti, pri čemu se zapaža otklon u odnosu na stare tradicionalne vojničke vrednosti (npr. hrabrost, patriotizam), ali i nedovoljno poverenje u nove demokratske vrednosti (sloboda izbora, demokratski društveni poredak, uzbudljiv život). To može da ukazuje na tendenciju napuštanja tradicionalnih vojničkih vrednosti i orijentaciju ka uzdržanoj samodovoljnosti, sve većoj orijentaciji na lični uspeh i porodičnu sigurnost, kao i drugačije shvatanje patriotizma i tradicionalnih vojničkih vrednosti.

Kako navodi Đorđević (2006), crkva može biti učesnik civilnog društva – što i jeste u zapadnim društvima, tamo gde već postoji učvršćeno demokratsko uređenje – pod uslovom da: poštuje njegova stroga pravila ponašanja; skrajne tradicionalno-patrijarhalnu vertikalnu; izgradi savremen odnos prema političkom polju; gaji civilizovan stav prema svakome manjinstvu; zastupa borbu za zaštitu prirode; i formuliše plansku socijalnu politiku i zalaže se za nju. Da bi SPC bila aktivni učesnik civilnog društva, što važi i za ostale verske strukture, ona mora da poštuje stroga pravila ponašanja koja vladaju u njemu: da ceni činjenicu „bačenosti” na tržište, da je u svojevrsnoj utakmici sa drugim akterima i da u tom oštrom takmičenju neko u jednom trenutku dobije dok drugi, u tom istom trenu, gube. Svakako da se ovo klatno pomera: nema unapred zagarantovanog prava na uspeh. Pravila civilnog društva, a time i tržišne utakmice, sve više nalažu kretanje od *religije sudbine* prema *religiji izbora*. Ako to primenimo na crkvu kao instituciju, tada stvar izlazi na sledeće: crkva se bira, ali ne mora biti

izabrana. SPC neće biti učesnik civilnog društva ukoliko se bude pridržavala vertikale koju promovise i po kojoj naša zajednica treba da bude ustrojena prema trojstvu: Bog na nebu, pomazani kralj u državi a domaćin u porodici. To jeste nekada bila vertikala srpskog naroda, ali ona ne može funkcionisati u građanskom društvu, jer po definiciji odbacuje mnoge.

Kada je u pitanju **demokratija** kao vrednost, nizak rang se može objasniti pre naglašavanjem demokratije u političkoj utakmici u poslednjih petnaestak godina i lošoj političkoj praksi koja se stalno pozivala na nju, te prevelikim očekivanjima i razočarenjem populacije, lošim iskustvima koje ljudi doživljavaju kao rezultat politike koja te vrednosti eksploatiše na svoj način. Kao i mnogi drugi pojmovi (kao i sam pojam demokratije, na žalost) i pojam pravne države bio je više nego često zloupotrebljavan na ovim prostorima. Pod tom etiketom vođene su razne hajke i lov na lopove, najčešće u svrhe jeftinih političko-marketinških poteza pranja ruku od evidentnih zloupotreba vlasti ili, pak, oslobadjanja od „kužnih” saradnika. Klatno koje se kretalo od boljševičke diktature, preko samoupravnog *laisser faire*, do anarhije koja je kulminirala u raspadu države, uvek se ponovo vraćalo u tačku apsolutizma.

U prvoj fazi posle 2. svetskog rata, zakone su propisivali pobednici, da bi bili primenjivani isključivo nad pobeđenima. U drugoj fazi, ideja o samoupravljanju, sasvim bliska demokratskoj ideji, izvitoperena je u sredstvo za manipulaciju radnika. Potom, pod okriljem „nacionalnih interesa” država je bila sve samo ne pravna, tj. jednaka za sve građane. Voluntarizam partije, bio je zamenjen voluntarizmom dominantne grupe („Radnički” i slični Saveti), da bi ovaj bio zamenjen voluntarizmom naciona (tj. Vladajuće klike koja je sebe proglasila za reprezententa nacije). Za čitavo to vreme, nije bilo važno šta piše u zakonu, već, prvo – da li si član partije, zatim – da li poznaješ sudiju (ili, recimo, člana Komisije za prijem radnika) i, najzad – da li si pripadnik Klana. Za čitavo to vreme, ovaj narod negovan je da misli kako forma ne mora da odražava suštinu, i učen je da se ponaša kako je „suština” važnija od forme. A, forma – to je pravna država.

Analizirajući teškoće uvođenja demokratije u Srbiji, Zdravković (1993) je dao jednu zanimljivu taksonomiju razlika u tretiranju različitih političkih pojmova kod nas i

u svetu, koja se može generalizovati na različitosti političke svesti između čoveka post-komunističkog perioda i čoveka iz zemalja sa demokratskom tradicijom:

Tabela 76. Pojam demokratije (Zdravković, 1993)

	kod nas	u svetu
Narod	Zajednica kojoj vlast proglašava interese	Zajednica koja određuje svoje interese
Vlast	Ovlašćenje za raspolaganje sudbinom naroda	Ovlašćenje za sprovođenje volje naroda
Stranke	Interesne grupe koje se bore za vlast	Grupe koje zastupaju političke programe
Parlament	Institucija za potvrdu ponašanja vlasti	Institucija za kontrolu ponašanja vlasti
Država	Aparat za sprovođenje i zaštitu vlasti	Aparat za zaštitu interesa građana
Sudstvo	Sprovođenje pravde u funkciji vlasti	Sprovođenje pravde je starije od vlasti

Nizak rang **umetničkog stvaralaštva, solidarnosti, čovekoljubivosti**, dobijen u našem istraživanju bio je očekivan, budući da u vreme krize ljudi najmanje štede na hrani, odeći i svemu što je potrebno za puko preživljavanje, dok sve drugo, kao što je kultura i umetnost, može da čeka neka bolja vremena. Kao što kaže Ratko Božović (2009), „u siromaštvu čovek ne može da bira svoj stil života, već mu ga je siromaštvo nametnulo. Saosećanje za druge je nestalo, čoveka krize odlikuje samo gramzivost.“ Istina, ni ove vrednosti od strane većine naših ispitanika nisu vrednovane ispod proseka, ali su zauzele znatno niže rangove u odnosu na socijalne, porodične, moralne i lične vrednosti.

5.2. FAKTORSKA (LATENTNA) STRUKTURA SISTEMA VREDNOSTI

Drugi zadatak našeg istraživanja se odnosio na utvrđivanje latentne strukture sistema vrednosti profesionalnih pripadnika Vojske Srbije u uslovima reforme Vojske i tranzicije države. U formulisanju ovog zadatka pošli smo od teorijskog shvatanja drugih autora (Rokeach, 1973; Radović, 2010; Marček i Alargić, 2008.) da se veći broj manifestnih vrednosti može svesti na manji broj latentnih dimenzija ili faktora opštijeg karaktera, kojima se objašnjava vrednosni prostor.

Imajući u vidu prethodno prikazane rezultate istraživanja koji se odnose na faktorsku analizu, možemo zaključiti da je **druga opšta hipoteza ovog istraživanja**

potvrđena. Kao što je već rečeno, ova hipoteza pretpostavlja da se manifestna struktura ispitivanih vrednosti pripadnika Vojske Srbije (31 vrednost) može objasniti pomoću manjeg broja latentnih dimenzija, koje su slične dimenzijama dobijenim u nekim ranijim istraživanjima i pokrivaju ceo prostor manifestnih vrednosti. Korišćenjem metode glavnih komponenata, i uz primenu Gutman-Kaizerovog kriterijuma, izdvojeno je pet osnovnih komponenti ili faktora: **F1 – Racionalno-humanistička vrednosna orijentacija, F2 – Slobodarski duh i patriotizam, F3 – Usmerenost na lično postignuće i porodičnu sigurnost, F4 – Religioznost i tradicionalizam, F5 – Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti**, za koje možemo reći da čine osnovu sistema vrednosti kod profesionalnog sastava Vojske Srbije.

Ako, **međutim**, posmatramo na nivou manifestnih varijabli koje čine ove faktore, uočava se bitna razlika između ranijih istraživanja i našeg istraživanja.

F1 – Racionalno-humanistička vrednosna orijentacija: U okviru ovog faktora u našem istraživanju dominiraju tolerancija i razboritost, dok su u ranijim istraživanjima npr, dominirale vrednosti kao što su: mir u svetu, pomirljivost i ravnopravnost ljudi. Sve su to vrednosti koje govore u prvom redu o humanizmu, ali su sada u prvom redu dominantni racionalni elementi - racionalne vrednosne orijentacije. To znači da je u ranijem periodu više dominirao humanizam i idealizam, dok su sada u okviru humanističke orijentacije u prvom redu prisutni racionalni elementi, tako da se ovaj faktor može odrediti kao racionalni humanizam.

F2 – Slobodarski duh i patriotizam: vezanost za tradicionalne vrednosti u nas se uglavnom odnosi na patriotizam, vezanost za naciju i državu, brigu o očuvanju bezbednosti zemlje i osećanja časti koja proističe iz te vezanosti. Ovakav faktor identifikovan je i u ranijim istraživanjima Radovanovića i Radulovića (2000); Pajevića, Marčeka i Danićeve (2005) i Marčeka i Alargićeve (2006), a njegov sadržaj je gotovo identičan sa našim istraživanjem što je bilo očekivano, tim pre što je motivisanost za vojni poziv, između ostalog, zasnovana na ovim vrednostima.

Oficirska (i podoficirska) profesija nije nimalo laka. Tu vrstu profesije biraju oni koji su svesni svih rizika koje ona nosi, naročito u ratu. Mladi ljudi se opredeljuju za ovo rizično zanimanje, pre svega, iz psihološke potrebe da pripadaju jakoj, stabilnoj instituciji, kao što je vojska, čija snaga proizilazi iz snage države, tako da privlačnost

ove profesije, u velikoj meri, proizilazi iz nacionalnog ponosa i patriotizma, tj. odnosa prema osnovnim društvenim i nacionalnim vrednostima.

F3 – Uspeh u životu i porodična sigurnost: Sličan faktor dobijen je i u jednom ranijem istraživanju (Marček i Alargić, 2006), ali pod nazivom "porodična sigurnost i pravdoljubivost" (na uzorku profesionalnih pripadnika Vojske) i "lična i porodična sigurnost" (na uzorku neprofesionalnih pripadnika Vojske), s tim što se može smatrati da je ovaj faktor čistiji, jasniji i kompaktniji, dok je ovakvim vrednotima, u prethodnim istraživanjima bila je pridodata i briga za bezbednost zemlje i pravda koje su visoko cenjene vrednosti u našem narodu. Međutim, posmatrano na nivou manifestnih varijabli koje čine ove faktore, uočava se bitna razlika, iako se može reći da je ranije više bila naglašena pravdoljubivost, dok je u našem istraživanju u okviru ovog faktora naglašena lična uspešnost, zadovoljstvo poslom, obrazovanje i porodična sigurnost.

F4 – Religioznost i tradicionalizam: U prethodnom istraživanju 2006, patriotizam i religioznost formirali su zajednički faktor verovatno zbog toga što je jedan broj ispitanika religiozno opredeljenje izjednačavao sa nacionalnim opredeljenjem, a nacionalno je u svesti naših ljudi najčešće veoma blisko patriotizmu, odnosno religija je shvatana kao deo nacionalnog bića, a nacionalno se blisko povezuje sa patriotskim. Prema tome, patriotizam se u ovom slučaju više vezuje za religioznost u tradicionalno institucionalnom smislu, koja više podrazumeva poštovanje srpskih pravoslavnih običaja i praznika, nego što je reč o verovanju u Boga i življenju u skladu sa učenjima vere. Dakle, u ranijem istraživanju uz religioznost se blisko vezivao i patriotizam, dok se u ovom istraživanju u isti faktor svrstavaju i vrednosti koje je opravdanije označiti kao tradicionalizam (poslušnost, hrabrost, tradicija, odgovornost).

F5 – Kulturni hedonizam: Kad je reč o petom faktoru izdvojenom u našem istraživanju, koji smo označili kao Demokratija i kulturni hedonizam, naspram porodične vezanosti, možemo reći da je to takođe jedna od opštih konvencionalnih vrednosti koja je utvrđena i u prethodnim istraživanjima (Marček i Alargić, 2006). U skladu sa vremenom i okolnostima pod kojima je ovo istraživanje izvedeno (društvena tranzicija i reforma u Vojsci), ova vrednosna orijentacija je donekle u senci stabilnijih vrednosti kakve su "patriotizam" ili "humanizam", ali se ovaj faktor ovde jasnije izdvaja i strukturira kao opšta vrednosna dimenzija, nego što je to bio slučaj u ranijim

istraživanjima. Takođe, može se reći da se hedonizam u ovom istraživanju nalazi na jednoj strani bipolarne dimenzije vrednosti, nasuprot "porodičnoj sigurnosti", što u ranijim istraživanjima nije bio slučaj. To ukazuje da su dobile na značaju instrumentalne vrednosti koje ukazuju na egoizam, lično zadovoljstvo i uživanje u životu, što savremeni egzistencijalni uslovi i demokratsko društveno okruženje omogućavaju. Ovaj nalaz bi se donekle mogao posmatrati i kao suprotnost Rokičevoj podeli na instrumentalne i terminalne vrednosti, jer ukazuje na tendenciju da neka instrumentalna vrednost u određenim društvenim okolnostima može postati terminalna, tj. biti izražena kao stanje kome se teži i koje ima temeljni smisao. Hedonizam u savremenim uslovima nije samo način zadovoljavanja potreba i postizanje ciljeva, već vrednost sama po sebi, način i stil života koji se prihvata kao osnovna vrednost.

Prema Zorici Tomić (2009.), jedna od najupečativljivijih odlika savremenog doba jeste „teror instanta“ u svim aspektima života. On se prepoznaje ne samo u planetarnom fenomenu brze hrane, u nestrpljivosti da se život po mogućnosti apsolvira u jednom gutljaju, već i u pragmatičnoj orijentaciji projekata instant obrazovanja, instant podmlađivanja, ili instant ugleda. Ona ističe da se kao drugo lice *instanta* pojavljuje mehanizam kratkotrajnosti, koji se preko sveprisutnosti mode i obaveze da se bude u trendu, uspostavio kao strukturalni princip stvarnosti. Kratkotrajnost je zapravo postala pogonsko gorivo savremenog kapitala usmerenog na potrošnju. Kratkotrajnost je takođe iz sfere potrošnje transgredirala i u sferu politike, od lokalne do globalne scene, potvrđujući činjenicu da svaki **ad hoc vrednosni sistem**, koji u toku različitih političkih kampanja predstavlja i štit i zastavu istovremeno, računa sa instant instrumentalizacijom, kratkotrajnošću i „brzim zaboravljanjem“ birača.

Preuzimajući pedagošku funkciju od školskog sistema, sa jedne strane, i vaspitnu funkciju od porodice, sa druge strane, savremena medijska kultura u nezaustavljivom i gotovo deliričnom ritmu liferujući informacije, i time nudeći opcije različitih životnih stilova, rastače snagu ličnih ubeđenja, čineći jedinke propustljivim, fleksibilnim i spremnim da bez velikih lomova ili upitanosti napuštaju svoja tradicionalna uverenja, vrednosne sisteme i pojmovne reference (Tomić, 2009). U skladu sa takvim kulturnim i društvenim trendovima se izgleda orijentišu i neki naši ispitanici (pripadnici vojske), tako da se hedonizam izdvaja kao jedna od pet bazičnih (latentnih) dimenzija vrednosti.

5.3. SOCIO-DEMOGRAFSKA OBELEŽJA I PREFERENCIJA VREDNOSTI

Treći deo naše analize odnosi se na razlike u proceni značaja ispitivanih vrednosti pripadnika Vojske Srbije s obzirom na neka njihova socio-demografska obeležja. U nizu istraživanja je pokazano da socio-demografske karakteristike ispitanika utiču na razlike u preferenciji pojedinih vrednosti. Na osnovu podataka dobijenih u našem istraživanju, može se zaključiti da su utvrđene značajne razlike u pogledu procene značaja vrednosti s obzirom na skoro sve sociodemografske karakteristike ispitanika (7 od 8 ispitivanih karakteristika). Kao značajne socio-demografske varijable, koje utiču na razlike u preferenciji ispitivanih vrednosti, pokazale su se: 1) godine starosti, 2) mesto življenja do 15 godine života, 3) geografsko poreklo ili mesto (kraj) iz kojeg ispitanici potiču, 4) njihovo socijalno poreklo, 5) stručna sprema, 6) dužina staža u Vojsci i 7) profesionalni status u Vojsci. Jedino se pol ispitanika nije pokazao kao značajno povezan sa procenom vrednosti, iako i kod ove varijable postoji tendencija ka ispoljavanju razlika u pogledu jedne latentne vrednosti označene kao - religioznost i tradicionalizam. Prema tome, u celini posmatrano, može se izvući zaključak da je naša treća opšta hipoteza, koja govori da postoje razlike među ispitanicima u proceni značaja vrednosti s obzirom na njihove sociodemografske karakteristike, statistički potvrđena, što je u skladu sa nalazima drugih istraživača.

Kad je reč o **godinama starosti**, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji imaju manje od 25 godina i onih koji imaju više od 45 godina starosti, dok je najmanja razlika između prve i druge grupe ispitanika, što je sasvim razumljivo s obzirom na to da su te dve grupe generacijski najbliže. Kao što se može videti iz ranije prikazanih rezultata u tabelama 19 i 20. vrednosti kao što su uspeh i prodičnu sigurnost, imaju veći značaj za starije ispitanike koji imaju preko 45 godina starosti, dok su vrednosti racionalnosti i humanizma, kao i kulturnog hedonizma naspram porodične vezanosti, značajno važnije mlađim ispitanicima do 25 godina starosti.

Značajne razlike u pogledu godina starosti su se ispoljile još kod nekih manifestnih vrednosti (tabele 54) u tom smislu da mlađi ispitanici veći značaj pridaju vrednostima koje se odnose na udoban život, veru u Boga, poslušnost, uspeh u životu,

uzbudljiv život i sreću. Nasuprot tome, isticanje demokratije i patriotizma kao vrednosti je značajnije kod starijih ispitanika.

Očigledno je da se ove dve starosne kategorije ispitanika razlikuju u pogledu strukture preferiranih vrednosti, što se može objašnjavati razlikama u iskustvu, socijalnom i profesionalnom položaju, porodičnim prilikama, kao i osobinama ličnosti. Na osnovu toga možemo konstatovati da je naša **prva specifična hipoteza potvrđena**.

Polna pripadnost naših ispitanika nije pokazala značajan uticaj na preferenciju latentnih dimenzija vrednosti, iako dobijeni rezultati sugerišu da bi mogle postojati određene polne razlike u pogledu jedne vrednosti - tradicionalizma i religioznosti. Međutim, razlike u ukupnoj strukturi vrednosti nema, tako da možemo reći da naša **druga specifična hipoteza**, koja govori o postojanju razlike u proceni značaja vrednosti od strane grupa različitog pola, **je delimično statistički potvrđena**.

Kao što se može videti iz podataka prikazanih u tabeli 55. u odnosu na pol ispitanika se ispoljavaju značajne razlike u pogledu procene sledećih manifestnih vrednosti: patriotizam, hrabrost, vera u Boga i uspeh u životu. Ovim vrednostima ispitanici muškog pola pridaju veći značaj. Ako imamo u vidu karakter vojničke sredine, u kojoj se tradicionalno cene ove vrednosti i gde dominira muška populacija, razumljivo je što su se ove vrednosti u našem ispitivanju pokazale značajnije kod muškaraca nego kod žena. To bi se moglo vezivati i za tradicionalno muško – ženske polne uloge gde se hrabrost i patriotizam ističu kao muške vrline.

U svetlu teorije socijalnih uloga očekivali smo da će pol biti značajan činilac vrednosnih orijentacija ispitanika, što se nije potvrdilo. Shodno teoriji socijalizacije uloga, muškarci usvajaju svoje polne uloge koje se odnose na izrazitiju težnju za ličnom afirmacijom, težnju za saznanjem, interesovanja za sport, nauku, tehniku (Rot, 2003). Uopšteno, muška uloga podrazumeva učenje instrumentalnih, na zadatke usmerenih uloga, dok u većini društava ženska uloga podrazumeva ekspresivniju i na osobe orijentisanu ulogu. Za žene su najvažnije estetske i religiozne vrednosti, da su osećajnije, da je interes za socijalne odnose izraženiji. Možda ove razlike među polovima dolaze do izražaja kada se posmatra šira populacija, dok kod onih koji se opredeljuju za vojni poziv nema bitnije razlike, što je potvrdio i Pantić u svom istraživanju (1981) koji je zaključio da pol ne predstavlja značajniji izvor vrednosnog

diferenciranja, iako su nađene izvesne razlike u proširenosti nekoliko vrednosnih orijentacija. U tumačenju ovih nalaza autor se poziva na ravnopravnost polova u našem društvu, emancipaciju žena i humanizaciju odnosa među polovima. Kada se osvrnemo na vojnu populaciju, njene karakteristike i odnose u Vojsci, možemo zaključiti da se stereotip o ulozi žene u društvu, u savremenim uslovima postepeno menja, što potvrđuje i učešće sve većeg broja žena u Vojsci, ali su shvatanja o karakteristikama žena i njihovoj ulozi u društvu i dalje determinisana predrasudama. Tradicionalisti, i ne samo oni, smatraju da je samo muškarcima mesto u Vojsci, a da žena ne bi trebala da bude tamo gde se puca, ubija, gine i strada. Međutim istorija je zabeležila dovoljno primera kada su upravo žene, borbene i čvrste, hrabre i istrajne, odlučne i dosledne, presudno uticale na mnogobrojne događaje značajne za razvoj naše civilizacije, ali i primere junaštva, kada su se žene sa oružjem, bez oklevanja svrstale uz saborce u prvim redovima. Stav da će žene biti pošteđene razaranja i smrti u ratu, ako budu isključene iz Vojske danas je neodrživ. Savremeni ratovi su specifični i nikog ne isključuju. Zaštitu žena, kao i ostalih građana, zaraćene strane obezbediće samo poštovanjem ratnog prava i drugih međunarodnih propisa. Prema tome, neopravdano je potpuno isključiti polovinu raspoloživih ljudskih resursa da pruže svoj doprinos Vojsci. Svakako, svedoci smo da se postepeno menja socio-psihološki milje u društvu u kome se mitska uloga žene zamenjuje pragmatičnim rešenjima. Spominjanje žena u odbarni zemlje kod nas u vezana za mit o Kosovki devojci, bolničarkama i borcima u oba svetska rata i slično. Svakako da je u današnje vreme ženski stereotip svojevrsni anahronizam u odnosu na činjenicu da u savremenim uslovima žene obavljaju mnoge poslove koji su smatrani isključivo muškim. U savremenim armijama i kod nas, kao aktivna vojna lica žene obavljaju različite dužnosti od vojničkih do psihofizički najzahtevnijih, kao što su: piloti, padobranci, specijalisti različitih profila. Međutim, socijalno-profesionalni prostor je otvoren ženama selektivno, pa je tako i u Vojsci (malo je žena tamo gde su novac i moć). Tako npr. Havelka (1992) smatra da se tradicionalne uloge polova lakše menjaju na nivou formalnih prava i konkretnih aktivnosti, nego na nivou uvreženih shvatanja, kulturnih normi i svakodnevnih očekivanja. Sigurno je, međutim, da su razlike u vrednostima, interesovanjima i nekim drugim osobinama ličnosti, rezultat kulturne elaboracije, odnosno shvatanja o tome kakva treba da bude žena, a kakav miškarac i kako treba da se ponašaju. Ova nepisana pravila o ponašanju karakteristična

za određena društva, i sredine »po pravilu« i same žene prihvataju, pa i same po tome usmeravaju svoj lični i profesionalni razvoj.

Međutim, rezultati studije sprovedene na VMA 1982. godine, pokazuju da se interesovanja muškaraca i žena u okviru iste profesije faktički ne razlikuju. Ineresovanja žena lekara, na primer, sličnija su interesovanjima muškaraca lekara, nego interesovanjima žena domaćica. Žene teže ravnopravnom učešću u Vojsci, spremno prihvatajući sve rizike profesije o čemu svedoči podatak, objavljen u Njujork Tajmsu (The New York Times), da je tokom američkih intervencija u Iraku i Avganistanu, gde je bilo angažovano oko 20000 žena profesionalnih vojnika, poginulo njih 65. Izmenjeno shvatanje o mestu i ulozi žene u društvu, u sklopu reorganizacije Vojske Srbije, i savremeno vojno organizovanje, omogućili su da žene mogu ravnopravno sa svojim muškim kolegama konkurisati za sve dužnosti u Vojsci, uključujući i one najodgovornije, čime je povećan broj borbeno sposobnih branilaca zemlje, a odbrana učinjena efikasnijom.

Kad je reč o **mestu gde su odrastali ili živeli naši ispitanici do 15 godine života**, sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da se ispitanici s obzirom na mesto življenja međusobno razlikuju u proceni vrednosti, na šta ukazuje jedna značajna diskriminativna funkcija. Na osnovu toga možemo konstatovati da je naša **treća specifična hipoteza potvrđena**. Sudeći po vrednostima standardizovanih diskriminativnih koeficijenata, latentna dimenzija "religioznost i tradicionalizam" najviše doprinosi razdvajanju ovih grupa. S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji su živeli na selu i onih koji su živeli u Beogradu, a najmanja razlika između onih koji su živeli na selu i u malom gradu. To znači da su ispitanici iz seoske sredine i manjeg grada dosta slični u pogledu strukture vrednosti za koje se opredeljuju, odnosno, da se značajno razlikuju od ispitanika koji su do 15 godine živeli u Beogradu. Razlika se ispoljava u tom smislu da ispitanici koji su odrasli u Beogradu veći značaj pridaju **religioznim, tradicionalnim, porodičnim i patriotskim vrednostima**, dok ispitanici koji su odrasli na selu ili u manjem mestu veći značaj pridaju racionalno-humanističkim vrednostima (tabele 26). Analiza rezultata na pojedinačnom nivou pokazuje donekle drugačije rezultate

Na pojedinačnom nivou analize vrednosti, značajne razlike su se ispoljile kod vrednosti: vera u Boga, poslušnost i ekonomski napredak zemlje. Ispitanici koji su odrasli na selu do 15 godine života veći značaj pridaju Veri u Boga i poslušnosti, dok ispitanici iz malih gradova i Beograda veći značaj pridaju ekonomskom napretku zemlje. Razumljivo je da se u patrijarhalnoj sredini gde se više ceni poslušnost i vera u Boga ove vrednosti podsticane u vaspitavanju tako da se sada se sada ističu kao značajnije kod onih koji su odrasli u takvim sredinama. Nasuprot tome u gradovima i Beogradu podstican je ekonomski napredak zemlje kao značajna vrednost u kome su ispitanici koji su odrasli u tim sredinama videli značaj i za svoj lični razvoj i prosperitet.

Takođe, naši rezultati pokazuju da i **geografsko poreklo ispitanika** utiče na preferenciju vrednosti. Sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize, koji su prikazani u tabeli 31, pokazuju da je moguće razlikovanje ispitanika u proceni vrednosti na osnovu njihovog geografskog porekla, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija, koju najviše određuje "religioznost i tradicionalizam", ali se zbog visine standardizovanog kanoničkog koeficijenta (.499) ovoj funkciji može priključiti i vrednosna orijentacija "hedonizam naspram porodične vezanosti". S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji potiču iz Zapadne Srbije, zatim Južne Srbije i ostalih delova Republike Srbije, uključujući i one koji potiču iz drugih republika bivše SFRJ. Tačnije rečeno, ispitanici iz Istočne Srbije i ostalih republika bivše Jugoslavije, manje prihvataju tradicionalne i religijske vrednosti, slobodarski duh i patriotizam i kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti, nego ostali ispitanici iz drugih regiona (Vojvodina, Zapadna, Centralna i Južna Srbija). Ispitanici iz Istočne Srbije i ostalih republika bivše Jugoslavije, veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu kao i ličnom postignuću i porodičnoj sigurnosti.

Kada se pogledaju sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize koji se odnose na ispitanike različitog **socijalnog porekla** u odnosu na izbor vrednosti, može se zapaziti da postoji jedna značajna diskriminativna funkcija u proceni značaja vrednosti, koju najviše određuje faktor "patriotizam" koji ima najveći doprinos u razdvajanju grupa, ali donekle tome doprinosi i faktor - religioznost i tradicionalizam. S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji

potiču iz porodice privatnika i zemljoradničke porodice, sa jedne strane, i onih koji potiču iz porodice intelektualaca, sa druge strane. Tačnije, veći značaj patriotizmu pridaju pripadnici zemljoradničkih, radničkih i privatničkih porodica, nego oni koji potiču iz porodica intelektualaca i službenika, koji veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu.

Takođe, sumarni rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju da se grupe ispitanika različitog **obrazovnog statusa** razlikuju u proceni značaja vrednosti, jer postoji jedna značajna diskriminativna funkcija, koju najviše određuje faktor 'religioznost i tradicionalizam' koji ima i najveći doprinos u razdvajanju grupa, ali donekle tome doprinosi i faktor označen kao patriotizam. Najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji su završili doktorske studije i GŠU, sa jedne, i onih koji su završili osnovnu školu, sa druge strane.

Razlika se ispoljava u tom smislu da ispitanici koji imaju niži stepen obrazovanja veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu, dok više obrazovani ispitanici više vrednuju kulturni hedonizam naspram porodičnih vrednosti.

Prema sumarnim rezultatima kanoničke diskriminativne analize, procena značaja vrednosti se razlikuje i kod različitih grupa ispitanika prema **dužini staža** u Vojsci, što potvrđuje jedna značajna diskriminativna funkcija, koju najviše određuje 'humanistička orijentacija', dok najveći doprinos razdvajanju grupa daje latentna dimenzija 'religioznost i tradicionalizam'. Najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji imaju manje od pet godina staža u Vojsci i onih koji imaju preko 25 godina staža, dok je najmanja razlika između onih koji imaju staž od 15 do 25 godina i grupe ispitanika preko 25 godina staža. Razlika se ogleda u tom smislu da ispitanici sa manjim stažom veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu, kao i patriotizmu. Treba reći da su ove razlike u preferencijama vrednosti prema godinama staža ispitanika slične kao i kod godina starosti, pa se nameće zaključak da su ove dve varijable blisko povezane i da imaju konfundirajuće efekte.

Analiza rezultata na nivou pojedinačnih vrednosti pokazuje da ispitanici sa manjim stažom od 5 godina veći značaj pridaju vrednostima kao što su obrazovanje, vera u Boga, porodica, poslušnost, ali i uspehu u životu, uzbudljivom životu i zadovoljstvu poslom. Nasuprot njima ispitanici sa dužim stažom u Vojsci, naročito oni

sa stažom preko 25 godina veći značaj pridaju demokratiji. Uzimajući u obzir da su ispitanici sa manjim stažom oni iz mlađe uzrasne kategorije onda i ova nalaz pokazuje izvesnu retradicionalizaciju, ali i prihvatanje modernih vrednosti.

Isto tako, kada je u pitanju **status u vojsci**, postoji jedna značajna diskriminativna funkcija koja ima najveći doprinos u razdvajanju grupa. Ovu funkciju najviše određuje vrednost označena kao "religioznost i tradicionalizam". S obzirom na srednje vrednosti (centroide) grupa na diskriminativnim funkcijama, najveća razlika u odnosu na prvu (značajnu) diskriminativnu funkciju postoji između ispitanika koji pripadaju kategoriji profesionalnih vojnika i onih koji imaju status oficira. Razlika se pre svega ogleda u tome da oficiri i civilna lica veći značaj pridaju patriotizmu, dok podoficiri i profesionalni vojnici veći značaj pridaju religioznim i tradicionalnim vrednostima, kao i ličnom postignuću i porodičnoj sigurnosti.

Pored toga, kada je u pitanju status ispitanika u Vojsci, značajne razlike su se ispoljile i kod vrednosti: **Tradicija, Hrabrost, Udoban život, Vera u Boga Mir u svetu, Ljudska prava, Porodica, Poslušnost, Čovekoljubivost, Uspeh u životu, Zadovoljstvo poslom, Zaštita životne sredine, Umetničko stvaralaštvo**. Svim navedenim vrednostima, izuzev umetničkog stvaralaštva najveći značaj pridaju profesionalni vojnici, dok vojni službenici najviše vrednuju zaštitu životne sredine i umetnost.

Kao što se može videti na osnovu prethodno prikazanih podataka u poglavlju o značaju socio-demografskih karakteristika za procenu značaja vrednosti, analiza ove povezanosti, kako na nivou opštih (latentnih) faktora, tako i na nivou pojedinačnih (manifesnih) vrednosti pokazuje da postoje značajne razlike među različitim grupama ispitanika. Najveći doprinos razlikama u proceni vrednosti daju godine starosti, status u vojsci i godine radnog staža. Najupadljivije razlike se zapažaju kad je u pitanju status u vojsci, jer se grupe razlikuju u proceni najvećeg broja pojedinačnih vrednosti (10 vrednosti), dok se najmanje razlike ispoljavaju kada je u pitanju pol ispitanika (3 vrednosti). Ovi podaci jasno **potvrđuju treću opštu hipotezu** da socio-demografske karakteristike doprinose razlikama u proceni značaja pojedinih vrednosti.

5.4. POVEZANOST OSOBINA LIČNOSTI I LATENTNIH DIMENZIJA VREDNOSTI

Uzevši u celini, na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da su osobine ličnosti ispitanika značajno povezane sa njihovim vrednosnim orijentacijama. Na taj način **potvrđena je četvrta opšta hipoteza** da postoji značajna povezanost između osobina ličnosti i njihove procene značaja vrednosnih orijentacija i da u osnovi te povezanosti postoje četiri faktora. Ovaj rezultat korespondira sa dosadašnjim teorijskim i empirijskim saznanjima o korelaciji između osobina ličnosti i vrednosnih orijentacija.

Najveću povezanost u tom pogledu ima prvi par kanoničkih faktora, definisan s jedne strane sklopom osobina ličnosti koji smo označili kao **autoritarni sindrom**, koji je blisko povezan sa tradicionalno-religioznim vrednostima.

Na osnovu prirode povezanosti prvog para kanoničkih faktora, i karakteristika varijabli, može se zaključiti da povišenje skorova autoritarnosti i konzervativizma, kao crte ličnosti, ekstravertnost i socijabilnosti, kao i i sniženje eksternalnosti kao dimenzija self-koncepta, impliciraju veći stepen tradicionalnih vrednosnih orijentacija, i obrnuto. To znači da osobe koje su više autoritarnije, konzervativnije, ekstravertnije, poverljive i koje imaju više unutrašnji lokus kontrole, veći značaj pridaju religioznim i tradicionalnim vrednostima.

Osobe koje ispoljavaju viši stepen autoritarnosti u našem istraživanju mogu se smatrati karakterističnim pripadnicima Vojske, koji uvažavaju i prihvataju formalni autoritet vođe i ispoljavaju poželjno ponašanje u vojnoj sredini (nikada se ne dovodi u pitanje podređivanje pojedinca autoritetu vođe, lojalnost grupi i ponašanje u skladu sa ulogom), tako da se može govoriti o instrumentalnoj autoritarnosti. Ove osobe imaju i niži stepen eksternalnosti (zapravo, viši unutrašnji lokus kontrole), što ukazuje na to da se uzroci neuspeha ne traže u spoljašnjim okolnostima na koje se nije moglo uticati, a uspeh pripisuje sopstvenim sposobnostima, nego se uzroci nalaze u sopstvenim snagama. Unutrašnji lokus kontrole ukazuje na to da osoba (ne)veruje u sreću, sudbinu, predodređenost kao faktore uspeha u životu, već u sopstvene sposobnosti. Ispoljavaju poverljivost i ekstravertnost.

Prema kanoničkoj analizi, veći stepen ekstraverzije je takođe bio povezan sa vrednostima koje se odnose na religioznost i tradicionalizam. Ajzenk upotrebljava izraze ekstavert-introvert, na načine koji veoma podsećaju, ali su daleko širi, nego što je njihova upotreba u svakodnevnom govoru. Tipični ekstravert je društven, voli sedeljke, ima mnogo prijatelja, potrebno mu je da ima ljude sa kojima će razgovarati i ne voli sam da čita ili uči. On takođe žudi za uzbuđenjima, koristi prilike koje mu se ukažu, često istrčava ispred drugih u društvu, reaguje u trenutku i uopšte je impulsivna osoba. Ekstravert voli praktične šale, uvek ima spreman odgovor i obično voli promene. Bezbrižan je optimističan i voli da se smeje i bude veseo. Voli da bude u pokretu i akciji, ima tendenciju da bude agresivan i lako se naljuti. Sve u svemu, njegova osećanja nisu pod čvrstom kontrolom i nije uvek pouzdana osoba, ali ova osobina mu pomaže da bude uspešan u životu, privržen porodici i hedonizmu.

Nasuprot ovom je tip ličnosti koji je manje autoritaran, liberalan, introvertan, sumnjičav sa spoljašnjim lokusom kontrole koji manje ceni religiozne i tradicionalne vrednosti. Prema Ajzenkovom opisu tipičniog introverta on je tiha, povučena osoba, introspektivna, osoba koja voli knjige više nego ljude. Rezervisan je i uzdržan, osim sa bliskim prijateljima. Sklon je da planira unapred, »prvo skoči, pa kaže hop« i nepoverljiv je prema trenutnim impulsima. Ne voli uzbuđenja, stvarima iz svakodnevnog života prilazi sa odgovarućom ozbiljnošću i voli sređen način života. Svoja osećanja dobro kontroliše, retko je agresivnog ponašanja i ne ljuti se lako. Pouzdan je, relativno pesimističan, i pridaje veliki značaj etičkim normama.

Kad je reč o karakteristikama autoritarnog pojedinca, treba imati u vidu da se autoritarnom osobinom takođe može nazvati gruba primena moći prema potčinjenima i zahtev za bespogovornom poslušnošću, ali takođe i spremnost na potčinjavanje nadređenom autoritetu, uočenu autoritarnost možemo tumačiti kao instrumentalnu. Ovde je bitno naglasiti da ova dvojnost sadržana u odrednici autoritarnosti koja je omogućena prihvatanjem i idealizovanjem autoriteta i principa hijerarhije moći, što dovodi do toga da isti pojedinac ispoljava i autoritarnu submisivnost (prema višima i jačima) i autoritarnu dominantnost (odnosno agresivnost) prema nižima, i uopšte, prema slabijima, u vojnoj sredini nema istu konotaciju. Imenicom „**instrumentalna autoritarnost**“ označavamo upravo tu karakteristiku kod pojedinca, pripadnika Vojske, tj. stabilizovanu i relativno trajnu spremnost na takvo ponašanje, uz uverenja da je to

ponašanje prirodno, ispravno i poželjno, kao i generalno uvažavanje moći i autoriteta, radi funkcionisanja principa subordinacije i hijerarhije na kojima počiva vojna organizacija.

Autoritarnost se u našem istraživanju takođe može posmatrati i kao kulturom uslovljena autoritarnost, odnosno patrijarhalna autoritarnost koja je karakteristična za tradicionalnu kulturu. To je sklonost ka prihvatanju paternalističkog vođe ranije oca porodične zadruge, i predstavlja kulturnu konstantu (nikada nije dovedena u pitanje). Ona predstavlja podređivanje pojedinca autoritetu vođe, nekritičku lojalnost grupi i ponašanje u skladu sa ulogom, tako da je direktnom sukobu sa demokratskim vrednostima. Autoritarni sindrom u Jugoslovenskoj populaciji nije nastao kao proizvod porodičnih uslova (potisnute agresivnosti i odbrambene identifikacije), već je usvojena direktnim socijalnim učenjem. Autoritarnost zavisi od obrazovanja. Usvajanjem elastičnog kognitivnog stila koji je podloga liberalizma, čovek se oslobađa stega tradicionalizma. Čini se da je najveći problem u tome što je zakasnela modernizacija dovela do spajanja tradicionalnih i novih vidova autoritarnosti, stvarajući novi obrazac (tip) autoritarnog ponašanja. Dolazi do supstitucije autoriteta u politici. Istraživanja su pokazala visok nivo autoritarnosti u jugoslovenskom društvu. 80-tih godina ona je bila veća među omladinom nego starijima istog nivoa obrazovanja. Naročito je bila izražena u nacionalnim enklavama i predstavljala je mehanizam očuvanja nacionalnog identiteta. Psihološka uloga autoritarnosti je obezbeđivanje grupne identifikacije, etničke kohezije u periodima društvenih kriza. U tim periodima kada se ljudi osećaju ugroženi, povećava se broj onih koji su netolerantni prema različitim društvenim grupama (Vidanović, 2010).

Kuzmanović, (1995) govori o reaktivnoj autoritarnosti, tumačeći je pre svega kao reakciju na ne samo tešku nego i haotičnu situaciju u društvu. Nestašice namirnica, hiperinflacija, kriminal i osećaj nesigurnosti i izražen doživljaj nemoći (običan čovek je bio svestan da sam ne može ništa popraviti) pogodovali su traženju nekog vođe kao izbavitelja, zahtevu za čvrstom rukom koja će uspostaviti red, makar zauzvrat tražila bespogovornu poslušnost i sužavanje slobode. Nažalost, ta situacija nije prevladana. Krajem 2000. godine su možda probuđena i prevelika očekivanja, koja nisu mogla biti ostvarena, ali građanima se čini da nije ostvareno ni ono što se moglo ostvariti, na primer, savlađivanje korupcije i kriminala. Nezaposlenost je porasla, cene rastu, preti

opasnost od inflacije, problem Kosova nije rešen, ulazak u Evropsku uniju nije na vidiku, itd. U svakom slučaju, ovo istraživanje govori o razočaranju i nezadovoljstvu građana. Iako razočarani učincima prethodnog (ili prethodnih) izbavitelja, oni ponovo razmišljaju o novom, i dalje su zarobljeni u starom obrascu.

U ovom istraživanju Kuzmanović, 1995, autoritarnost nije u velikoj meri povezana sa različitim socijalnim i demografskim varijablama. Čak je i korelacija sa stepenom obrazovanja znatno niža nego što je ikada ranije zabeleženo mada su u skali bile stavke koje su upotrebljavane i u prethodnim istraživanjima. Međutim, autoritarnost je statistički značajan korelat i činilac različitih stavova i ocena stanja u društvu. Između ostalog, ona u izvesnoj meri diferencira pristalice različitih stranaka. Najviše su autoritarne pristalice Srpske napredne stranke (pri teorijskom rasponu od 6-30, njihov prosek je 24.06), a najmanje pristalice Demokratske stranke (21.47). U tom smislu, naša skala, takođe meri restriktivno definisanu, ali ipak opštu autoritarnost. Po tome se razlikuje od, recimo, pojma i skale desničarske autoritarnosti Altemejera koji ih vezuje za postojeće, konvencionalne autoritete. Skala omogućuje da se preko nje ispolji i eventualna crta ličnosti formirana putem rane odbrambene identifikacije, o kojima govore psihodinamske teorije autoritarnosti, ali se verovatno u odgovorima više ispoljavaju uverenja i stavovi usvojeni putem socijalnog učenja i pod uticajem kulture. Pretpostavljamo da je osetljiva i na „reaktivnu autoritarnost“, nastalu pod uticajem određenog stanja u društvu koje traje izvesno vreme. Instrument nije namenjen da diferencira moguće razne vrste autoritarnosti po načinu nastajanja ili motivacionoj osnovi. Ili, kao što drže Ajzenk i Vilson (1978), da se konformizam može svesti na autoritarnost. Autoritarno-konformistički sindrom je ona osobina ličnosti kojom se jednim delom može objasniti antidemokratska orijentacija, pojava nacionalističkog sindroma, i socijalistički političko-ekonomski konzervativizam. U pravu su oni autori koji tvrde da konstrukt autoritarnosti predstavlja mješavinu različitih osobina ličnosti i društvene ideologije (Rokeach i Fruchter, 1956).

U skladu sa tim manifestnim odrednicama, **drugi kanonički faktor** smo odredili kao emocionalno-socijalna uravnoteženost ili **opšta socijalizovanost**, koju definiše “nizak psihoticizam, i niža mizantropija, naspram veće opšte kompetentnosti i veće ekternalnosti, u odnosu na “racionalno humanističku orijentaciju i patriotizam naspram kulturnog hedonizma”. Relacija između ova dva skupa, pokazuje da veći manji

psihoticizma i mizantropija, istovremeno sa većim stepenom opšte kompetentnosti i eksternalnosti, definiše veći stepen humanističke orijentacije i patriotizma i manje prihvatanje kulturnog hedonizma, kao što važi i obrnuto.

Dakle osobe sa niskim psihoticizmom (osobe koje su altruistične, dobro socijalizovane i empatične), i nižom mizantropijom (poverljivi su i vole ljude, imaju poverenja u ljude), sa osećajem visoke kompetentnosti (naglašen osećaj samopoštovanja) i višeg stepena eksternalnosti (spoljašnji lokus kontrole) više preferiraju humanističke vrednosti i patriotizam, a manje cene kulturni hedonizam. Važi i obrnuto, da osobe koje imaju viši psihoticizam, viši stepen mizantropije i snižen osećaj kompetentnosti i unutrašnji lokus kontrole, manji značaj pridaju humanizmu i patriotizmu, a veći kulturnom hedonizmu.

Nasuprot njima, osobe koje pokazuju čvrstinu i nepopustljivost u svojim stavovima, imaju sniženo osećanje generalne kompetentnosti što podrazumeva nižu procenu vlastite kompetentnosti i sposobnosti za rešavanje svakodnevnih životnih problema, nižeg nivoa samopouzdanja, zadovoljstva sobom i sopstvenim osobinama, (verovatno skromnost), ispoljavaju sumnjičavost i neprilagođenost ali imaju generalno nepoverenja u ljude manje cene racionalno-humanističke vrednosti i patriotizam, a veći značaj pridaju kulturnom hedonizmu. Mogući razlog je izvesno pomeranje ka vrednostima zapadnog tipa (smanjenje humanizma i solidarnosti) i modernim shvatanjem patriotizma gde se pod patriotizmom ne podrazumeva klasično shvatanje davanja života nego ono uključuje sveukupni doprinos napretku zemlje, najčešće kroz profesionalno angažovanje.

Drugim rečima, na osnovu analize podataka koji se odnose na drugi kanonički par varijabli, možemo reći da naši ispitanici pored opšte socijalizovanosti ispoljavaju i neku vrstu „profesionalnog narcizma” koji opisuje osobe kao čvrste i nepopustljive, ponosne, a njihov profesionalni narcizam proističe iz značaja koji pridaju svojoj profesiji i identifikaciji sa profesijom i društvenim prestižom koji ta profesija ima, kao što je slučaj i sa nekim drugim društveno važnim profesijama - lekari, advokati i drugi.

U celini gledano, analiza strukture ovog kanoničkog faktora pokazuje da možemo govoriti o altruističkim, predusretljivim, socijabilnim i empatičnim osobama koje imaju visoko generalno samopouzdanje, osećanje generalne kompetentnosti, i u većoj meri

prihvataju humanističke i patriotske vrednosti. Ovakav nalaz odgovara Ajzenkovoju tipologiji po kojoj je osoba **sa niskim psihoticizmom** altruističnana, dobro socijalizovana, empatička. Nasuprot tome, osoba sa **visokim psihoticizmom** je usamljena, nije joj mnogo stalo do ljudi, teška je za prilagođavanje bilo čemu, bilo kome i bilo gde, surova je i nehumana, sa manjkom osećajnosti i empatije, jednom reči – neosetljiva. Ovakva osoba nema razumevanja za druge, bez osećanja krivice, može da bude neprijateljska prema ljudima, čak i prema najbližima i prema onima koje voli. Dopadaju joj se čudne i neobične stvari, ne mari za opasnosti, voli da druge podceni, uvredi, da ih uznemiri. Ova osoba je impulsivna, nekooperativna, rigidna, sa slabo razvijenom savešću, bez osećanja manje vrednosti, ali ima jaku sklonost ka nekontrolisanoj agresivnosti. Psihijatrijski termini za ove poremećaje na dimenziji psihoticizma su: šizoidnost (za emocionalnu hladnoću) i psihopatija za poremećaj ponašanja (agresivnost, kriminal).

Treći kanonički faktor određen je kao **neuroticizam**, predstavlja interakcijski sklop koji u najvećoj meri određuju „niska mizantropija, niži neuroticizam i niža autoritarnost, s jedne strane, i veća preferencija uspeha u životu, porodične sigurnosti i patriotizma naspram racionalnosti i humanizma, s druge strane. Na osnovu prirode povezanosti ovog para kanoničkih faktora, može se zaključiti da ispitanici koji imaju više poverenje u ljude (manji stepen mizantropije), psihički su stabilni (manje neuroticizma) i manje su autoritarni pridaju veći značaj vrednostima kao što su uspeh u životu i porodična sigurnost, slobodarski duh i patriotizam, a manje cene racionalnost i humanizam, i obrnuto.

Kada uzmemo u obzir činjenicu da su osobe koje ispoljavaju niži neuroticizam psihički stabilne ličnosti, imaju blagu narav, vedri su i sigurni u društvu, imaju dobru kontrolu impulsa i otporni su na stres, i to da pokazuju poverenje u ljude i nisu autoritarni nalaz da manje cene racionalnost i humanizam može se objasniti društvenim kontekstom i time da su humanističke vrednosti često zloupotrebne radi manipulacije te da se shvataju u konstalaciji drugih u okviru ovog kanoničkog para kao manje važni.

Nasuprot tome, osobe **sa visokim neuroticizmom**, koje je Ajzenk opisao kao: anksiozne, zabrinute, loše volje, depresivne, kao osobe koje loše spavaju, sa psihosomatskim tegobama, preterano emotivne, sa intenzivnim reagovanjem na sve

vrste draži, ako pokazuju manje ljubavi za ljude i više autoritarnosti, manje cene patriotske i porodične vrednosti a veći značaj pridaju racionalnosti i humanizmu što je verovatno posledica njihove želje za većom racionalnošću i tolerancijom.

Pored ovih karakteristika, na osnovu naših podataka moglo bi se zaključiti da je neuroticizam blisko pvezan sa autoritarnošću i mizantropijom, pri čemu ceo ovaj sindrom osobina ukazuje na vrednosti koje se vezuju više za životni uspeh i porodičnu sigurnost, kao i za patriotizam, dok su racionalno humanističke vrednosti, u drugom planu. To znači da od neurotičara ne treba očekivati da budu patriote i hrabri, usmereni na uspeh i porodicu, ali se može očekivati da budu racionalni i humani.

Na kraju, **četvrti kanonički faktor**, definisan kao **konzervativizam**, odnosno interakcijski sklop koji u najvećoj meri određuju “slika o sebi, poverljivost i kompetentnost naspram konzervativizma, sa jedne, i kulturni hedonizam, slobodarski duh i patriotizam i uspeh u životu i porodične sigurnost”, sa druge strane. Na osnovu prirode povezanosti ovog para kanoničkih faktora, može se zaključiti da prisutnost većeg stepena socijabilnosti-iskrenosti, bolje slike o sebi, većeg osećaja kompetentnosti i manjeg stepena konzervativizma, impliciraju veći stepen i hedonizma, patriotizma i ličnog postignuća i porodične sigurnosti i obrnuto.

Nasuprot izraženoj socijabilnosti-poverljivosti, za predikciju vrednosti kao što su uspeh u životu i porodična sigurnost, patriotizam i hedonizam, kao značajan se pokazao i nizak konzervativizam. Ova osobina ličnosti u našem istraživanju definisana je prema Ajzenkovoju teoriji, gde se konzervativnost shvata kao otpor prema novinama i promenama na individualnom i društvenom planu i emocionalna vezanost za tradicionalne oblike ponašanja. Konzervativizam se ponekad definiše i kao vezanost uz tradicionalne principe, nasuprot liberalizmu koji se zalaže za otvorenost prema novim idejama i društvenom eksperimentisanju.

U kontekstu vojne sredine, ova osobina je uočena kao dominantna kod jednog broja pripadnika Vojske. Jedan deo profesionalnih pripadnika Vojske, naime, ima konzervativizam kao politički pogled na svet i delovanje koje se protivi naglim društvenim promenama, osobito revolucionarnim, a zagovara stabilnost poretka, oslonac na tradiciju i na tradicionalne institucije i vrednosti (porodica, religija, nacionalna privrženost itd.). Konzervativna osoba reforme prihvata samo ako su striktno

pragmatične i ne narušavaju društvenu stabilnost. Međutim, prema rezultatima našeg istraživanja, one osobe koje su orijentisane na uspeh, porodičnu sigurnost i životna zadovoljstva, ispoljavaju niži stepen konzervativizma i višu kompetentnost, a znatno višu poverljivost, iskrenost i pozitivnu sliku o sebi.

Kada u celini, posmatrano rezultate našeg istraživanja koji se odnose na povezanost osobina ličnosti i preferencije vrednosti, može se zaključiti da su osobine ličnosti ispitanika, posmatrane kao sindromi a ne izolovano, značajno povezane sa vrednostima i vrednosnim orijentacijama koje ispitanici preferiraju, pri čemu u tom pogledu najveću povezanost ima prvi par kanoničkih faktora, koji je definisan sa jedne strane sklopom osobina ličnosti koji smo označili kao **autoritarni sindrom**, a koji je pozitivno povezan sa **religioznošću i tradicionalizmom**, sa druge strane. Imajući to u vidu, možemo zaključiti da je **potvrđena četvrta opšta hipoteza**, kojom se pretpostavlja da postoji značajna povezanost između osobina ličnosti ispitanika i njihove procene značaja vrednosnih orijentacija, tako da u osnovi te povezanosti postoje četiri faktora, pri čemu najveći značaj ima prvi faktor. Ovaj rezultat korespondira sa dosadašnjim teorijskim i empirijskim saznanjima o korelaciji između određenih osobina ličnosti i vrednosnih orijentacija. U većini dosadašnjih istraživanja vrednosnih orijentacija i njihovih korelata, pažnja je pre svega bila usredsređena na socio-demografske i porodične varijable, dok su se istraživači manje bavili strukturom i osobinama ličnosti kao prediktorima pojedinih vrednosti, mada je bilo i takvih istraživanja. Tako su neki autori našli da su određeni socijalni stavovi u značajnoj meri povezani sa karakteristikama ličnosti pojedinca (Milas, 1998, 2002; Šiber, 1991; Šram, 2001 c). I drugi autori (Katz, 1972) smatraju da se socijalni stavovi mogu posmatrati u terminima funkcija koje oni imaju za određenu ličnost. Momirović (1989) je u prostoru dimenzija ličnosti i socijalnih stavova utvrdio povezanost etnocentrizma i depresivnih, anksioznih i agresivnih reakcija. Radović (2010), isto tako nalazi, na uzorku učenika srednje škole na području Kosova i Metohije, značajnu povezanost nekih osobina ličnosti sa 10 bazičnih vrednosti (Švarcov model vrednosti). Trebješanin (1996) je utvrdila da patriotizam tadašnje mlade generacije nije verovatno prosto izraz sklonosti ka konformiranju, već nekih posebnih vrednosnih orijentacija i crta ličnosti, tačnije dve: otvorenosti-zatvorenosti prema svetu i altruizma kao crte ličnosti. Naš nalaz je sličan je

ovom (šema 2) iz kojeg se vidi da altruistične, dobro socijalizovane i empatične osobe veliki značaj pridaju vrednostima slobodarskog duha i patriotizma.

5.5. OSOBINE LIČNOSTI KAO PREDIKTORI VREDNOSTI

Na osnovu svih do sada analiziranih rezultata u vezi sa predviđanjem procene značaja vrednosti na osnovu osobina ličnosti ispitanika, mogu se izvući sledeći zaključci: 1) jedan koeficijent multiple korelacije je osrednji (0.421), a ostali koeficijenti su niski (kreću se u rasponu od 0.222 do 0.327); 2) svi koeficijenti multiple determinacije su značajni na nivou 0.000, pa se može zaključiti da osobine ličnosti ispitanika značajno doprinose prognozi kriterijumske varijable izražene kroz latentne dimenzije vrednosti; 3) mali procenat ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable se može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu procene vrednosnih orijentacija (od pet do 18 odsto), pa se može zaključiti da se korišćenjem osobina ličnosti kao prediktora ne obezbeđuje visok stepen predikcije procene vrednosti ispitanika; 4) među ispitivanim kriterijumskim varijablama, osobine ličnosti imaju najveću prediktivnu vrednost u pogledu procene ‘religionizma i tradicionalnih vrednosti’ (18 odsto ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable) i ‘patriotizma’ (11 odsto ukupnog varijabiliteta); 5) ipak, sve četiri pojedinačne hipoteze su potvrđene, na osnovu značajnosti koeficijenta multiple determinacije (nivo.000), pa se može zaključiti da je **potvrđena peta opšta hipoteza da osobine ličnosti ispitanika značajno doprinose prognozi procene vrednosnih orijentacija.**

Dobijene vrednosti standardizovanih parcijalnih koeficijenata (beta), navedeni u tabeli 67, pokazuju da među osobinama ličnosti ispitanika, kao prediktorima njihove procene vrednosti, najveći doprinos prognoziranju kriterijumske varijable daju sledeće osobine ličnosti: **konzervativizam** (.000), **ekstraverzija** (.004), i **eksternalnost** (.025). Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjuje valjanost predviđanja procene vrednosti.

1. Jedan koeficijent multiple korelacije je osrednji (0,421), a ostali koeficijenti su niski (kreću se u rasponu od 0,222 do 0,327), što pokazuje da osobine ličnosti nemaju tako visoku povezanost sa pojedinačnim faktorima ispitivanih vrednosti, kako se očekivalo i kako se do sada vrlo često smatralo. Dobijeni podaci pokazuju da se najveća

povezanost dobija između osobina ličnosti (ekstraverzija, autoritarnost, konzervativizam i sklonost laganju) i vrednosne orijentacije koja se odnosi na religioznost i tradicionalizam. Najmanji stepen povezanosti je dobijen kada su bile u pitanju osobine ličnosti (ekstraverzija, eksternalnost, konzervativizam) i vrednosna orijentacija označena kao hedonizam.

2. Međutim, pošto su svi koeficijenti multiple determinacije bili značajni na nivou 0.000, može se zaključiti da osobine ličnosti ispitanika, i pored slabije povezanosti, značajno doprinose prognozi kriterijumske varijable izražene kroz latentne dimenzije vrednosti.

3. Mali procenat ukupnog varijabiliteta kriterijumske varijable koji se može objasniti na osnovu razlika između ispitanika u pogledu procene vrednosnih orijentacija (od 5 do 18 odsto), ukazuje da se korišćenjem osobina ličnosti kao prediktora ne obezbeđuje visok stepen predikcije procene vrednosti ispitanika.

4. Od svih ispitivanih kriterijumskih varijabli, najbolja prediktivna vrednost na osnovu osobina ličnosti se postiže u pogledu procene 'religioznosti i tradicionalizma' (18 odsto ukupnog varijabiliteta), kao i 'patriotizma' (11 odsto ukupnog varijabiliteta), dok je procenat objašnjene varijanse kod ostalih latentnih vrednosti bio niži.

5. Na osnovu značajnosti koeficijenta multiple determinacije (nivo.000), sve četiri pojedinačne hipoteze su potvrđene, pa se može zaključiti da je **potvrđena i peta opšta hipoteza**, u kojoj se pretpostavlja da osobine ličnosti ispitanika značajno doprinose prognozi procene vrednosnih orijentacija.

5.6. PROMENA SISTEMA VREDNOSTI U PERIODU REFORME VOJSKE

Praćenje i analiza promena sistema vrednosti pripadnika Vojske Srbije pod uticajem socijalnih, političkih i bezbednosnih okolnosti, kao i ukupnih promena u društvu, bio je poseban cilj ove studije. Komparativna analiza preferencije manifestnih vrednosti pripadnika Vojske Srbije utvrđenih u istraživanjima 2006. i 2008. godine, pokazuje da se među prvih deset rangiranih vrednosti, u oba istraživanja, nalazi čak šest istovetnih manifestnih varijabli vrednosti, uprkos tome što se među njima nalaze i dve nove vrednosti iz nove skale vrednosti (2010). To su sledeće vrednosti: porodica, pravda, čast, bezbednost zemlje, samopoštovanje i sreća.

Ovaj rezultat ukazuje na postojanost socijalnih vrednosnih orijentacija kod profesionalnih pripadnika Vojske Srbije, ali i na izvesne promene u sistemu vrednosti koje su bile očekivane s obzirom da su istraživanja vrednosti vršena u vreme najveće dinamike tranzicije i reformi u Vojsci i društvu.

Komparativna analiza takođe pokazuje da gotovo kod svih vrednosti, u periodu našeg ispitivanja (2008-2009) u odnosu na raniji period (2006) postoji povećanje ranga preferencije, kao i da su te vrednosti pozitivnije procenjivane: čast, samopoštovanje, bezbednost zemlje, nezavisnost, tradicija, hrabrost, uspeh u životu, udobni život, čovekoljublje, mir u svetu, patriotizam, poslušnost i vera u Boga. Ono što nismo očekivali je činjenica da je došlo do smanjenja u proceni značaja samo jedne vrednosti – slobode, gde je zabeležen pad ranga sa 2. na 20. mesto, što zaslužuje posebnu elaboraciju. Naime, *sloboda* kao vrednost je redefinisana u ovom istraživanju u odnosu na prethodno istraživanje kao *sloboda izbora*, pa je to verovatno jedan od razloga zašto je dobila manji značaj u odnosu na raniji period, kada je sloboda shvaćena i povezana sa nezavisnošću zemlje i ocenjivana kao mnogo važnija.

Isti rang u našem istraživanju, kao i u prethodnom istraživanju, među procenjivanim vrednostima zadržavaju: porodica, pravda, sreća i solidarnost.

Zanimljivo je, da je patriotizam kao vrednost u istraživanju iz 2001. godine (Pajević i saradnici, 2004), spadao među 10 vrednosti koje su bile prihvaćene u najvećem procentu, dok je 2006. pao na 20. rang, ali je u poslednjem istraživanju 2008. ponovo dobio nešto veći značaj i našao se na 16 mestu po rangu.

Pored komparacije manifestnih vrednosti za profesionalni sastav Vojske Srbije, izvršena je komparativna analiza faktorske strukture vrednosti u istraživanjima obavljenim 2001, 2006. i 2008. godine.

Komparativna analiza dobijenih faktora, međutim, na tri uzorka ispitanika, u vremenskom periodu od 8 godina pokazuje da osim razlike u broju izolovanih faktora (dimenzija) vrednosti, postoji i razlika u redosledu izdvajanja faktora, a samim tim i u njihovom značaju.

Osim nejednakosti u broju izolovanih faktora (devet, šest i pet), pokazatelji iz ranije prikazane tabele 11. ukazuju da "patriotizam" i "humanistička orijentacija" predstavljaju najznačajnije dimenzije u strukturi vrednosti pripadnika Vojske Srbije, i

da su te vrednosti postojane, jer se pojavljuju u sva tri vremenski odvojena uzorka ispitanika. U našem istraživanju pojavljuju se i dve nove orijentacije u strukturi vrednosti pripadnika Vojske Srbije, a to su: „**lično postignuće i porodična sigurnost**“ i „**religioznost i tradicionalizam**“. Takođe, u našem istraživanju utvrđena je i jedna bipolarna dimenzija označena kao "**kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti**", što upućuje na zaključak da jedna grupa ispitanika pridaje veći značaj ličnim, a druga grupa ispitanika porodičnim vrednostima. U ranijem istraživanju "hedonizam" je činio zasebnu latentnu dimenziju.

Istovremeno, u našem istraživanju su se izgubile vrednosti stoicizam i idealističko stremljenje ka višim ciljevima naspram lične udobnosti i uspeha, prihvaćenost normi vojne organizacije i težnja ka nezavisnosti, koje su bile svojstvene prvenstveno studentima Vojne akademije u ispitivanju 2001. godine, kao i vrednosti stoicizam, umnost i lično dostojanstvo, koje su bile karakteristične za profesionalne pripadnike Vojske u ispitivanju 2006. godine. Čini se da je tokom transformacije Vojske došlo do okretanja ka ličnom postignuću i tradicionalizmu kod ljudi koji su u najtežim trenucima za zemlju, pokazali hrabrost, lično dostojanstvo i brigu za nezavisnost svoje zemlje, dok su u novim okolnostima shvatili da kroz profesionalizam i lično usavršavanje, brigu za porodični život i očuvanje tradicionalnih vrednosti, mogu pokazati svoj patriotizam i dati najveći doprinos široj zajednici, uz uvažavanje i isticanje humanističkih vrednosti.

Na osnovu prethodne komparativne analize možemo zaključiti da je naša šesta hipoteza, koja se odnosila na promene sistema vrednosti pod uticajem reforme Vojske i tranzicije u društvu, delimično potvrđena, jer su neke vrednosti ostale stabilne (humanizam i patriotizam), dok su se druge promenile u svom značaju (hedonizam, religioznost i tradicionalizam), ili su se pojavile kao značajne i neke nove vrednosti (lično postignuće, obrazovanje, porodična sigurnost).

Opšte vrednosti, kao što su humanizam i patriotizam, ostaju i dalje stabilne vrednosti kroz vreme, što ukazuje da se može govoriti o terminalnim vrednostima u Rokičevom smislu. Ove vrednosti su visoko rangovane i prihvaćene od strane naših ispitanika, što ukazuje na pozitivan humanističko-patriotski profil pripadnika naše vojske. Ovakvu vrednosnu orijentaciju možemo dalje tumačiti u skladu sa istorijskom i

slobodarskom tradicijom srpske vojske, gde su čast, sloboda, odbrana zemlje, ali i čojstvo, junaštvo, solidarnost i pomoć drugima, visoko cenjene i prihvatane vrednosti.

Međutim, kad je reč o hedonizmu kao vrednosti koja je ranije više naglašavana, u novim okolnostima došlo je do izvesne promene u značaju i sadržaju ove vrednosti. Moglo bi se takođe reći da je ovo jedna od konvencionalnih vrednosti koja je utvrđena i u prethodnim istraživanjima (Pajević, 2001, Marček i Alargić, 2006. i drugi), ali u skladu sa vremenom i okolnostima pod kojima je ovo istraživanje izvedeno (društvena tranzicija i reforma u Vojsci) ova vrednost donekle je u senci vrednosti kakve su "patriotizam" ili "humanizam". Takođe, hedonizam se u ovom istraživanju nalazi na jednoj strani bipolarne dimenzije vrednosti, a na drugom kraju se nalazi "porodična sigurnost", što u ranijim istraživanjima nije bio slučaj.

Religioznost i tradicionalizam su takođe vrednosti koje su se u našem istraživanju pokazale kao značajnije nego u ranijem periodu. Uz ovaj sistem vrednosti najčešće se pripisuju karakteristike koje ukazuju na autoritarni paternalizam, egalitarizam, kolektivizam i solidarnost, naglašen nacionalni identitet i religioznost. Kao da je došlo do izvesne retradicionalizacije i povratka na religiozne vrednosti koje su više karakteristične za patrijarhalnu sredinu. Iako je to sistem vrednosti izgrađen na nekadašnjem načinu života, koji karakteriše ograničena proizvodnja, ruralna kultura i združeni način života, u novim uslovima on bi se mogao tumačiti kao odgovor na brze promene i nesigurnost, kao refleks uplašenog društva koje u povratku na stare i proverene tradicionalne i religiozne vrednosti traži oslonac.

U ranijem periodu, sa dolaskom i relativno dugim trajanjem socijalizma i komunističkog internacionalizma u našoj zemlji, došlo je do raskida sa tradicionalnim sistemom vrednosti, ali ne u svim elementima. Naglašena je bila afirmacija ateizma i naučnog pogleda na svet. Modernizacija je zahtevala odbacivanje tradicionalnih vrednosti, što je u značajnoj meri postignuto kod pripadnika Vojske. Međutim, mora se pretpostaviti i to da su pojedinci usvajali nove vrednosti iz koristi od nove vlasti, tako da je ova modernizacija imala instrumentalni karakter. Pored toga, stvarna kulturna modernizacija je onemogućavana i na taj način što su se autoritarni model društvenih odnosa, paternalistička država, egalitarna raspodela i solidarnost, nadovezali na tradicionalne vrednosti, održavajući tako staru vrednosnu strukturu karakterističnu pre

svega za naše selo i patrijarhalni mentalitet. Tokom 70-tih i 80-ih godina, situacija se u društvu značajnije menja, tako da kod mladih ljudi sve više počinje da prevladava modernizam. Pored drugih faktora, tome su doprineli urbanizacija, industrijalizacija i masovno obrazovanje.

Propast socijalizma i ratni događaji na prostorima bivše SFRJ, usloveli su proces retradicionalizacije. Međutim, danas je tradicionalizam u Srbiji heterogen. Najprihvaćenije vrednosti su etnički identitet i religijske vrednosti, dok su odnosi među polovima uglavnom modernizovani. Dolazi do afirmacije nacionalne prošlosti, kulturnih i religijskih običaja. U kom stepenu se ispoljava novi tradicionalizam zavisi od stepena obrazovanja, zanimanja i klasne pripadnosti. Ranija društvena vrednost socijalizam-samoupravljanje zamenjena je tradicionalizmom, egoizmom i težnjom za ličnim uspehom. Reklo bi se da tradicionalizacija u ovom periodu ima više psihološku funkciju, što znači ne iskreno oslanjanje na proverene tradicionalne vrednosti, već raskid sa prethodnim komunističkim vrednostima. Obrazovanje kategorije populacije se sa nostalgijom okreću liberalno demokratskoj tradiciji, što potvrđuju i rezultati našeg istraživanja. Moglo bi se reći da u ovom drugom slučaju, neotradicionalizam ima emancipatorsku ulogu (Vidanović, 2010).

U jednom društvu (kao što je naše), koje je najpre zapalo u ozbiljnu sveopštu krizu, a onda doživelo i teške posledice raspada zemlje (inflacija, siromaštvo, ratni sukobi, sankcije itd), mnoge vrednosti se menjaju, osobito one koje su ideološki obojene (Pantić, 1987; Kuzmanović, 1995). Ali, pošto još uvek nije izgrađen stabilan društveni sistem, sa jasnim političkim, ekonomskim i vojnim perspektivama razvoja i međunarodnih integracija, prisutna je u značajnoj meri i društvena anomija, odnosno „vrednosni vakuum“ i ozbiljne protivrečnosti u vrednosnom sistemu. Vreme sistemskih društvenih promena u Srbiji, donelo je i promene u sistemu vrednosti, naročito kod mladih. Stari sistem se delimično odbacuje, ali se na njegovom mestu još uvek ne uspostavlja novi, konzistentan sistem vrednosti. I vrednosni sistemi mladih pokazuju osobine konfuznosti i unutrašnje nedoslednosti. Nalazi ukazuju na to da većini mladih rad nije vredan za razvoj ličnosti, već više ima instrumentalnu vrednost u smislu obezbeđivanja materijalne egzistencije (Kordić, 2007).

Kada se posmatraju naši rezultati u celini, čini se da nije došlo do značajne promene bazičnih (terminalnih) vrednosti, koje su određene širom kulturom i profesionalnim identiteom naših ispitanika (vojnika), tako da su kod njih relativno stabilne i najviše prihvaćene vrednosti – humanizam, patriotizam i religiozno-tradicionalna orijentacija. Ali, pored njih se visoko ranguju i prihvataju i tzv. materijalističke vrednosti – sigurnost, uspeh, zadovoljstvo, za koje se u razvijenim zapadnim društvima očekuje da budu zamenjene tzv. „postmaterijalističkim“ vrednostima, kako je predvideo Inglehart (2000). U razvijenim zemljama rasprava se vodi u vezi sa tvrdnjama o zameni materijalnih, akvizitivnih vrednosti sa “postmaterijalističkim“ vrednostima rasta, odnosno izbijanjem u prvi plan ciljeva koji naglašavaju slobodu, demokratičnost, humano življenje, ekologiju, solidarnost, razvoj ličnosti, samoaktualizaciju. Međutim, tipično za društva koja još uvek rešavaju egzistencijalna pitanja sistem vrednosti kreće se pretežno oko materijalnih, kada se posmatra manifestni nivo. Imajući u vidu da proces modernizacije i tranzicije kod nas još uvek nije završen, pojavljuju se svojevrsni individualizovani sklopovi vrednosti, tzv. „džepovi vrednosti“ (Toffler, 1970) iz sindroma postmaterijalizma i postmodernizma.

Zanimljiv je prikaz poređenja sistema vrednosti u našoj zemlji i Evropskoj uniji, (Tabela 77), koji pokazuje da postoje značajne razlike u sferi politike, prava i ekonomije, što se može objašnjavati kulturnim, istorijskim i političkim nasleđem.

Tabela 77. Uporedni pregled preovlađujućih vrednosti u Srbiji i EU (Stanković, 2011)

U SRBIJI	U EVROPSKOJ UNIJI
Najvažnije u politici	
Autoritet	Demokratsko preispitivanje odluka
Kolektivnost	Individualizam
Lični odnosi	Lični interesi
Najvažnije u oblasti prava	
Proizvoljno tumačenje normi	Fetiš zakona
Selektivna pravda	Jednaka primena za sve
Labave disciplinske mere	Primenljivost propisa (efikasnost mera)
Najvažnije u ekonomiji	
Harmonija (lična i kolektivna)	Lična sloboda
Unutrašnja orijentacija (ugled, čast)	Spoljašnja orijentacija (novac, slava)
Antikomercijalizam	Komercijalna usmerenost na novac
Usmerenje na međuljudski odnos	Usmerenje na rešavanje problema
Poštovanje običaja	Okrenutost ka ličnom interesu
Reagovanje na prvu loptu	Racionalni intelektualizam

Hedonizam	Odlaganje ili izuzimanje zadovoljstva
Spontanost	Sračunatost
Neposrednost	Uljudno ophođenje
Okrenutost drugome	Rešavanje svakodnevnih problema
Predvidivo ponašanje	Pragmatično ponašanje

Kao što se može videti iz navedene tabele, razlika u sistemu vrednosti građana Srbije i građana Evrope je očigledna. U procesima evropskih integracija, da bi došlo do korenitih promena u sferi odnosa prema političkim, pravnim i ekonomskim institucijama, potrebna je kako kaže Vladan Stanković (2011), istraživač Instituta za političke studije, temeljna promena vrednosnog sistema u Srbiji.

Prema njegovom mišljenju, mi najveći broj stvari u životu, pa i u poslu, shvatamo lično. Ušančeni smo u kolektiv, volimo druge i da se družimo. Proizvoljno tumačimo norme, nismo skloni disciplini, shvatamo je kao nešto što nam se nameće. U većini evropskih zemalja ono što je propisano shvata se kao nešto što se mora, pa norme važe za sve. Kada je reč o pravu, za sebe traže isto što i za druge. Žele ličnu slobodu i trude se da ne budu ugroženi od drugih. Ovde su ljudi usmereni jedni na druge i misle da ne mora baš sve da se naplati. Među članicama evropske porodice zemalja, život se shvata kao niz problema koje treba rešavati, uz devizu „vreme je novac“.

Razlika se najviše ogleda u poimanju rada, potrošnje, odnosa prema bogatstvu. Ovde se recimo, radi samo onoliko koliko je potrebno, što je posledica kulturno-istorijskog nasleđa. To se najbolje vidi po tome što mnogi preduzetnici koji bi možda mogli još više da razvijaju svoj biznis ne pokazuju preveliko interesovanje za uvećanje sopstvenog kapitala, jer stiču da bi imali: dominirali i trošili. To je potpuno neshvatljivo u protestantskom delu EU, gde se rad shvata kao neka vrsta izazova, zarad akumuliranja bogatstva, i uživanja u sticanju još većeg bogatstva.

Očigledno je da se neke opšte vrednosti vezane za kulturu i tradiciju teško menjaju. Za njihovu promenu potrebno je vreme, ali i institucionalna podrška države, u svakom smislu, od obrazovnog sistema, preko edukacije ljudi na poslu, do podrške medija. Međutim, rezultati našeg istraživanja pokazuju da neke vrednosti (instrumentalne) nisu tako čvrsto utemeljene i nepromenljive kategorije, već da se one menjaju, prilagođavaju i formiraju u skladu sa dominantnim kulturnim, ekonomskim i ideološkim modelom koji je prisutan u jednom društvu. Ljudi u takvim uslovima imaju

svoje stavove, mnjenja, uverenja, očekivanja i ciljeve, koji određuju njihovo društveno ponašanje. Poznato je da stavovi mogu biti višestruko determinisani, i u društvenoj krizi mogu biti više određeni nekim drugim faktorima (pre svega aktualnim interesima) nego opštim vrednostima. Pitanje je i koliko ljudi u haotičnim vremenima uviđaju neku vezu između svojih temeljnih vrednosti i stavova prema aktualnim (često sasvim novim) pojavama. Stavovi se u tim situacijama neretko usvajaju i putem agresivne persuazije – npr. nametanjem od strane autoriteta, sredstava masovnih komunikacija, itd. Sve su to razlozi da se veza između nekog skupa vrednosti i različitih stavova s vremena na vreme i iznova proverava u različitim delovima populacije, a osobito u društvima koja se radikalno menjaju i koja još nisu izašla iz ozbiljne društvene krize.

6. ZAKLJUČCI

1. Ako se ima u vidu društveno-istorijski kontekst u kome se nalazi naše društvo, koje je najpre zapalo u ozbiljnu ekonomsku krizu, a onda doživelo i teške posledice raspada zemlje i rata (inflacija, siromaštvo, ratni sukobi, sankcije, itd), što je uticalo i na promenu položaja i karaktera Vojske Srbije u post-konfliktnom periodu, jasno je zašto se pitanje vrednosti i vrednosnih opredeljenja ponovo postavlja, osobito onih koje su bile ideološki obojene (Pantić, 1987; Kuzmanović, 1995). Ali, pošto još uvek nije izgrađen stabilan društveni sistem, sa jasnim političkim, ekonomskim i vojnim perspektivama razvoja, uključujući i međunarodne integracije kojima se teži, prisutna je u značajnoj meri društvena anomija, odnosno „vrednosni vakuum“ i ozbiljne protivurečnosti u vrednosnom sistemu. Takva situacija u društvu u vrednosnom smislu utiče i na današnje pripadnike Vojske Srbije, što se odražava i na izgradnju njihovog sopstvenog vrednosnog sistema, odnosno, što utiče na izbor uzora, ciljeva i kriterijuma prema kojima se oni orijentišu, sa kojima se identifikuju, ili koje teže da ostvare. Zbog toga je u postojećim društvenim okolnostima, sa naučnog i praktičnog stanovišta, bilo opravdano postaviti pitanje: šta čini strukturu vrednosti pripadnika vojske, u kakvom odnosu stoje sa pojedinim osobinama ličnosti, da li su se vrednosti bitno promenile u odnosu na raniji (pretranzicioni) period, ili u kom pravcu se razvijaju vrednosti i kako se novonastale društvene promene odražavaju na njih.

2. Na osnovu rezultata našeg istraživanja, kada je reč o preferencijama realno ispitivanih (manifestnih) oblika vrednosti od strane pripadnika Vojske Srbije, u uslovima reforme vojske i tranzicije države, možemo zaključiti da kod ispitivanog uzorka pripadnika Vojske Srbije dominiraju **socijalne vrednosti**, koje su u najvećem stepenu prihvaćene i svrstane u 10 najpoželjnijih vrednosti, a to su: **porodica, pravda, čast, samopoštoavanje, bezbednost zemlje, obrazovanje, ljudska prava, odgovornost, sreća i ekonomski napredak države.**

Iako se, u celini posmatrano, može reći da su sve ispitivane vrednosti visoko prihvaćene, takođe se može zapaziti da su najmanje od svih prihvaćene one vrednosti koje opisuju konformističku i avanturističku orijentaciju. Na dnu ove skale rangova nalaze se vrednosti kao što su: **vera u boga, poslušnost, demokratski društveni**

poredak, umetničko stvaralaštvo i uzbudljiv život, ali se i ove vrednosti u pogledu stepena prihvaćenosti nalaze iznad proseka, što ukazuje da su to takođe poželjne vrednosti kod pripadnika Vojske Srbije.

3. Manifestna struktura ispitivanih vrednosti pripadnika Vojske Srbije (31 vrednost) može se objasniti pomoću manjeg broja latentnih dimenzija (faktora), koje su donekle slične dimenzijama dobijenim u nekim ranijim istraživanjima vrednosti. Izdvojeno je pet osnovnih faktora (**F1 – Racionalno-humanistička vrednosna orijentacija, F2 – Slobodarski duh i patriotizam, F3 – Usmerenost na lično postignuće i porodičnu sigurnost, F4 – Religioznost i tradicionalizam, F5 – Kulturni hedonizam naspram porodične vezanosti**), koji čine bazičnu osnovu vrednosnog sistema profesionalnog sastava Vojske Srbije. Ovakva struktura bazičnih vrednosti donekle odstupa od dosadašnjih nalaza iz literature, gde se navodi veći broj bazičnih vrednosti (10 vrednosti u Švarcovom modelu ili 32 vrednosti u Rokičevom modelu), ali se zadržavaju i neke opšte vrednosti koje su prisutne i u svim drugim modelima. Delimično odstupanje se može objasniti metodološkim pristupom i užim referentnim okvirom u našem istraživanju, gde su pored opštih vrednosti koje su drugi istraživači ispitivali u širem društvenom kontekstu, obuhvaćene i one vrednosti koje su profesionalno specifične za vojnu sredinu.

4. Analiza povezanosti socio-demografskih karakteristika sa preferencijom vrednosti, kako na nivou opštih (latentnih) faktora, tako i na nivou pojedinačnih (manifestnih) vrednosti, pokazuje da postoje značajne razlike među različitim grupama ispitanika. U tom pogledu najveći doprinos razlikama u proceni vrednosti daju godine starosti ispitanika, zatim status u vojsci i godine radnog staža. Najupadljivije razlike se zapažaju kad je u pitanju status u vojsci, dok se najmanje razlike ispoljavaju kada je u pitanju pol ispitanika. Moguće je da je ovome doprinela struktura uzorka ispitanika, ali i činjenica da je sa statusom u vojsci povezan i niz drugih konfundirajućih varijabli, što se kroz udruženi efekat moglo odraziti na preferenciju i značaj pojedinih vrednosti. Značaj godina starosti se ogleda u tome što mlađi ispitanici pridaju manji značaj patriotizmu nego stariji. Pored patriotizma, značajne razlike u pogledu godina starosti su se ispoljile i kod sledećih manifestnih vrednosti: udoban život, vera u Boga, poslušnost, demokratija, uspeh u životu, uzbudljiv život i sreća, u tom smislu što mlađi ispitanici veći značaj pridaju ovim vrednostima, osim demokratije kao vrednosti koja je značajnije

prihvaćena od strane starijih ispitanika. Ovakav nalaz, da mlađi ispitanici više preferiraju poslušnost i veru u Boga, a stariji demokratiju je donekle neočekivan. Logično je očekivati da mlađi ispitanici preferiraju uzbudljiv život, uspeh u životu i sreću, ali nismo očekivali da ističu poslušnost i veru u Boga kao značajne vrednosti. To se može objasniti nekom vrstom retradiconalizacije kod mlađih pripadnika Vojske, pa tako i demokratiju vide kao manje značajnu vrednost u odnosu na starije ispitanike.

Slični nalazi su dobijeni i u nekim novijim istraživanjima vrednosti kod nas, gde je nađeno da se mlađi ispitanici vraćaju tradicionalnim vrednostima, kao što su religija, poslušnost i patriotizam, dok istovremeno preferiraju i neke moderne vrednosti, kao što su uspeh u životu i uzbudljiv život, koje su u skladu sa liberalnim i tržišnim tendencijama u društvu. Ovakav nalaz bi se mogao tumačiti kao dualizam vrednosti kod mlađih kategorija ispitanika, gde su istovremeno prisutne i neke tradicionalne, ali i neke moderne vrednosti.

5. Što se tiče dobijenih podataka koji se odnose na povezanost osobina ličnosti i ispitivanih vrednosti, uočava se tendencija da neke osobine ličnosti (psihoticizam, neuroticizam, konzervativizam i ekternalnost) uglavnom negativno koreliraju sa ispitivanim vrednostima, dok ostale osobine uglavnom imaju pozitivnu povezanost sa ispitivanim vrednostima. Skoro sve korelacije u osnovnoj korelacionoj matrici su relativno niske (samo 5 korelacija ima vrednost iznad 0,20), tako da se može reći da na nivou pojedinačnih veza između osobina ličnosti i manifestnih vrednosti ne postoje tako čvrste veze. Međutim, kada se uzmu u obzir rezultati kanoničke analize, možemo zaključiti da su osobine ličnosti kod naših ispitanika značajno povezane sa njihovim vrednostima, pri čemu u tom pogledu najveću povezanost ima prvi par kanoničkih faktora, definisan sa jedne strane sklopom osobina ličnosti koji smo označili kao **autoritarni sklop**, koji je pozitivno povezan sa **religioznošću i tradicionalizmom**.

6. Od svih ispitivanih kriterijumskih varijabli, najbolja prediktivna vrednost na osnovu osobina ličnosti se postiže u pogledu procene latentne dimenzije vrednosti označene kao “religioznost i tradicionalizma”, zatim u pogledu vrednosti označene kao “patriotizam”, dok je procenat objašnjene varijanse kod ostalih latentnih vrednosti bio znatno niži.

Religioznost i tradicionalizam su vrednosti koje su se u našem istraživanju pokazale kao značajnije nego u ranijem periodu neposredno pre reforme i tranzicije. Uz ovaj sistem vrednosti najčešće se vezuju karakteristike koje ukazuju na autoritarni paternalizam, egalitarizam, kolektivizam i solidarnost, naglašen nacionalni identitet i religioznost. Imajući u vidu sistem vrednosti koji je dominirao ranije u društvu i koji je negovan i kod pripadnika bivše JNA, moglo bi se zaključiti da je u periodu tranzicije društva i reforme Vojske došlo do napuštanja nekih ranijih ideoloških vrednosti i do izvesne retradicionalizacije i povratka na religiozne i tradicionalne vrednosti, koje su ranije više bile karakteristične za seosku i patrijarhalnu sredinu. Patriotizam ostaje i dalje stabilna vrednosna orijentacija, koja bi se kod pripadnika Vojske mogla posmatrati i tumačiti i kao profesionalno obeležje.

7. Kada se posmatraju dobijeni rezultati u celini, čini se da nije došlo do značajne promene u pogledu nekih bazičnih (terminalnih) vrednosti, koje su određene širom kulturom i profesionalnim identiteom naših ispitanika (vojnika), tako da su se kod njih kao relativno stabilne i najviše prihvaćene vrednosti pokazale – humanizam, racionalizam i patriotizam, uz koje se pridružuje i religiozno-tradicionalna vrednosna orijentacija koja je postala naglašenija u novijem tranzicionom i post-reformskom periodu nego što je bila ranije. Ali, pored njih se visoko ranguju i prihvataju i tzv. materijalističke vrednosti – porodična sigurnost, lični uspeh i zadovoljstvo. Kao da se u ovom slučaju radi o nekoj vrsti dualizma vrednosti, koje odražavaju podeljenog i donekle otuđenog čoveka u modernom društvu, što naročito može biti karakteristično za tranziciona društva, kakvo je i naše. Osobine ličnosti i vrednosti posmatrano pojedinačno nisu u nekoj čvrstoj povezanosti, ali na nivou opštih faktora ili klastera može se govoriti o stabilnijoj i čvršćoj vezi, jer su i osobine i vrednosti elementi bazične strukture ličnosti. Čak se neke sociodemografske karakteristike, kao što su godine starosti i status, pokazuju značajnije za predikciju pojedinih vrednosti. To znači, da se na osnovu poznavanja individualnih karakteristika pojedinaca (osobina i socio-demografskih karakteristika) može donekle imati uvid u njihovu strukturu sistema vrednosti koji značajno determiniše lično a posebno profesionalno ponašanje, što pruža teorijsko-metodološku osnovu za doprinos u rešavanju praktičnih pitanja i programa selekcije, usmeravanja, treninga i uključivanja pripadnika Vojske u određene zadatke i misije, kako na domaćem tako i na međunarodnom planu.

Opšte vrednosti, kao što su humanizam i patriotizam, ostaju i dalje stabilne vrednosti kroz vreme, što ukazuje da se može govoriti o terminalnim vrednostima u Rokičevom smislu. Ove vrednosti su visoko rangovane i prihvaćene od strane naših ispitanika, što ukazuje na **pozitivan humanističko-patriotski vrednosni profil pripadnika naše Vojske**. Ovakvu vrednosnu orijentaciju ili vrednosni profil možemo dalje tumačiti u skladu sa društveno-istorijskim uslovima i slobodarskom tradicijom srpske vojske, gde su se čast, sloboda, odbrana zemlje, čojstvo i junaštvo, solidarnost i pomoć drugima, isticale i cenile kao značajne vrednosti koje su i danas visoko cenjene i prihvaćene vrednosti kod pripadnika naše vojske, pored pojave i nekih novih vrednosti instrumentalnog i hedonističkog karaktera.

8. Budući da smo u našem istraživanju pošli od shvatanja da je struktura (broj i vrsta) vrednosti kod odraslih i zrelih ljudi relativno stabilna i skoro nepromenljiva kategorija, možemo konstatovati da se promena, očekivano, najviše ispoljila samo u pogledu redosleda (ranga) preferencije i stepena prihvaćenosti (intenziteta) pojedinih vrednosti, što je u skladu sa Rokičevim shvatanjem o stabilnosti bazične strukture sistema vrednosti.

9. Uz sva teorijsko-metodološka ograničenja i prigovore koji se mogu staviti ovom istraživanju, na kraju možemo konstatovati da dobijeni rezultati potvrđuju značaj istraživanja sistema vrednosti u Vojsci, kako u pogledu sagledavanja strukture bazičnih vrednosti i značaja sociodemografskih karakteristika u preferenciji pojedinih vrednosti, tako i u pogledu njihove povezanosti sa pojedinim osobinama ličnosti. Dobijeni rezultati takođe indirektno ukazuju i na mogućnost izgradnje i modelovanja poželjnih vrednosti kod pripadnika vojske, kao i na bolje razumevanje motivacije i pouzdanije procenjivanje ponašanja pripadnika vojske u planiranim zadacima i misijama.

7. LITERATURA

1. Abrahamson, B. (1972). Military professionalization and political power. Beverly Hills And London. Sage Publications.
2. Adorno, T.W. Frenkel-Brunsvik, E., Levinson D. J., i Sanford, N. (1964). Authoritarian personality. New York: John Wiley and Sons.
3. Altemeyer, B. (1981). Right wing authoritarianism. Winnipeg: University of Manitoba Press.
4. Altemeyer, B. (1996). Authoritarian specter. Cambridge and London: Harvard University Press.
5. Anastasi, A. (1961). Psychological Testing. New York. Macmillan.
6. Army doctrine publication land operations. (2005). Directorate General Development and Doctrine.
7. Allport, G.W., Vernon, P.E. i Lindzey, G. (1960). A study of values. Holghton. Mifflin. Boston.
8. Arnautović, D., Kasagić, Lj., Pajević, D. (1988). Vojna psihologija. Beograd. VINC.
9. Basara, M., Alargic, D i sar. (2008). Upitnik vrednosti (Interna publikacija), ISI MO, Beograd.
10. Brubaker, B., Cooper, F. (2000). Beyond "identity", Theory and Society. 29, 1-47. Kluwer Academic publishers.
11. Berger, J. (1995). Psihološki potporni sistem - model bazičnih oslonaca ličnosti. Zemun. Prometej.
12. Berger, J. (2004). Psihodijagnostika. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
13. Berger, J. (2003). Sinopsis - pitanja psihološke procene ličnosti i integracije. Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
14. Biro, M. (1998). Poverenje građana Srbije u zakonsku praksu i pravne institucije. Glasnik Advokatske komore Vojvodine. Novi Sad. Vol. LVIII. (191-196).
15. Brković, A., Petrović-Bjekić, D. (1999). Vrednosne orijentacije studenata budućih nastavnika. Naučno saopštenje na Petom naučnom skupu "Empirijska istraživanja u psihologiji". Beograd. Filozofski fakultet. Institut za psihologiju.
16. CIVICUS – indeks civilnog društva (izveštaj za Srbiju). (2006). Beograd: Istraživački i analitički centar Argument.
17. Cvetković, M. i Kasagić, M. (1999). Generacijske razlike u preferenciji životnih stilova. Beograd. Filozofski fakultet.
18. Deci, E. (1975). Intrinsic motivation. Plenum Press. New York and London.
19. Danigen, J. (1993). Kako voditi rat. Beograd. VINC.
20. Đurić – Jočić, D i dr. (2004). Globalni opis ličnosti preko petofaktorskog modela, Neo-Pi-R: primena i interpretacija. Beograd. Centar za primenjenu psihologiju DPS.

21. Eysenck, J. (1953). Upotreba i zloupotreba psihologije (Uses and Abuses of Psychology, prevod sa Engleskog) Zagreb. Naprijed. 1980.
22. Eysenck, H, J. (1970). The structure of personality (3 rd edition). London. Methuen.
23. Eysenck, H, J., Eysenck, S,B.G. (1975). Manual of the epq (personality Questionnaire), London, Hodder, Stoughton Educational, San Diego, Educational and Industrial Testing Service.
24. Eysenck, H,J. (1954). The psychology of politics. London: Routledge-Kegan.
25. Fajgelj, S. (2004). Metode istraživanja ponašanja. Beograd. Centar za primenjenu psihologiju.
26. Ferić. I. (2009). Vrijednosti i vrijednosni sustavi psihologijski pristup. Zagreb.
27. Filjak, T. i sar. (2005).Vojna psihologija, 2. Zagreb. Ministarstvo odbrane republike Hrvatske.
28. From, E. (1980). Anatomija ljudske destruktivnosti. Zagreb. Naprijed.
29. Fromm, E. (1984). Autoritet i porodica. Zagreb. Naprijed, Nolit i August Cesarec.
30. Fulgosi, A. (1988). Faktorska analiza. Zagreb. Školska knjiga.
31. Furnham, A. (1984). Personality and values. Personality and individual differences. 5, 483-485.
32. Golubović, Z. Et al. (1995). Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba. Beograd. Institut za filozofiju i društvenu teoriju «Filip Višnjić».
33. Grupa autora, (1908). Taktika. Beograd.
34. Grupa autora. (2002). Odbrana srj od agresije nato. Beograd. Generalštab Vojske SCG.
35. Grupa autora (2003). Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji. Beograd. Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung.
36. Guilford, P.J. (1968). Osnovi psihološke i pedagoške statistike. Beograd. Savremena administracija.
37. Havelka, N. (1995). Vrednosne orijentacije učenika i njihova očekivanja od budućeg zanimanja. Psihološka istraživanja. 7. (89-125).
38. Havelka, N. (1992). Socijalna percepcija. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
39. Havelka, N, Kuzmanović, B. i Popadić, D. (1996/1997). Metode i tehnike socijalno psiholoških istraživanja. Beograd. DPS. Centar za primenjenu psihologiju.
40. Hol, S.K. i Lindzi, G. (1983). Teorija ličnosti. Beograd. Nolit.
41. Hrnjica, S. (1968). Zadovoljstvo sobom, starešinom i kolektivom i stavovi prema armiji i međuljudskim odnosima u armiji, mr, Beograd. Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju.
42. Hrnjica, S. (1990). Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti. Beograd. Naučna knjiga.
43. Hrvatski enciklopedijski rječnik (1-12). (2004). Zajedničko izdanje: EPH d.o.o. Zagreb i Novi Liber d.o.o. Zagreb.

44. Ibrahimpašić, M. (1967). Moral armije. Beograd. Državni sekretarijat za narodnu odbranu.
45. Inglehart, R. (1990). Culture Shift in Advanced industrial society. New Jersey. Princeton univ. Press.
46. Inglehart, R. (2000). Worlds values surveys (istraživanje).
47. Inglehart, R. (2004). human beliefs and values a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 value surveys. Mexico. Siglo XXI Editores.
48. Janjetović, D. (1997). Samopoštovanje, lokus kontrole i prosocijalna orijentacija adolescenata; u S. Joksimović, S. Gašić-Pavišić i Lj. Miočinović (prir.): Vaspitanje i altruizam (210-226). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
49. Janjetović, D. (2002). Materijalna vrednosna orijentacija i mladi; u Z. Avramović i S. Maksić (prir.): Izazovi demokratije i obrazovanje (114-130). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
50. Janjetović, D. (2006). Struktura i činioci poimanja distributivne pravde (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet.
51. Jerotić, V. (1998). O našoj književnosti i nama samima. Narodne novine – Niš. 29-30.
52. Joksimović, S. (1998). Karakteristike ličnosti i demokratska orijentacija adolescenata, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, God. 30. 1. (71-82). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
53. Joksimović, S. (2001). Struktura i korelati vrednosnih orijentacija srednjoškolskih učenika, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, God. 33 (201-214). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
54. Joksimović, S. i Janjetović, D. (2008). Pojam o sebi i vrednosne orijentacije adolescenata. Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, ISSN 0579-6431.
55. Jovićević, M. (1978). Čovek i kolektiv u vanrednim situacijama. Beograd. viz.
56. Joksimović, S. i Maksić, S. (2006). Vrednosne orijentacije adolescenata – Usmerenost prema sopstvenoj dobrobiti i dobrobiti drugih. Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja. 2. (415-429).
57. Joksimović, S. (2002). Vrednosne orijentacije učenika srednjih škola (interno). Beograd. Institut za pedagoška istraživanja.
58. Kaprara, Đ, V. i Červone, D. (2003). Ličnost, determinante, dinamika, potencijali. Beograd. Dereta.
59. Kapor, G. (1990). Ponašanje i reagovanje ljudstva u vanrednim situacijama. Beograd. Vojno delo.
60. Kasagić, LJ. (1983). Organizacija i interakcija osobina ličnosti – činilac vaspitno-obrazovne uspešnosti. Skoplje. Univerzitet u Skoplju. Filozofski fakultet.
61. Kasagić, LJ. (1992). Psihologija za vojnog starešinu. Beograd. CVVŠ OS "Maršal Tito" VA KoV.
62. Kasagić, Lj. (1979). Neki problemi formiranja i delovanja pitomačkih kolektiva. Beograd. Centar visokih vojnih škola.
63. Kasagić, Lj, Pajević, D., Kostić, P., Lovre, M. (1990). Praktikum vojne psihologije. Beograd. cvvš.

64. Kasagić, Lj. (1997). Međuljudski odnosi, disciplina i moralna snaga vojske. Beograd. Vojno delo. 4-5. (77-98).
65. Klajn, I., Šipka, M. (2006). Veliki rečnik stranih reči i izraza. Novi Sad: Prometej.
66. Koen, M. i E. Nejgel. (1965). Uvod u logiku i naučni metod. Beograd. Zavod za udžbenike.
67. Kordić, Lj. (2008). Osvajanje slobode. Ekonomska socijalizacija mladih u Srbiji. Novi Sad. Cenzura.
68. Kordić, Lj. (2007). Vrednosne orijentacije mladih za privredni razvoj. Novi Sad. Privredna akademija. neobjavljena doktorska disertacija.
69. Kostić, P. (1984). Uticaj osobina ličnosti na uspešno obavljanje rukovodećih uloga u vojnom kolektivu. Magistarski rad. Beograd. Filozofski fakultet.
70. Kovačević, P. (1980). Merenje crta ličnosti. Psihološka istraživanja 2. Beograd. Institut za psihologiju.
71. Koupeland, N. (1965). Psihologija i vojnik u Izabranim poglavljima vojne psihologije. Beograd. VIZ.
72. Kreč, D., Kračfild, R.S. i Balaki, J.L. (1972). Pojedinaac u društvu. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
73. Kronja, T. (1970). Vojni starešina i ličnost vojnika u miru i ratu. Beograd. Narodna armija.
74. Kronja, T., Kapor, G., Svećenski, B., Vasić, Ž., Radonjić, S., Bajić, B., et.al. (1962). Izabrana poglavlja vojne psihologije. Beograd. VIZ.
75. Kronja, T. (1966). Psihološka razmatranja rukovođenja u armiji. Beograd. VIZ.
76. Kuzmanović, B. (1994). Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba. Beograd.
77. Kuzmanović, B. (1995). Uvodna razmatranja za istraživanje promena vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji. Psihološka istraživanja. 7. Beograd. Institut za psihologiju.
78. Kuzmanović, B. (1990). Vrednosne orijentacije učenika na završetku osnovnog obrazovanja. Nastava i vaspitanje. 4-5.
79. Kuzmanović, B. (1995). Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, Psihološka istraživanja. 7. Beograd. Filozofski fakultet. Institut za psihologiju. (17-48).
80. Kuzmanović, B. (1998). Empirijska istraživanja u psihologiji. Beograd. Filozofski fakultet.
81. Kuzmanović, B. i Petrović N. (2007). Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova i mnjenja mladih1. Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu. Izvorni naučni članak UDK: 316.644:321.7.
82. Kuzmanović, B. i Petrović N. (2007). Struktura preferencija ličnih i društvenih ciljeva srednjoškolaca. Psihologija.
83. Kuzmanović, B. (1994). Autoritarnost u knjizi Lazić, M. i drugi: Razaranje društva. Beograd. Filip Višnjić.
84. Kuzmanović, B, Popadić, D i Havelka, N. (1995). Social changes and changes of values. Psihologija. Vol. 28. pos. No. pp. 7-26 article in English.

85. Kuzmanović, B. (1984). Motivaciono-vrednosna osnova odnosa prema samoupravljanju i učešća u samoupravljanju. Psihološka istraživanja. 3: 465-546.
86. Kuzmanović, B.: (1995) Autoritarnost kao socijalnopsihološka karakteristika.
87. Marček, J. i Alargić, D. (2007). Vrednosne orijentacije pripadnika vojske Srbije. Novi Glasnik. 4. (89-96).
88. Marček, J. i Alargić, D. (2008). Preferencija vrednosti profesionalnih i neprofesionalnih pripadnika vojske Srbije. Vojno delo 1. 1(24-139).
89. Martin, D. (1994). Pitanje sekularizacije. perspektive i retrospektive u Povratku svetog? (123-128). Priredio D.B. Đorđević. Niš: Gradina.
90. Maslov, H. A. (1982). Motivacija i ličnost. Nolit. Beograd.
91. Meehl, P.E., Hathaway, S.R. (1946). The K factor as a suppressor variable in the MMPI. Journal of Applied Psychology. 30. 525-564.
92. Mihailović, S.(ur.) ... [et al.]. (2006). Pet godina tranzicije u Srbiji 2. Beograd. Socijaldemokratski klub. Fondacija Friedrich Ebert Beograd. Glasnik.
93. Mihailović, S., Ružica, M., Jakobi, T., Slavujević, Đ.Z., Vasović, M., Kuzmanović, B., Popadić, D., Vuković, Đ., Kolin, M., Stojiljković, Z., Mojsilović, M., Hadžić, M., Krstić, Z. i Mišćević, T. (2010). Istraživanje javnog mnjenja tranzicije: Kako građani Srbije vide tranziciju. Beograd.
94. Metodološko uputstvo za psihološko ispitivanje kandidata za školovanje i stupanje u profesionalnu vojnu službu. (1995). GŠVJ. Beograd. SnU 91-4.
95. Mirić, J. (2011). Okrugli sto Istorija i ličnost u Srbiji. Zbornik radova. 59 Naučno stručni skup psihologa Srbije Sokobanja. 1 – 4 jul.
96. Milenković, S. (1987). Čovek i njegove vrednosti. Zbornik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. 5.
97. Mišić, Ž. (1907). Strategija. Beograd. Nova štamparija. Davidović.
98. Mladenović, U. V. i Knebl, J. (2000). Vrednosne orijentacije i preferencije životnih stilova adolescenata. Psihologija online. 33(3-4). 435-454.
99. Moris, D. (1954). Mladičko doba. Sarajevo. Narodna prosvijeta.
100. Milgram, S. (1974). Poslušnost autoritetu. Beograd. Nolit.
101. Momirović, K. (1988). Uvod u analizu nominalnih varijabli. Metodološke sveske II. Ljubljana.
102. Nastović, I. (1988). Psihopatologija ega. G. Milanovac. Dečje novine.
103. Nebylytsin, V.D and Gray, A. (1972). Biological bases of individual behavior. New York. Academic press.
104. Nikolić, M, Mihailović, S (urednik) i saradnici. (2004). Mladi zagubljeni u tranziciji. Centar za proučavanje alternativa. Beograd. Gora graf.
105. Olport, G. (1969). Sklop i razvoj ličnosti. Beograd. Kultura.
106. Osnovi vojne psihologije. (1973). Zbornik radova više autora. Beograd. Vojnoizdavački zavod.
107. Opačić, G. (1995). Ličnost u socijalnom ogledalu. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja.

108. Pantić, D. (2002). Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine u knjizi Goati, V. i drugi: Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000. Beograd. Institut društvenih nauka. 79-131.
109. Pantić, D. (1981). Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji. Beograd. Institut društvenih nauka.
110. Pantić, D. (1990). Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji. Beograd. Institut društvenih nauka.
111. Pantić, D. (2005). Da li su vrednosti bivših komunističkih zemalja slične. Zbornik matice srpske za društvene nauke. 118-119. (49-69).
112. Pantić, D. (1981). Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji. Beograd: Izdavački centar SSO Srbije.
113. Pantić, D. (1977). Vrednosti, osobine ličnosti i klasna pripadnost. Doktorska teza. Beograd. Odeljenje za psihologiju Filozofskog fakulteta.
114. Pajević, D. (1983). motivacioni činioci izbora vojne profesije. Beograd. VIZ.
115. Pajević, D. i Marček, J. (2001). Izvori i simptomi straha kod stanovništva u toku agresije NATO na Jugoslaviju. Zbornik radova Fakulteta civilne odbrane Univerziteta u Beogradu. (47-55).
116. Pajević, D., Marček, J. i Danić N. (2004). Profesionalne vrednosti studenata Vojne akademije, Vojno delo 3. (115-132).
117. Pajević, D., Lovre M., Maravić, G. i Kostić, P. (1987). Vrednosne orijentacije i životni stilovi pitomaca vojne akademije. Beograd. Vojna akademija KoV.
118. Pajević D., Lovre M., Kostić P. (1988). Vrednosne orijentacije i životni stilovi pitomaca vojne akademije. Beograd. Vojna akademija KoV.
119. Pajević, D.: Kasagić, LJ. (2001). Psihologija. Beograd. Studio MC.
120. Pajević, D., Marček, J. i Danić, N. (2005). Vrednosti i životni stilovi studenata Vojne akademije, u: Damnjanović, P. i dr. Aktivnost studenata u vaspitno-obrazovnom procesu. Beograd. Vojna akademija. (37-44).
121. Pavićević, V. (1967). Osnovi etike. Beograd. Kultura.
122. Pavlović, Z. (1990). Vrednosti samoizražavanja u Srbiji. Beograd. Institut društvenih nauka.
123. Peck, D i Whitlow D. (1975). Approaches to personality theory. London. Methuen.
124. Petrović, B. (2000). Vojnik u vrtlogu zbivanja, Vojni informator 2. Beograd.
125. Petrović, N. (2001). Putevi istraživanja autoritarnosti. Beograd: Zadužbina Andrejević.
126. Petz, B. (1981). Osnovne statističke metode za nematematičare, Udžbenici sveučilišta u Zagrebu,
127. Pejatović, A. (1994). Vrednosne orijentacije i obrazovne potrebe odraslih, Institut za pedagogiju i andragogiju. Filozofski fakultet. Beograd.
128. Petrović, M. (1973). Vrednosne orijentacije delikvenata. Beograd. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
129. Politička enciklopedija (1975). Konformizam. Beograd. 467.

130. Ponoš, Z. (2007). Transformacija Vojske Srbije – izazovi i odgovori. Vojno delo. Beograd. VIZ.
131. Popadić, D. (1995). Uzrasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova, u: Psihološka istraživanja. Institut za psihologiju. Filozofski fakultet Beograd 7. (71-78).
132. Popadić, D. (1990). Učeničke preferencije načina života u N. Havelka i saradnici: Efekti osnovnog školovanja (235-260). Beograd. Institut za psihologiju.
133. Popović, R. (1973). Motivacija ličnosti u: osnovi vojne psihologije. Beograd. Vojnoizdavački zavod.
134. Popović, B. (1973). Uvod u psihologiju morala. Beograd. Naučna knjiga.
135. Pulišević, S. (1973). Osnovi sociologije. Zagreb. Narodne novine.
136. Radić, R. (1995). Verom protiv vere (država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953). Beograd: INIS.
137. Radovanović, D. i Radulović, D. (2000). Sistem vrednosti u crnoj gori (tehnički izveštaj) Institut za sociološka i kriminološka istraživanja Beograd.
138. Radović, O. (2010). Socio-psihološki činioci vrednosnih orijentacija mladih srpske nacionalnosti na kosovu i metohiji – evaluacija teorije vrednosti Saloma Švarca. Magistarski rad. Beograd. Filozofski fakultet.
139. Rogers, W.S. (2003). Social psychology - experimental and critical approaches. Open University Press. Maidenhead · Philadelphia.
140. Rohan, M. J. (2000). A rose by any name. The values construct. Personalitz and Social Psychology Review. vol 4 (3), 255-257.
141. Rokeach, M. (1973). The nature of human values. New York. Free Press.
142. Rokeach, M. (1960). The open and closed mind: investigations into the nature of belief systems and personality systems. New York. Basic Books.
143. Rot, N. (1983) Osnovi socijalne psihologije. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
144. Rot, N. (1983). Psihologija grupa. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
145. Rot, N. i Havelka N. (1973). Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine. Beograd: Institut za psihologiju i IDN.
146. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement.
147. Rosenberg, M. (1965). Society and the adolescent self-image. Princeton: Princeton University Press.
148. Schwartz, S., Bilsky W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and Cross-Cultural Replications u Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 58. No. 5. 878-891.
149. Skinner, B. (1971). Beyond freedom and dignity. Knopf. N.Y.
150. Smederevac, S. i Mitrović, D. (2006). Ličnost, metodi i modeli. Beograd. Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
151. Subotić, D. (2002). Dva obrasca nacionalnog i državnog identiteta - tradicionalni, organski i moderni građanski u političkoj kulturi Srbije u Politička revija 1, Instituta za političke studije Beograd. (9-25).

152. Stuffer, Sa. (1949/50) *Studie in social psychology in world war II*, Princton (w): the american soldier.
153. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge University Press.
154. Tenjović, L. (2001). *Statistika u psihologiji – priručnik*. Beograd. Univerzitet u Beogradu. Filozofski fakultet.
155. Todorović, J. 2004. *Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata*, *Psihologija*, 2, 183-193.
156. Toffler, A. (1970). *Future Shock*. Bantam Books, New York.
157. Trebješanin, Ž. (2004). *Rečnik psihologije*, Beograd, Stubovi kulture.
158. Šintić, V. i sar. (2003). *Vojna psihologija, knjiga 2*. Zagreb, Ministarstvo odbrane republike Hrvatske.
159. Šipka, P. (1987). *Oblici negativnih pojava u međuljudskim odnosima u: Međuljudski odnosi u JNA*. Beograd. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu.
160. Šipka, P. (1980). *Disimulacija u selekcionom kontekstu i faktorska struktura testa ličnosti EPQ*. Beograd. *Psihologija* 4. DPS.
161. Šipka, P. i sar. (1980). *Eksterna validacija skale L iz Eysenck testa ličnosti EPQ*. *Revija za psihologiju*. Beograd. Vol.18. 1-2. (9-17).
162. Šram, Z. (2003). *Vrijednosne orijentacije i struktura ličnosti: relacije na srednjoškolskom uzrastu završnog razreda*. *Pedagogija*. 3-4. 91-114.
163. Šverko, B. i sar. (1980). *Psihosocijalni aspekti izbora obrazovanja i zvanja*. Centar za društvenu delatnost SSO Hrvatske. (13).
164. Vasović, M. (1997). *Vaspitanje za demokratiju - problem transfera u: Demokratija, vaspitanje, ličnost*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja.
165. Vasović, M. (1998). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. 61-95. Beograd: Institut za Filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić.
166. Vasović, M. (1988). *Porodično vaspitanje kao činilac vrednosne orijentacije aktivizma*. *Psihologija*. Beograd. 3. 46-58.
167. Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Prvi tom. Beograd. Prosveta.
168. Walo, G. (1962). *Psychology of survival*. Amsterdam. Elsevier.
169. Wagstaff, G. (1994). *Equity, equality and need: three principles of justice or one? An analysis of equity of desert*. *Current Psychology*. Summer 94. Vol. 13. No. 2. 138-152.
170. *Uputstvo za izgrađivanje morala vojske (privremeno uputstvo) GŠ VSCG*. (2005). Uprava za ljudske resurse. Beograd: VIZ.
171. US Ministry of defense. (1986). *Values – the bedrock of our profession*.
172. *Zbornik radova, javni lik vojske jugoslavije*. (1994) Beograd. NIU Vojska.
173. Zdravković, J. (2005). *Veštine vladanja sobom*. Niš. Zograf.
174. Zdravković, P. (1993). *Dnevni list Borba* Beograd
175. Zvonarević, M. (1978). *Socijalna psihologija*. Zagreb. Školska knjiga.

8. PRILOZI

Prilog 1. Upitnik vrednosti i sociodemografskih podataka

Рангирање вредности					
За разне људе важне су различите ствари у животу. Колико су за Вас важне следеће вредности (заокружите број који описује одговор са којим се слажете)					
	Оцене				
	Сасвим неважно	Неважно	Свеједно ми је	Важно	Веома важно
1. Слобода избора	1	2	3	4	5
2. Независност земље	1	2	3	4	5
3. Патриотизам	1	2	3	4	5
4. Част	1	2	3	4	5
5. Правда	1	2	3	4	5
6. Традиција	1	2	3	4	5
7. Храброст	1	2	3	4	5
8. Удобан живот	1	2	3	4	5
9. Самопоштовање (достојанство)	1	2	3	4	5
10. Образовање	1	2	3	4	5
11. Безбедност земље	1	2	3	4	5
12. Вера у Бога	1	2	3	4	5
13. Мирусвету	1	2	3	4	5
14. Људскаправа	1	2	3	4	5
15. Породица	1	2	3	4	5
16. Послушност	1	2	3	4	5
17. Одговорност	1	2	3	4	5
18. Толеранција	1	2	3	4	5
19. Човекољубивост	1	2	3	4	5
20. Разборитост	1	2	3	4	5
21. Улагање напора	1	2	3	4	5
22. Демократски друштвени поредак	1	2	3	4	5
23. Успех у животу	1	2	3	4	5
24. Узбудљив живот	1	2	3	4	5
25. Срећа	1	2	3	4	5
26. Задовољство послом	1	2	3	4	5
27. Солидарност	1	2	3	4	5
28. Заштита животне средине	1	2	3	4	5
29. Економски напредак државе	1	2	3	4	5
30. Уметничко стваралаштво	1	2	3	4	5
31. Посвећеност послу (дужност)	1	2	3	4	5
<p>На празне линије упишите за Вас 5 најважнијих вредности од наведених 31 а затим 5 најмање важних (где 1 представља од свих најважнију, а у другој колони од свих најмање важну вредност).</p>					
	<u>најважније</u>			<u>најмање важно</u>	
1.	_____		1.	_____	
2.	_____		2.	_____	
3.	_____		3.	_____	
4.	_____		4.	_____	
5.	_____		5.	_____	

Демографија		
Дем1	Године старости:	<ol style="list-style-type: none"> 1. мање од 25 година 2. од 26 до 35 година 3. од 36 до 45 година 4. више од 45 година
Дем2	Пол:	<ol style="list-style-type: none"> 1. мушки 2. женски
Дем3	Место где сте живели до Ваше 15 године:	<ol style="list-style-type: none"> 1. село 2. мали град 3. град преко 50 000 становника 4. Београд
Дем4	Потичем из краја:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Војводина 2. Централна Србија 3. Западна Србија 4. Јужна Србија 5. Источна Србија 6. остало (бивше републике СФРЈ или неке друге земље)
Дем5	Социјално порекло:	<ol style="list-style-type: none"> 1. земљорадничко 2. радничко 3. приватник 4. службеничко (ССС) 5. интелектуално (ВСС) 6. из породице официра 7. из породице подофицира 8. остало (које)
Дем6	Ваша стручна спрема:	<ol style="list-style-type: none"> 1. основна школа 2. средња школа 3. више образовање 4. високо образовање 5. специјализација 6. КШУ 7. ГШУ 8. магистарске студије 9. докторске студије
Дем7	Колико дуго радите у Војсци?	<ol style="list-style-type: none"> 1. мање од 5 година 2. од 6 до 14 година 3. од 15 до 24 година 4. преко 25 година
Дем8	Статус:	<ol style="list-style-type: none"> 1. официр 2. подофицир 3. професионални војник 4. ЦЈ-војни намештеник 5. ЦЈ-војни службеник

HVALA!

У П У Т С Т В О   З А   Р А Д

Ако се са тврдњом потпуно слажете,
заокружите број "5" у колони "ПОТПУНО ТАЧНО".

Ако се само делимично слажете,
заокружите број "4" у колони "УГЛАВНОМ ТАЧНО".

Ако нисте сигурни да ли се слажете или не слажете,
заокружите број "3" у колони "НИСАМ СИГУРАН".

Ако се са тврдњом делимично не слажете,
заокружите број "2" у колони "УГЛАВНОМ НЕТАЧНО".

Ако се са тврдњом уопште не слажете,
заокружите број "1" у колони "ПОТПУНО НЕТАЧНО".

П Р И М Е Р

ТВРДЊА		ПОТПУНО НЕТАЧНО	УГЛАВНОМ НЕТАЧНО	НИСАМ СИГУРАН	УГЛАВНОМ ТАЧНО	ПОТПУНО ТАЧНО
1.	Треба увек слушати своје родитеље.	1	2	3	4	5

СКАЛА АЈЗ-А	ПОПУНО	УГЛАВНОМ	НИСАМ	УГЛАВНОМ	ПОПУНО
	НЕТАЧНО	НЕТАЧНО	СИГУРАН	ТАЧНО	ТАЧНО
1. Омладину би требало подвргнути строжијем режиму живота, јер чињенице говоре да уживање превелике слободе доводи до низа лоших последица.	1	2	3	4	5
2. Наређења представника власти треба извршавати без поговора.	1	2	3	4	5
3. Треба увек поступати онако како закон прописује.	1	2	3	4	5
4. Све оне који не слушају своје родитеље и старије од себе требало би обавезно кажњавати.	1	2	3	4	5
5. Наши саобраћајни прописи нисудовољнострогијерје чињеница да због тога страдају многи недужни грађани.	1	2	3	4	5
6. Власт је потребна да би се већина људи ефикасно држала у потчињености.	1	2	3	4	5
7. Наређење руководиоца треба извршавати без поговора.	1	2	3	4	5
8. Постоје појединци, па и групе људи, који нису вредни да живе.	1	2	3	4	5
9. Наши закони према криминалцима су преблагии.	1	2	3	4	5
10. Беспосличаре би требало кажњавати као и криминалце.	1	2	3	4	5
11. Путовање из државе у државу требало би дозволити без икаквих ограничења.	1	2	3	4	5
12. Силовање заслужује смртну казну.	1	2	3	4	5
13. Људи са тешким наследним дефектима и болестима морали би се обавезно стерилизовати.	1	2	3	4	5
14. Смртна казна је дивљачки обичај и требало би је укинути.	1	2	3	4	5
15. Могу постојати неке изузеци, али у целини су Јевреји веома слични један другоме.	1	2	3	4	5
16. Оправдано је што се код нас за неке случајеве предвиђају смртне казне.	1	2	3	4	5
17. Сексуалне криминалце требало би бичевати, па чак и кажњавати на гори начин.	1	2	3	4	5
18. Добро је што борба за живот одбацује оне који се не могу одржати.	1	2	3	4	5
19. Слобода је штетна за оне који су неспособни.	1	2	3	4	5
20. Хомосексуалци нису ништа бољи од криминалаца и требало би их оштро кажњавати.	1	2	3	4	5

СКАЛА АЈЗ-Ц	ПОПУНО НЕТАЧНО	УГЛАВНОМ НЕТАЧНО	НИСАМ СИГУРАН	УГЛАВНОМ ТАЧНО	ПОПУНО ТАЧНО
	1. Властита мишљења треба увек усклађивати са прописима.	1	2	3	4
2. Успех у животу се може постићи ако се људи понашају као што су се понашали чувени људи.	1	2	3	4	5
3. У оцени добра или зла треба се често понашати према мишљењу других.	1	2	3	4	5
4. Код избора одеће или обуће добро је увек питати друге за савет.	1	2	3	4	5
5. Ако се већ преко радија о нечему говори, сигурно је то веома важно.	1	2	3	4	5
6. Родитељи увек говоре истину.	1	2	3	4	5
7. Најбољи су они људи који воле друштво.	1	2	3	4	5
8. Кад човек нешто купује за себе нормално је да увек пита друге за мишљење.	1	2	3	4	5
9. Треба се понашати онако како се понаша друштво у коме се налазимо.	1	2	3	4	5
10. Не разумем људе који увек мисле супротно од осталих.	1	2	3	4	5
11. Оно што је ново увек је боље од старог.	1	2	3	4	5
12. Људи који раде у полицији обично су поштени.	1	2	3	4	5
13. Код избора другова или пријатеља треба водити рачуна о мишљењу родитеља.	1	2	3	4	5
14. Не треба никада кршити закон, јер су законски прописи и морални прописи.	1	2	3	4	5
15. Код доношења важних одлука треба питати за савет установе које се тиме баве.	1	2	3	4	5
16. Мислим да је увек добро бити на страни за коју се определи већина.	1	2	3	4	5
17. Увек настојим избећи могућност да се замерим људима.	1	2	3	4	5
18. Увек настојим прочитати сваку књигу о којој се много говори.	1	2	3	4	5
19. Понашам се онако како захтева средина у којој живим.	1	2	3	4	5
20. Треба се увек држати прописа.	1	2	3	4	5

СКАЛА БЕСК	ПОПУНО НЕТАЧНО	УГЛАВНОМ НЕТАЧНО	НИСАМ СИГУРАН	УГЛАВНОМ ТАЧНО	ПОПУНО ТАЧНО
1. Данас млади слабо уче и поред тога што имају много боље економске услове него раније генерације.	1	2	3	4	5
2. Понашање младих на јавним местима је непристојно.	1	2	3	4	5
3. Омладина је разуздана.	1	2	3	4	5
4. Данашња омладина користи забаву за празно иживљавање.	1	2	3	4	5
5. Млади данас не поштују старије.	1	2	3	4	5
6. Млади људи данас припадају генерацији која зна шта хоће.	1	2	3	4	5
7. Заобилажење тешкоћа и напора карактерише данашњу омладину.	1	2	3	4	5
8. Данас међу младима има много више крађа, неморала и других порока него икада раније.	1	2	3	4	5
9. Млади су склони лаком животу.	1	2	3	4	5
10. Млади су данас више склони иживљавању на разне начине него озбиљном послу.	1	2	3	4	5
11. Омладина има јако изражен смисао за заједницу.	1	2	3	4	5
12. Проблеми, као што су незапосленост, сиромаштво, неписменост и слично, не могу се решавати брзо већ захтевају дуга претходна проучавања.	1	2	3	4	5
13. Старо садржи у себи многе врлине које ново можда никада неће стећи.	1	2	3	4	5
14. Не сме се дозволити свакоме да прича шта хоће.	1	2	3	4	5
15. Критика може бити корисна само ако је добронамерна.	1	2	3	4	5
16. Старији неоправдано критикују младе.	1	2	3	4	5
17. Млади су данас мање спремни да се излажу напорима у остваривању друштвених циљева.	1	2	3	4	5
18. Наши стари нису имали све благодети модерног комфора, али су ипак живели боље од нас.	1	2	3	4	5
19. Пре десет година нам је живот био једноставнији, мирнији и бољи него данас.	1	2	3	4	5
20. Многе ствари су раније биле боље организоване него данас.	1	2	3	4	5
21. Најбољи су они закони који су најстарији.	1	2	3	4	5
22. Идеја прогреса је једна од најштетнијих илузија нашег доба.	1	2	3	4	5
23. У прошлости је било много више ствари које су могле да одушеве човека.	1	2	3	4	5
24. Омладину би требало подвргнути строжијем животном режиму, јер чињенице говоре да уживање слободе доводи до низа лоших последица.	1	2	3	4	5
25. Наређење представника власти треба да се изврши без поговора.	1	2	3	4	5
26. Увек треба поступати како то закон прописује.	1	2	3	4	5
27. Све оне који не слушају своје родитеље и старије људе, требало би обавезно кажњавати.	1	2	3	4	5
28. Власт је потребна како би се већина људи држала у потчињености.	1	2	3	4	5
29. Наређење руководиоца треба да се изврши без поговора.	1	2	3	4	5

GENSELF - 40	POTPUNO NETAČNO	UGLAVNM NETAČNO	NISAM SIGURAN	UGLAVNM TAČNO	POTPUNO TAČNO
1. U životu dobro prolaze oni ljudi koji su zato predodređeni.	1	2	3	4	5
2. U mnogim slučajevima sudbina određuje šta će mi se dogoditi.	1	2	3	4	5
3. Većina događaja u mom životu je unapred određena.	1	2	3	4	5
4. Neki ljudi su naprosto rođeni srećni.	1	2	3	4	5
5. Bez obzira šta ja radim tog dana, dan će dobro završiti ako je dobro započeo.	1	2	3	4	5
6. Veoma često slučajnosti određuju tok moga života.	1	2	3	4	5
7. Ne treba previše planirati, jer ono što mi se događa samo je rezultat dobre ili loše sreće.	1	2	3	4	5
8. Šta se treba dogoditi, dogodiće se.	1	2	3	4	5
9. Uzalud je ulagati energiju u bilo šta kad uspeh i onako ne zavisi od toga.	1	2	3	4	5
10. Život je nekom majka nekom maćeha.	1	2	3	4	5
11. Često unapred sumnjam da ću neki zadatak uspešno izvršiti.	5	4	3	2	1
12. Većina problema na koje nailazim u životu za mene je teško rešiva.	5	4	3	2	1
13. Koliko god se trudio, teško postizem ono što se od mene očekuje.	5	4	3	2	1
14. Uvek mislim da će posao biti bolje obavljen ako ga radi neko drugi, a ne ja sam/a.	5	4	3	2	1
15. Čini mi se da drugi ljudi uspevaju da urade stvari mnogo lakše nego ja.	5	4	3	2	1
16. Lako me je pokolebati.	5	4	3	2	1
17. Da bih nešto odlučio prethodno moram pitati za mišljenje bar još nekoliko ljudi.	5	4	3	2	1
18. Sumnjam da ću u životu postići bilo šta što iole vredi.	5	4	3	2	1
19. Strah me je da se upustim u bilo šta novo i nepoznato.	5	4	3	2	1
20. Neuspesi iz prošlosti navode me da sumnjam u buduće uspehe.	5	4	3	2	1
21. Kad čovek jednom nekom popusti, može očekivati da mu se drugi put popnu na glavu.	1	2	3	4	5
22. Sa ljudima nikad nisi načisto.	1	2	3	4	5
23. Ako te neko jednom povredi, povrediće te i drugi put.	1	2	3	4	5
24. Čovek je čoveku vuk.	1	2	3	4	5
25. Većina ljudi su "prijatelji" samo dotle dokle im možeš biti od koristi.	1	2	3	4	5
26. Ljudi uvek u presudnom trenutku okrenu leđa.	1	2	3	4	5
27. Dobar i budala dva brata rođena.	1	2	3	4	5
28. U današnje vreme onaj ko se vodi za poštenjem propada.	1	2	3	4	5
29. Ljudi su po prirodi zli.	1	2	3	4	5
30. Kome je "Bog dao poštenje" uzeo mu je sve ostalo.	1	2	3	4	5
31. Delujem privlačno (atraktivno).	1	2	3	4	5
32. Žene/Muškarci se ponekad okreću za mnom.	1	2	3	4	5
33. Zaokupljam pažnju drugih ljudi.	1	2	3	4	5
34. Ja sam osoba puna šarma.	1	2	3	4	5
35. Osećam da imam puno snage.	1	2	3	4	5
36. Uživam kada mogu da osetim svaki mišić svoga tela.	1	2	3	4	5
37. Gde god se pojavim rado sam viđen gost.	1	2	3	4	5
38. Mogu reći da sam dobro prihvaćen/a od okoline.	1	2	3	4	5
39. Malo mi je potrebno da nešto shvatim.	1	2	3	4	5
40. Čini mi se da nema toga što ja nisam u stanju shvatiti i naučiti.	1	2	3	4	5

Poslušnost	.373	.382	.444	.343	.188	.418	.385	.397	.300	.351	.313	.340	.393	Čast	.298	.277	.297	Tolerancija
Porodica	.328	.383	.443	.401	.281	.427	.411	.396	.294	.402	.429	.379	.426	Pravda	.349	.286	.287	Čovekoljubivost
Ljudska prava	.238	.291	.311	.275	.165	.380	.370	.337	.225	.303	.364	.307	.340	Hrabrost	.303	.238	.296	Razboritost
Mir u svetu	.310	.324	.330	.343	.194	.336	.397	.344	.288	.424	.390	.324	.366	Udoban život	.353	.233	.276	Ulaganje napora
Vera u Boga	.262	.141	.371	.335	.152	.264	.237	.197	.211	.269	.284	.221	.240	Samopoš- tovanje	.288	.212	.234	Demok. društ.v.poredak
Bezbednost zemlje	.312	.466	.320	.275	.175	.372	.457	.372	.467	.395	.352	.361	.357	Obrazovanje	.244	.197	.212	Uspeh u životu
Mir u svetu	.302	.116	.219	.190	.233	.148	.222	.174	.377	.199	.192	.116	.151	Bezbednost zemlje	.163	.084	.065	Uzbudljiv život
Ljudska prava	.231	.360	.307	.227	.186	.327	.360	.357	.413	.316	.239	.289	.259	Čast	.147	.159	.213	Sreća
Porodica	.303	.387	.356	.280	.196	.396	.431	.410	.343	.337	.312	.362	.294	Pravda	.216	.207	.230	Zadovoljstvo poslom
Mir u svetu	.365	.321	.433	.331	.243	.453	.411	.403	.310	.392	.417	.380	.375	Tradicija	.350	.284	.306	Solidarnost
Ljudska prava	.320	.325	.417	.402	.210	.390	.410	.326	.283	.383	.371	.345	.353	Hrabrost	.255	.206	.284	Zaštita životne sredine
Porodica	.236	.403	.378	.339	.176	.478	.423	.416	.304	.367	.356	.398	.424	Udoban život	.341	.366	.335	Ekonom. napred. države
Mir u svetu	.266	.151	.311	.323	.230	.253	.291	.164	.253	.235	.260	.186	.218	Samopoš- tovanje	.193	.171	.191	Umetničko stvaralaštvo
Ljudska prava	.396	.315	.374	.340	.274	.441	.428	.388	.255	.421	.437	.384	.437	Obrazovanje	.404	.310	.248	Posveć. Poslu (dužnost)

Posvećenost poslu (dužnost)	.248	.191	.335	.284	.306	.230	.213	.065	.212	.234	.276	.296	.287	.297	.271	Sloboda izbora
	.310	.171	.366	.206	.284	.207	.159	.084	.197	.212	.233	.238	.286	.277	.263	Nezavisnost zemlje
	.404	.193	.341	.255	.350	.216	.147	.163	.244	.288	.353	.303	.349	.298	.330	Patriotizam
	.437	.218	.424	.353	.375	.294	.259	.151	.357	.240	.366	.340	.426	.393	.447	Čast
	.384	.186	.398	.345	.380	.362	.289	.116	.361	.221	.324	.307	.379	.340	.410	Pravda
	.437	.260	.356	.371	.417	.312	.239	.192	.352	.284	.390	.364	.429	.313	.417	Tradicija
	.421	.235	.367	.383	.392	.337	.316	.199	.395	.269	.424	.303	.402	.351	.455	Hrabrost
	.255	.253	.304	.283	.310	.343	.413	.377	.467	.211	.288	.225	.294	.300	.281	Udoban život
	.388	.164	.416	.326	.403	.410	.357	.174	.372	.197	.344	.337	.396	.397	.441	Samopoštovanje
	.428	.291	.423	.410	.411	.431	.360	.222	.457	.237	.397	.370	.411	.385	.402	Obrazovanje
	.441	.253	.478	.390	.453	.396	.327	.148	.372	.264	.336	.380	.427	.418	.487	Bezbednost zemlje
	.274	.230	.176	.210	.243	.196	.186	.233	.175	.152	.194	.165	.281	.188	.240	Vera u Boga
	.340	.323	.339	.402	.331	.280	.227	.190	.275	.335	.343	.275	.401	.343	.387	Mir u svetu
	.374	.311	.378	.417	.433	.356	.307	.219	.320	.371	.330	.311	.443	.444	.462	Ljudska prava
	.315	.151	.403	.325	.321	.387	.360	.116	.466	.141	.324	.291	.383	.382	.503	Porodica
	.396	.266	.236	.320	.365	.303	.231	.302	.312	.262	.310	.238	.328	.373	.427	Poslušnost
	.502	.299	.456	.439	.432	.474	.346	.175	.420	.268	.460	.439	.512	.568	1.000	Odgovornost

Posvećenost poslu (dužnost)	.433	.407	.439	.434	.520	.417	.318	.228	.318	.318	.228	.318	.339	.455	.515	.639	1.000	.568	Tolerancija
Umetničko stvaralaštvo	.437	.374	.436	.437	.508	.410	.321	.224	.344	.344	.346	.344	.346	.530	.615	1.000	.639	.512	Čovekoljubivost
Ekonomski napredak države	.403	.379	.418	.396	.480	.363	.273	.207	.276	.344	.344	.344	.344	.574	1.000	.615	.515	.439	Razboritost
Umetničko stvaralaštvo	.477	.351	.442	.415	.479	.406	.307	.242	.387	.407	.407	.407	.407	1.000	.574	.530	.455	.460	Ulaganje napora
Posvećenost poslu (dužnost)	.341	.371	.340	.368	.400	.291	.208	.301	.255	1.000	1.000	.255	1.000	.407	.344	.346	.339	.268	Demok. društ.v.poredak
Umetničko stvaralaštvo	.361	.265	.376	.340	.359	.450	.523	.293	1.000	.293	.293	1.000	.255	.387	.276	.344	.318	.420	Uspeh u životu
Posvećenost poslu (dužnost)	.209	.372	.172	.273	.321	.295	.377	1.000	.293	.295	.295	.377	.301	.242	.207	.224	.228	.175	Uzbudljiv život
Umetničko stvaralaštvo	.277	.270	.373	.358	.326	.486	1.000	.377	.523	.486	.486	1.000	.208	.307	.273	.321	.318	.346	Sreća
Umetničko stvaralaštvo	.443	.297	.453	.414	.532	1.000	.486	.295	.450	1.000	.486	.291	.406	.406	.363	.410	.417	.474	Zadovoljstvo poslom
Umetničko stvaralaštvo	.516	.455	.488	.554	1.000	.532	.326	.321	.359	.400	.400	.400	.479	.479	.480	.508	.520	.432	Solidarnost
Umetničko stvaralaštvo	.429	.466	.494	1.000	.554	.414	.358	.273	.340	.368	.368	.368	.415	.415	.396	.437	.434	.439	Zaštita životne sredine
Umetničko stvaralaštvo	.472	.358	1.000	.494	.488	.453	.373	.172	.376	.340	.340	.340	.442	.442	.418	.436	.439	.456	Ekonom. napred. države
Umetničko stvaralaštvo	.367	1.000	.358	.466	.455	.297	.270	.372	.265	.371	.371	.371	.351	.351	.379	.374	.407	.299	Umetničko stvaralaštvo
Posvećenost poslu (dužnost)	1.000	.367	.472	.429	.516	.443	.277	.209	.361	.341	.341	.341	.477	.477	.403	.437	.433	.502	Posveć. Poslu (dužnost)

BIOGRAFIJA

Dragana Alargić, rođena je 07. novembra 1962. godine u Sremskoj Mitrovici. Osnovnu školu je završila u Velikim Radincima, a srednju (2 godine opšte gimnazije i 2 godine usmerene medicinske škole u Sremskoj Mitrovici).

Studije psihologije završila je 1988. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i stekla zvanje diplomiranog psihologa.

Magistrirala je psihologiju 25.12.2003. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu sa temom „Stavovi prema vojnom kolektivu u ratu i njihovi korelati“.

Od 1989. godine zaposlena je u Vojsci Srbije, gde je radila kao vojni psiholog u jedinici u Sremskoj Mitrovici od 1989. do 1993. godine, inženjerskoj brigadi i inženjerskom školskom centru u Obrenovcu od 1993. do 1996. godine. Od 1996. godine radila je u Upravi za ljudske resurse Generalštaba Vojske Srbije, gde je od 2005. godine bila na dužnosti načelnika Referata za psihologiju. Od 2010. godine zaposlena je kao psiholog u Ministarstvu Odbrane Republike Srbije. Član je Analitičke grupe Ministarstva Odbrane i Vojske Srbije i Multisektorskog koordinacionog tela Vlade Srbije za sprovođenja Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 SB UN – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji

Objavila je više članka i intervjuova u dnevnim, stručnim vojnim i civilnim časopisima i učestvovala u izradi više internih priručnika, uputstava i podsetnika iz oblasti vojne psihologije, od kojih izdvajamo:

- Psihička opterećenja boraca u objektima utvrđivanja, 1994. Samostalan rad koji je objavljen u časopisu Vojni glasnik.
- Pokušaj prognoze i prevencije samoubistava u Vojsci Jugoslavije (jedan od autora studije). Rad izložen na Eksperimentalnim danima psihologije u Beogradu 1996.
- Borbeni moral Vojske Jugoslavije u odbrambenom ratu protiv NATO, (jedan od autora) Štab Vrhovne komande, Odeljenje za moral, Beograd, jun 1999.
- Priručnik za bateriju psiholoških testova za vojnu populaciju, GŠ VJ, Beograd, 1997. i izrada normi za vojnu populaciju.
- Podsetnik za moralno-psihološku pripremu pripadnika Vojske Jugoslavije – podsetnik za komandire, Štab Vrhovne komande SRJ, jun 1999.
- Uputstvo o primeni programa za praćenje psihosocijalnog stanja regrutne populacije, Uprava za moral Generalštaba Vojske Jugoslavije, Beograd, jun 2001. godine.
- Psihološka prevencija vanrednih događaja u Vojsci Srbije i Crne Gore, priručnik, VIZ, Beograd, 2006.
- Zbornik radova, Suzbijanje zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u Vojsci Srbije, Sekcija za grafičku pripremu, štampanje i umnožavanje, Beograd, 2007.
- Smernice za moralno-psihološke pripreme u komandama i jedinicama Vojske Srbije, Sekcija za grafičku pripremu, štampanje i umnožavanje, Beograd, 2008.
- Smernice za rad primarnih mentalno-higijenskih timova u komandama i jedinicama Vojske Srbije, Uprava za ljudske resurse GŠ VS, 2009. godine.

Sa institutom za strategijska istraživanja saradivala u tri projekta:

- Model procenjivanja morala Vojske Srbije u savremenim uslovima, (jedan od autora) Institut za ratnu veštinu/Uprave za strategijsko planiranje, Sektora za politiku odbrane, Ministarstva odbrane Srbije i Crne Gore, 2005. godine.
- Žene u Vojsci – mogućnosti racionalnog angažovanja, 2006. godine.
- Vrednosni sistem Vojske Srbije – preporuke ili prepreke za bezbednosne integracije, član stručnog tima nInstituta za strategijska istraživanja, Sektora za politiku odbrane MO, 2008. godine.

Govori engleski jezik i poseduje sertifikat ECDL za rad na računaru.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана: ДРАГАНА Ђ. АЛАРГИЋ

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЈЕДИНАЦА КАО ЧИНИОЦИ
СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ
СРБИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 23. 11. 2012.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора ДРАГАНА Ђ. АЛАРГИЋ

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада **КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЈЕДИНАЦА КАО ЧИНИОЦИ
СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ**

Ментор **проф. др Бора Кузмановић**

Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 23. 11. 2012 .

ДА

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЈЕДИНАЦА КАО ЧИНИОЦИ СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 23. 11. 2012.

_____

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.